

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Одеса
2016

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджієв Д. Ю. – д.політ. н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Яна Кохановського в Келцах, РП);

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В.П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП);

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського, протокол 13 від 30 червня 2016 року.**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Комарчук О.О. Історичні та психологічні передумови виникнення гібридних війн.....	5
Кулиев Б.В. Различные подходы к взаимоотношению политической журналистики и геополитики.....	10
Малиха М.І. Теоретичне осмислення сутності поняття «міграція» в політичній науці.....	16
Прихненко М.І. Модель лідерства як фактор політики блеризму.....	20
Фараджов Санан Мультикультуралізм – историческое достояние азербайджанского народа.....	24
Федорчук О.О. XI Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації політичних наук (МАПН) як форум політичної науки: радянський контекст.....	29
Челак О.П. Теоретичні аспекти дослідження регіонального розвитку.....	34
Штерн В.Ю. Поняття політичного Х. Арендт.....	38

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Турал Рауф оглу Алиев Национальное государство и перспективы его развития на фоне глобализационных процессов.....	43
Вінникова Н.А. Трансформаційні виклики радикалізації європейської системи політичного представництва.....	48
Гедікова Н.П. Аналіз теоретико-методологічних підходів щодо політико-правових чинників громадянської активності особистості.....	55
Герасимович В.А. Національний стиль як невід’ємний атрибут процесу політичних переговорів.....	60
Горло Н.В. Морально-правові аспекти політики іредентизму.....	63
Gurbanli Mustafa The main obstacles on the way of achieving peace in Nagorno-Karabakh conflict.....	68
Денисова А.О. Інтерпретації феномена соціальної держави в партійному дискурсі в Україні.....	72
Єремєєва І.А., Шаповал В.А. Групи інтересів як суб’єкти політики.....	76
Клюєв К.Г. Застосування математичного моделювання в дослідженні політичних конфліктів.....	81
Кокорєв О.В. Об’єктивні та суб’єктивні передумови входження країн Балтії в європейський простір.....	85
Ладані В.О. Консолідація політико-партійного простору Угорщини в період постсоціалістичної трансформації.....	89
Манайло-Приходько Р.Ю. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні.....	93
Меженська О.В. Особливості й визначальні фактори державного перевороту.....	98

Остапець Ю.О.

Участь національних меншин у виборчих процесах: світовий досвід та українська політична практика (на прикладі Закарпатської області).....105

Панчак-Бялоблоцька Н.В.

Статистика кількісних типологій урядів меншості в західних і центрально-східних європейських парламентських демократіях та її політичні наслідки.....110

Seyidov Urkhan

Publik diplomacy and propaganda: rethinking diplomacy in the age of persuasion.....120

Скриль С.А.

Цивілізаційний вимір функціонування політичних систем в умовах глобалізації.....124

Травлос Т.

Особливості ненасильницьких форм політичного протесту.....128

Харечко І.З.

Націєтворчий вимір Революції Гідності.....133

Хорішко Л.С.

Синтез структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи.....136

Чальцева О.М.

Глобальные индексы как показатели эффективности публичной политики.....140

Шедяков В.Е.

Ценностно-смысловые комплексы и мифологизация действительности: роль в информационном воздействии.....146

Широв М.А.

Специфика политики нейтралитета европейских государств.....151

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Береза В.О.

Значення політичної культури суспільства в процесі політичної соціалізації індивіда.....155

Заславська О.О.

Політичні традиції як важливий соціокультурний інститут розвитку сучасного суспільства.....159

Мальована Ю.Г.

Інтегративний потенціал політичних ритуалів.....164

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Терещук В.І.

Публічна дипломатія України: інституційні та програмні аспекти.....168

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Ємельянова Ю.П.

Специфіка соціокультурної динаміки етносу (український аспект).....172

Маруховська-Картунова О.О.

Поліфункціональність етнополітичної конфліктології як цілісної системи теоретико-прикладного наукового знання.....177

РЕЦЕНЗІЇ

Наумкіна С.М.

Рецензія на монографію Ю.О. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів»184

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Комарчук О.О.

Історичні та психологічні передумови виникнення гібридних війн

У статті досліджується історична хронологія модернізації збройних конфліктів на фоні геополітичного протистояння між найвпливовішими країнами світу. Висвітлено основні передумови та характер ведення «гібридних війн» як однієї з найбільших загроз сучасності. Проведено аналіз використання сторонами агресії технологій маніпулювання суспільною свідомістю із залученням засобів масової комунікації.

Ключові слова: гібридна агресія, суспільна свідомість, маніпулювання, засоби масової комунікації, війна, геополітичний простір, право.

В статье исследуется историческая хронология модернизации вооруженных конфликтов на фоне геополитического противостояния между самыми влиятельными странами мира. Освещены основные предпосылки и характер ведения «гибридных войн» как одной из величайших угроз

современности. Проведен анализ использования сторонами агрессии технологий манипулирования общественным сознанием с помощью средств массовой коммуникации.

Ключевые слова: гибридная агрессия, общественное сознание, манипулирование, средства массовой коммуникации, война, геополитическое пространство, право.

This article examines the historical chronology of the modernization of the armed conflict on the background of geopolitical confrontation between the most powerful countries in the world. Basic preconditions and the nature of "hybrid wars" one of the greatest threats of our time. The analysis of the use of aggression by the parties of technologies to manipulate public consciousness by means of mass communication.

Key words: hybrid aggression, social consciousness, manipulation, mass communication, war, geopolitical space, law.

УДК 324 (477)

Комарчук О.О.,
аспірант кафедри політології
Миколаївського національного
університету імені В.О. Сухомлинського

Війна як суспільно-політичне явище має нескінченний характер. Разом із розвитком і технологізацією основних сфер життєдіяльності суспільства у світі війна прогресує та модернізується залежно від потреб і реалій геополітичної сучасності. З урахуванням цього факту в збройних конфліктах сьогодення водночас із «військовим фронтом» активно використовується «інформаційний фронт», що суттєво відображається на думках, переконаннях і діях населення як країн-учасників конфлікту, так і всього світу. Успішність застосування «інформаційного фронту» зумовлена використанням різноманітних технологій маніпуляції свідомістю суспільства.

Мета статті полягає в комплексному розгляді історичних передумов виникнення «гібридних війн» і причин успішності їх ведення; вивченні особливостей свідомості людини та населення загалом; використанні в рамках інформаційного фронту завдяки засобам масової комунікації маніпулятивних технологій, їх основних прийомів і методів.

Дослідженням маніпулятивних технологій і «гібридних війн» присвячена значна кількість наукових робіт як зарубіжних (Г. Шиллер, Г. Лебон, С. Кара-Мурза, А. Цуладзе, О. Шосторма), так і вітчизняних науковців (Є. Магда, В. Іванов, О. Юр'єва, О. Шерман, Е. Доценко, М. Бітянова, П. Таранов, І. Дзялошинський, В. Амелін та ін.). Вони вивчають проблему маніпуляції суспільною думкою завдяки засобам масової інформації.

Міжнародно-правової бази сьогодення недостатньо для врегулювання міждержавних кон-

фліктів мирним шляхом. Геополітична боротьба світових лідерів залучає на сторону конфлікту все більше учасників серед нейтральних країн, розширюючи сфери свого впливу, використовуючи населення останньої для задоволення певних цілей. Значну перевагу й досягнення мети в конфлікті досягає саме та сторона, яка в певному обсягу й у необхідній послідовності застосовує маніпулятивні технології масовою свідомістю, використовуючи при цьому засоби масової інформації. Протистояти агресору можливо лише за умови чітких послідовних дій не тільки на військовому, а й на інформаційному фронтах.

Незважаючи на те що суспільство є формою об'єднання людей зі спільними інтересами, цінностями та цілями, його існування складно уявити в постійно мирному руслі без виникнення конфліктних ситуацій. Зумовлено це насамперед тим, що в будь-якому випадку в процесі соціальної взаємодії серед груп суспільства в поглядах, інтересах і цілях завжди виникають розбіжності. Ці розбіжності переростають у суперечності, часто призводять до зіткнення із застосуванням силового протистояння.

Загалом історія людської цивілізації вказує на постійне виникнення різного роду конфліктів. Деякі конфлікти відбувались безпосередньо між окремими людьми або втягували великі чи малі соціальні групи, інші взагалі охоплювали континенти з десятками країн і народів. Із давніх часів люди намагаються переважно мирним шляхом вирішити

суперечності, що виникають, і створити безконфліктне суспільство.

Наприклад, подібні цілі суспільства знайшли своє вираження в одній із теорій виникнення держави, зокрема в «договірній концепції», представниками якої є Епікур, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Д. Локк, Ж. Руссо та ін. [2].

Але виникнення держави і створення правової системи в суспільстві лише винайшли методи врегулювання конфліктних ситуацій шляхом використання механізму управління та примусу, саму суть конфлікту знищено не було. Тому під впливом цивілізації конфлікти не втратили актуальності, а, навпаки, видозмінились, виникли нові, більш масштабного характеру, отримали інше забарвлення, продовжили своє існування та вираження в суспільстві.

Державі нічого не залишилось, як лише завдяки правовій системі виконувати функції арбітра у вирішенні тієї чи іншої конфліктної ситуації з метою недопущення хаосу. Але навіть на державному рівні не завжди вдається врегулювати конфліктні ситуації мирним шляхом, тому виникає необхідність у легітимізації застосування зброї в окремих випадках для захисту державних (суспільних) інтересів. Період легітимізації збройного конфлікту називається «війна», суб'єктом ведення якої є виключно держава [1, с. 287].

Сьогодні конфлікти є повсякденною реальністю. Внутрішньополітична боротьба в державі та зовнішня агресивна політика між державами є одним із основних факторів виникнення «війн» як суспільно-політичного явища та різновиду конфліктів.

У науці існує декілька основних класифікованих теорій виникнення та необхідності існування війни як суспільно-політичного явища, а саме: психологічні теорії, еволюційні теорії, соціологічні теорії, демографічні теорії, раціоналістичні, економічні тощо. Усі вони певним чином доповнюють і пояснюють основні причини виникнення, існування, ведення такого явища, як війна [1, с. 302].

Одна з основних цілей війни є особисте виживання або знищення противника. Як правило, війна слугує засобом нав'язування опоненту своєї волі. Тобто, один із суб'єктів політики намагається за допомогою сили змінити поведінку іншого, змусити його відмовитись від своєї свободи, ідеології, ресурсів, території, прав на власність тощо. Основним засобом досягнення цілей війни є організована озброєна боротьба як вирішальний засіб, а також економічні, дипломатичні, ідеологічні, інформаційні та ін. засоби боротьби.

Формулювання військового теоретика К. Клаузевіца про те, що «війна є не тільки політичний акт, а й справжнім знаряддям політики, продовження політичних відносин іншими, насильницькими засобами», надає чітке уявлення про основну з

причин існування такого явища. А враховуючи існування економіки підконтрольної державі, реалії геополітичної боротьби між найвпливовішими суб'єктами, якими в різні часи виступали різні країни світу (США, Англія, Японія, Німеччина, Росія тощо), збройні конфлікти як засіб вирішення найбільш спірних і загострених питань у цій боротьбі є досить необхідними. Підтвердженням цьому є кількість пережитих за минуле століття людством збройних конфліктів з неймовірно страшними наслідками. Наприклад, за деякими дослідженнями, після 1945 року на планеті вдалось зберегти «мирними» лише 26 днів [1].

Загалом процес протиборства великих країн за контроль над важливими ресурсами має нескінченний характер. І проблема полягає в тому, що жодній країні неможливо залишатись за межами цієї боротьби. Якщо не бути суб'єктом, неодмінно доведеться стати об'єктом протистояння. При цьому більш впливові залучають або використовують у своїх цілях менш впливових суб'єктів з усіма подальшими наслідками для останніх. Найяскравішим прикладом цього стали Перша та Друга світові війни, в яких задля переділу сфер впливу між могутніми на той час державами була залучена більша частина країн Земної кулі [4, с. 12].

На жаль, війна будь-якого характеру завжди тягне за собою негативні наслідки (загибель людей, голод, гуманітарна катастрофа, епідемії). Останні декілька століть число загиблих людей у результаті військових дій на планеті суттєво збільшується. Найкровопролитніші війни ХХ ст. позбавили життя майже 70 млн. людей. Жоден із позитивних аспектів війни не стане на противагу цьому фактові.

Тому після закінчення Другої світової війни, міжнародне співтовариство задля зменшення ризиків виникнення подібного виду конфліктів було змушено розглянути та внести певні зміни правового регулювання збройних конфліктів.

Модернізація й доповнення правової системи на міжнародному рівні («права Гааги» (права війни) та «права Женеві» (права миру)) врегулювало порядок ведення збройних конфліктів, але не виключило можливості їх ведення взагалі. Зумовлено це тим, що вирішити й усунути основні причини військових конфліктів неможливо. Тобто, цивілізаційне співіснування людей потребує відповідних ресурсів, за які саме й відбувається нескінченний процес протистояння між країнами на світовому просторі [3].

Поява в середині ХХ ст. у Сполучених Штатах Америки та СРСР ядерної зброї перевела загрозу збройних конфліктів на новий рівень. Можливість катастрофічних наслідків як серед людського ресурсу, так і для планети загалом змусили провідні країни відмовитись від вирішення питань міжнародного характеру за допомогою масштабного збройного протистояння.

Основне зусилля США та СРСР було сконцентровано на домінуванні в політичній сфері. Тому основною зброєю з обох боків виступала безпосередньо ідеологія (капіталістична на заході й комуністична на сході). Відповідно, кожна зі сторін створювали свої сфери впливу, закріпивши їх військово-політичними блоками, такими як НАТО і ОВД [5].

Разом з ідеологічним протистоянням «холодна війна» супроводжувалась перегонами в розробці звичайної та ядерної зброї.

Поступово на хід «холодної війни» також почали впливати провідні країни світу, які на озброєнні мали ядерну зброю (Великобританія, Франція, КНР), приєднуючись до основних блоків протистояння.

Саме під час ведення «холодної війни», враховуючи те, що пряме збройне зіткнення між двома блоками є досить ризикованим і невігідним, формувалась нова стратегія розширення геополітичного впливу із залученням на свою сторону як можна більше учасників серед нейтральних країн або країн, які входять до ворожої сторони.

Тому, незважаючи на те що Сполучені Штати й СРСР не вступали офіційно в безпосереднє військове протистояння, їх суперництво за вплив призводило до спалахів локальних військових конфліктів у різних частинах світу, які проходили як опосередкована війна між двома наддержавами, завданням яких було послаблення противника в окремому регіоні, встановлення там своїх позицій і територіального розширення впливу на геополітичному просторі (конфлікти в Кореї 1950–1953 рр., Афганістані 1979–1989 рр., Арабо-Ізраїльський конфлікт тощо).

Також «холодна війна» безпосередньо проводилась в інформаційному просторі. Разом із розвитком комунікативних технологій обидва блоки активно використовували ідеологічні апарати задля політичної дестабілізації один одного.

У результаті підривного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів у середині 80-х рр. минулого століття Радянський Союз опинився в умовах глибокої економічної та політичної кризи. За активної підтримки противників «комунізму» в 1991 р. в результаті державного перевороту, усунення від влади правлячої еліти Радянський Союз було розділено. На політичній карті пострадянського простору з'явилися суверенні демократичні держави, які також поступово почали становлення як самостійні суб'єкти на теренах геополітичного простору.

Сполучені Штати Америки досягли певних політичних та економічних цілей, при цьому залишившись єдиною наддержавою у світі. Російська Федерація втратила політичну та економічну домінацію над країнами колишнього СРСР, була усунена як ворог у так званій «холодній війні».

Сьогодні серед політологів усе-таки існує думка, що знищення комуністичного режиму не призвело

до повного завершення «холодної війни». Російська Федерація, незважаючи на капіталістичний вектор свого розвитку, не перестала становити загрозу для США, ЄС та інших провідних країн світу.

Отже, розпад СРСР і перемога капіталістичної сторони в «холодній війні» не тільки не поставили крапку в напружених міжнародних відносинах між Росією та США, а, навпаки, підштовхнули обидві сторони до розробки новітньої стратегії ведення боротьби.

Обмеження на міжнародно-правовому рівні в питанні збройних конфліктів, розвиток і розповсюдження засобів масової комунікації, підвищення їх безпосередньої ролі в життєдіяльності людей, розробки новітніх технологій змусили військово-керівництво провідних країн світу створити новітню тактику ведення збройних конфліктів. Тому вже в кінці ХХ ст. людство зустрілось із досить новими, модернізованими збройними конфліктами, які отримали неофіційну назву «гібридні війни» [6, с. 146].

Можна сказати, що розроблена стратегія гібридної війни, об'єднуюча в собі «холодну війну», «звичайну війну», «малу війну» та «кібервійну», в геополітичних реаліях протистояння повністю себе виправдовує [1, с. 387].

Країни-агресори повною мірою використовують недосконалість чинної міжнародної нормативно-правової бази для послаблення і знищення противника. Основа стратегії гібридної війни направлена на виснаження країни-жертви шляхом наведення хаосу в адміністративно-політичному управлінні, економіці, культурно-світоглядній сфері та сфері військової безпеки. Задля виконання поставлених завдань на різних етапах ведення гібридної агресії можуть використовуватись військові нерегулярні формування, сили спецоперацій, військовослужбовці армії агресора без розпізнавальних знаків і маскуванням під місцеві так звані ополченські формування.

Гібридна агресія, як це може здаватись на перший погляд, не має спонтанного характеру. Використанню всього потенціалу такої війни передують чітко спланована підготовка і створення підґрунтя для її ведення. На такого роду підготування можуть піти десятки років. Зумовлено це передусім тим, що основними силами в гібридній війні є саме населення країни-мішені. Тобто, агресор, використовуючи наявні або створюючи нові суперечності в суспільстві, ворожо налаштовує один до одного як окремих людей, так і групи населення загалом, у результаті чого після певних подій відбуваються зіткнення між такими групами в суспільстві, які отримують безпосередню збройну та економічну підтримку від керівництва агресора.

Одним словом, сучасна війна ведеться насамперед за почуття, світогляд і переконання людей, котрі проживають на території країни-мішені. Чим

більша кількість підтримує ті чи інші ідеї, тим у результаті більша кількість буде залучена на певну сторону до збройних формувань.

Саме використання з обох боків протистояння громадян країни-об'єкта агресії надає можливість таємно без оголошення військових дій, атакувати і знищувати структури державного управління, економіку, культурну сферу, сили правопорядку та регулярну армію з метою досягнення певних політичних цілей [9].

Однією з найголовніших ознак гібридних війн є те, що країна-мішень, її територія й адміністративний устрій виступають лише як інструмент протиборства між наддержавами. Тому в сьогоденні гібридних війнах роль військових аспектів переходить на другий план. Задля успішності ведення війни за думки населення насамперед використовується інформаційний фронт, який супроводжує гібриду агресію від початку до самого закінчення її реалізації. Також використання інформаційного ресурсу розповсюджується не тільки на населення окупованих територій країни-мішені, а й на населення самої країни-агресора та населення інших країн світової спільноти. Це зумовлюється тим, що факт ведення гібридної війни щодо іншої держави потрібно висвітлити в такому руслі, щоб не тільки виправдати характер дій однієї зі сторін, а й узагалі звинуватити противника у веденні агресії. Тобто, основним завданням гібридних війн є дестабілізація країни-мішені завдяки його ж населенню внутрішньої ситуації, встановлення маріонеткового уряду в такій країні з подальшим утягуванням дійсного ворога до наявної зони конфлікту. Задля реалізації поставленої мети в рамках ЗМК часто використовуються технології маніпулятивного характеру [7].

Загалом під «маніпулюванням» громадською думкою можливо розуміти систему способів ідеологічного й соціально-психологічного впливу з метою змінення мислення та поведінки людей усупереч їхнім інтересам.

Політичні маніпуляції визначають такі операції: впровадження в суспільну свідомість під виглядом об'єктивної інформації бажаного для певної групи змісту; вплив на загострені точки суспільної свідомості, які викликають страх, тривогу, ненависть тощо, реалізація скритих намірів, досягнення яких маніпулятор пов'язує з підтримкою суспільною думкою своєї позиції.

Для всякого маніпулювання характерна закритість, ілюзія, невидимий механізм, психологічний вплив на свідомість з метою формування тих або інших переконань або переваг. Загалом будь-яка маніпуляція свідомістю є продуктом інформаційного впливу [7]. Маніпулятор, надсилаючи людині повідомлення у вигляді текстів або поступків, надає такі знаки, щоб людина, вибудовуючи їх у певний контекст, змінила образ цього контексту у

своєму сприйнятті. Тобто, пов'язує текст або вчинок із реальністю, нав'язує таке їх тлумачення, щоб людське уявлення про дійсність було спотворено в бажаному для маніпулятора напрямі. У результаті це матиме вплив і на поведінку, причому суб'єкт буде впевнений, що діє в повній відповідності з власним бажанням. В основному методи маніпуляції використовуються в трьох основних сферах, а саме: ідеологічній (пропаганда), економічній (реклама) та соціальній (виховання, освіта). Маніпуляція як інструмент може реалізовуватись у рамках міжособистісної, групової й масової комунікації. А враховуючи основу стратегії гібридних війн, можемо констатувати, що маніпуляція масовою свідомістю й масовою поведінкою набуває особливого значення [7].

Свідомість людини є досить складним явищем. Людина у своїх рішеннях і діях завжди спирається на особистий світогляд. Тому програмування та керування свідомістю окремої людини й населення загалом можливі завдяки впливу на світогляд або взагалі його формуванню та моделюванню в необхідному напрямку. А враховуючи, що кожен індивід у своєму розвитку й існуванні певним чином залежить від оточуючої реальності із самого народження, зробити це для маніпулятора не дуже важко. Достатньо тільки створити формацію, в якій буде перебувати людина протягом свого життя, і надалі просто корегувати таку реальність задля досягнення результату [8].

Для успішного вирішення завдань і досягнення цілей маніпулятивного впливу на свідомість людини існують комунікативні засоби, які називають технологіями, методами, прийомами.

Варто вказати, що чим глибший рівень свідомості, тим більший його вплив на модель світу й поведінку людини. Зміна глибинного рівня тягне за собою перебудову всіх верхніх рівнів. Зміна верхніх рівнів може скорегувати глибинні рівні, але лише в частині, що не суперечить їхнім поточним станам. Чим більш глибокий рівень свідомості використовує маніпулятор, тим він є потужнішим та ефективним. Якщо використовувати такі прийоми на глибокому рівні, то обробка свідомості буде здійснюватись повільніше, але дієвіше [9].

В останні роки набули поширення для потреб впливу на масову свідомість розробки зі сфери психолінгвістики, сугестивної лінгвістики, нейролінгвістичного програмування, гіпнозу, психології сприйняття. Усі вони відрізняються високою ефективністю впливу та розраховані в основному на підсвідоме сприйняття.

Із певною пропорцією залучення психотехнологій активно використовується маніпуляція через управління інформаційними потоками або інформаційним середовищем. До прийомів контролю над інформаційними потоками насамперед потрібно зарахувати методи «фільтрації інформаційного

поток», «перешкода появі інформації», «інформаційного галасу» тощо. Сутність таких методів полягає в обмеженні доступу аудиторії до інформації, накладанні на основну інформацію багато різноманітних матеріалів зовсім іншого характеру, підміна фактів або викладення їх із недостовірного боку тощо. Одним словом, завданням таких методів є порушення роботи інформаційного апарату конкурента всіма можливими засобами.

Масштабне використання будь-яких методик впливу на думки суспільства та населення можливе лише завдяки посередництву засобів масової комунікації, які, у свою чергу, поділяються на візуальні (друковані видання), аудіальні (радіо), аудіовізуальні (телебачення) та електронні (мережа – Інтернет). У кожного підвиду існують свої особливості реалізації технологій і прийомів маніпулювання [7].

ЗМІ як джерело суспільної думки мають беззаперечний інформаційний авторитет для людини й населення загалом. А тому нерідко впливові бізнесмени та політики намагаються так чи інакше впливати на ЗМІ у своїх інтересах.

Прикладом цього може слугувати факт належності в Україні чотирьох основних національних телевізійних каналів до потужних медіахолдингів, пов'язаних із впливовими бізнесменами та олігархами, такими як П. Порошенко, І. Коломойський, Д. Фірташ, С. Львович і т. д. Не винятком у цьому питанні є й Російська сторона, яка офіційно вважається агресором щодо України. Там ситуація виглядає дещо іншим чином, але не суттєво: телевізійні канали в результаті певного переділу сьогодні частково належать державі, олігархам (Абромовичу, Ковальчуку і т. д.) та Газпрому [10].

Отже, методи й засоби ведення гібридних війн не є новим винаходом. Лише об'єднання таких явищ, як «велика війна», «мала війна», «холодна війна» та «інформаційна війна», дають більш-менш чітке уявлення про сутність цього конфлікту. У результаті розвитку технологізації так склалося, що саме ЗМІ є найвпливовішим інструментом впливу на свідомість людини, а технології маніпуляцій розповсюджуються на маси саме завдяки цим засобам. Тому на озброєнні гібридних війн сьогодні знахо-

дяться всі можливі засоби масової комунікації, які часто сприяють маніпулюванню суспільством. Причиною цього є активна боротьба за думки та переконання як громадян країни-мішені, так і населення всього світу.

Реальна війна між наддержавами на геополітичному рівні ведеться на території третьої держави з використанням у своїх цілях населення останньої. Кінцевою метою обох сторін є встановлення повністю підконтрольного маріонеткового уряду в третій державі або можливої дестабілізації останньої для унеможливлення якісного функціонування такого уряду, що не відповідає інтересам агресорів. Як результат, можливе замороження конфлікту на невстановлений проміжок часу. При цьому активно використовується інформаційний фронт для висвітлення тих чи інших подій гібридної війни в необхідному для певної сторони світлі. Унаслідок гібридної агресії існує величезна вірогідність повної дестабілізації державних інститутів у країні-мішені, з втратами певної території або взагалі зникнення такої держави з політичної карти світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Романюк А. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах Центрально-Східної Європи / А. Романюк, В. Литвин // *Studia Politologica Ucraino-Polona* («Українсько-польські політологічні студії»). – 2014. – № 4. – С. 130–144.
2. Albert G. Hatred is the cheapest fuel: political power, not economics, is behind rising Czech nationalism / G. Albert // *Roma Rights Journal*. – 2009. – Vol. 15. – No.1. – P. 23–33.
3. *Krajní pravice a krajní levice v ČR* / [M. Bastl, M. Mareš, J. Smolík, P. Vejvodová]. – Prague : Grada, 2011. – 288 s.
4. Cakl O. Czech Republic / O. Cakl, R. Wollmann // *Mudde C. Racist Extremism in Central and Eastern Europe* / Cas Mudde. – Routledge, 2005. – P. 30–57.
5. Cerqueirová A. *Republikáni : šokující odhalení* / A. Cerqueirová. – Unholy cathedral, 1999. – 165 s.
6. Charvát J. *Soucasny politicky extremismus a radikalismus* / J. Charvát. – Praha : Portal, 2007. – 184 s.
7. *Ceska společnost* / [J. Hartl, J. Juk, V. Haberlova]. – Praha : Management Press STEM, 1999. – 260 s.

Кулиев Б.В.

Различные подходы к взаимоотношению политической журналистики и геополитики

В статье взаимоотношение политической журналистики с другими акторами геополитики и ее роль в реализации геополитических целей транснациональных корпораций и супергосударств исследуются с политологической точки зрения, комментируются общая постановка проблемы и ее связь с научно-теоретическими и практическими задачами. Кроме этого, рассматриваются последние исследования, анализируются подходы зарубежных и местных ученых к различным аспектам проблемы, отмечаются нерешенные вопросы, комментируется влияние политической журналистики на формирование геополитических представлений и другие геополитические изменения в информационном пространстве. Нашли свое отражение анализ основных материалов исследования и сделанные в ходе исследования выводы.

Ключевые слова: политическая журналистика, геополитика, геополитические цели, акторы геополитики, геополитические изменения, медиагиганты, транснациональные медиакорпорации, глобализация.

У статті взаємовідношення політичної журналістики з іншими акторами геополітики та її роль у реалізації геополітичних цілей транснаціональних корпорацій і супердержав досліджуються з політологічного погляду, коментуються загальна постановка проблеми та її зв'язок з науково-теоретичними і практичними завданнями. Крім цього, розглядаються останні

дослідження, аналізуються підходи зарубіжних і місцевих учених до різних аспектів проблеми, відзначаються невирішені питання, коментується вплив політичної журналістики на формування геополітичних уявлень та інші геополітичні зміни в інформаційному просторі. Відображено аналіз основних матеріалів дослідження й зроблені в ході дослідження висновки.

Ключові слова: політична журналістика, геополітика, геополітичні цілі, актори геополітики, геополітичні зміни, медіагіганти, транснаціональні медіакорпорації, глобалізація.

In the article the mutual relationship of political journalism with other actors of geopolitics and its role in realization of the geopolitical goals of transnational corporations and superstates were studied in political aspect, were commented overall formulation of the problem and its connection with scientific, theoretical and practical tasks. Also discusses recent research, analyzes approaches of foreign and local scientists to the various aspects of the problems, marked unresolved issues, commented the impact of political journalism in the formation of the geopolitical ideas and other geopolitical changes in the information space. The article reflects analysis of the research basic materials and the findings made during the research.

Key words: political journalism, geopolitics, geopolitical goals, actors of geopolitics, geopolitical changes, media giants, transnational media corporations, globalization.

УДК 32.019.51

Кулиев Б.В.,
кандидат философских наук,
докторант отдела политической теории
Института философии Национальной
академии наук Азербайджана

Как известно, политическая журналистика занимает важное место среди классических, традиционных и новых акторов геополитики. Этот тип средств массовой информации (далее – СМИ) уже выступает в качестве самого активного геополитического актора. Она, являясь участником геополитических процессов, очень редко бывает независимой, потому что находится под контролем более сильных акторов – экономических и политических (государство, партии). Сила влияния политической журналистики зависит от степени ее свободы. В демократических странах политическая журналистика бывает более свободной, эффективной.

Геополитическая роль политической журналистики состоит в том, что она одновременно помогает реализации проводимой в ее стране политики и выступает в качестве единого элемента геополитики. В некоторых случаях геополитическая журналистика превращается в средство пропаганды других геополитических акторов – государства, неправительственных организаций, религиозных учреждений и даже транснациональных корпораций, помогает распространению той или иной идеологии. Поли-

тическая журналистика «в длительной перспективе является прямым участником выработки разного рода геополитических представлений и пространственной практики. В режиме текущего времени они используются для пропаганды или оправдания проводимой в стране политики, объяснения необходимости и оправданности того или иного политического выбора. И в этом случае они выступают как некое средство связи между участниками политической жизни, с одной стороны, и населением – с другой» [9].

С этой точки зрения политическая журналистика выполняет реальные практические задачи. Сила ее геополитического влияния состоит в том, что она подготавливает идеологическую почву для происходящих в различных странах «революций». Сила политического влияния данного типа журналистики иногда бывает больше силы ее помощи геополитической ситуации, и она играет роль фактора, стабилизирующего политическую ситуацию в какой-либо стране.

Пресса наряду с оказанием помощи политике правительства также не должна находиться в зависимости от государства. Она влияет на соци-

ализацию современного человека, формирование его социальных ценностей, норм и поведения, воспитывает образцового человека в обществе, показывает пути достижения геополитических целей. Сегодня масс-медиа превратились в средство острой политической и геополитической борьбы в информационном пространстве, где сталкиваются политические интересы и позиции различного направления. «Информационная открытость современного мира становится тем мостом, по которому осуществляются самые различные контакты, в том числе и в геополитической сфере. Информационное пространство становится, с одной стороны, ареной ожесточенной геополитической конкуренции, с другой – одной из важнейших сфер жизнедеятельности современного сообщества, с третьей – важнейшим инструментом воздействия на мировое общественное мнение» [2, с. 12]. Как видно, общие проблемы связи политической журналистики и геополитики связаны с теоретико-практическими задачами информационного пространства, геополитической борьбы и конкуренции и жизненно важных сфер мирового сообщества.

Различные аспекты взаимоотношений политической журналистики и геополитики были исследованы зарубежными и некоторыми азербайджанскими учеными. Герхард Гляссберг, Х. Мейер, Густав Фарбер, К. Фридрих, Г. Маркузе, М. Маклюэн касались вопроса СМИ и геополитической конкуренции, Д. Фролов, М. Луна, С. Михайлов, Е. Озеров, А. Байчик – проблем информационного противостояния в геополитических отношениях, геополитических учений в журналистике, деловой печати в США, политической стратегии транснациональных корпораций в процессе глобализации информационного пространства. Р. Мехтиев, А. Гасанов, П. Дарабади, Н. Мамедов, Г. Бабаоглы, Э. Насибов, А. Пириев, Д. Халилов, Д. Гашимов, А. Ибрагимов, Ф. Исмайлов, М. Гасымлы, Д. Гасымов, А. Мамедов, Э. Нуриев, Ф. Гусейнов, Ф. Мамедов, Я. Рустамов, Р. Мамедов, А. Самедов, Н. Шакирзаде, Д. Эйвазов и другие исследовали геополитические проблемы, а также различные аспекты СМИ.

Мы, в отличие от всех вышеуказанных авторов, изучали конкретно роль, которую политическая журналистика играет в геополитике. Следующие вопросы были отфильтрованы в ходе исследования, а именно:

- влияние политической журналистики на формирование геополитических представлений в информационном пространстве;
- взаимоотношения политической жизни общества, геополитических интересов и целей населения и государства;
- геополитическая борьба и влияние на мировое общественное мнение и т. д.

Главной целью статьи является исследование влияния политической журналистики на геополитику.

Как и другие средства массовой информации, политическая журналистика в период глобализации играет важную роль в создании справедливого мирового порядка посредством формирования мирового информационного пространства и геополитических реалий, участия журналиста в геополитических подходах к глобализации.

Политическая журналистика среди всех форм СМИ (смешанных форм государственных, частных, коммерческих, общественных организаций и благотворительных обществ) больше выступает как орган государства и политических партий, являясь средством массовых коммуникаций, комментирует политические события и факты, выражает интересы государства и своей партии и служит их общим интересам.

Еще в 1975 году Каарле Нордекстренг (профессор университета в Тампере, Финляндия, а в то время президент Международной организации журналистов) отмечал, что в Западной Европе «исследования коммуникации, приобретая глобальность, входят в новую стадию: от узкой сфокусированности на средствах коммуникации, взятых в отрыве от социального контекста, они переходят к более широкой концепции, согласно которой средства коммуникации рассматриваются элементами глобального идеологического механизма общества, часто называемого идеологическим аппаратом» [6, с. 126].

Политическая журналистика как элемент глобального идеологического механизма также комментирует проблемы геополитического уровня. Теоретическое осознание социально-политической информации, являющейся ее главным объектом, имеет большое значение. Сегодня во всем мире самой серьезной опасностью для демократии является целенаправленная манипуляция общественным сознанием, мнением и поведением людей. Политические и культурно-политические манипуляторы могут управлять массами, а также политической элитой в основном посредством политической журналистики. «Политическое манипулирование – это скрытое управление политическим сознанием и поведением людей с желанием принудить их действовать или бездействовать в интересах манипуляторов, навязывание воли манипулятора в форме скрытого воздействия» [4, с. 7].

Одним из методов использования СМИ, особенно политической журналистикой, является скрытие политической реальности. Политическая журналистика лишь на уровне, служащем политическим целям в обществе, играет важную роль в достижении геополитических целей. Для этого политические лидеры, главы государств мира

широко пользуются возможностями политической журналистики.

На Западе, в США существуют проекты для изучения и осуществления политических коммуникаций. Такие проекты оценивают политическое влияние коммуникационных технологий в различные периоды, показывают пути достижения геополитических целей. «Была и другая цель (геополитическая – Б. К.): служить связующим мостом между политмейкерами, представителями промышленного капитала, исследовательскими академическими кругами, прессой и публикой. Один из руководителей Анненбергской Вашингтонской программы по изучению политических коммуникаций Элвин А. Снайдер открыто заявлял о взаимодействии вашингтонской администрации со средствами массовой информации: «С американской стороны цели публичной дипломатии холодной войны скрупулезно излагались в течение многих лет Белым домом и Конгрессом так, чтобы специалисты по информации знали, чего от них ожидают» [7, с. 20].

Руководство США для каждого исторического периода – колониализма, холодной войны, современной глобализации – преследовало соответствующие геополитические цели, а политическая журналистика играла решающую роль в достижении данных целей. Политическая журналистика привила общественному сознанию народов мира западные идеалы и ценности, организовывала идеологические атаки для обеспечения победы в период холодной войны, сыграла активную роль в пропаганде против советского экспансионизма. Сегодня Запад, США применяют новые политико-идеологические технологии, новые геополитические цели – «завоевание мира: американское информационное наступление».

Спутниковое телевидение, Интернет-сети Запада вступили в новый геополитический и идеологический этап, пропагандируют преимущества демократических ценностей, идеалов свободы, помогают адаптации к новым порядкам в глобализирующемся мире.

Современные западные страны, центры силы преследуют более глобальные геополитические цели, стремятся достичь мирового экономического и политического господства, овладеть сознанием населения всей планеты. Созданная транснациональными корпорациями США и Великобритании еще во второй половине XX века «Новая Британская империя» контролирует крупнейшие СМИ, телеканалы, газеты, журналы, медиаконцерны мира.

Российский политолог И. Панарин в 90-е гг. XX века показал создание новых субъектов геополитики – гигантских транснациональных корпораций, которые положили конец контролю конкретных государств: «Появился специфический

тип глобализма – финансово-экономический глобализм транснациональных элит, нацеленный на сохранение и упрочение мировой власти новых субъектов геополитики (ТНК) путем доминирования Новой Британской империи (НБИ)» [12].

В данный период появились транснациональные медиакорпорации, способные влиять на мировую политику и геополитику. Транснациональные медиакорпорации, выйдя за рамки одной страны, охватывают государства мира и даже континенты, влияют на политику, сознание. В период современной глобализации показывают себя две противоположные друг другу тенденции: с одной стороны, происходят процессы политико-экономической, культурной интеграции, а с другой – отделения друг от друга, отдаления, дезинтеграции. Все эти процессы находятся под контролем транснациональных корпораций, в том числе медиамагнатов.

Сегодня национализм, расизм, гегемония, политический экстремизм создали напряженную ситуацию в мире и представляют серьезную опасность для человечества. Некоторые силы в своих геополитических целях используют СМИ, особенно политическую журналистику, и помогают созданию этнической, национальной, религиозной нетерпимости в определенных странах. После распада бывшего СССР некоторые постсоветские страны пытались создать суверенное, моноэтническое государство.

Здесь наряду с военным фактором, террором, агрессией, диаспорой, международной помощью важную роль сыграли СМИ, особенно политическая журналистика. Создавшая моноэтническое государство Армения с помощью своих покровителей оккупировала территорию Азербайджана, осуществила этническую чистку, геноцид, террор, вандализм. Осуществляющая политику государственного террора и геноцида Армения и созданный ею на оккупированных территориях марионеточный сепаратистский режим осуществили против Азербайджана 373 террористических акта, в результате которых погибло 12 000 человек и ранено 1 705 человек [1, с. 158–159].

В результате военной агрессии Армении в 1988–1993 гг. погибло 20 000 азербайджанцев, более 100 000 человек были ранены, а 50 000 человек получили различные ранения и стали инвалидами. В период конфликта пропало 4 853 человека, 1 357 человек из них были освобождено из плена, а 783 человека все еще находятся в плену в Армении. По сведениям Международного комитета Красного Креста, 439 человек погибло в плену [3, с. 157].

Совершенный армянами Ходжалинский геноцид можно поставить в один ряд с такими осуществленными против человечества ужасными трагедиями в мировой истории, как Хатынь, Нага-

саки, Хиросима, Сонгми, Руанда, Сребреница и Холокост [2, с. 45].

Армяне и их покровители за счет лжи и дезинформации долгое время пытались скрыть от мировой общественности свою экспансионистскую политику. Однако эта ложь была обречена на провал. Например, во время ответа азербайджанской армии на армянскую провокацию являвшаяся одним из членов Минской группы ОБСЕ российская пресса в прямом смысле слова стала пропагандистом армян. Во время событий проармянский телеканал «Дождь» для отвлечения внимания от основного вопроса искусственными и преувеличенными материалами еще раз продемонстрировал свою антиазербайджанскую позицию.

Агентство «Regnum» и такие сайты, как «vzglyad.ru», придерживались своей традиционной позиции. Интерфакс и «lenta.ru», искажив суть конфликта, распространили неправдивые сведения. Издания «Ведомости» и «Аргументы и факты» объективно оценили события. Известная медиагруппа Британии «The Guardian» для отвлечения внимания от армянской провокации обратилась к другим новостям, а «BBC» уделило место заявлениям Министрства обороны Азербайджана.

«The Independent» отметил, что Карабах является неотделимой территорией Азербайджана и остался верным своим принципам. Известное агентство «Associated Press» написало об армянской агрессии, «Deutsche Welle» сослался на нее. Влиятельные в прессе США газеты «The Washington Times» и «New York Times» представили Азербайджан как страну, подвергшуюся агрессии. Также «The Washington Times» рассказал об опасных попытках Армении на Мецаморской АЭС. Китайское агентство «Sinхua», немецкое издание «Frankfurter Allgemeine» уделили внимание событиям. Французские сайты «Francais.rt.com», «Rfi.fr», «Lemonde.fr», «Lexpress.fr» «The Independent» распространили аналитические новости в связи с этими событиями.

Влиятельный канал «Al Jazeera» подготовил репортаж об армянской агрессии, которой подверглось гражданское население в Азербайджане. Арабские медиа опубликовали цикл сведений о событиях. Египетские издания «Akhbar El Yom», «Al Bawaba», «Ona», «Youm7» придерживались профессионализма и представили Азербайджан как подвергшуюся агрессии страну. Агентство «Кабар» Киргизии, японские медиагруппы «FHN news», «TBS news» уделили внимание последним новостям с фронта. Израильская газета «Haaretz» опубликовала материалы о партнерстве Азербайджана и Израиля.

Вообще многочисленные зарубежные органы печати уделили внимание апрельским событиям. Проведенный мониторинг показал, что мировые медиа не демонстрируют однозначного критического отношения к правильной позиции Азербайджана

и в мире армянская ложь уже ни на кого не действует [8].

Как видно, политическая журналистика наряду с объективной оценкой всех политических процессов, реальности способна ввести в заблуждение всю мировую общественность посредством манипуляций, даже представить «агрессора», «подвергшегося агрессии» террориста «национальным героем», героя – террористом, сепаратизм – национально-освободительным движением, правом народов на свое историческое самоопределение. Долгое время средства армянской пропаганды вводили мировую общественность в заблуждение своей ложью, использовали клевету, ложь для достижения своих геополитических целей. Армянский режим еще раз продемонстрировал всему миру, что является провокатором, агрессором. Во время апрельских событий главной движущей силой армянской лжи наряду с мафиозным режимом Саркисяна стал Армянский национальный комитет Америки (ANCA).

Подкупленные армянским лобби американские конгрессмены и сенаторы, как и во время Ходжалинских событий, закрыли глаза на правильную позицию Азербайджана. Турецкая пресса объективно продемонстрировала Азербайджанские реалии миру. Влиятельный турецкий новостной канал «NTV», каналы «CNN Türk», «BengüTürk» и TRT систематически показывали новости и репортажи об армянских провокациях. Влиятельные турецкие газеты «Hürriyet», «Milliyet» и «Sabah» и другие электронные СМИ уделили большое внимание армянским позициям шантажного характера [8].

Таким образом, главным объектом взаимовязи комментария и манипуляции является мировая общественность, массы населения и психика политической элиты. Прежде всего, СМИ (в том числе политическая журналистика) манипулируют общественным мнением, корректируют психику и массовое сознание людей. В это время используются психологические законы, некритические представления, политическая неопытность.

В целом манипуляция основывается на клевете и лжи. И. Панарин показывает, что манипулированию служат мифы (дезинформация). В США, по мнению профессора Г. Шиллера, для утверждения господства правящей элиты используется пять основных мифов (эти мифы и являются комментариями-манипуляциями, только дезинформационными):

1. Об индивидуальной свободе и личном выборе граждан.
2. Об объективности действий важнейших политических институтов: конгресса, суда, президента, СМИ.
3. О неизменной эгоистической природе человека, его агрессивности, склонности к потребительству и накопительству.

4. Об отсутствии в обществе социальных конфликтов, эксплуатации и унижения.

5. О плюрализме СМИ, которые в действительности контролируются крупными рекламодателями и правительством.

Газеты информационно влияют, то есть навязывают читателю, комментарии-манипуляции, просеивая и отбирая подлежащие опубликованию материалы, преподнося их в нужном виде читателю [11].

Некоторые исследователи для спасения сознания людей от вредной информации считают необходимым применение цензуры, потому что масштаб манипуляции может привести к расширяющимся геополитическим изменениям.

Сегодня геополитическая картина всех СМИ, особенно политической журналистики, находится под контролем пяти медиагигантов мира. С осени 2003 г. официальный контроль над СМИ «цивилизованных наций международного сообщества», полученный путем скупки большей части акций, сконцентрирован в руках всего лишь пяти медиагигантов:

- «АОЛ Тайм Уорнер»;
- «Вайеком»;
- «Эн-Би-Си Универсал»;
- «Бертельсманн»;
- «Мердок Ньюс Корп» [10].

Контролируемые медиагигантами политические СМИ способствовали новой геополитической «Большой Игре». Вопрос заключается в том, что беспощадная геополитическая борьба крупных государств за Центральную Азию также создает угрозу для безопасности региона. Так, серьезную деятельность развернули США, Россия и Китай. К ним нужно добавить и мусульманские страны. В результате мы должны признать, что ситуация достаточно сложная. Специалисты называют это соперничество «Новая Большая Игра». Похоже, что в настоящее время в Центральной Азии сложилась многопараметрная и очень рискованная ситуация. Политические, идеологические, военные и геополитические аспекты в синтезе представляют угрозу для государств региона. Эксперты даже прогнозируют возможность утраты странами региона своей государственности. Они говорят о вероятности провоцирования религиозным радикализмом, геополитической борьбой и терроризмом хаоса в регионе [10].

Как видно, занимающие ведущее место в мировом информационном пространстве и геополитике медиагиганты способны совершить даже серьезные геополитические изменения. Сегодня стабильная геополитическая картина мира больше зависит от деятельности, позитивного влияния медиагигантов.

Таким образом, политические средства массовой информации служат не только интересам

учреждений, к которым принадлежат, – государства, партии, общества, но и более широким геополитическим целям.

Контролируемые транснациональными корпорациями медиагиганты осуществляют более серьезные геополитические изменения. Транснациональные медиакорпорации, как акторы геополитики реализуют геополитические цели развитых супергосударств, защищают государственные интересы, оказывают информационно-идеологическое воздействие на мировое общественное сознание. А в политической сфере информационно-идеологические факторы занимают более важное место, чем военные силы, превращаются в главную силу и средство в формировании политической культуры, политическом регулировании, одним словом, сила составляет единство с информацией.

В перспективе в данном направлении деятельность транснациональных медиакорпораций, являющихся составной частью современного мирового информационного пространства, оказывающих влияние на геополитические изменения, должна контролироваться и более глубоко исследоваться со стороны международных организаций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Erməni cinayətləri. I c. – Bakı : Adiloğlu, 2003. – 159 s.
2. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycanla qarşı tərəfə qarşı siyasətinin mərhələləri // "Qarabağ: dünən, bu gün, sabah" X elmi-əməli konfransının materialları. – Bakı : Nəmiş Abdullayev mətbəəsi, 2011. – 264 s.
3. Hacıyev H. Dağlıq Qarabağın tarixindən sənədlər / H. Hacıyev. – Bakı : Adiloğlu, 2005. – 192 s.
4. Авренко В.О. Теория и практика политических манипуляций в современной России / В.О. Авренко. – Владивосток, 2002. – 100 с.
5. Фролов Д.Б. Информационное противоборство в сфере геополитических отношений : дисс. ... докт. полит. наук / Д.Б. Фролов. – М., 2006. – 320 с.
6. Nordenstreg K. Эволюцион актуалте де ла теорие де ла ъоммуниџатон ен Евроне / K. Nordenstreg // Доэене. – 1975. – № 92. – P. 101–130.
7. The Annenberg. Washington Program in Communications Policy Studies of Northwestern University, U.S. Foreign Affairs in the new information Age: Charting a Course for the 21st Century (Washington, D.C. The Annenberg Washington Program, may, 1994). – 150 p.
8. Dünya artıq erməni yalanlarına inanmır [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://analoz.az/ siya- set/ 3049-dunya-artiq-ermeni-yalanlarina-inanmir-monitorinq-html/>
9. Баранов Н.А. Акторы геополитики / Н.А. Баранов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nihar.ru/geopolitika/lekzia 8.htm>.
10. Кто контролирует все СМИ в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tokadoka.com/rovosil/smi/html>.

11. Панарин И.Н. Информационная геополитика СМИ и информационная геополитика / И.Н. Панарин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www-e-reading.cluböcharter.php/123190/panarin-informaceordika.html>.

12. Панарин И.Н. От Единой России к Евроазиатской Руси / И.Н. Панарин. – М., 2007. – [Электронный

ресурс]. – Режим доступа : <http://panarin.Ucoz.com/konseptual12.html>.

13. Террор и геополитическая картина в Центральной Азии: риски растут // Newtimes.az-1NEWS.AZ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://1news/az/nolitrs/20160317065419873/html>.

Малиха М.І.

Теоретичне осмислення сутності поняття «міграція» в політичній науці

У статті обґрунтована сутність сучасної міграції в контексті глобалізації. Дослідження демонструє зростання все більшої кількості людей, які беруть участь у міграційних процесах. Центральним питанням є взаємозалежність міграції та глобалізації сьогодні, наукове пояснення цих процесів. Наголошується, що політичні причини й передумови настільки ж важливі, як і економічні умови міграції, що запроваджує нові правила для світової спільноти. Основним завданням дослідження є спроба показати, що міграція може зробити дуже важливий внесок у соціально-економічний розвиток як у країнах походження, так і у країнах призначення.

Ключові слова: міграція, мігрант, міграційна політика, міграціологія, політична міграція, Міжнародна організація з міграції.

В статтє обоснована сущность современной миграции в контексте глобализации. Исследование демонстрирует рост все большего числа людей, участвующих в миграционных процессах. Центральным вопросом является взаимозависимость миграции и глобализации в настоящее время, научное объяснение данных процессов. Акцентируется, что политические причины и предпосылки настолько же важ-

ны, как и экономические условия миграции, что вводит новые правила для мирового сообщества. Основной задачей исследования является попытка показать, что миграция может сделать очень важный вклад в социально-экономическое развитие как в странах происхождения, так и в странах назначения.

Ключевые слова: миграция, мигрант, миграционная политика, миграциология, политическая миграция, Международная организация по миграции.

The given thesis is devoted to modern migration in the context of globalization. This research shows current developments of an increasing number of people who are involved in migration processes. A central issue in the paper is interdependence of migration and globalization nowadays. The data suggest that political reasons and backgrounds are as important as the economic conditions of migration, which introduces new rules to the global community. The major task of this study is to show that migration can make a very important contribution to social and economic development both in the countries of origin and the countries of destination.

Key words: migration, migrant, migration policy, political migration, the International Organization for Migration.

УДК 325.54

Малиха М.І.,
аспірант кафедри політології
та державного управління
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

У ході світового історичного розвитку міграція була об'єктом соціально-економічного державного регулювання й насамперед передбачала трудовий аспект зазначеного явища, що зумовлювало недостатню дієвість політичних важелів впливу в цій сфері. На сучасному етапі міграція з розряду соціально-економічного феномена переходить у розряд політичного. У зв'язку з цим розуміння взаємозв'язку політичних процесів і міграції, а також виявлення сутності, характеру та спрямованості їх взаємодії стає необхідним елементом досягнення національної й регіональної безпеки.

Протягом багатьох десятиліть дослідженням міграції займалися в основному економісти, соціологи та демографи, тоді як політичне вивчення міграційних процесів і їх вплив на структуру й політику сучасних держав залишалися в тіні. По суті ж, міграція населення є однією з важливих складових усе більш складної системи внутрішньодержавних і міждержавних відносин. У світлі загостреної глобальної конкуренції, транснаціоналізації політичного та економічного простору вона впливає на характер і сутність політичних процесів, на політичну систему будь-якої сучасної держави. Тому із середини 80-х рр. ХХ ст. політико-державна складова процесів міграції стала предметом вивчення вчених-політологів і правознавців.

Варто наголосити, що фахівці із суспільних наук підходять до вивчення міграції не з позицій загальної парадигми, а з позицій різних і конкуруючих

один із одним теоретичних поглядів, роздроблених між дисциплінами, регіонами та ідеологіями. У результаті дослідження міграцій мають властивість звужуватися, часто стають неефективними й характеризуються повторами, пустопорожніми розмовами, що вводить в оману спілкування та призводить до суперечок із принципових питань. Накопичення знань почнеться тільки тоді, коли дослідники візьмуть загальні теорії, концепції, інструменти і критерії [11, с. 700].

Мета дослідження полягає в деталізації поняття «міграція» в контексті явища глобалізації та визначення статусу політичної міграції в межах політичної науки.

Основоположною працею в будь-якому дослідженні, яке торкається питань міграції, є «Закони міграції» Е. Равенштейна [7]. Теоретичні напрацювання Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ) розкривають сутність явища, зокрема, у виданні "Migration for development: Within and Beyond Frontiers" [12], у глосарії МОМ [1] наведено тлумачення міграції. Неабияке значення мають дослідження Douglas Massey [11], який наголошує на об'єднанні знань про міграцію з усіх наук задля досягнення компромісу в дослідженні поняття й уникнення конфлікту різних наукових напрямів. Актуальність його думки підтверджується тим, що він займається проблемою безпосередньо: вчений є засновником і співдиректором Мексиканського й Латиноамериканського міграційного проекту.

Ю. Єфімов розглядав міграцію в сучасному політичному процесі, на особливу увагу заслуговує виокремлення ним окремого напрямку суспільної науки – політичної міграціології [4].

Уперше поняття «міграція» вводить у науковий ужиток у кінці XIX століття англійський учений Е. Равенштейн (1834–1913) у роботі «Закономи міграції». Автор розглядає міграцію як безперервний процес, зумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників, що діють, а саме: у початковому місці проживання мігранта, на стадії його переміщення, в місці в'їзду, а також чинники особистого характеру [7, с. 36]. Дослідник одним із перших виокремив базові закономірності розвитку транскордонних переміщень, які згодом названі законами міграції.

Згідно з Політологічним словником, міграція (лат. *migratio*, від *migro* переселяюсь) – це тимчасове, постійне чи сезонне переселення людей, пов'язане зі зміною місця проживання [8, с. 149]. Проте це визначення на сучасному етапі лише розкриває етимологію слова й не пояснює сутності явища. Саме тому доцільним є використання вченим Б. Юськівим у праці «Глобалізація і трудова міграція в Європі» твердження Міжнародної організації з питань міграції, що, «будучи похідними від різних політичних, соціальних, економічних і культурних контекстів, означення міграції є надзвичайно різним за своєю природою. Роблять їхнє порівняння складним не лише різні статистичні критерії, але й ті відмінності, які пов'язані з реальним соціальним і економічним значенням міграції, залежно від специфіки контекстів» [9, с. 142–143]. Сьогодні міграція є не тільки складовою глобалізаційних перетворень, а також рушійною силою цих процесів, що створює нові правила співжиття сучасних держав. У виданні Міжнародної організації з міграції “Migration for development: Within and Beyond Frontiers” подано тлумачення міграції як процесу переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; вона охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їх тривалості, складу чи причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів [12, с. 242].

Міграція – це процес пересування або через міжнародний кордон, або всередині країни, охоплює вона будь-який тип переміщення людей, незалежно від причин. Складніше дати визначення поняття «мігрант». Відповідно до Європейського комітету з міграції, термін «мігранти» використовується залежно від контексту щодо мігрантів, мігрантів, які повертаються, іммігрантів, біженців, переміщених осіб і осіб іммігрантського походження й/або членів груп етнічних меншин, які виникли в результаті імміграції [3].

МОМ визначає мігранта як термін, який «охоплює всі випадки, коли рішення про міграцію

людина приймає вільно, з причин «особистої зручності» й без втручання «примусового фактора» [1].

Західний науковець Д. Бертрам вважає, що економічні та демографічні фактори, які відповідають за розгортання міграцій, є другорядними щодо політичних, оскільки останні, опосередковуючи економічний і демографічний розвиток суспільства, визначають природу міграційних потоків, відповідно, є головними при поясненні явища трудової міграції. Головні положення цієї теорії зводяться до такого: по-перше, державна політика щодо регулювання міграцій робочої сили є визначальною для активізації міграційних процесів; по-друге, міжнародна трудова міграція завжди залежить від структури економіки конкретної держави та політичних подій, які в ній відбуваються; по-третє, окремі політичні сили можуть виступати ініціаторами формування міжнародного руху робочої сили, оскільки внаслідок його реалізації вони отримують певні вигоди [10, с. 11–13].

Варто зазначити, що політологічний підхід у дослідженні проблем міграції сформувався лише в 90-х рр. XX ст. і став доповненням до соціологічного та економічного підходів [8, с. 37]. Найбільш актуальними темами дослідження є вивчення ролі національної держави в управлінні міграційними потоками, питання оптимізації міграційної політики держави й ефективності імміграційного контролю [6, с. 325]. Також значущою темою є вплив міграції на інститути суверенітету і громадянства, взаємозв'язок міграції з політикою національної безпеки. Важливими видаються проблеми інкорпорації, соціальної адаптації та інтеграції мігрантів до приймаючої суспільства. При цьому політологія доповнює дослідження соціальної й економічної інкорпорації мігрантів вивченням політичної інтеграції в приймаючий соціум, досліджуючи проблеми набуття громадянства та політичних прав. Для етнополітології становлять інтерес, зокрема, проблема мобілізації етнічності, під якою розуміється «перетворення етнічності з психологічного, культурного чи соціального фактора в самостійну політичну силу з метою зміни статусу в загальній системі етнонаціональної стратифікації суспільства» [5].

Міграційні потоки впливають на політичну, демографічну, етнічну, соціально-економічну ситуацію в державі. У зв'язку з цим зростає роль політико-управлінських рішень, спрямованих на підтримку політичного порядку, міграція стає об'єктом політичного контролю й регулювання, однак належної ефективності їх неможливо домогтися без розвитку відповідних напрямів наукового знання [4, с. 3]. Міграційна політика є одним із напрямів демографічної політики, що включає сукупність способів і заходів цілеспрямованого впливу на міграційні процеси. Міграційна політика здійснюється державою в галузі міграції населення і трудових

ресурсів. Імміграційна політика регламентує правила та норми прийняття іноземних громадян, а еміграційна політика – виїзд громадян за кордон. Метою міграційної політики є оптимізація міграційного руху населення, що забезпечує відповідність трудових ресурсів робочим місцям. Міжнародна міграційна політика, на відміну від внутрішньої, застосовує жорсткіші вимоги до регулювання потоків мігрантів за обсягом, національним і професійним складом [2, с. 168].

Б. Юсків виділяє два аспекти міграційної політики: теоретико-методологічний і практичний. Перший становить систему управлінських ідей, соціально-економічно-політичних орієнтирів і поглядів, виражених у формі конкретних цілей, принципів, завдань і напрямів управління міграцією. Практичний аспект міграційної політики проявляється в діяльності держави та інших суб'єктів стосовно зрівноваження, гармонізації інтересів усіх учасників міграційних процесів [9, с. 262].

Згідно з політологічною концепцією міграції (М. Вейнер, А. Доуті, А. Золберг), міжнародна міграція – взаємодія між державами походження та державами призначення, при якій передається юрисдикція, пов'язана з тим, що мігранти, припиняючи бути членами держави походження, стають членами держави призначення [14, с. 425].

Варто зазначити, що українська наукова думка пояснює сутність міграційних процесів переважно з погляду економічних і юридичних факторів, що дещо звужує саме поняття й не розкриває всі аспекти явища міграції, особливо в умовах розвитку сучасного світового співтовариства.

У російській політологічній думці вченим Ю. Єфімовим був виділений окремий напрям – політична міграціологія. Дослідник довів, що в умовах глобалізації міграційні потоки стають невід'ємним компонентом політичного процесу. Це проявляється в політизації міграції, з одного боку, і в детермінованості політики міграцією, з іншого боку. Варто зазначити, що ефект політизації міграції виявляється в бажанні мігрантів артикулювати власні культурні, соціально-економічні, політичні та конфесійні інтереси шляхом створення нових громадських рухів і політичних партій. На прикладі сучасних розвинених держав можна спостерігати, що міграційна тематика дійсно перетворюється в одне з основних питань міжпартійної політичної боротьби. Зростання політичної культури й активності мігрантів викликає внутрішньополітичні зрушення, сприяє зміні політичної реальності приймаючого суспільства, що може створювати реальну загрозу національній і громадській безпеці [8, с. 40].

На противагу негативним наслідкам сучасних масштабів міграційних процесів виступає праця Дж. Мозеса [13] «Міжнародна міграція: останній рубіж глобалізації», незважаючи на її досить нейтральну назву, насправді є заклик до скасування

імміграційного контролю. Зазначається, що якщо існує вільний рух ідей, товарів та інших матеріальних ресурсів у сучасному світі, то чому міграційне законодавство розвинутих країн стає дедалі жорсткішим і своїми положеннями лише фіксує засоби експлуатації іммігрантів. Автор відстоює позицію, що місце народження не є визначальним фактором і не повинно ставати перешкодою на шляху реалізації власного потенціалу людини.

Сьогодні люди керуються не лише економічними показниками у виборі країни для проживання, а й політичними, а саме: рівнем стабільності політичної влади та її легітимністю, а також забезпеченням дотримання прав і свобод людини. Також важливими для розуміння сутності явища є економічні аспекти, які розкривають найбільш поширені причини міграційних рухів. Світова спільнота загалом виграє від вільного переміщення робочої сили між країнами, оскільки відбувається перерозподіл робочої сили на ринку досконалої конкуренції: під впливом попиту і пропозиції робоча сила мігрує туди, де вона здатна зробити більший внесок у світове виробництво.

Дж. Мозес наполягає на необхідності вільної й необмеженої міграції, проте він не зазначає, як боротися з негативними наслідками міграційних процесів. Дуже самонадіяно з боку автора звучить ідея про єдине світове співтовариство, яке живе в злагоді й де люди можуть вільно переміщуватися заради пошуку кращих умов для реалізації свого потенціалу.

Дослідники, розглядаючи міграцію, зосереджуються на її причинах, наслідках, вимірах у цифрах, проте не дають визначення предметові обговорення. Але потреба в чіткому визначенні є, вона стає все актуальнішою, якщо зважити на зростаючу диверсифікацію міграційних потоків. Для полегшення вивчення як давно існуючих, так і нових видів міграцій важливо чітко детермінувати якнайширше коло цих видів і класифікувати їх за певними критеріями. Саме цей аспект автор розглянутої книги не взяв до уваги. У нього є багато ідилічних ідей стосовно запровадження вільної міграції, але немає чіткого опису механізмів і способів, як ці ідеї втілити в життя.

Отже, за своїм обсягом міграція є надзвичайно широким поняттям, а тому воно, не конкретизоване концептами більш детального змісту, є лише виключно абстрактним уявленням, яке не відображає якостей і властивостей окремих сфер міграційного буття чи міграційних відносин. На нашу думку, політична міграція – це передусім опозиційне ставлення до наявного політичного режиму в країні.

Ми вважаємо, що політична міграція за останні роки досягла глобальних обсягів, які перетворили її з різновиду міграції на окреме та самостійне поняття, що за своєю сутністю й масштабами стоїть поряд із трудовою міграцією, яка в XXI ст. частіше за все зумовлена саме неспроможністю наяв-

ної політичної системи забезпечити необхідними ресурсами населення тієї чи іншої держави.

Розмаїття методологічних підходів до вивчення процесів глобальної міграції, теоретичних інтерпретацій її сутності й оцінних суджень щодо її впливу та наслідків свідчить про складність, масштабність, багатofакторність і неоднозначність природи цього явища. Це дає підставу інтерпретувати світові міграційні процеси як об'єктивний процес створення цілісної глобальної економіки, міжнародно-політичного оформлення цієї цілісності й прагнення транснаціональних еліт скористатися її можливостями для налагодження системи глобального управління та контролю.

Аналіз великого масиву літератури і джерел показав, що різноманітні аспекти світової міграції сьогодні є однією з найактуальніших тем у науковому дискурсі, що свідчить про неабиякий вплив, який чинять процеси глобалізації на світову спільноту в XXI ст.

На думку як вітчизняних, так і зарубіжних учених, міграція нині несе в собі значний масив можливостей, які, відповідно, породжують загрози світового масштабу. Тому в науковому колі виникають спори стосовно позитивних і негативних сторін глобалізації, що зумовлює формування різних концепцій міграції та підходів до неї. Зростання інтересу науковців до політичних причин і наслідків міграції свідчить про актуальність досліджуваної проблеми й зумовлює необхідність конкретизації поняття політичної міграції, яка, на нашу думку, є рухом людських ресурсів, зумовленим передусім політичним режимом держави, методами та механізмами реалізації наявного курсу розвитку в тій чи іншій країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глоссарий по миграции, МОМ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/serial_publications/Glossary_eng.pdf.

2. Дергачев В.А. Международные экономические отношения : [учебник для вузов] / В.А. Дергачев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 368 с.

3. Европейский комитет по миграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.coe.int/t/dg3/migration/European_committee_on_Migration/default_en.asp.

4. Ефимов Ю.Г. Миграция в современном политическом процессе : автореф. дисс. ... докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Ю.Г. Ефимов. – Ставрополь, 2007. – 41 с.

5. Кряклина Т.Ф. Понятие этничности и причины ее воспроизводства / Т.Ф. Кряклина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2012/Politologia/10_112064.doc.htm.

6. Методология и методы изучения миграционных процессов : [междисциплинарное учебное пособие] / под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля ; Центр миграционных исследований – М., 2007. – 370 с.

7. Николаєвський В.М. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення / В.М. Николаєвський, Н.Є. Прохоренко // Вісник міжнародного слов'янського університету. – 2009. – Т. 12. – № 1. – С. 34–39.

8. Политологический словарь-справочник / авторы-составители: Д.Е. Погорелый, В.Ю. Фесенко, К.В. Филиппов ; под общей редакцией С.Н. Смоленского. – М. : Эксмо, 2008. – 320 с.

9. Юськів Б.М. Глобалізація і трудова міграція в Європі : [монографія] / Б.М. Юськів. – Рівне : Видавець О.М. Зень, 2009. – 476 с.

10. Bartram D. International Labor Migration: Foreign Workers and Public Policy / D. Bartram. – New York : Palgrave Macmillan, 2005. – 199 p.

11. Massey, Douglas S. An Evaluation of International Migration Theory; The North American Case, Population and Development 1994, Review 20: P. 699–751.

12. Migration for Development: Within and Beyond Frontiers. – N.Y. : IOM, 2006. – 436 p.

13. Moses Jonathon W. International Migration: Globalization's Last Frontier / Jonathon W. Moses. – Canada, 2006. – 277 p.

14. Weiner M. The Global Migration Crisis. New York, 1995. 253 p. ; Zolberg A. R. The Next Waves: Migration Theory for a Changing World // International Migration Review. – 1989. – № 23. – P. 403–430.

Прихненко М.І.

Модель лідерства як фактор політики блеризму

Стаття присвячена аналізу особливостей моделі лідерства Т. Блера.

Ключові слова: Великобританія, модель лідерства, фактор особистості, блеризм, новий лейборизм.

Ключевые слова: Великобритания, модель лидерства, фактор личности, блеризм, новый лейборизм.

The article analyses features of T. Blair leadership model.

Key words: Great Britain, leadership model, factor of the personality, blairism, new labour.

УДК 32–327(410)

Прихненко М.І.,
аспірант історичного факультету
Донецького національного університету

В статті аналізуються особливості моделі лідерства Т. Блера.

Тоні Блера часто згадують як лідера, який тричі поспіль переміг на виборах, але цей «рекорд» був лише наслідком здобутку, по суті, перебудови лейбористської партії та британської політики на нових ідеологічних засадах і політичних принципах. Важливим елементом перебудови стала блеристська модель лідерства, яку дещо помилково зводять до формули «діяти «за рамками повноважень Прем'єр-міністра» Англії».

Під час правління Т. Блера зовнішня політика не просто стала ключовим питанням порядку денного, а посіла першочергове місце, оскільки був серйозно відкоригований механізм прийняття й реалізації рішень. Джон Кемпфнер, наприклад, наголошує на тому, що всі війни, в яких Об'єднане Королівство брало участь за часів Т. Блера, – це його особисті війни. Той самий Дж. Кемпфнер також уважає, що «блеризм» є сумішшю самовпевненості й страху, атлантизму, евангелізму, гладстоунівського ідеалізму, наївності та надмірності, з одного боку, а також уміння аналізувати й планувати, запевнювати й упроваджувати – з іншого, тобто тих якостей та ідей, які вирізняють Т. Блера серед інших.

Дії урядів Т. Блера, як правило, набували вигляду достатньо системної, ідеологічно вмотивованої стратегії, яка перебувала в гармонії з особистими переконаннями. Саме тому для наукового співтовариства модель лідерства Тоні Блера цікава передусім із погляду структурованості, ідеологічної виваженості поглядів і їх відповідності зовнішньополітичним діям, включаючи ті, які мали суперечливий характер.

Українські та російські політологи переважно досліджували загальні аспекти зовнішньої політики урядів нових лейбористів з акцентом на євроінтеграцію. Тому спеціальних робіт, присвячених особистісному факторові, немає. У самій Британії, Європі та США ситуація є дещо іншою. Одне з питань, яке розглядається в книзі Дж. Кемпфнера «Війни Блера», – особистість Т. Блера та її вплив на зовнішню політику. Він акцентує увагу на самовпевненості, «театральній грі» й особистій дипломатії політика як на факторах, що найбільше впливали на прийняття рішень [1].

Stephen Benedict Dyson у роботі “Alliances, domestic politics and leader psychology: why did

Britain stay out of Vietnam and go into Iraq?” також звертає увагу на особистісні якості політика, особливо на стратегічне планування й можливості якісно підібрати урядову команду, завдяки якій можна лобювати необхідні рішення, демонструвати вміння переконувати людей у своїй правоті [2]. В іншій своїй роботі – “Personality and foreign policy: Tony Blair’s Iraq decision” – автор, використовуючи приклад війни в Іраку, наголошує на здатності контролювати події та вірі у свої сили [3].

Цікавою є робота Richard Heffernan “Prime ministerial predominance? Core executive politics in the UK?”, у якій автор намагається донести ідею необхідності роботи в команді, необхідності кожного лідера мати великий обсяг знань, уміти аналізувати й мати низку інших якостей. Проте без належної підтримки з боку команди неможливо на 100 відсотків впливати на політичні події, відповідно, і розкрити свій потенціал [4].

З урахуванням указанного вище мета статті – з'ясувати характерні ознаки лідерства Тоні Блера та розкрити їх вплив на зовнішню політику його урядів.

Задля досягнення зазначеної мети було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких особливе значення мали порівняльний, типологічний і системний. Перший і другий дають змогу встановити сутність і особливості моделі лідерства в блеризмі та зіставити її з іншими. Системний метод забезпечує розгляд досліджуваного явища як цілісної системи, яка, у свою чергу, є підсистемою явища «блеристська модель зовнішньої політики».

Основне завдання політичних наук – розкрити сутність політичних подій. При цьому, починаючи з Г. Моргентау, поведінка держави розглядається через призму «національного інтересу», нерідко недооцінюючи той факт, що не держава приймає рішення, а людина.

Під час аналізу зовнішньої політики вплив особистості на прийняття рішень є найбільш суперечливим моментом. Роль особистості у сфері зовнішньої політики включає багато нюансів: когнітивні процеси, особистісні характеристики, мотиви й переконання. При цьому прийняте рішення – це результат дії людини як інституту прийняття рішення, а

не держави, яку, наприклад, L. Jenson визначає як «правову абстракцію» [5]. З іншого боку, він наголошує на тому, що сила фактора особистості може бути обмежена як умовами міжнародної системи, так і внутрішньополітичною структурою в країні. Дії цих факторів на особу можна проілюструвати на прикладі двох моделей прийняття рішень: «бюрократичної моделі», яку розробив у 1971 р. G. Allison [6], а також моделі «групового мислення», яку розробив у 1972 р. I. Janis [7].

Впливу факторів, описаних у цих двох концепціях, стосується питання лідерства в Лейбористській партії, для якої це завжди було проблемою. Це пов'язано з вірою членів партії в те, що їхня ідеологія повинна базуватися на етиці соціалізму, що, у свою чергу, підкреслювало силу «спільної волі», лобіювання колективізму та відсутність домінуючої особи. Уперше за всю історію партії цю тенденцію зламав саме Т. Блер.

Тоні Блер охарактеризував різновид зовнішньої політики, яку він успадкував, як «доктрину великодушної бездіяльності, продукт загальноприйнятої точки зору на зовнішню політику після падіння Берлінського муру». Він підкреслив, що подібне бачення не є більше визначальним [8]. Саме тому Т. Блер сформував ідеологію нового лейборизму, яка базувалась на ідеях «третього шляху», викладених одним із ідеологічних батьків нового лейборизму Е. Гідденсом [9].

Передусім це рух до справедливого, базованого на цінностях комунітаризму суспільного устрою. Можна визначити набір ідей і цінностей, які (в ідеалі) презентують основні елементи «третього шляху» в зовнішній політиці, а саме: модернізація управління, відповідальність, ліберальний інтернаціоналізм і пріоритет прав людини. Два останні елементи – ліберальний інтернаціоналізм і пріоритет прав людини – становлять своєрідне етичне ядро стратегії нових лейбористів.

Дискусії про те, що Велика Британія повинна забезпечувати баланс між заохоченням традиційних цілей зовнішньої політики (національна безпека, економічне процвітання) з етичним виміром була ініційована міністром закордонних справ Робіном Куком. Поняття глобальної взаємозалежності відіграло в цьому випадку ключову роль. Віддалені географічно події можуть мати прямий і безпосередній вплив на повсякденне життя британців, так само як рішення й дії Лондона можуть вплинути на вибір і можливості інших держав і суспільств. На нашу думку, це була кардинальна зміна зовнішньої політики, яка вимагала великих зусиль для її впровадження.

Стиль керівництва Т. Блера мав три ключові ознаки. По-перше, це централізоване управління. Він завжди припиняв будь-які спроби дисидентства з боку молодших міністрів. Він не звертав увагу на громадську думку або своїх колег по пар-

тії, а всі питання намагався вирішувати у вузькому колі довірених осіб, таких як, наприклад, Єлестейр Кампбелл, Пітер Мендельсон. При цьому він був відсутній майже на всіх ключових голосуваннях у Парламенті країни.

По-друге, особлива увага приділялась технологічному забезпеченню комунікації, оскільки протягом усієї історії лейбористи пишалися своєю простотою. Було створено командний центр у МіллБанк. Даунинг Стріт постійно використовувала PR-технології. Також, наприклад, застосовувалися пейджері задля контролю й координації роботи парламентарів. До роботи залучалася велика кількість соціологів та іміджмейкерів.

По-третє, Т. Блер постійно намагався грати на контрасті своїх попередників. Наприклад, під час виборів він намагався протиставити «свіжість та енергійність своїх поглядів» застарілим поглядам Джона Мейджора.

При цьому можна також виділити три основні особистісні якості, які, як правило, працюють разом із вище зазначеними факторами [3]. Перша – це віра в спроможність контролювати події. Ця властивість надає Т. Блеру впевненості у виключності Великої Британії на міжнародній арені, а також своїй виключності під час вирішення проблем і завдань. Наявність цієї риси призводить до більш активної політичної орієнтації й надає впевненості в тому, що всі бар'єри можна подолати. Більше того, психологи наполягають на тому, що подібна якість понижує здатність актора до процесу узгодження та підвищує ефект самостійного прийняття рішень.

Друга – наявність низького рівня концептуалізації: політик намагається якомога менше абстрагуватися від того середовища, в якому він працює, людей, явищ тощо. Однак він мав схильність до прийняття рішень опираючись на невеликий обсяг інформації.

Третя – потреба влади. Для політика з подібною потребою необхідною є особистий контроль та участь у політиці. Зазвичай особи, яким притаманна ця риса характеру, потребують того, щоб політика віддзеркалювала їхні особисті потреби, ідеї, переконання, а не колективні рішення. Через це Т. Блеру не було притаманним делегувати комусь повноваження в прийнятті рішень.

Взаємозалежність і спільна робота всіх цих шести елементів дуже чітко проявилася під час прийняття рішення щодо війни в Іраку. Насамперед Т. Блер піддавав сумніву основний принцип міжнародного права – невтручання у внутрішні справи іншої держави. Для нього втручання є необхідним інструментом у випадку, коли порушуються права людини або є загроза для розростання конфлікту, розповсюдження зброї масового ураження тощо. Також Т. Блер постійно заявляв про свою спроможність «правильно вплинути» передусім на британ-

ських громадян, союзників і світове співтовариство для того, щоб здобути підтримку війни з їхнього боку: «Ми отримаємо підтримку ООН у цьому питанні в будь-якому разі. Вірте мені, я знаю, як нам це подолати» [10].

Один із екс-керівників МІБ Найджл Інкстер заявив про те, що рішення по Іраку приймалося без залучення вказаної організації до процесу збору та верифікації даних [11]. Більше того, Т. Блер сам наголошував на тому, що рішення про початок війни було прийнято ним не через тиск США, а через його стале переконання в тому, що режим Саддама Хусейна має цю зброю та може її використувати [12]. Акцент також робився на неспроможності населення відстоювати свої базові потреби й інтереси через деспотичність і авторитарність режиму. Крістофер Меєр, який на той час був послом Об'єднаного Королівства в США, відмічав той факт, що «Блер був сконцентрований лише на своїй ідеї і правоті... Він не брав до уваги дрібні деталі, які могли б призвести до непоправних наслідків... Не маючи післявоєнного плану відбудови Іраку, про майбутнє країни на той час ніхто не думав... Для нього це було особисте протистояння «злого Хусейну» vs. Блер-Буш» [13].

Антоні Селдон згадує про так звану «денократію» [14] – прийняття рішень у невеликому колі радників за межами офіційних структур. Як правило, в це коло входили як урядові, так і неурядові експерти, які за поглядами на питання є доволі близькими до Прем'єра. Зазвичай Т. Блер не спілкувався з державними особами стосовно актуальних питань, цим займалися його радники. Напевно, це робилося задля того, щоб мати повне уявлення про дискусії стосовно питання в суспільстві та тримати всі події під контролем.

На основі ідеології «третього шляху» новими лейбористами було сформовано оригінальну модель зовнішньої політики, що включає незвичну для лейбористів схильність до використання «жорсткої сили». На думку Т. Блера, Британія повинна відігравати активну роль у міжнародному співтоваристві, діючи при цьому відповідно до встановлених ним правил і в співробітництві з міжнародними інститутами; а також вона мала використовувати свій вплив з метою захистити й укріпити ліберальні та соціально-демократичні цінності прав людини, демократії, подолання бідності й упровадження ефективного та справедливого управління.

Логіка ідеології й практики блеризму підводить до кількох обов'язкових висновків: уряд не має вибору, зовнішня політика повинна бути етичною, демократичні країни не можуть здійснювати неетичну зовнішню політику; тільки послідовне здійснення моралістської стратегії дає змогу уникнути звинувачень у подвійних стандартах.

Особливу роль у становленні такого різновиду політики відіграла модель лідерства Т. Блера.

Основу цієї моделі склали три основні риси характеру Прем'єр-міністра: віра в спроможність контролювати події, яка надавала впевненості у власні сили та особистій виключності; наявність низького рівня концептуалізації, що надавало змогу працювати не абстрагуючись від реалій; потреба влади, яка надавала можливість чітко діяти відповідно до своїх переконань, навіть якщо ці переконання прямо протилежні баченням громадян країни та світової спільноти. При цьому ця модель утілювалася в життя через принципи постійного контролю за своїми підлеглими, впровадження технічних інновацій та постійної гри зі своїми опонентами. Ці фактори були основними під час підготовки рішення по Іраку, і саме через фактор лідерства ця війна нерідко кваліфікується як особиста війна Тоні Блера.

Дослідження впливу фактора лідерства на зовнішню політику урядів Т. Блера дасть змогу, по-перше, краще зрозуміти сутність лідерства через прояви в міжнародній діяльності різних країн (прояснення загального через конкретне); по-друге, осмислити провідні тенденції світової політики; по-третє, вдосконалити уявлення про особливості зовнішньополітичної моделі нового лейборизму.

Для зовнішньої політики України є актуальними, по-перше, досвід блеризму базувати міжнародну діяльність держави на чітких ідейних засадах, які послідовно реалізуються; по-друге, спроможність відстоювати свої погляди навіть за відсутності громадської підтримки; по-третє, вдало використовувати лідерські здібності політиків задля досягнення поставлених цілей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kampfner J. Blair's Wars / J. Kampfner. – L. : Free press, 2004. – 367 p.
2. Stephen Benedict Dyson "Alliances, domestic politics and leader psychology: why did Britain stay out of Vietnam and go into Iraq?" / Stephen Benedict Dyson // Political Psychology. – 2007. – Vol. 28 (6). – P. 647–666.
3. Stephen Benedict Dyson Personality and foreign policy: Tony Blair's Iraq decision // Foreign policy analysis. – 2006. – Vol. 2. – P. 289–306.
4. Richard Heffernan "Prime ministerial predominance? Core executive politics in the UK?" / Richard Heffernan // British journal of politics and international relations. – 2003. – Vol. 5. – P. 347–372.
5. Jensen L. Explaining Foreign Policy / L. Jensen. – L. : Prentice-Hall, 1982. – P. 13.
6. Allison G. Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis / G. Allison. – Boston : Little brown, 1971.
7. Janis I. Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes / I. Janis. – Boston : Houghton Mifflin, 1972. – 349 p.
8. Blair T. A Global Alliance for Global Values / T. Blair. – P. 6. – [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://fpc.org.uk/publications/blair-global-values> 11.03.2012).

9. Giddens A. *The Third Way. The Renewal of Social Democracy* / A. Giddens. – Cambridge : Polity Press, 1998. – 166 p.

10. Kampfner John *Blair's Wars*. – Free press, 2004. – P. 256.

11. Blair claim on Iraq WMDs was overtly political, Scarlett tells inquiry [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/dec/08/iraq-chilcot-inquiry-scarlett-blair> 08.12.2009).

12. Inquiry hears of Blair's letters to Bush on war [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ft.com/cms/s/0/09354b18-ffe2-11de-ad8c-00144feabdc0.html> 13.01.2010).

13. Meyer Sir Christopher. *Playing to the crowd*. – L. : The Guardian, November 7, 2005.

14. Seldon A. Blair. – L. : Free Press, 2004. – P. 45.

Фараджов Санан

Мультикультурализм – историческое достояние азербайджанского народа

В статье анализируются вопросы мультикультурализма и толерантности в азербайджанском обществе в историческом контексте. Утверждается, что в различные периоды истории Азербайджан становился родиной для представителей разных народов, культур и конфессий, на его территории сформировалось многоконфессиональное, многонациональное общество, а в период независимости эти позитивные тенденции еще больше усилились. Выявлено, что культура, сформировавшаяся естественным путем и сложившаяся из многих культур населяющих Азербайджан разных народов, является духовно-нравственным и социально-политическим богатством всего азербайджанского общества.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, Азербайджан, многоконфессиональное и многонациональное общество

У статті аналізуються питання мультикультуралізму й толерантності в азербайджанському суспільстві в історичному контексті. Стверджується, що в різні періоди історії Азербайджан ставав батьківщиною для представників різних народів, культур і конфесій, на його території сформувалося

багатоконфесійне, багатонаціональне суспільство, а в період незалежності ці позитивні тенденції ще більше посилювалися. Виявлено, що культура, яка сформувалася природним шляхом і склалася з багатьох культур різних народів, котрі населяють Азербайджан, є духовно-моральним і соціально-політичним багатством усього азербайджанського суспільства.

Ключові слова: мультикультуралізм, толерантність, Азербайджан, багатоконфесійне й багатонаціональне суспільство.

The article analyzes the issues of multiculturalism and tolerance in Azerbaijani society in the historical context. It is alleged that in different periods of the history of Azerbaijan became home to the representatives of different nations, cultures and religions, which formed a multi-religious, multi-ethnic society, and in the period of independence these positive trends further intensified. The article concludes that the culture that has developed naturally and is made up of many mini-cultures of different nations living in Azerbaijan is the wealth of the Azerbaijani society.

Key words: multiculturalism, tolerance, Azerbaijan, multi-religious and multi-ethnic society, relationships, acculturation, tradition.

УДК 316.72

Фараджов Санан,
докторант
Института философии и права
Национальной академии наук
Азербайджана

Процессы глобализации, изменение политического, экономического, социального, культурного, информационного и гуманитарного пространства трансформируют цивилизации и культуры, народы и нации, этносы и религии. Все эти процессы осуществляются в условиях формирования новой политической картины мира, возникновение, становления и развития новых государств и обществ. Происходит радикальная трансформация прежних идей, ценностей, позиций представителей многих культур и цивилизаций, языков и религий, традиций и обычаев. Движение к новой современности, формирование информационного общества сопровождается значительными миграциями, естественной и искусственной ассимиляцией, аккультурацией народов, особенно малых этносов [4].

В современном взаимосвязанном и взаимозависимом мире огромную роль играют не только проблемы взаимодействия культуры и общества, но и взаимодействие различных культур, сложная система их взаимоотношений. Следовательно, развитие современного общества может рассматриваться как процесс динамического взаимодействия множества различных культур, каждая из которых обладает своими, только ей присущими традициями, обычаями, моделями взаимодействия [14]. Именно присущее современному миру взаимодействие различных культур, а также сложная система их взаимоотношений приводят к актуализации проблем мультикультурализма [20].

Само понятие «мультикультурализм» появилось в политическом лексиконе иммигрантских стран (Канада, США, Австралия и др.) в 60–70-е годы XX века в качестве новой интеграционной модели, принципиально отличающейся от ассимиляции – классической модели «плавильного котла». Если ассимиляционная модель предполагает, что все тяготы и бремя процесса интеграции ложатся в основном на самих мигрантов, то мультикультурная модель переносит акцент на создание благоприятных условий для интеграции, т. е. требует усилий принимающей стороны [19]. На сегодняшний день представление о мультикультурализме, его теории и практике довольно неоднозначно.

Мы поставили перед собой задачу дать краткий обзор формирования политики мультикультурализма в Азербайджане в историческом аспекте, а также на современном уровне. Данное направление социальной политики имеет большое значение для обеспечения равных условий в деле достижения этнической идентичности и возможности национального самовыражения.

Анализ проблемы проводится путем исследования результатов научных изысканий ученых разных стран, обобщения проделанной работы на уровне правительства и народной дипломатии.

Суть мультикультурализма при всей сложности и неоднородности этого понятия состоит в признании обществом культурного многообразия, легитимизации культурно-отличных от большин-

ства групп населения и защите прав этих групп государством. Мультикультурализм, основанный на принципах сосуществования различных ценностей и традиций в рамках одного государства, дает возможность заглянуть в чужую культуру, в иные системы ценностей, ознакомиться с иными традициями, а также подразумевает самоуважение и уважение по отношению к другим культурам [17]. В данном контексте мультикультурализм современного общества является непреложным, необходимым и необратимым феноменом нашей действительности.

Азербайджан, в отличие от «иммигрантских» стран, не является страной мигрантов. В азербайджанском обществе диалог между различными этносами и конфессиями, толерантность, мультикультурализм основываются не на потребности в мигрантах. Его фундаментом является имеющая глубокие корни историческая память народов, сформировавшаяся за тысячи лет совместного проживания. Именно поэтому Президент Азербайджана Ильхам Алиев на открытии IV Международного гуманитарного форума сказал: «На протяжении столетий сформировалось, существует многоконфессиональное, многонациональное общество, а в период независимости эти позитивные тенденции еще больше усилились».

В Азербайджане все народы живут в атмосфере дружбы и доброжелательности, как одна семья. Никогда в Азербайджане не было противостояния, недоразумений на религиозной и национальной почвах, и это наше большое достояние, так как силу любой страны, конечно же, определяют несколько факторов – политические возможности, экономическая мощь и в то же время существующие в обществе атмосфера, здоровая среда и чувство солидарности. Считаю, что с данной точки зрения опыт Азербайджана очень позитивен, и своими делами мы вносим позитивный вклад в идущие в мире процессы. Мультикультурализм – образ жизни в Азербайджане. Правда, это относительно новый термин. Но на протяжении столетий в Азербайджане существовали мультикультуральные общества. Наглядным свидетельством этого является дружба и солидарность между народами [12].

Азербайджан в различные периоды истории становился родиной для представителей разных народов, культур и конфессий. Как отмечает С. Зейналова, завоевание Азербайджана Российской империей и проведение российским царизмом в регионе переселенческой политики положило начало новым процессам и изменениям в этнодемографической структуре страны, привело к появлению и формированию новых этнических общин, историческая родина большинства из которых была далеко за пределами Кавказа. С начала XIX века начинается переселение русского населения в Азербайджан. В XIX – начале

XX веков в Азербайджан также переселялись и проживали представители европейских народов: немцы, поляки, греки, шведы, эстонцы, литовцы, латыши, чехи и др. [5].

В целом миграционные процессы на протяжении XIX и начала XX веков привели к появлению и постепенному увеличению количества представителей европейских народов, формированию европейских общин в Азербайджане. Эти общины имели свободу вероисповедания, возможность возведения церквей и храмов в городах и сельских поселениях, проводили хозяйственную деятельность, сохраняли национально-культурные ценности.

Азербайджанская Демократическая Республика, созданная 28 мая 1918 года и просуществовавшая всего 23 месяца, может считаться примером мультикультурализма на всем Востоке и во всем мире. С. Рзасой справедливо пишет: «Здесь (в парламенте) представители всех национальностей, живущие в тогдашнем нефтяном Баку, – азербайджанцы, русские, армяне, евреи, грузины, татары, украинцы – представлялись в различных политических формах. Относящийся к религиозной деятельности людей как к свободе совести, разделяющий религию и государство, считающийся секулярным государством на всех уровнях, давший избирательное право женщинам раньше многих западных государств, парламент Азербайджанской Демократической Республики в то же время также может считаться примером религиозной толерантности и мультикультурализма. Здесь представлялись все религиозные конфессии в различных политических формах».

Он далее отмечает, что мультикультурализм в государственной философии Азербайджанской Демократической Республики нельзя объяснять только влиянием демократических ценностей, существующих в то время в мире. Здесь исключительную роль играют следы, оставленные азербайджанской историей в моральном сознании азербайджанского человека, одним словом, историко-культурные архетипы [13].

Таким образом, Азербайджан, расположенный на стыке Запада и Востока, различных цивилизаций, имеет богатое историческое и культурное наследие. В различные периоды истории Азербайджан становился родиной для представителей разных народов, культур и конфессий [7]. Культура, сформировавшаяся естественным путем и складывавшаяся из многих мини-культур населяющих Азербайджан разных народов, является богатством всего азербайджанского общества. Президент Фонда Гейдара Алиева, председатель Организационного комитета первых Европейских игр Мехрибан Алиева на церемонии открытия первых Европейских игр в Баку 12 июня 2015 года в своем выступлении подчеркнула: «Азербайджан

является страной с богатой историей, культурой, обычаями и традициями. Мультикультурализм и толерантность, дружба и гостеприимство, гармония и солидарность – неотъемлемая часть образа жизни Азербайджана» [3].

Художник-дизайнер из Великобритании Летиция Реусс, обращая внимание на геополитическое расположение Азербайджана, отмечает, что «повсеместный позитив и благие намерения превратили Азербайджан в одну из уникальных в мире 32 стран, где сохранен идеальный баланс между Востоком и Западом, Севером и Югом, в страну, способную осветить нам путь своим факелом, зажженным от огня Зороастризма. Сегодня Азербайджан, являясь центром мультикультурализма в мировом масштабе, вносит большой вклад в процесс межкультурного диалога» [9, с. 31–32].

В настоящее время Азербайджан отличается не только широким спектром этнических культур, но и наличием совместно созданного межкультурного пространства с едиными обычаями, традициями и ценностями во всех сферах жизни. Это пространство характеризуется и культурным родством коренных народов, и схожестью их кодексов чести, и уважением к другим культурам. Традиции толерантности народов Азербайджана выступают частью их духовной жизни, основанной на принципах взаимопомощи и поддержки друг друга, гостеприимства, уважения к старшим и т. д. [18].

Приоритеты политики межнационального взаимоотношения и основа интеграционной модели современного Азербайджана, основанные на толерантности и мультикультурализме, в правовой и политической плоскости были заложены общенациональным лидером Гейдаром Алиевым в бытность его президентства [10]. Важно отметить, что стержнем и центральным элементом данной модели является идея азербайджанства, которая, вне всяких сомнений, есть понятие более широкое, чем просто толерантность или мультикультурализм. Согласно азербайджанству, взаимодействие различных этносов, конфессий и культур заключается не в умении терпеть отличного от себя, а в уважении к нему, интересе к его миропониманию и образу жизни, признании его права на иные верования и пристрастия [8].

Следовательно, азербайджанство – это не только единое гражданство, но и ощущение кровной связи с теми, кто исторически жил и живет рядом. В данном контексте мультикультурализм в Азербайджане выступает в качестве политики сохранения исторически сложившегося культурного разнообразия, развития межкультурного диалога, концепции демократического государства, направленной на толерантность, мирное сосуществование, взаимодействие различных культур в едином обществе и государстве.

Президент Азербайджана Ильхам Алиев провозгласил мультикультурализм государственной политикой, нацеленной на сохранение и развитие этнокультурных ценностей проживающих в Азербайджане народов, на их интеграцию в общественно-политические процессы в стране. Сохранение и развитие этнокультурных ценностей проживающих на территории нашей страны народов и национальных меньшинств является как целью, так и методом государственной политики Азербайджанской Республики. Э. Наджафов, исходя из этого, подчеркивает, что «сохранение этнокультурных ценностей этих народов является важной составляющей демократического развития Азербайджанской Республики, защиты прав и свобод всех граждан, проживающих на ее территории» [9, с. 31].

Согласно Э. Наджафову, именно этот подход используется для защиты суверенитета нашего государства, его территориальной целостности, демократических реформ, национальной безопасности, особенно мультикультуральной безопасности, для формирования чувства патриотизма граждан, защиты благосостояния и этнокультурных ценностей народа от национализма, этнического и религиозного сепаратизма, иных дезинтеграционных процессов.

Азербайджан, переживающий сегодня одну из самых интересных страниц своей истории, исторически складывался и развивался как страна, где веками мирно сосуществовали различные народы, нации и религии, где сливались культуры, где не было места взаимной ненависти. В независимом Азербайджане проживают представители различных этнических и религиозных групп, с мусульманами – представителями основной конфессии – благополучно соседствуют люди, исповедующие другие религии. Однако, несмотря на то что мусульмане составляют более 90% населения, ислам не стал государственной религией. Представители остальных религий (христиане, иудеи и др.) имеют те же права, закрепленные в Конституции страны, что и титульный этнос. Так, например, со времен Кавказской Албании в селе Киш Шекинского района, как и в ряде других, сохраняются в неприкосновенности древнеалбанские храмы, хотя христианского населения там нет. В отличном состоянии находятся все три христианских храма в столице. В центре Баку построена самая большая в регионе синагога горских евреев, есть прекрасный католический храм, где идут службы. Надо сказать, что эта традиция идет от ислама, который не только не запрещал существовавшие до него религии, более того, уважал и заботился о развитии других конфессий [2].

Сегодня на территории Азербайджана существуют три еврейские общины: горские евреи, евреи-ашкенази и грузинские евреи. Самыми

древними из них считаются горские евреи. В Азербайджане христианство представлено православным, католическим и протестантским направлениями, а также различными сектантскими общинами. Первая православная церковь в Баку действует с 1815 года. Первый римско-католический приход в Баку был создан в 50-е годы XIX века царем России в связи со ссылкой военных католиков на Кавказ. В 1999 году в Баку была восстановлена римско-католическая община. Продолжатели евангелистско-лютеранской церкви прибыли в Баку еще во второй половине XIX века как немецкие промышленники, участвующие в эксплуатации нефтяных залежей. В 1994 году лютеранская община заново начала действовать в Баку. Кроме того, в Азербайджане было официально зарегистрировано множество сект, таких как Бакинское общество кришнаитского сознания, Бахаитская община и т. д., и созданы условия для их деятельности [13].

Продолжение данной традиции – зафиксированные в Конституции страны свобода совести, право представителей различных конфессий свободно отправлять свои религиозные обряды и т. п. По данным переписи населения 2009 года, 8,4% населения Азербайджана составляют представители национальных меньшинств, малочисленных народов и этнических групп. Азербайджан присоединился к более чем 50 международным конвенциям, касающимся прав человека и защиты национальных меньшинств. В настоящее время в стране действует около полусотни неправительственных организаций, культурных центров, благотворительных организаций и других общественных объединений, занимающихся вопросами национальных меньшинств. На языке живущих в Азербайджане этнических общин издается свыше 15 газет и журналов, в пяти регионах, где компактно проживают национальные меньшинства, действуют местные теле- и радиоканалы.

Политика национального строительства, заложенная общенациональным лидером Гейдаром Алиевым и успешно реализуемая президентом Ильхамом Алиевым, как раз и базируется на понимании высокой значимости толерантности и мультикультурного синтеза для будущего страны [1]. Как отмечает российский журналист А. Караваев, несмотря на частичный провал мультикультурализма в Европе, азербайджанские власти исходят из высокой ценности мультикультурализма, являющегося одним из условий сохранения стабильности государства, повышения уровня мирового престижа Азербайджана, залогом поступательного развития страны [6].

В Азербайджане с 21 июня 2001 года действует Государственный Комитет по работе с религиозными учреждениями [16], 28 февраля 2014 года был учрежден пост Государственного совет-

ника по межнациональным вопросам, вопросам мультикультурализма и религии при Президенте Азербайджанской Республики, акад. К. Абдуллаев был назначен на эту должность [11], 15 мая 2014 года было принято решение о создании Бакинского международного центра мультикультурализма [15].

В последние годы в нашей стране были проведены многочисленные международные мероприятия на темы мультикультурализма, толерантности и диалога цивилизаций. Сегодня Азербайджан без преувеличения можно охарактеризовать как международный центр межкультурного диалога. Так, по инициативе Азербайджана на конференции министров культур государств-членов Совета Европы «Межкультурный диалог – основа мира и устойчивого развития Европы и соседних регионов», проходившей 2–3 декабря 2008 года в Баку, впервые с участием 10 исламских государств была заложена основа для нового формата сотрудничества, получившего название «Бакинский процесс».

Данный формат сотрудничества предусматривает развитие диалога между различными культурами и цивилизациями. На VI конференции министров культуры исламских стран «Межкультурный диалог», проходивший 13–15 октября 2009 года в Баку, «Бакинскому процессу» был придан устойчивый характер, так как на этой конференции наряду с исламскими государствами были также приглашены представители более десяти европейских стран. С 2011 года в стране ежегодно проводятся Бакинские международные гуманитарные форумы с участием всемирно известных ученых, общественно-политических деятелей, действующих и бывших руководителей государств из всех регионов мира. На этих форумах проводятся всесторонние обсуждения по межкультурным диалогам и мультикультурализму, и Азербайджан, организуя такие форумы, прилагает усилия к сближению народов друг к другу и сохранению мира.

Таким образом, Азербайджан, расположенный на стыке различных цивилизаций, имеет богатое историческое и культурное наследие, он исторически складывался и развивался как страна, где веками мирно сосуществовали различные народы, нации и религии. Современный Азербайджан отличается не только широким спектром этнических культур, но и наличием совместно созданного межкультурного пространства с едиными обычаями, традициями и ценностями во всех сферах жизни. Мультикультурализм и толерантность стали приоритетными направлениями национальной политики Азербайджана. Он стал международным центром межкультурного диалога, здесь проводятся ежегодные международные гуманитарные форумы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллаев К. Превращение мультикультурализма в образ жизни гражданского общества – высшая ступень его развития / К. Абдуллаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gumilev-center.az/>.
2. Аллахвердиева А. Толерантность – основа межконфессионального мира и социокультурного согласия (на примере Азербайджана) / А. Аллахвердиева // Кавказ и Глобализация. – 2008. – Т. 2. – Вып. 3. – С. 113–119.
3. В Баку прошла церемония открытия 1-х Европейских игр [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.1news.az/>.
4. Данакари Р.А. Этническое бытие удин и практика толерантности и мультикультурализма в Азербайджанской Республике / Р.А. Данакари [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.udi-center.org/>.
5. Зейналова С. Из истории мультикультурализма в Азербайджане / С. Зейналова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.day.az/>.
6. Караваев А. Азербайджанская толерантность: культурная матрица и политика государства / А. Караваев // Российская газета. Специальный выпуск «Азербайджан». – 2011. – № 5638 (262). – 22 ноября.
7. Мамедли А. Этническая политика – одно из необходимых условий устойчивого развития Азербайджана / А. Мамедли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://az.strategiya.az/>.
8. Мехтиев Р. Современный Азербайджан как воплощение национальной идеи / Р. Мехтиев // Бакинский рабочий. – 2011. – 19 мая.
9. Мультикультуральная безопасность // II Круглый стол. – Баку, 2015. – 75 с.
10. Оруджев Г. Национальные меньшинства Азербайджана сегодня / Г. Оруджев // Центральная Азия и Кавказ. – 2003. – № 4 (28). – С. 160–165.
11. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики о назначении К.М. Абдуллаева Государственным советником по межнациональным вопросам, вопросам мультикультурализма и религии Азербайджанской Республики от 28 февраля 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.president.az/>.
12. Речь Ильхама Алиева на церемонии официального открытия IV Международного гуманитарного форума, Баку, 2–3 октября 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.president.az/>.
13. Рзасой С. О религиозном мультикультурализме в Азербайджане / С. Рзасой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.folklorinstitutu.com/182.htm>.
14. Терборн Г. Мультикультурные общества / Г. Терборн // Социологическое обозрение. – 2001. – Т. 1. – № 1. – С. 50–67.
15. Указ Президента Азербайджанской Республики о создании Бакинского международного центра мультикультурализма от 15 мая 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://multikulturalizm.gov.az/>.
16. Указ Президента Азербайджанской Республики о создании Государственного комитета по работе с религиозными учреждениями // Азербайджан. – 2001. – 22 июня.
17. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 419 с.
18. Халилов А. Полиэтнические и поликонфессиональные реалии Азербайджана: социокультурные основы этноконфессиональной толерантности / А. Халилов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.folklorinstitutu.com/>.
19. Glazer N. We are Multiculturalists Now / N. Glazer. – Harvard University Press, 1997. – 179 p.
20. Schmidt A.J. The Menace of Multiculturalism: the Trojan Horse in America / A.J. Schmidt. – Westport, Connecticut ; London : Praeger, 1st edition, 1997. – 232 p.

Федорчук О.О.

XI Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації політичних наук (МАПН) як форум політичної науки: радянський контекст

У статті проаналізовано значення XI Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації політичних наук (МАПН) для розвитку політичної науки в СРСР, у т. ч. й України. Показано, що, незважаючи на певну ізоляцію радянської системи від світової гуманітарної науки, Конгрес сприяв підвищенню престижу суспільних наук в СРСР. Саме від цього часу розпочався новий етап розвитку політичної науки в країні, хоча на офіційному рівні вона визнана не була.

Ключові слова: Міжнародна асоціація політичних наук, історія політичної науки, СРСР, суспільні науки, наукова комунікація, Україна.

В статье проанализировано значение XI Всемирного конгресса Международной ассоциации политических наук (МАПН) для развития политической науки в СССР, в т. ч. и Украины. Показано, что, несмотря на определенную изоляцию советской системы от мировой гуманитарной науки, Конгресс способствовал повышению пре-

стижа общественных наук в СССР. Именно с этого времени начался новый этап развития политической науки в стране, хотя на официальном уровне она признана не была.
Ключевые слова: Международная ассоциация политических наук, история политической науки, СССР, общественные науки, научная коммуникация, Украина.

Analyzed the value of the XI world Congress of the International political science Association (IPSA) for the development of political science in the USSR, including Ukraine. It is shown that despite the isolation of the Soviet system from the world of the Humanities, the Congress has contributed to increase the prestige of the social Sciences in the USSR. It is from this time began a new stage in the development of political science in the country, although at the official level it has not been recognized.

Key words: The international Association of political science, history political science, USSR, social science, science communication, Ukraine.

УДК 32+061.3

Федорчук О.О.,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології
Національного університету «Києво-
Могилянська академія»

У розвитку політичної науки України є багато малодосліджених сторінок, особливо це стосується радянського періоду кінця 70–80 рр. ХХ ст., коли українські суспільні науки знаходились під впливом радянської ідеології. Незважаючи на відсутність офіційного статусу політичної науки, праці, присвячені політиці, були. Тому особливо актуальним є завдання заповнити прогалину щодо становлення й розвитку політичної науки в Україні.

XI Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації політичних наук досліджували російські політологи: Ю.В. Ірхін, С.В. Патрушев, Л.Є. Філіпова. Сучасних праць українських фахівців із цієї теми немає. Стаття автора є однією з перших спроб у цьому напрямі.

Мета статті – охарактеризувати значення Міжнародної асоціації політичних наук у розвитку політичної науки (далі – МАПН); проаналізувати роль XI Всесвітнього конгресу МАПН у розвитку політичної науки в СРСР; указати, що українські фахівці теж брали участь у конгресі й робили внесок у розвиток політичної науки.

Провідною організацією політологів різних країн уже більше ніж 60 років є Міжнародна асоціація політичних наук (International Political Science Association – IPSA або МАПН українською мовою), котра була створена за рішенням ЮНЕСКО у вересні 1949 р. Її засновниками стали 5 національних асоціацій політичних наук (американська, англійська, канадська, фінська і французька) під егідою ЮНЕСКО в м. Парижі (Франція). Вона має консультативний статус при Економічній і соціаль-

ній раді ООН та ЮНЕСКО, входить до Міжнародної ради соціальних наук, видає низку журналів, зокрема “International Political Science Review” («Міжнародний огляд політичних наук»), бюлетень “Participation” («Участь»). Офіційні мови – англійська і французька. Згідно зі ст. 5 Статуту МАПН, її метою є сприяння розвитку політичних наук шляхом підтримки різних досліджень, зв’язків і контактів між ученими, а також сприяння створенню й активізації національних асоціацій політичних наук [1, с. 101].

Поява та формування МАПН стало принциповим етапом у генезі політичних наук, вона почала розвиватися як визнана й підтримувана світовою спільнотою академічна дисципліна. МАПН відіграла важливу роль у конституюванні всієї системи політичних наук, в організації політологічних досліджень, розширенні співпраці політологів різних країн.

Першими колективними членами МАПН стали її засновники: американська, канадська, французька та індійська національні асоціації політичної науки. Відтоді практично щорічно до її складу включалися нові колективні члени – національні асоціації політологів різних країн світу. Українська асоціація політологів приєдналася до МАПН у ювілейному для неї 1999 р. Членство в МАПН є індивідуальним і колективним. Членство всіх рівнів у Міжнародній асоціації політичної науки є не безкоштовним. Найбільший внесок (до 8 тис. дол. США) традиційно надає найчисленніша – американська – асоціація політичної науки, котра налічує більше ніж 14 тис. орга-

нізованих учасників. Розмір внесків національних асоціацій політичної науки залежить від їх кількості й рівня економічного розвитку країни. Так, наприклад, японська та німецька асоціації політичної науки сплачують внески по 3 тис. дол. США, англійська і французька – по 2 тис. дол. США, російська та бразильська політологічні асоціації – по 1 тис. дол. США. Індивідуальне членство (з фінансового погляду) припускає обов'язковий щорічний членський внесок розміром до 60 дол. США (чи 150 дол. за три роки). Воно включає безкоштовну підписку на провідний теоретичний журнал МАПН “International Political Science Review” (чотири журнали на рік) і організаційний журнал “Participation. Bulletin of the International Political Science Association” (три номери на рік) [2]. Відомості про діяльність МАПН, її конгреси, постійні дослідницькі комітети, видання тощо знаходяться на її офіційному сайті¹.

Відповідно до конституції МАПН, її найвищим органом є Рада, котра визначає політику організації, фінансове забезпечення, може вносити (двома третинами голосів) зміни в програмні документи, обирає Президента, віце-президентів і Виконавчий комітет (18 членів від національних асоціацій). Виконкому передається значна частина повноважень на якийсь час між Конгресами МАПН.

Важливу роль у роботі Міжнародної асоціації політичної науки відіграють її Всесвітні конгреси, що скликаються раз на три роки. Сесії Ради МАПН і зміни в складі її Виконкому проходять саме під час проведення конгресів. На конгресах МАПН зазвичай розглядаються головні проблеми політичної науки. Процедура участі політологів у Всесвітніх конгресах МАПН має свої формальності. Так, щоб отримати офіційне запрошення на участь у Всесвітньому конгресі МАПН, необхідно таке: 1) бути (стати) її членом, 2) отримати схвалення тез своєї доповіді відповідним Постійним комітетом МАПН, 3) сплатити внесок учасника Конгресу. Офіційне запрошення кожному учасникові посилається індивідуально Оргкомітетом Конгресу й підтверджується при подачі документів учасника у відповідне посольство.

Про динаміку розвитку МАПН можна судити вже з того, що якщо спочатку вона об'єднувала національні асоціації лише США, Канади, Франції, Індії, то 1978 р. до неї входило 37 національних асоціацій, у тому числі 8 із соціалістичних країн (Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, СРСР і Чехословаччини), 150 асоційованих членів (бібліотеки, дослідницькі центри) і більше ніж 600 індивідуальних членів із 52 країн. Крім цього, в її рамках діяли на постійній основі 17 дослідницьких комітетів і 7 дослідницьких груп. МАПН належить до 6 найбільших міжнародних асоціацій у галузі соці-

альних наук і входить до Міжнародної ради із соціальних наук при ЮНЕСКО. Динаміка зростання кількості країн-учасників, окремих осіб і поданих ними доповідей також підтверджує розширення діяльності МАПН: у 1950 р. на I конгресі в Цюріху (Швейцарія) брало участь 80 учених із 23 країн, що подали лише 8 доповідей; у 1961 р. (Париж, V конгрес) уже було 425 учасників із 46 країн, які обговорили 59 доповідей; у 1970 р. (Мюнхен, VIII конгрес) – 894 учасники із 46 країн, 259 доповідей; на X конгресі (Единбург) – 1 081 особа із 56 країн, які представили 327 доповідей [3, с. 126]. Із 1961 р. колективним членом МАПН стає Радянська асоціація політичних наук (РАПН), яка активно брала участь через своїх представників у роботі її органів, а також у конгресах, міжнародних конференціях, нарадах, симпозиумах із проблем політичних наук, у зборах національних асоціацій [4].

Якщо перші три десятиліття (1949–1979) Всесвітні конгреси МАПН проводилися переважно в країнах Західної Європи й Північної Америки, що відбивало співвідношення сил у керівництві МАПН, а також роль політичної науки в цих регіонах, то, починаючи з 70-х рр. XX ст., політико-географічний вектор проведення конгресів МАПН став переміщатися до інших частин планети. Наприклад, Москва (1979 р.), Ріо-де-Жанейро (1982 р.), Буенос-Айрес (1991 р.), Сеул (1997 р.), Дурбан (2003 р.) Фукуока (2006), Сантьяго (2009), Мадрид (2012), Монреаль (2014). Останній XXIV конгрес має відбутися 23–28 липня 2016 р. в Познані (Польща) [5].

Велике значення для розвитку політичної науки в СРСР мало проведення в 1979 р. в Москві XI Всесвітнього конгресу МАПН. Цій події передувало підготовчий етап. Так, офіційне рішення про проведення конгресу було прийнято Радою міністрів СРСР 11 січня 1979 р. й оформлено за № 59р. На підставі цього рішення Президія АН СРСР 17 січня 1979 р. випускає розпорядження за № 14000-82, котре коригується 16 березня 1979 р. розпорядженням «Про проведення XI Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації політичних наук» за № 14000-376. У проведенні та підготовці конгресу брали участь 16 академічних інститутів. У кожному з них створювалися групи «На допомогу оргкомітету», на чолі із заступниками директорів, крім того, виділялися 70 чоловік (від 3 до 5 від кожного інституту) зі знанням іноземних мов у розпорядження оргкомітету для науково-організаційної роботи. Природно, що цими співробітниками виявилися молоді суспільствознавці, котрі займалися проблемами політичних наук. Питання, пов'язані з підготовкою до конгресу, неодноразово обговорювалися не тільки на засіданнях оргкомітету й Виконкому РАПН, а й на засіданнях Бюро Відділення філософії і права АН СРСР, у Раді АН СРСР із міжнародної співпраці в галузі суспільних наук, на вчених радах Інституту держави і права АН СРСР.

¹ Офіційний веб-сайт Міжнародної асоціації політичних наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ipsa.org/>.

Основне організаційне навантаження взяв на себе Інститут держави і права та Інститут наукової інформації із суспільних наук АН СРСР. Перший був головним інститутом із проведення конгресу, фінансових питань, другий відповідав за інформаційний супровід, повинен був підготувати й видати реферативні збірки наукових праць зарубіжних учених із теми конгресу, довідкові матеріали з основних політологічних шкіл зарубіжних країн, бібліографічні покажчики та огляди з радянської політичної науки, розмножити доповіді учасників і організувати тематичну виставку літератури [6]. Напередодні конгресу був виданий черговий Щорічник РАПН наук під назвою «Політика миру і розвиток політичних систем. Назустріч XI Конгресу Міжнародної асоціації політичної науки» [7].

Конгрес відкрився 12 серпня урочистостями в Колонній залі, потім до 18 серпня відбувався в залі засідань будівлі Московського державного університету, а завершальні збори пройшли в Колонній залі. Голова Радянської асоціації політичних наук, віце-президент МАПН Г.Х. Шахназаров зачитав послання Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І. Брежньєва, яке фактично започаткувало легалізацію політичної науки в СРСР. Він же виступив на конгресі з доповіддю «Політичні науки і сучасність». Окрім нього, на конгресі виступали віце-президент АН СРСР академік П.М. Федосєєв, член Програмного комітету конгресу В.С. Семенов та інші вчені. У конгресі взяли участь близько 1 600 учених із 58 країн світу. У перший та останній дні його роботи відбулися два пленарні засідання, протягом п'яти днів працювали 28 секцій із трьох основних тем, 17 дослідницьких комітетів, 7 дослідницьких груп і відбулося понад 40 спеціальних засідань. Було підготовлено понад 530 доповідей і повідомлень, понад 950 учасників конгресу виступили з коментарями, зауваженнями [8, с. 5]. За кількістю учасників це був найбільший конгрес МАПН. Приблизно половину радянської делегації становили працівники вищої школи. Серед них були викладачі Московського, Ленінградського, Київського, Ташкентського університетів, Кишинівського й Калінінського політехнічних інститутів та інших вишів [9, с. 65]. За фахом це були в основному історики, правознавці, філософи, соціологи, економісти, країнознавці.

Більшість проблем, котрі розглядалися фахівцями, групувалося навколо трьох основних тем: «Політика миру», «Політика розвитку і зміни систем» і «Накопичення політичних знань з 1949 р.». Найбільшу увагу привернула перша тема, особливо ті її питання, що були пов'язані з витоками миру й війни, зі шляхами припинення гонки озброєнь, із концепцією мирного співіснування. В обговоренні цієї теми взяли участь провідні вчені, котрі обговорили різні аспекти проблеми припинення гонки озброєнь і встановлення контр-

олю над озброєннями, взаємовідношення світу й мінливого світового порядку, вплив внутрішніх і міждержавних конфліктів на світ, концепцію мирного співіснування.

Друга тема охоплювала актуальні проблеми для того часу: вплив соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються, на їхні політичні системи, участь населення в цьому розвитку, політика неприєднання як фактор розвитку, трансформація історичних і сучасних політичних систем, нові основи політичних систем молодих національних держав. З українських фахівців на конгресі виступав директор Інституту держави і права АН України, визначний правознавець, історик права, політолог Б.М. Бабій. На засіданні, присвяченому другій темі, було заслухано його доповідь і доповідь кандидата юридичних наук В.К. Забігайла «Участь населення в здійсненні соціально-економічних перетворень як критерій рівня розвитку демократії». Від України з повідомленнями на засіданнях секцій виступили член-кореспондент АН УРСР В.І. Куценко, доктор юридичних наук І.І. Лукашук, доктор філософських наук М.В. Гончаренко, доктор економічних наук Г.Н. Клямко та ін. Крім того, учасники конгресу від УРСР 15 разів виступили на різних засіданнях у порядку обговорення доповідей [10, с. 106].

Третя тема – «Накопичення політичних знань з 1949 року» – мала методологічний характер і була присвячена вивченню еволюції політичних наук у світі за останні 30 років. Був здійснений аналіз нових даних про співвідношення економіки й політики; інформаційних систем збору та обробки кількісних даних; прогресу в знаннях про урядові інститути й інших питань. Різноманітною була проблематика дослідницьких комітетів і груп МАПН, а також спеціальних засідань, ось деякі з тем: «В.І. Ленін як політичний мислитель», «Політологічні дослідження в Латинській Америці», «Розвиток марксистського політичного аналізу з 1945 року», «Маркс К. і М. Вебер», «Порівняльний аналіз місцевого управління і політики», «Інтеграція в Західній і Східній Європі», «Зберігання значення принципів Нюрнберзького процесу».

Розглядалися на конгресі й нові для радянських фахівців напрями політичної науки: зміст і сутність політики, її співвідношення з процесами управління, зумовленість політики екологічними та соціально-класовими відносинами, зв'язок політики з філософією, соціологією, психологією тощо. Важливою особливістю конгресу – і це неодноразово відзначалося на заключному засіданні – стала участь у ньому багатьох учених із зарубіжних країн, обговорення нагальних проблем, що стосувалися держав Азії, Африки й Латинської Америки. Тому можна сміливо говорити, як це підкреслив на заключному засіданні академік П.М. Федосєєв, про те, що на конгресі відбулося подальше становлення та зміцнення якісно нового напрямку в полі-

тології, пов'язаного з вивченням проблем країн, що розвиваються [11, с. 3].

Московський конгрес став помітною подією в міжнародному науковому житті, його роботу відрізняло обговорення найбільш злободенних політичних проблем того часу. Американський учений Карл Дойч зазначав, що московський конгрес «був найширшим в історії Міжнародної асоціації політичних наук. Учені в галузі політичних наук зі всього світу, що представляють різні школи й напрями, обговорювали теми конгресу в атмосфері взаємної поваги та довіри» [12, с. 160].

По завершенню конгресу фахівцями РАПН були підготовлені тематичні збірники й наукові статті [13]. Підсумками конгресу стали практичні кроки Президії АН СРСР для Секції суспільних наук щодо посилення координації досліджень, котрі ведуться в усіх академічних підрозділах суспільних наук, підвищення ролі РАПН як координаційного центру.

Інституту держави і права АН СРСР спільно з Інститутом наукової інформації із суспільних наук АН СРСР доручено було підготувати в 1980 р. науково-аналітичний огляд з аналізом новітніх буржуазних концепцій ролі та можливостей сучасної буржуазної держави у вирішенні актуальних проблем сучасності.

Отже, потрібно зазначити, що, незважаючи на певну ідеологічну заангажованість як зарубіжних, так і радянських суспільствознавців, конгрес сприяв зростанню наукової комунікації, взаєморозумінню між вченими, подоланню відірваності радянських суспільствознавців від досягнень світової політичної науки. Він зорієнтував їх на проведення досліджень актуальних питань того часу. Значення конгресу було в тому, що він уперше відбувся в соціалістичній державі, що сприяло підвищенню престижу радянських науковців. Радянські науковці під впливом спілкування із зарубіжними колегами визнали за потрібне надати офіційного статусу політичній науці, хоча б під виглядом марксистської політичної теорії, але влада цього так і не зробила: процес легітимації політичної науки в СРСР затягнувся на ціле десятиліття аж до 1989 р. Попри це, вчені-суспільствознавці зосередили увагу на вивченні таких проблем, які до цього часу ними майже не розглядалися, а саме: політичні процеси, політичні відносини, методологія й методика дослідження політичних проблем, закономірності розвитку політичних систем соціалізму та капіталізму, місце й роль політичних інститутів у суспільному розвитку. Акцентувалася увага на значущості подальших досліджень політичних проблем вишівськими вченими, а також удосконаленні ідейно-політичного виховання молоді. Пропонувалося вдосконалити вишівські курси наукового комунізму та марксистсько-ленінської філософії такими темами, як теорія політики, структура політики, політична влада, політичні відносини, політичні інтереси.

Отже, самим фактом свого проведення в Москві Конгрес відіграв позитивну роль у підвищенні ролі суспільних наук у країні. Повільно, але тривав процес ніби «прихованого» існування політичної науки, була підготовлена теоретична і практична база для офіційного визнання політичної науки в СРСР.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабій Б.М. Політичні науки на службі миру і розрядки. До підсумків XI Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації політичних наук (МАПН) у Москві / Б.М. Бабій, В.К. Забігайло // Вісник АН УРСР. – 1980. – № 1. – С. 101–107.
2. Ирхин Ю.В. Всемирные конгрессы Международной ассоциации политической науки / Ю.В. Ирхин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/11/1269111978/9.pdf> (дата просмотра: 20.07.2016).
3. Смирнов В.В. Политические науки в современном мире / В.В. Смирнов // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 123–130.
4. Федорчук О.О. Радянська асоціація політичних наук: основні віхи діяльності / О.О. Федорчук // Політологічний вісник : зб. наук. пр. – К. : ІНТАС, 2011. – Вип. 57. – С. 235–243.
5. Прошлые Всемирные конгрессы // Официальный веб-сайт Международной ассоциации политической науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ipsa.org/events/pastworldcongresses> (дата просмотра: 22.07.2016).
6. Патрушев С.В. Очерк третий. Московский конгресс МАПН 1979 г. / С.В. Патрушев, Л.Е. Филиппова // Официальный веб-сайт Российской ассоциации политических наук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rapn.ru/partner/files/razdel3.pdf> (дата просмотра: 20.07.2016).
7. Политика мира и развитие политических систем. Навстречу XI Конгрессу МАПН : ежегодник Советской ассоциации политических наук / отв. ред Д.А. Керимов. – М. : Наука, 1979. – 279 с.
8. Федосеев П.Н. Политические науки и современность [К итогам XI Всемирного конгресса Международной ассоциации наук. Москва, август 1979] / П.Н. Федосеев // Вопросы философии. – 1979. – № 9. – С. 5–17.
9. Карпов Г.Д. Политика и современность: К итогам XI Всемирного конгресса Международной ассоциации политических наук / Г.Д. Карпов // Вестник высшей школы. – 1979. – № 12. – С. 65–67.
10. Бабій Б. М. Політичні науки на службі миру і розрядки. До підсумків XI Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації політичних наук (МАПН) у Москві / Б.М. Бабій, В.К. Забігайло // Вісник АН УРСР. – 1980. – № 1. – С. 101–107.
11. Ардановский В. Главная проблема современности: [К итогам XI Всемирного конгресса Международной ассоциации политических наук (МАПН)] / В. Ардановский, М. Ростачук // Известия. – 1979. – 21 августа. – № 194 (19259). – С. 3.
12. Лосев Ю. За углубление политических процессов в международной жизни [К итогам XI Всемирного конгресса Международной ассоциации наук. Москва,

август 1979] / Ю. Лосев // Международная жизнь. – 1979. – № 10. – С. 158–160.

13. Проблемы политических наук: К итогам XI Всемирного конгресса Международной ассоциации политической науки : ежегодник Советской ассоциации политических наук / редкол.: Д.А. Керимов (отв. ред.), В.Е. Чиркин, Г.Х. Шахназаров. – М. : Наука, 1979. – 203 с.; Смирнов В.В. К итогам Московского конгресса Международной

ассоциации политических наук: [XI Всемирный конгресс МАПН. Москва, август 1979] / В.В. Смирнов // Советское государство и право. – 1980. – № 4. – С. 75–92; Критика буржуазных политологических концепций: К итогам XI Конгресса Международной ассоциации политической науки : сборник научных трудов / Московский институт международных отношений / под ред. И.Г. Тюлина – М. : МГИМО, 1982. – 155 с.

Челак О.П.

Теоретичні аспекти дослідження регіонального розвитку

Аналізується еволюція теоретичних уявлень про регіональний розвиток як окремий предмет дослідження, який сформувався в результаті розвитку економічних, соціальних і політичних наук і сьогодні становить самостійний напрям наукових досліджень, заснований на міждисциплінарному підході до дослідження регіонального розвитку в усіх його проявах. Концептуальною основою такого регіонального розвитку є концепція сталого розвитку.

Ключові слова: регіональний розвиток, регіональна політика, регіональні органи влади, регіональна економіка.

научных исследований, основанное на междисциплинарном подходе к изучению регионального развития во всех его проявлениях. Концептуальной основой такого регионального развития является концепция устойчивого развития.

Ключевые слова: региональное развитие, региональная политика, региональные органы власти, региональная экономика.

This article is about an evolution of theoretical concepts of regional development as a separate subject of study, which was formed as a result of economic, social and political sciences development and now is a separate field of research, based on a multidisciplinary approach to the study of regional development in all its manifestations. The conceptual basis of the regional development is a concept of sustainable development.

Key words: regional development, regional policy, regional authorities, regional economy.

УДК 323.174

Челак О.П.,
аспірант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського

Анализируется эволюция теоретических представлений о региональном развитии как отдельном предмете исследования, который сформировался в результате развития экономических, социальных и политических наук и сейчас представляет собой самостоятельное направление

Глобалізаційні процеси у світі, розвиток демократії, а також ствердження сталого розвитку як орієнтури загальнолюдського розвитку, з одного боку, свідчать про втрату сучасними націями-державами свого місця та ролі у світовому суспільно-політичному та соціально-економічному процесах, а з іншого боку, актуалізують регіональний (локальний) рівень управління та регіональні (місцеві) органи влади як найбільш дієздатні щодо забезпечення подальшого розвитку суспільства.

Водночас у межах суспільно-політичних наук відбувається певний перехід від традиційного поділу на регіональну економіку та регіональну політику як окремі галузі знань про справи на місцях до формування нового проблемного поля наукових досліджень – регіонального розвитку, який за своєю природою має різні сфери прояву, а отже, потребує поєднання зусиль усіх наук і застосування міждисциплінарного підходу до свого аналізу.

Проблемою територіального розвитку країн світу займалися багато представників економічних наук, серед яких доцільно вказати на роботи західних учених У. Айзарда, Дж. Бортса, Х. Зібберта, А. Вебера, В. Лаунхардта, А. Маршалла, А. Пределя, Й. Тюнена та ін. Серед українських авторів заслуговують на увагу роботи Т. Безверхнюк, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Поповкіна, Д. Стеченко, В. Чужикова та ін. Проблеми регіональної політики досліджувались у працях провідних вітчизняних науковців О. Амоша, П. Беленького, З. Бройде, В. Будкіна, З. Герасимчук, Є. Кіш, М. Козоріз, Ю. Макогона, М. Мальського, Н. Мікули, А. Мокія, Г. Музиченко, С. Писаренко, Т. Татаренко та ін.

Метою дослідження є аналіз еволюції теоретичних уявлень про регіональний розвиток, що склався

протягом розвитку світової суспільно-політичної та економічної думки як окремий напрям наукових досліджень і самостійна галузь знань.

Історія регіональної науки нараховує близько 250 років. Але впорядкована спроба розуміння регіонального розвитку була зроблена лише на початку ХІХ ст., і пов'язана вона із формуванням так званого локаційного напрямку в регіональних дослідженнях, які пов'язували економічний розвиток з раціональним розміщенням підприємств спочатку аграрної, а згодом і промислової сфери.

Найбільш сильна наукова школа склалася в Німеччині, де традиційно підвищена увага приділялася теоріям розміщення (А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Предел, Й. Тюнен та ін). До класичних теорій слід віднести дослідження проблем регіонального зростання Х. Зібберта, а також теорію регулювання територіального розвитку В. Крісталлера та А. Леша, які здійснювалися протягом ХІХ ст. і першої половини ХХ ст., заклавши фундаментальні уявлення про регіональний розвиток в умовах ринкового середовища.

Одним із перших учених з регіонального розвитку можна вважати німецького дослідника Й. Тюнена, який на початку ХІХ ст. увів у науку категорію «локальна економіка». При цьому в основному досліджувались три основні чинники та їхні взаємозв'язки: відстань від підприємства до ринків збуту, ціни на різні види сільськогосподарської продукції та земельна рента.

Іншу спрямованість мали дослідження А. Вебера, який розглядав проблеми діяльності підприємств, пов'язані з вибором їх розташування в умовах, коли джерела сировини перебувають в одному регіоні, а ринки збуту продукції – в іншому.

Доповнюючи дослідження А. Вебера з локальної економіки, А. Леш звернув увагу на аналіз схем розміщення підприємств, досліджував вплив транспортних витрат на ефекти масштабів виробництва. Головною ж заслугою ученого стало розроблення фундаментальних основ теорії просторової економічної рівноваги.

Певний внесок до теорії регіонального розвитку зробили представники англо-американської школи. У межах цієї ж школи почали формуватися теорії регіонального зростання, які були тісно пов'язані з практичною діяльністю держави та спиралися на широку базу статистичних даних.

Починаючи з кінця 50-х років ХХ ст. категорія «локальна економіка» поступово трансформувалася за змістом і сферою застосування. Так, зокрема, американський учений У. Ізард заклав фундамент сучасних теоретичних підходів до дослідження процесів регіонального розвитку й увів нове поняття та напрям дослідження – просторову економіку, тим самим розширивши можливості дослідження міжнародних аспектів діяльності регіональних господарських систем, адаптуючи макроекономічні методи для дослідження регіонів та їхніх міжнародних зв'язків, пропонуючи теорію промислового комплексу й обґрунтувавши доцільність комплексного та системного підходу до вирішення складних регіональних проблем.

З 60-х років ХХ ст. відбувається розмежування двох основних напрямів дослідження в локальній економіці – виділяють макро- і мікрорівень. Поняття «локалізація» вже не розуміють як синонім категорії «регіоналізація», замість нього вживають поняття «регіональна економіка».

Подальший розвиток теорії регіонального розвитку був направлений на розробку економетричних моделей, які нерідко були еквівалентними національним. Прагнення побудувати специфічні моделі регіонів було характерним для країн зі значними за обсягом територіями, регіони яких істотно відрізнялися між собою за рівнем соціально-економічного розвитку.

Наприкінці 1970-х рр. у Європі починається розроблення нової теорії регіонального розвитку, яка базується на використанні ендогенного потенціалу регіонів, а саме теорії саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку).

З 80-х рр. ХХ ст. все більшої популярності набуває підхід, за якого державні та місцеві програми розвитку територій слід розробляти з урахуванням концепції сталого розвитку. Цей підхід вважає, що вирішення проблем сучасності не повинно створювати загрози для наступних поколінь у задоволенні їхніх інтересів. Крім того, сталий розвиток дає змогу поєднати і економічну, і соціальну, і екологічну складові частини зі значним акцентом саме на останній. Вагомості цьому підходу додало визначення концепції сталого розвитку загальносвітовою

філософією подальшого розвитку всього людства, у межах якої упровадження її основних постулатів покладено на території та регіональні органи самоврядування, що значно актуалізувало регіональні дослідження загалом і регіональний рівень влади зокрема [2].

Водночас для забезпечення сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення регіонального середовища в 90-х рр. ХХ ст. розвивається концепція регіональних інноваційних систем.

Новий етап регіонального розвитку починається з усвідомлення важливості ідентифікації території, її ролі як конкурента та партнера для інших територій. Наприкінці ХХ ст. новою теорією регіонального розвитку стає теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності. Вона враховує підходи та ідеї усіх наявних регіональних теорій і концепцій, економічних і соціально-політичних теорій і передбачає застосування ексклюзивних, інноваційних механізмів для забезпечення територіального розвитку [5].

Наступним кроком у формуванні теорії регіонального розвитку є виявлення важливості соціального фактора, зокрема соціального капіталу, без якого регіональні інноваційні мережі не можуть бути ефективними. Сьогодні це питання більше розробляється зарубіжними дослідниками. Саме довіра, створена на соціальному капіталі, може стати фактором ділової стабілізації та основою для інноваційного розвитку територій.

Необхідно зазначити, що соціальний капітал лише на початку ХХІ ст. розглядається як чинник територіального розвитку. Сьогодні закладаються підвалини теорії соціального капіталу території як нової теорії регіонального розвитку. Протягом останніх років у межах регіоналістики почали розроблятися теорії соціальних мереж та економіки знань як основи регіонального розвитку.

Наявність великої кількості теорій регіонального розвитку викликає потребу в класифікації теорій за певними критеріями. Сучасна регіоналістика пропонує декілька різних класифікацій.

Перший підхід (за М. Джаман) ґрунтується на систематизації теорій регіонального розвитку за критеріями розміщення та зростання й містить три групи теорій:

1) теорії розміщення, які складаються зі статичних теорій, представниками яких є А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Льош, Й.Г. фон Тюнен та ін., і динамічних теорій Р. Вертона, Х. Хотеллінга та ін.

2) теорії регіонального росту, до складу яких відносять неокласичні теорії, засновані на виробничій функції, У. Айзарда, Дж. Бортса, Х. Зібберта, А. Маршалла та теорії кумулятивного зростання Ж.Р. Будвіля, Х. Герша, Н. Калдора, Р. Мюрдаля, Х. Річардсон, Дж. Фрідмана, П. Потье, Т. Хермансена та ін.

3) інші теорії економічного розвитку, серед яких теорії державного регулювання економічного розвитку У. Гувера, С. Денісона та ін. [4].

Другий підхід (за О. Кіро) тісно пов'язаний із першим, однак заснований він на виокремленні концептуального підґрунтя для формування теорій регіонального розвитку. Прибічники цього підходу вважають, що теорії регіонального розвитку трансформувалися з декількох концепцій: з неокласичної теорії торгівлі та теорій економічного зростання. Саме до цієї групи теорій відносять теорію центральних міст, яка активно використовується в регіональних концепціях, особливо в теорії полюсів зростання та інших структуралістських підходах [1].

Третій підхід (за В. Реутовим, Н. Головченко) ґрунтується на ретроспективному аналізі основних теорій регіональної економіки та дає підстави для об'єднання їх в умовах ринкової економіки в три групи: традиційні, технологічні й суспільно-історичні. До традиційних концепцій відносяться регіональні інтерпретації неокласичних і посткейнсіанських теорій, а також теорії незбалансованого зростання [4].

Головна ідея неокласичних регіональних підходів зводиться до того, що вільний нерегульований ринок природним чином приводить до усунення нерівномірності між регіонами. Відповідно, регіональна політика повинна зводитися до усунення перешкод для вільного переміщення роботи та капіталу між регіонами. Посткейнсіанська теорія

допускає державне регулювання міжрегіональних розбіжностей. З ринкових інструментів регіональної політики доцільно використовувати субсидії, кредитні та податкові важелі. Саме вони зараз складають теоретичну основу більшості орієнтованих на бізнес інструментів ринкової регіональної політики. Теорія незбалансованого розвитку прямо протилежна попередній: ринок без державного регулювання посилює регіональні розбіжності через циклічність і самоорганізацію ринкового механізму, який закріплює високу розвиненість одних регіонів і економічне відставання інших.

Основними недоліками цих теорій є те, що, по-перше, вони базуються на великій кількості припущень, як правило досить далеких від дійсності; а по-друге, вони майже не враховують середньо- та довгострокові тенденції суспільно-історичного розвитку.

До технологічних концепцій регіонального розвитку відносять регіональні інтерпретації теорії життєвого циклу товару, теорії «довгих хвиль» і теорії регулювання.

Теорія життєвого циклу товару розглядає розвиток виробництва певного продукту як ряд стадій (від інновації до стадії занепаду), розміщення кожної з яких орієнтується на регіони різних країн. Відповідно, для підтримки тих або інших регіонів держава повинна не стільки привертати до них інвестиції, скільки сприяти створенню інноваційної інфраструктури, яка здатна генерувати появу нових

Таблиця 1

Класифікація сучасних регіональних теорій (за В. Чужиковим)

Назва	Автор	Основна ідея
Конкуренція європейських міст	К. Джексон-Батлер, Шачер, Л. Висент	Диверсифікація соціально-економічного розвитку провідних європейських міст приводить до виникнення суперактивних центрів.
Регіональна конкуренція	М. Харб, С. Харди, Л. Албрехтс	В умовах глобалізації світового господарства загострюється конкуренція між окремими країнами та регіонами за залучення інвестицій, грантів, створення нових робочих місць.
Циклічна сенситивність регіонів	Я. Гордон	Відбувається скорочення до 10–15 років ділових циклів у регіонах, зростає нерівномірність у їхньому розвитку; слабкодиверсифіковані регіони та їхнє господарство більшою мірою залежать від коливань світової кон'юнктури.
Новий регіоналізм	М. Кітінг	Фундаментальна теорія, яка передбачає відхід від політики нівелювання регіонального розвитку до підтримки слабкорозвинутих регіонів; обґрунтовується створення нової моделі «Європа регіонів».
Регіональне планування	У. Ванноп	Внутрішнє та зовнішнє регулювання розвитку регіонів є необхідним для усунення екстремальних ситуацій.
Локальне партнерство	М. Гедес	Між активними та депресивними регіонами мають бути встановлені партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними.
Регіональний світ	М. Сторпер	У XXI ст. регіони все частіше виступатимуть як самостійні одиниці в міжнародних відносинах.
Стратегії просторового планування	В. Солет, А. Фалузі	З метою уникнення формування екстремальних регіонів слід розробити адекватний механізм та інструментарій підтримки відсталих регіонів.

Джерело: складено автором за матеріалами роботи [5]

продуктів і своєчасно звільнятися від застарілих виробництв. Теорія «довгих хвиль» пояснює регіональний розвиток окремо взятих країн у межах 50–60-річних технологічних циклів, які змінюють один одне. На жаль, технологічні теорії не здатні виробити чіткі рекомендації для вирішення ними ж ідентифікованих регіональних проблем.

Суспільно-історичні регіональні теорії розглядають регіональний розвиток із погляду соціальних конфліктів, суперечностей між центром і периферією, вказуючи на нездатність ринку впоратися з регіональними проблемами.

Суспільно-історичні теорії регіоналізму як базис розглядають зіткнення політичних за формою й економічних по суті загальнонаціональних і регіональних інтересів. У межах цих теорій насамперед досліджують розподіл ресурсів і політичної влади між регіонами та центром, соціальні розбіжності та конфлікти. Їхні практичні рекомендації стосуються не стільки вирішення регіональних проблем, скільки перевлаштування всього суспільства, що з великою умовністю можна визнати конструктивним.

Теоретичні концепції регіонального розвитку продовжують розвиватися. В Україні після отримання нею незалежності розпочинаються активні дослідження проблем регіонального розвитку, пов'язані з фундаментальними роботами Т. Безверхнюк, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Поповкина, Д. Стеченко, В. Чужикова та інших учених, що сприяло формуванню різних наукових підходів до розуміння суті регіонального розвитку.

Заслугове на увагу класифікація сучасних теорій регіонального розвитку, запропонована українським ученим В. Чужиковим.

Місце регіональної політики в сучасній науці необхідно розглядати у двох вимірах. З одного боку, регіональна політика входить до системи наук про регіони, таких як регіонознавство, регіонологія та регіоналістика. Кожна з цих галузей знань має свій предмет, завдання та напрями досліджень:

– регіонознавство вивчає економічні райони всіх рівнів і територіальну організацію господарства в них;

– регіонологія вивчає особливості соціального, економічного, екологічного, політичного, культурного, духовного розвитку територіальних спільнот людей (соціумів) у системі, досліджуючи відтворення соціального життя на конкретній території;

– регіоналістика являє собою синтез підходів різних наук до регіональних досліджень.

З іншого боку, регіональна політика належить до системи політичних наук. Складність питання полягає в тому, що регіональна політика має не тільки власний предмет і власний об'єкт дослідження, вона займається ще й регіональними аспектами соціально-політичного життя.

Отже, існування різних підходів до дослідження регіонального розвитку доводить, що вони є результатом соціально-економічного розвитку суспільства. Кожна теорія формується в певних регіональних умовах, а її розвиток обумовлений певними регіональними процесами. Таким чином, теорії мають значний вплив на соціальні та економічні умови розвитку суспільства певної місцевості в чітко визначений період часу.

Міждисциплінарні підходи до розуміння соціально-економічної та політичної суті регіонального розвитку дають змогу розглядати його як систему, у якій відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, і як систему із внутрішнім механізмом відтворення, яка містить, окрім системних властивостей, і специфічні риси: регіональні умови відтворення валового суспільного продукту, основних фондів і робочої сили, джерела капіталовкладень і затрат на утримання невиробничої сфери, особливості розподілу регіональних трудових ресурсів, фактори соціального та національного характеру тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кіро О. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці / О. Кіро // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 72–83.
2. Музиченко Г. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін : [монографія] / Г. Музиченко. – О. : Друкарський дім, 2012. – 394 с.
3. Музиченко Г. Місце та роль політичної складової в державній політиці сталого розвитку : досвід країн пострадянського простору / Г. Музиченко // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. – № 24 (176). – С. 118–126.
4. Реутов В. Генезис теоретичних поглядів на регіон та регіональний розвиток / В. Реутов, Н. Головченко // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 17–22. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.in.ua>.
5. Чужиков В. Глобальна регіоналістика. Історія та сучасна методологія : [монографія] / В. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.

Штерн В.Ю.

Поняття політичного Х. Арендт

У статті аналізуються погляди видатного західного політолога Ханни Арендт щодо сутності й концепції політики, обґрунтування її змісту, основних завдань і характеристик, функцій та особливостей реалізації. Аналіз проблеми дав змогу глибше зрозуміти причини, які зумовлюють негативні властивості політики, особливо увага зосереджена на дослідженні гуманістичної сутності політики в умовах демократичного суспільства.

Ключові слова: політика, плюралізм, концепція, демократія, політична влада.

В статье анализируются взгляды выдающегося западного политолога Ханни Арендт относительно сущности и концепции политики, обоснование ее содержания, основных задач и характеристик, функций и особенностей реализации. Анализ проблемы позволил глубже понять причины, которые обуславливают

негативные характеристики политики, особое внимание сосредоточено на исследовании гуманистической сущности политики в условиях демократического общества.

Ключевые слова: политика, плюрализм, концепция, демократия, политическая власть.

The article analyses the views of an outstanding western political analyst Hannah Arendt about the essence and concept of politics, its contents, main tasks and characteristics, functions, and peculiarities of realization. The analysis of the problem helped to understand more deeply the reasons, which determine the negative characteristics of politics, some special attention is paid to the research of humanistic essence of politics under the conditions of democratic society.

Key words: politics, pluralism, conception, democracy, political power.

УДК 32 06.06

Штерн В.Ю.,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри політології
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

Х. Арендт – блискучий політичний мислитель ХХ ст. Творчість Х. Арендт викликає особливий інтерес, оскільки містить не тільки оригінальний політологічний підхід до проблеми тоталітаризму, а й фундаментальний філософський аналіз соціального та політичного буття.

Важливою особливістю творчості Х. Арендт є націленість на аналітику великих і масштабних феноменів і процесів. Загалом учена одним із нових завдань філософії, політології, історії вважала розвиток гуманістичної антропології. Х. Арендт створила таку політичну теорію, яка не лише стала джерелом натхнення учасників радикальних політичних рухів 1960–1970-х рр., а й сьогодні розцінюється як така, що відповідає сутності радикальної демократії.

Актуальність запропонованої теми зумовлена тим, що зміст політики, її сутність визначають суспільний розвиток тієї чи іншої країни, кількісні та якісні показники життя громадян, їх соціальне самопочуття. Політика регулює, контролює, організовує суспільну взаємодію людей. Тому зрозуміло, що від основних параметрів політики, її змістових характеристик залежить життя мільйонів людей. Із вищезазначеного випливає важливість дослідження змісту політики Х. Арендт.

Мета статті полягає в тому, щоб спробувати проаналізувати фундаментальну ідею політичної філософії Х. Арендт – концепцію політики, обґрунтування її основних завдань і особливостей у ХХ ст.

Необхідно відзначити достатню кількість досліджень творчості Х. Арендт у зарубіжній політичній філософії, в яких розглядається низка проблем, що порушені філософом, зокрема стосовно розуміння змісту політики, її основних характеристик, функцій і особливостей реалізації в сучасну епоху. Серед авторів, які аналізують ці питання, можна

назвати М. Канован, Д. Вілла, В. Моргунова, Ю. Мішкінене, І. Косич, Є. Янг-Брюль та інших.

Варто підкреслити, що дослідження творчості Х. Арендт у сфері політичної філософії загалом і питання аналізу сутності політики, її трактування вченою є важливим та актуальним завданням, оскільки в сучасній Україні аналізу наукової спадщини Х. Арендт присвячена незначна кількість наукових публікацій [1].

У творчій біографії Х. Арендт можна виділити чотири основних етапи. Перший етап: 20-і роки ХХ ст., коли Х. Арендт знаходилась під впливом М. Гайдеггера та К. Ясперса, інтерес до політики був відсутній. Із 1933 р. почався другий етап творчості вченої, відзначений появою наукового інтересу до політики. Його підсумком стала праця «Джерела тоталітаризму». Третій етап: 1950-і рр. – перша половина 1960-х рр., пов'язаний із публікацією праці «Становище людини» та книги «Ейхман у Єрусалимі». Четвертий етап характеризується працею «Про революцію», в якій Х. Арендт запропонувала власний проект політики республіканського змісту. В останній, незавершеній роботі «Про життя духу» Х. Арендт розробляла вчення про політичне судження.

Із біографічного екскурсу стає зрозумілою тематика праць Х. Арендт, яка підпорядковувалась певній логіці. У процесі аналізу політичних феноменів ХХ ст. вона прийшла до розуміння політичного, розробила власний проект політики й у прагненні визначити місце тоталітаризму залишалась у руслі традиції політичної філософії від Платона й Аристотеля до Монтеск'є і Канта з їхньою фундаментальною класифікацією основних форм правління. Разом із тим тоталітарне правління, згідно з Х. Арендт, немає аналогів в історії людства, воно безпрецедентне, руйнує саму альтернативу між законною й незаконною владою, уявлення про

добро і зло, дозволене та недозволене «Тоталітарне панування насамперед, – відзначає Х. Арендт, – є подією, яка не може бути осмислена категоріями політичної думки, а його «злочини» не можуть бути виміряні традиційними масштабами, засуджені чинними законами й адекватно покарані. Із цього випливає, що тоталітаризм дійсно зруйнував тривалу традицію західної історії. І її крах є сьогодні очевидним фактором» [2, с. 35].

Спираючись на світовий політичний досвід, у тому числі вкрай негативний, Х. Арендт намагалась по-новому визначити сутність і сенс політики. У статтях 1950-х рр., зібраних у збірнику «Між минулим і майбутнім», вона критикує традицію політичної думки. Ця традиція дійшла свого кінця. Опора на традицію можлива лише в традиційному суспільстві. Х. Арендт це добре розуміла, вважаючи, що в час суспільних потрясінь і катаклізмів, абсолютно нових і небувалих раніше суспільно-політичних феноменів, які породило ХХ ст., традиція не спроможна слугувати критерієм політичного життя. Х. Арендт стверджує, що західна політична традиція була недостатньо ефективною в протидії загрози тоталітаризму. Досвід тоталітаризму змусив світ покінчити з традиціями, світ став мінливим, досліджувати його стали величину було вже неможливо. І Х. Арендт почала зондувати ґрунт, на якому можна було б будувати майбутнє.

Х. Арендт доходить висновку, що крах політичної традиції є викликом, який вимагає відповіді у формі нової політичної думки, нових ідей. «Для всіх дійсно політичних питань уявлення про начало і джерела, – пише дослідниця, – має велике значення, тому що воно власне стосується того простого факту, що політична дія, як і будь-яка інша дія, по суті, є началом чогось нового. Така дія в розумінні політичної науки є істинною сутністю людської свободи» [3, с. 124].

Ернст Фольрат, один із дослідників творчості Х. Арендт, так описує її зусилля щодо створення нової політичної теорії: «Не виникає сумніву в тому, що у зв'язку з тими подіями, якими характеризується це століття, необхідно нове осмислення політичних категорій». Підкреслюючи безпристрасність наукових досліджень як умови достовірних знань, Х. Арендт наполягала на тому, що формування нових політичних категорій має здійснюватися на основі аутентичного розуміння політичного, яке базується на конкретному досвіді [4, с. 13].

Головна ідея Х. Арендт полягала в тому, що, по-перше, політика є центральною сферою людського життя. Це була своєрідна відповідь ученої на ті виклики, які вимагали нового політологічного аналізу складних проблем суспільного розвитку. По-друге, критерієм політичного життя, вважає Х. Арендт, повинна стати рефлексивна здатність судження, лише завдяки якому стає можливою справжня політика, що розуміється як спільна

участь людей у майбутньому спільного для всіх миру шляхом пошуку компромісу.

Існує багато сучасних визначень сутності «політичного», починаючи від Карла Шмідта й закінчуючи Клодом Леффом. Однак перш ніж аналізувати інтерпретацію політичного Х. Арендт необхідно зробити низку пояснень. По-перше, в статті «Традиції та сучасне століття» Х. Арендт розглядає всю історію європейської політичної філософії, помічаючи два суттєвих повороти. Перший поворот був здійснений Платоном, який зафіксував перехід від трактування політичного як життя діяльного до життя споглядального. Другий поворот пов'язаний із ХІХ ст., з іменами К. Маркса, К'єркегора та Ф. Ніцше, які підкреслювали необхідність пріоритету дій над свідомістю. По-друге, фундаментальною передумовою політичного Х. Арендт уважала принцип плюралізму соціального буття, який проявляється в рівності й відмінності між людьми. Тому, зауважує Х. Арендт, «політика починається зі спільного буття відмінностей. Люди організуються політично, згідно з певними суттєвими спільнотами, з абсолютного хаосу суперечностей» [5, с. 9]. Публічні суперечки, на думку вченої, не мають окремо на меті нівельувати суперечки між людьми та думками, створюючи рамки гармонійного консенсусу. У книзі «Становище людини» Х. Арендт застерігає, що будь-яка спроба встановити контроль над плюралізмом рівнозначна спробі ліквідувати суспільну думку.

Політичне розглядалось Х. Арендт як простір вільних людей, як простір публічності під час вирішення спільних справ. У цьому стосунку Х. Арендт високо цінувала ідеї людства в І. Канта. Вона підкреслювала, що «філософія людства відрізняється від філософії людини утвердженням того факту, що землю населяє не Людина, яка говорить сама із собою в самотньому діалозі, а люди, які говорять і спілкуються один із одним. Зрозуміло, – відзначала Х. Арендт, – філософія людства не може приписати ніякої конкретної політичної дії, але вона могла б зрозуміти політику як одну з великих сфер людського життя ..., або, за висловлюванням Медісона, як «величне з роздумів про людську природу» [6, с. 106].

Своїм розумінням політики та «політичного» Х. Арендт багато в чому завдячує філософам Стародавньої Греції. Місто-поліс для неї був ідеальним зразком побудови політичної системи суспільства. Тому у своєму описанні буття політики в соціальному просторі дослідниця зазначає, що змагальницький дух грецького міста поліса та римської республіки завжди був наявний у сфері публічного, де можна було взаємодіяти громадянам. На цьому публічному змаганні духу й розуму можна було досягти набагато більше, аніж у приватній сфері. Змагання в суспільно-політичній сфері розумілося тут як змагання в ім'я здобуття вищих благ, а значить, і суспільного визнання.

Не погоджуючись із визнаною інтерпретацією людини як істоти політичної, Х. Арендт підкреслювала, що політика виникає не в людині, а між людьми. Свобода й різноманітність людей є необхідною передумовою для виникнення міжлюдського простору, в якому можлива справжня політика. «Чудо свободи міститься саме в цій здатності зачинати нове, яке зі свого боку засноване на тому факті, що кожна людина, – зазначала Х. Арендт, – з часу свого приходу у світ, який існував до неї, сама є новим началом» [7, с. 34]. Х. Арендт особливо наголошує, що політика є вищою формою людської взаємодії та людського існування. Вона тому й розрізняє соціальне (праця, робота) від політичного. Перше регулюється об'єктивними економічними законами, друге – непередбачуване та вільне за своєю природою. Х. Арендт категорично протиставляє політику й насилля. Політика – це переконання та мова, насилля знаходиться поза політикою.

Політична філософія Х. Арендт – це особливий спосіб осмислення соціально-політичної дійсності, яка постає в неї у вигляді певного «простору явлення» людської діяльності. Тобто, мова йде про такий процес, який виникає, коли люди не тільки постають один перед одним, а й достатньо чітко себе виявляють, діють в умовах свободи. А дії й висловлювання стають політичними, коли вони здійснюються в умовах свободи та заради свободи.

На межі 1960–1970-х рр. однією із центральних категорій політичної філософії Х. Арендт стає поняття “*homo politicus*”. Разом з іншими західними інтелектуалами вона відчувала тенденцію до дегуманізації людини, яка розгорнулася під впливом експансії “*homo economicus*”, тобто «людини економічної». Справжнє покликання людини Х. Арендт убачала в тому, щоб бути суб'єктом політичної творчості, а не невпинної гонитви за багатством. Сучасній людині потрібно, писала у працях Х. Арендт, і на рівні теоретичної рефлексії, і на рівні активної політико-практичної діяльності прагнути до створення такого модусу існування, який би з необхідністю гарантував людську гідність. Політика, на її глибоке переконання, повинна бути творчою стихією, простором, у якому відбувається активний пошук людиною самої себе у співвіднесенні себе з іншими.

Для Х. Арендт характерне високе розуміння політики, при цьому її прагнення спрямовані на пошук теоретичних контраргументів щодо досвіду тоталітаризму. Вона нагадує, що слово «політика» походить від слова «поліс», яке означало вищу форму взаємодії людей у Стародавній Греції. Одним із основних принципів полісної взаємодії виступала свобода, і в цьому сенсі політика і свобода впливають одне з одного і є сторонами однієї медалі. Однак динаміка політичного буття в період

античності, модерну, сучасності свідчить, що політика у своєму справжньому сенсі зустрічалась в історії як виняток. Х. Арендт усе ж знаходить приклади такого прояву: революція в США, визвольні рухи ХХ ст., а також дорадчі моделі демократії.

Подібна історична локалізація політичних феноменів, їх характеристика, а також переконання, що в тоталітарних системах унаслідок знищення здатності людини до вільної дії політична сфера була зруйнована, дали Х. Арендт змогу зробити висновок, що «ця невелика кількість великих історичних моментів була, проте, вирішальною; тільки в них проявився повною мірою сенс політики, а також всі її блага, рівно як усі її нещастя» [8, с. 42]. Звідси можна зробити висновок, що сутність політичного виявляється в усі епохи, але справжня політика, як уважає Х. Арендт, проявляється лише в короткий за історичними мірками час.

Дослідження політичної історії народів приводить Х. Арендт до закономірного висновку про те, що «завдання й мета політики – забезпечення життя в загальному сенсі. Воно дає окремій людині змогу переслідувати свої цілі в мирі та спокої, тобто бути незачепленим політикою, причому не має значення, в якій саме сфері знаходяться ті життєві цілі, досягнення яких має бути убезпечено за рахунок політики» [9, с. 36].

Варто відзначити, що Х. Арендт добре усвідомлювала негативні риси політики, біди і страждання, які вона принесла суспільству. Учена прагне всебічно проаналізувати джерела, що породжують антигуманні політичні дії, та причини негативної сутності політики загалом. Х. Арендт, спираючись на аналіз економічної й політичної історії народів Європи, дійшла висновку, що сутність такої політики зумовлена експансією “*homo faber*” (виробника речей), або “*homo economicus*”, у сучасному світі і втратою людиною статусу “*homo politicus*”, який був їй властивий у стародавні часи. У творі “*Human Condition*” Х. Арендт назвала таку тенденцію «інструменталізація політики». Саме вона призвела до розповсюдження тоталітаризму на Заході в 30–50-і рр. ХХ ст.

Із позицій зміни відносин у суспільствах ХХ ст. між приватним, соціальним і політичним вирішує Х. Арендт питання про те, чи зберігається сенс існування сфери політичного і яке майбутнє політики. Радикальність такої постановки питання спричинена, з одного боку, тим, що у ХХ ст. політика заподіяла більшості людей величезні біди і страждання, сприяла розвитку жажливих засобів знищення населення; з іншого – тим, що з надр самої політики виростають сили тоталітаризму, які ведуть до її самознищення як сфери спонтанної активності і свободи [10, с. 28–29]. Логіка невпинного економічного прогресу сприяє тому, щоб соціальне поглинало політичне, а влада й могутність, укорінені в економічних інтересах, охоплю-

ють увесь зміст політики і зводять до фікції простір свободи.

Отже, експансія соціального, ядро якого становить раціонально-утилітарне економічне начало, ставить питання про існування одночасно й індивідуально-людського, і надіндивідуально-політичного буття. Збереження простору політики, політичної комунікації означає, за логікою Х. Арендт, і самозбереження людини.

Політична філософія Х. Арендт, виходячи з вищезазначеного, намагалась відшукати умови, які б сприяли розвитку суспільної, політичної природи людини. Адекватною таким умовам учена вважала модель поліса як політичного ідеалу сучасної людини. Поліс, підкреслювала Х. Арендт, – це особливий автономний світ, певний політичний простір, який наділений «публічністю» й у якому свобода може бути здійснена як субстанціональна основа повноцінного життя людини.

Особливість трактування політичного Х. Арендт полягає не тільки в тому, що вона протиставляє насилля та політику й описує політику як сферу дії свободи, а не необхідності, а також і в тому, що влада як сутність політики, на думку вченої, повинна бути заснована на згоді, а не на підпорядкуванні. Влада є центральним поняттям у концепції «політичного» Х. Арендт. Політика і влада, на глибоке переконання Х. Арендт, повинні бути творчою стихією, простором, у якому проходить активний пошук людини самої себе у співвідношенні себе з іншими. Влада, на думку вченої, є те, «що не дає політичному тілу розкладатись ..., а те, від чого політичні співтовариства гинуть, є ні що інше, як втрата влади й у кінцеву підсумку безвладдя» [11, с. 25].

Досліджуючи «політичне», Х. Арендт аналізує його суперечності, які полягають передусім у теоретичній неможливості розмежувати дві складові політичної діяльності – вчинки, або експресивний компонент і промови, або комунікативна складова. Дві частини політики хоча й передбачають їх інтеграцію, однак постають у політичній практиці суттєво відмінними. Так, комунікативна дія спрямована на розуміння й, відповідно, орієнтується на норми рівності, взаємності й симетрії між суб'єктами, а експресивна, навпаки, спрямована на самореалізацію особи, утвердження її переваги над іншими. Водночас Х. Арендт, розуміючи політику як інтерсуб'єктивний процес, підтримувала точку зору про необхідність єдності експресивного та комунікативного аспектів політики.

Аналіз сутності політики Х. Арендт здійснює під кутом зору фундаментальної проблеми, яку розглядає вчена, – збереження ідеалів людяності, що характерно для німецького гуманізму. Тому для Х. Арендт політика слугувала полем битви не тіл, а душ і ідей, сферою, в якій пристрасть ідей вища за матеріальні умови людського існування. Х. Арендт

елімінує з політики силу й забирає політичне з її відносин до економічного та іншого суспільного середовища. Складається враження, що таке звуження перетворює політику в характеристику лише демократичної республіки. Однак варто зазначити, що звуження поняття політичного в Х. Арендт має свою логіку. Воно ставить у центр дослідницької уваги те, що в сучасному суспільстві називається публічною політикою. Невипадково феномен політики описується вченою як царство мови та дії, в якому немає місця будь-якій силі, як фізичній, так і духовній.

Концепція політичного Х. Арендт дає підстави стверджувати, що вчена серед інших прихильників постпозитивізму виявилась у центрі пошуку нових рис нетоталітарного політичного майбутнього, майбутнього без насилля. Ідеї Х. Арендт про політику як ненасильну комунікацію і спільну дію рівних автономних індивідів дали імпульси зародженню й подальшому сходженню до вершин популярності концептів «відкритого суспільства», «прав людини» тощо.

Існує декілька варіантів інтерпретації вчення Х. Арендт про політичне. Так, Маргарет Канован інтерпретує його як політичний екзистенціалізм [12, с. 201], базуючись на тезі Х. Арендт про те, що люди й подібні, і відмінні, а тому справжньою підставою їх взаємодії є «подібність і неподібність», а збереження цього принципу слугує серйозним захистом від загрози тоталітаризму. Дослідниця Дана Вілла зараховує концепцію Х. Арендт до неoarистотелізму. Мова йде про аристотелівське поняття «практика», яке Х. Арендт реанімувала у своєму трактуванні політичної дії. Її симпатії до грецького поліса, концептуалізація політики як сфери для вільної дії слугують аргументами на користь точки зору дослідників, які вважають Х. Арендт представником неореспубліканських поглядів. І це лише основні підходи до узагальнення стосовно концепції політичного Х. Арендт. Діапазон дослідників творчості вченої достатньо широкий, і процес тлумачення продовжується.

Як бачимо, саме у ХХ ст. стала можливою робота Х. Арендт нової концепції політичного. Така можливість була зумовлена становленням політично орієнтованої частини громадянського суспільства як необхідного елемента громадянського життя в країнах розвинутої демократії. Із цим пов'язано також усвідомлення соціально-політичного значення горизонтальних (не на владу орієнтованих) комунікацій у суспільстві, ролі в них неформальних регуляторів, глибинних антропологічних і культурних констант. Одночасно із цим відбувається перегляд традиційного погляду на політичну владу, відхід від її утилітарно-технологічних і жорстких функціональних тлумачень на користь комплексного культурно-антропологічного аналізу її сутності, механізмів і еволюції. Отже,

визначальною для аналізу політики в концепції Х. Арендт була категорія соціального, суспільства, його стану та якісних характеристик.

Підбиваючи загальні підсумки, викладені вище, зазначимо, що в процесі дослідження політичних феноменів ХХ ст. Х. Арендт дійшла розуміння політичного й розробила власний проект політики. Поняття політики, політичного простору як добровільного, заснованого на взаємній згоді індивідів, публічного порядку, свободи та несприйнятті насилля, є важливою складовою політичної концепції Х. Арендт. Запропонована вченою конструкція політичного давала змогу розкрити найбільш повно багатоманітну й суперечливу природу людини, використати її потенціал для забезпечення стійкого розвитку сучасної цивілізації. Дослідження Х. Арендт сутності такої політики, яка може забезпечити самозбереження та ефективний розвиток соціуму, надає можливість краще осмислити глобальні проблеми ХХІ ст. Не викликає сумніву, що таких учених, як Х. Арендт, сьогодні однаково потребує як вітчизняна, так і західна політична наука.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лой М.А. Онтологічний підтекст політичної філософії Ганни Арендт / М.А. Лой // Філософська думка. – 2007. – № 4. – С. 3–16; Шевчук Д. Проблема відродження класичної традиції в сучасній політичній філософії: Ханна Арендт, Лео Штраус / Д. Шевчук // Наукові записки. Серія «Філософія». – 2010. – Випуск 6. – С. 12–19.
2. Arendt H. Zwischen Vergangenheit und Zukunft. Übungen im politischen Denken / Hrsg. Von Ursula Ludz. – München, 1994. – 439 С.
3. Arendt H. Zwischen Vergangenheit und Zukunft. Übungen im politischen Denken / Hrsg. Von Ursula Ludz. – München, 1994. – 439 С.
4. Vollrath E. Hannah Arendt. Politische Philosophie des 20. Jahrhunderts / Hrsg. Von Ballestem K. und Ottmann H. – München, 1994. – С. 13–32.
5. Arendt H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
6. Арендт Х. Люди в темные времена : [очерки] / Х. Арендт ; пер. с англ. и нем. Г. Дашевского, Б. Дубина. – М. : Московская школа политических исследований, 2003. – 312 с.
7. Arendt H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
8. Arendt H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
9. Arendt H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
10. Arendt H. Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass. – München, Zürich ; Pieper, 1993. – 238 с.
11. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М. : ЦентрКом, 1996. – 671 с.
12. Cannovan M. Hannah Arendt. Reinterpretation of her Political Thought. – London, 1992. – 298 с.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Турал Рауф оглу Алиев

Национальное государство и перспективы его развития на фоне глобализационных процессов

Определение места и роли национальных государств и перспективы их будущего развития на фоне глобализационных процессов имеет исключительно актуальное значение с точки зрения дальнейшего развития мирового порядка, мира и сотрудничества между народами. В статье рассматриваются понятия глобализации, либерализма, демократии в понимании различных исследователей и ученых. Отмечается, что вопрос состоит не в самой глобализации, поскольку история видела много подобных процессов. На основе сравнительного анализа выявляются особенности современных глобализационных процессов, в частности в концепциях представителей либерализма. Автор подчеркивает, что в подходе к проблеме государства разные виды либерализма стоят на различных позициях. Рассматривается соотношение демократии и либерализма с точки зрения философии политики. Автор согласен с выводами других исследователей о том, что необходимо исследовать не только сущность самого процесса глобализации, но и те социальные последствия, к которым он ведет. Национальное государство не может превратиться, как считают многие западные исследователи, в рудимент прошлых эпох, никому не нужный социальный институт.

Ключевые слова: глобализация, национальное государство, либерализм, классический либерализм, современный либерализм, неолиберализм, демократия.

Визначення місця та ролі національних держав і перспективи їх майбутнього розвитку на тлі глобалізаційних процесів має винятково актуальне значення з точки зору подальшого розвитку світового порядку, миру та співпраці між народами. У статті розглядаються поняття глобалізації, лібералізму, демократії в розумінні різних дослідників і вчених. Відзначається, що питання полягає не в самій глобалізації, оскільки історія бачила багато подібних процесів. На основі порівняльного аналізу виявляються особливості сучас-

них глобалізаційних процесів, зокрема в концепціях представників лібералізму. Автор підкреслює, що в підході до проблеми держави різні види лібералізму стоять на різних позиціях. Розглядається співвідношення демократії та лібералізму з точки зору філософії політики. Автор згоден з висновками інших дослідників про те, що необхідно досліджувати не тільки сутність самого процесу глобалізації, а й її соціальні наслідки, до яких він веде. Національна держава не може перетворитися, як вважають багато західних дослідників, на рудимент минулих епох, нікому не потрібну соціальну інституцію.

Ключові слова: глобалізація, національна держава, лібералізм, класичний лібералізм, сучасний лібералізм, неолибералізм, демократія.

The place of national states and their future perspectives appear to be one of the important research subjects of political science in the background of globalization processes. The real essence of globalization process is stated and globalization-national state relations in a modern world are reviewed in the article. The author states that the problem is not in "globalization" phenomenon itself, history witnessed a number of globalization processes. The comparative analysis of globalization processes in the modern world and those in the history is given and the reason why globalization uses liberalism ideology is stated in the article. The author agrees with the conclusion that people should not think of the idea that globalization will add to our life but think of the outcomes of this process and become fully aware of it. The author shows that the attitude of classical liberalism, modern liberalism and neoliberalism to a state is not the same. Moreover, philosophy of liberal democracy researched, relations between democracy and liberalism analyzed in the article. Besides, the author states that national state can not convert to the rudiment of the past and formality with less significance.

Key words: globalization, national state, liberalism, classical liberalism, modern liberalism, neoliberalism, democracy.

УДК 321.011:340.11

Турал Рауф оглу Алиев,
диссертант кафедры политологии
и социологии Бакинского
государственного университета
Баку, Азербайджан

О понятии глобализации

Под понятием глобализации имеется в виду экономическая, политическая и культурная унификация мира, т. е. подчинение его единой системе ценностей и методам управления. Этот процесс в современном его понимании входит в противоречие со всеми видами мышления и системами, сохраняющими своеобразие и индивидуальность и оказывающими сопротивление философии идентификации. В этом смысле его политический аспект также не является исключением. Другими

словами, современная глобализация видит государства и политические системы, опирающиеся на национальные или религиозные основы и обладающие своеобразным путем развития и философией управления, как препятствие себе, ставя в качестве своей основной цели их устранение, растворение. Учитывая вышеуказанные причины, место национального государства в современном мире и его перспективы на будущее выступают одной из важных исследовательских целей политической науки.

Взгляд на историю

Из истории общественного развития известно, что одна из известных попыток глобализировать мир связана с именем Александра Македонского. После захвата Ирана и разгрома государства Ахеменидов, положив тем самым ему конец, после сожжения «Авесты» он организовал массовые бракосочетания своих воинов и иранских девушек. Он считал, что новое поколение, которое появится после этих бракосочетаний, будет носить в себе особенности каждого из народов, который они представляли, в том числе культуру, будут воспитаны в эллинском духе. Тем самым эллинская культура будет основой общемировой культуры. Однако после смерти А. Македонского эта мечта ушла вместе с ним в историю [1, с. 28].

Из истории нам известны и другие примеры глобализации. К примеру, можно вспомнить фашистскую идеологию Германии, руководимую тогда А. Гитлером. Германские фашисты считали, что на Земле число народов и наций растет, а ресурсы ограничены. Именно поэтому немецкий народ насильно освобождал для себя территории, расширяя свой ареал обитания. Вторая мировая война, ставшая итогом войны ради жизни одного народа против других народов, рас, закончилась поражением этой идеологии.

Вместе с тем ни А. Македонский, ни А. Гитлер не ставили перед собой цель уподобить друг другу людей, различающихся по этническим признакам или культуре.

Со второй половины XX столетия в системе межгосударственных отношений по форме и содержанию стала проявляться совсем другая особенность глобализации. Хотя теоретические и культурологические основы глобализации связывались с европейской общественно-политической мыслью, а основы идеи ее связывались с США, философия глобализации выглядела привлекательной и близкой для каждой из политических систем, разделивших мир после Второй мировой войны на зоны влияния – капиталистический мир и социалистическое мировоззрение. Если СССР пытался путем коммунистических движений и революций распространить социализм во многих точках мира, был заинтересован в формировании единого мира, обладающего едиными мышлением, системой ценностей и экономическими отношениями, то Запад в той же мере стремился расширить географические границы своего влияния через создание единой экономической, политической и идеологической модели. То есть по своей сути глобализация составляла военно-политическую и идеологическую цель каждого из указанных лагерей.

Крах коммунистической идеологии в конце XX столетия и распад СССР создали для Запада во главе с США возможность еще большего гео-

графического расширения своих политических и экономических возможностей.

В этих новых условиях *глобализация* стала играть в западном мире роль оружия и стратегической цели. На территории постсоветского пространства (включая и Россию) влияние глобализации становилось все сильнее. Хотя после развала СССР влияние военного компонента в глобализационной модели Запада по сравнению с периодом холодной войны несколько ослабло, в механизме воздействия на первый план выдвинулись идеологические, культурологические и экономические факторы. Военное вмешательство в дела Ирака, Ливии, Сирии, а также югославские события показали, что в случае, когда указанные факторы не оказывали необходимого воздействия, Запад начинал применять военную силу. Не считая некоторых исключений, в современном мире распространение западной модели глобализации в основном основано на экономике, культуре и идеологии.

Современный процесс глобализации существенно отличается от всех других исторических этапов глобализации. Суть отличия замалчивается (явно или неявно) западными исследователями, что приводит к многочисленным искажениям истории глобализации, ее исторической, реальной сути.

Процесс глобализации, проходящий под началом США, напрямую направлен на разрушение национальной самости, национальной культуры. Известно, что национальная идентификация основывается на традиционной культуре (религиозные ценности, язык, семейные взаимоотношения и т. д.).

США, пока не реализовывали захватническую политику и войны, имели более или менее совершенную структуру управления и развития. Страна стала сильной за счет либеральной политики, учета экономических, политических, социальных ценностей, объединяющих людей. Именно поэтому эта страна за короткий срок стремительно пошла вверх, по пути прогресса. Однако сейчас она конфликтует со многими другими странами, и деятельность Белого дома по привлечению ресурсов всего мира для удовлетворения интересов лишь своего народа приводит к многочисленным противоречиям в мире.

США под видом глобализации стремится завлечь в единые экономические и политические рамки все народы мира, здесь уже забывают о каких-либо национальных или расовых различиях. Линия «*все во имя интересов Америки, для ее обогащения*» есть основной лейтмотив процесса глобализации, возглавляемого США.

Для того чтобы скрыть от общественности возникшие здесь противоречия, западные ученые стремятся выдвинуть на первый план внешние

признаки этого процесса, скрыть его истинное лицо.

Глобализация: концептуальные подходы

Понятие глобализации с точки зрения содержания и исторических этапов развития трактуется по-разному. В отечественной научной литературе следует выделить целенаправленный подход к проблеме глобализации в рамках анализа национальной идеи академика Р. Мехтиева. Автор дает следующую оценку глобализации: «Глобализация – это процесс сведения мирового сообщества к гомогенизации (однородности) на принципах западной культуры и капиталистического сообщества. Вместе с тем одной из важнейших целей глобализации является изменение (нивелирование) роли и функций национальных государств» [4].

Западные авторы, особенно те, которые поддерживают политику ведущих западных стран по политической, культурной и экономической ассимиляции развивающихся стран, считают возможным даже исказить сущность и историю глобализации. Об этом уже писалось выше. Некоторые западные исследователи отмечают, что феномены национального государства и глобализации, на первый взгляд, противоречат друг другу, но это не так. Это близнецы-братья, поскольку, не будь глобализации, не было бы и национальных государств и наоборот [7, с. 21]. Среди таких исследователей следует назвать Джорджа Модельски, который в свое время стремился обосновать, что самые сильные государства есть национальные государства, а мировая мощь основана именно ими. В своем произведении «Большой круг мировой политики и национальное государство» он выделял национальное государство как феномен, обладающий важными функциями в глобальной политической системе [7, с. 21].

Для ответа на эту претензию можно привести лишь один факт: США не возникли как национальное государство, однако выступают в роли супердержавы, став основным «сценаристом и режиссером» международного процесса глобализации. Академик Р. Мехтиев подчеркивает, что для оценки степени воздействия глобальных процессов на судьбы государства ученые следуют двум противоречивым концептуальным подходам: «Если сторонники одной позиции (в основном неоллибералисты) исходят из того, что глобализационные перемены объективно приводят к стиранию государственных границ и подрыву государственной независимости, то представители другой позиции рассматривают дальнейшее существование суверенных государств в рамках их территориальной целостности как объективную закономерность развития человечества» [4].

Известно, что представители неоллиберального подхода, в том числе З. Бауман, З. Бжезинский, И. Валлерстайн, Э. Гидденс, С. Хантингтон,

П. Дракер, Дж. Сорос и др., считают, что сегодня мир взаимосвязан и взаимозависим. Это черта характерна не только для процесса глобализации, но и для всей общечеловеческой истории. Можно считать, что человечество шло к этому, но через проявление своеобразия в этническом, региональном и социальном планах. Указанными авторами навязывается мысль о том, что национальные государства со временем изживут себя именно по причине вышеуказанных тенденций.

С данным положением не согласны российские исследователи. Так, А. Кольев отмечает, что «даже в рамках либеральной модели государственности национальное государство не может превратиться в несущественную формальность, в рудимент прежних эпох. Дело в том, что в этом случае придется признать излишней и всю мировоззренческую концепцию Запада: если исчезнет представление о ценности правового государства, то неясно, кто же будет обеспечивать защиту индивида от произвола. Национальный суверенитет оказывается незаметным гарантом прав человека, которые либеральная доктрина защищает и одновременно угнетает, выступая с антигосударственными концепциями» [3, с. 410].

Либерализм как основной идеологический инструмент воздействия на национальное государство

Поскольку сторонники глобализации избрали основным инструментом воздействия на национальное государство именно неоллиберализм, определим в целом свое отношение к этому феномену. Эндрю Хейвуд считает либерализм *метаидеологией*, поскольку он может взаимодействовать со многими верованиями и ценностями. Автор, как известно, выделяет семь основных признаков неоллиберализма:

- индивидуализм как центральную категорию либерализма;
- свободу, в том числе личную (freedom, liberty); здесь защищается принцип свободы, связанный с правом, законом;
- разум как рациональную основу восприятия и освоения мира;
- естественное, политическое и правовое равенство;
- толерантность как терпимость в отношении инакомыслящих, в отношении иных форм поведения и проч.;
- уважение и добровольное взаимопонимание, на которых должны постоянно основываться социальные отношения;
- конституцию как письменный гарант предотвращения превращения государства в тирана по отношению к индивиду [11, с. 72–73].

В *классическом либерализме* принята самая высокая форма индивидуализма. Здесь государство воспринимается как «вынужденное зло»,

которое является «злом» относительно ограничения прав индивида во имя исполнения коллективной воли для обеспечения государственной дисциплины и безопасности [11, с. 74]. С этой точки зрения для классического либерализма идеальное государство – это лишь «ночная охрана», к которой обращаются по мере надобности [11, с. 74]. Основа минимальной модели государства – общественный договор, однако здесь государство больше оценивается негативно, как инструмент по предотвращению агрессии одного лица в отношении прав и свобод другого, инструмент совершения общечеловеческих актов. В минимальной модели государства оно есть лишь аппарат защиты, обеспечения мира, дисциплины и порядка.

Даже при таком раскладе, согласно Эндрю Хейвуду, обязательно наличие трех основных моментов: государство должно обеспечивать внутренний порядок, выполнение общественного договора, защиту населения от внешней угрозы [11, с. 137].

Эту же модель поддерживают новые правые, считающие необходимым сужение государственных границ [11, с. 137]. Выступая с радикальных позиций крайнего индивидуализма, они стремятся умалить значение государства, называя его, по Гоббсу, «левиафаном». Это означает, что государство может обслуживать само себя, расширяться и стремиться к росту. Согласно этим представлениям, *государство-левиафан* есть угроза для свободы индивида и экономической безопасности, это «старуха», которая вмешивается во все и контролирует все.

В *либерализме модерна* подходят ко вмешательству государства еще более терпимо. Здесь свобода не есть произвол, она тесно связана с личностным развитием и самореализацией индивида. Такой подход создает основу для социального либерализма, или либерализма процветания. Т. е. вмешательство государства возможно в том случае, если при этом есть возможность расширения свободы, защищающей личность, вместо социального зла, разрушающего индивидуальность, тем самым обеспечивается благоденствие [11, с. 74–75].

Центральными категориями *неолиберализма* являются рынок и индивид. Здесь главенствует принцип «личное (индивидуальное) – хорошо, общественное – плохо». Это напоминает знаменитые слова М. Тэтчер: «Общество практически не что иное, как индивиды и семьи» [11, с. 79].

Согласно мнению неолибералистов, национальные государства делят людей и географию на национальные границы, каждый народ представляет себя «самым древним и основательным», стремясь легитимизировать перед внешними врагами свою «самость» перед внешним врагом. З. Бауман так объясняет понятие «мы», или «самость»: «Слово «мы» в рамках патриотиче-

ского/националистического кредо означает людей, подобных нам; «они» — людей, которые отличаются от нас. Нельзя сказать, что «мы» идентичны во всех отношениях; наряду с общими особенностями между «нами» есть различия, но сходства уменьшают, сглаживают и нейтрализуют их влияние. Аспект, в котором мы все похожи, несомненно, более существен и важен, чем все, что отделяет нас друг от друга; достаточно важен, чтобы перевешивать влияние различий, когда дело доходит до отстаивания своей позиции» [2, с. 189–190].

Закончится ли история становлением либерального государства?

Известно, что один из идеологов глобализации Ф. Фукуяма часто обращается к Гегелю для обоснования своих идей глобализации: «Для Гегеля воплощением человеческой свободы было современное конституционное государство, или то, что мы назвали либеральной демократией» [10, с. 95]. Фукуяма стремится доказать, что и у Гегеля есть идея конца истории. Это случится на ступени либерального государства. Последователь К. Маркса А. Кожев вообще высказал предположение о завершении истории в 1806 году. Помимо этого, он предсказывал и конец философии, поскольку конец истории предрекает и это самым естественным образом [10, с. 102].

Следует также отметить, что Фукуяма характеризовал развитие естественных наук как показатель политической мощи, который открывает дорогу либеральной демократии, поскольку современные естественные науки открывают дорогу промышленному развитию, экономическому процветанию. «Проблема человеческой истории в некотором смысле может рассматриваться как поиск путей удовлетворения и господина, и раба в их жажде признания на взаимной и равной основе. История кончается с установлением общественного порядка, который этой цели достигает» [10, с. 204].

Об этом азербайджанский исследователь профессор И. Мамедзаде пишет, что «фактически Фукуяма славил вестернизацию, подводя под американский глобализм и американский способ управления универсальную философию истории. А теперь стало ясно, что глобализация не единственный путь развития мировой цивилизации. Демократии и культуры различны и многообразны. Для развития народам нужны не только власть и экономика, но и человеческий капитал, куда входят национальное самосознание, история и философия истории» [8].

С данной оценкой согласен также академик Р. Мехтиев, подчеркивающий, что «в начале XXI века весь научный мир стал осознавать, что никакого «конца истории» не предвидится; оценки перспектив «победного шествия демократии» стали более осторожными, а в публицистике, кото-

рая всегда раньше всех реагирует на изменения реальности, уже говорят о кризисе либеральной демократии и формировании «насильственной демократии» (Ф. Закария) и даже о «демократическом откате» [4].

Взаимоотношения между либерализмом и демократией в условиях глобализации

По мнению Фукуямы, возвышение либеральной демократии является наиболее значимым макрополитическим явлением за последние 400 лет: «Хотя в жизни либерализм и демократия почти всегда вместе, в теории их можно разделить. Страна может быть либеральной, не будучи демократической» [10, с. 77].

С ним согласен Джованни Сартори, который также отмечал, что «либерализм, по сути, не предполагает лишь свободу, а демократия – лишь равенство. Просто есть свободы, мало значащие для демократии, а есть равенство, не столь значимое для либерализма. Все равенства и все свободы не есть победа лишь либерализма или демократии. Если свобода и равенство проводят границы между либерализмом и демократией, это есть следствие разных подходов, не более того. Это следствие различного логического подхода. Либеральная демократия похожа на канат из двух веревок. Пока канат цел, все хорошо, но если рвется, то нити отходят друг от друга. Если мы уберем нить либерализма, то все свободы не уйдут, помимо аристократии достоинства. Либерализм сам по себе очень осторожен в обеспечении правовых и политических равенств, поскольку он оказывает всем формам равенств неверие. Если быть более точным, либерализм стремится к «качественной демократии». С другой стороны, если мы потянем нить демократии в канате, то сможем нейтрализовать процесс дифференциации всякой спонтанной демократии. Однако очень может быть, что между либерализмом и демократией разница в том, что либерализм фокусируется на личности, а демократия – на обществе» [9, с. 384].

Выводы и рекомендации

Таким образом, можно прийти к выводу о том, что независимо от того, является процесс глобализации демократическим или либеральным, под прицелом находятся именно национальные государства. Основная цель глобализации – разрушение структур национальных государств, обеспечение однополюсного мирового правительства. Это не естественно-исторический, объективный про-

цесс, не зависящий от политического вмешательства.

Сегодня основная опасность состоит в том, что общественно-политические изменения начали носить насильственный характер. Например, Ближний Восток превратился в полигон насильственного вмешательства в дела суверенных государств региона. Согласны, что «даже теоретически мы еще не осознали, насколько фундаментальными могут быть изменения в современном мире под влиянием глобализационных процессов» [4]. Мировой порядок, созданный на основе свершившейся истории, должен быть основан на уважении суверенных прав каждой страны независимо от характера экономических, политических или культурно-духовных процессов. Лишь в таком случае возможно сближение между системами управления разных стран, полноправное сотрудничество и социальный прогресс для каждой страны, взятой в отдельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Амиров Э. Политическая антропология азербайджанского народа. Автореферат дисс. на соиск. уч. степени канд. политол. наук. – Баку, 2015. – 28 с.
2. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман. – М., 2008. – 240 с.
3. Кольев А.Н. Нация и государство. Теория консервативной реконструкции / А.Н. Кольев. – М., 2005. – 800 с.
4. Мехтиев Р. Сильное Азербайджанское государство как отражение национальной идеи в условиях глобализации / Р. Мехтиев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://azertag.az/ru/xeber>.
5. Mehdiyev R. Tarixi idrakin emiliiyi probleminə dair / R. Mehdiyev. – Bakı, 2015. – 320 S.
6. Mehdiyev R. Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi məqaləsi / R. Mehdiyev // Müasir Azərbaycan dövrün baxışında. – Bakı, 2011. – I cild. – 532 S.
7. Modelski G. Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus-Devlet, Uluslararası İlişkiler, 2-ci cilt, G. Modelski [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uidergisi.com.tr/>.
8. Məmmədşadə İ. Tarix fəlsəfəsi və tarixin bəzi problemləri haqqında / İ. Məmmədşadə [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.respublicanews.az/>.
9. Sartori G. The theory of Democracy Revisited, part 2, N.Jersey, 1987. – 253 p.
10. Fukuyama F. Tarihin sonu və son insan / F. Fukuyama. – İstanbul, 2006. – 525 p.
11. Heywood A. Siyaset / A. Heywood. – Ankara, 2010. – 567 p.

Вінникова Н.А.

Трансформаційні виклики радикалізації європейської системи політичного представництва

У статті представлено комплексний аналіз чинників, що обумовлюють радикалізацію репрезентації політичних інтересів громадян в Європейському Союзі. Визначено кореляцію між рівнем довіри до державних і наднаціональних представницьких органів влади та електоральною активністю громадян. Розкрито політико-ідеологічне позиціонування політичних партій радикально-популістського спрямування, представлених у Європейському Парламенті, їхній електоральний і політичний потенціал.

Ключові слова: політичне представництво, європейські партії, Європейський Парламент, ухвалення рішень.

В статтю представлено комплексний аналіз факторів, обумовлюючих радикалізацію репрезентації політичних інтересів громадян в Європейському Союзі. Определена корреляция между уровнем доверия государственным и наднациональным пред-

ставительским органам власти и электоральной активностью граждан. Раскрыто политико-идеологическое позиционирование политических партий радикально-популистского толка, представленных в Европейском Парламенте, их электоральный и политический потенциал.

Ключевые слова: политическое представительство, европейские партии, Европейский Парламент, принятие решений.

The article presents a comprehensive analysis of the factors that contribute to radicalization of political representation of citizens' interests in the European Union. Correlation between trust in government and supranational representative bodies and electoral activity of citizens is determined. The political and ideological positioning of radical-populist parties presented in the European Parliament along with their electoral and political potential revealed.

Key words: political representation, European parties, European Parliament, decision-making.

УДК 329.055.1+329.055.5.5](4-672ЄС)

Вінникова Н.А.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Зростання популярності політичних партій ультраправого та ліворадикального ідеологічного спектру в державах-членах ЄС і їх вихід на наднаціональний рівень репрезентації громадянських інтересів у складі Європейського Парламенту є одним з найбільш актуальних і обговорюваних питань у політологічних дискусіях. Серед причин означеної тенденції дослідники найчастіше виділяють проблему дефіциту демократії в ЄС і брак підзвітності євроінституцій громадянам, що на тлі фінансово-економічної і міграційної кризи набуло особливої гостроти і забезпечило прихильність електорату до програмних гасел радикальних політичних сил. І хоча недостатня ефективність інституційних механізмів участі громадян у політикотворчих процесах в ЄС є очевидним і неодноразово доведеним фактом, все ж, на нашу думку, появу на загальноєвропейській політичній авансцені радикальних політичних організацій і посилення їхніх позицій всередині європейських держав необхідно оцінювати в контексті системної делегітимації саме національного рівня урядування взагалі і кризи національних систем представництва зокрема. Серед наслідків означеного процесу є посилення дезінтеграційних настроїв громадян держав-членів, підтвердженням чого слугують результати референдуму щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців з проблематики політичного представництва в Європейському Союзі можна умовно сформулювати за двома тематичними аспектами: аналіз ефективності інституціональних механізмів національного і наднаціонального рівня репрезентації інтересів громадян

(С. Крюгер і Р.Белламі, Г. Музиченко, Т. Сергієнко, К. Шпрунк) і вивчення трансформаційних тенденцій у національних партійних системах держав-членів ЄС, зокрема пошук причин зростання популярності ультраправих і ліворадикальних політичних сил в окремих європейських державах (М. Булик, К. Вестон, Д. Дуканович, Л. Карвонен, П. Кастеллі Гаттінарра, Н. Хома). На нашу думку, для комплексного аналізу зазначеної проблематики доцільним уявляється поєднання обох дослідницьких ракурсів.

Мета статті полягає у визначенні чинників, що обумовлюють радикалізацію спектру репрезентації політичних інтересів громадян в Європейському Союзі й потенційних наслідків для державного і наднаціонального рівнів урядування. Реалізація поставленої цілі передбачає визначення кореляції між рівнем довіри до представницьких органів влади на державному і наднаціональному рівнях урядування та електоральною активністю громадян; окреслення політико-ідеологічного позиціонування політичних партій радикально-популістського спрямування, представлених у Європейському Парламенті, з'ясування їхнього електорального (рівень підтримки виборцями) і політичного (можливість впливати на ухвалення рішень в ЄС) потенціалу.

Головним трансмісійним механізмом ретрансляції громадянських інтересів у сучасних системах політичного представництва виступають партії. Вони забезпечують агрегацію електоральних преференцій, зв'язують процес ухвалення рішень між законодавчими органами і мають сприяти підзвітності політичних діячів. У національній парламентській системі політичні партії є частиною

єдиного ланцюга делегування: виборці обирають парламентарів, парламентарі обирають уряд, а уряд вносить законодавчі пропозиції і виконує закони. Політичні партії є підзвітними виборцям, оскільки останні, якщо відчувають, що їхні пререференції неадекватно представлені, можуть переобрати їх. Однак представницькі механізми в Європейському Союзі не відтворюють національні парламентські системи, а електоральний зв'язок є не таким щільним. Як зазначає німецький дослідник Карина Шпрунк, «замість посилення традиційних повноважень національних парламентів наднаціональний рівень представництва запроваджує новий тип парламентської демократії в Європі» [1,

с. 547]. Оскільки європейські партії складаються з національних партій-членів, ланка «виборці – представники» опосередкована електоральними пререференціями і структурними особливостями політичного представництва кожної окремої держави. Через багаторівневу структуру ЄС і конгломеративний склад європейських партій виборцям часто складно зрозуміти, за що виступають окремі політики або політичні сили, хто несе відповідальність за ухвалені рішення. Ричард Беламі і Сандра Крюгер, спираючись на свої дослідження, вказують, що «рішення походять зі складних, часто непрозорих процесів як продукт залучення багатьох учасників і різних груп людей. Результатом

Таблиця 1

**Політичні партії ультраправого спрямування
у національних представницьких органах влади і в Європейському Парламенті**

Політична партія (держава, рік заснування)	Кількість місць у національному парламенті станом на 2016 рік	Кількість набраних голо- сів на виборах до ЄП (%) у 2014 році	Кількість місць у ЄП / квота місць держави- члена ЄС в ЄП	Політична група в ЄП
Партія Незалежності Об'єднаного Королівства (Великобританія, 1993 рік)	1 / 650 (Палата громад), 3 / 802 (Палата лордів)	27,49%	22 / 73	Європа за свободу і пряму демократію
Рух 5 зірок (Італія, 2009 рік)	91 / 630, 35 / 315	21,6%	17 / 73	Європа за свободу і пряму демократію
Австрійська партія свободи (Австрія, 1956 рік)	38 / 181	21%	4 / 18	Європа націй і свободи
Данська партія свободи (Данія, 1995 рік)	37 / 179	21%	4 / 13	Європейські консерватори і реформісти
Йоббік (Угорщина, 2003 рік)	24 / 199	21%	3 / 21	Не входить до жодної групи
Партія фінів (Фінляндія, 1995 рік)	38 / 200	18%	2 / 13	Європейські консерватори і реформісти
Порядок і справедливість (Литва, 2002 рік)	11 / 141	14,25%	2 / 11	Європа за свободу і пряму демократію
Національний фронт Марін Ле Пен (Франція, 1972 рік)	2 / 348 (Сенат), 2 / 577 (Націо- нальна асамблея)	14%	21 / 74	Європа націй і свободи
Шведські демократи (Швеція, 1988 рік)	49 / 349	12,9%	2 / 20	Європа за свободу і пряму демократію
Золотий світанок (Греція, 1991 рік)	18 / 300	9,4%	3 / 21	Не входять до жодної групи
Конгрес Нових правих (Польща, 2011 рік)	1 / 460 (Сейм)	7,5%	2 / 51	Європа націй і свободи
Альтернатива для Німеччини (Німеччина, 2013 рік)	0 / 631	7,1%	2 / 96	Європа за свободу і пряму демократію, Європа націй і свободи
Ліга Півночі (Італія, 1991 рік)	14 / 630 (Палата представників), 12 / 315 (Сенат)	6,2%	5 / 73	Європа націй і свободи
Країна вільних громадян (Чехія, 2009 рік)	0 / 200 (Палата представників), 0 / 21 (Сенат)	5,24%	1 / 21	Європа за свободу і пряму демократію
Фламандський інтерес (Бельгія, 2004 рік)	1 / 17	4,26%	1 / 12	Європа націй і свободи

чого є система, вельми репрезентативна у багатьох аспектах, але не дуже демократична в сенсі рівноцінного громадянського контролю» [2, с. 483].

У політичній системі Європейського Союзу партії покликані забезпечувати представництво інтересів громадян перш за все в рамках діяльності Європейського Парламенту. Проте громадяни виявляють усе меншу зацікавленість у європейських виборах: від 61,9% у 1979 році, коли вони

вперше обирали Європейський Парламент шляхом прямого голосування, до 42,61% на виборах 2014 року [3]. Серед причин електорального абсентеїзму на європейських виборах головними, на нашу думку, є погіршення іміджу Європейського Союзу в суспільній свідомості, невисокий рівень довіри до інституцій ЄС, а також обмежені партисипаторні можливості громадян у виробленні загальноєвропейських політичних рішень.

Таблиця 2

**Політичні партії ультралівого спрямування
у національних представницьких органах влади і в Європейському Парламенті**

Політична партія (держава, рік заснування)	Кількість місць у національному парламенті станом на 2016 рік	Кількість набраних голо- сів на виборах до ЄП (%) у 2014 році	Кількість місць у ЄП / квота місць держави- члена ЄС в ЄП	Політична група в ЄП
АКЕЛ (Кіпр, 1926 рік)	16 / 56	26,98%	2 / 6	Європейські об'єднані ліві / Ліві Зелені Півночі
СИРІЗА (Греція, 2012 рік)	144 / 300	21,9%	4 / 21	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Ми самі (Ірландія, 1970 рік)	23 / 158, 7 / 60 (Сенат)	19,5%	3 / 11	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Комуністична парія Португалії (1921 рік)	15 / 230	12,7%	3 / 21	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Комуністична партія Богемії і Моравії (Чехія, 1989 рік)	33 / 200 (Палата представників), 1 / 81 (Сенат)	11%	3 / 21	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Об'єднані ліві (Іспанія, 1986 рік)	2 / 350 (Конгрес представників), 0 / 266 (Сенат)	10,03%	4 / 54	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Соціалістична партія (Голландія)	15 / 150 (Палата представників), 9 / 75 (Сенат)	9,6%	2 / 26	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Альянс лівих (Фінляндія, 1990 рік)	12 / 200	9,3%	1 / 13	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Народний рух проти ЄС (Данія, 1972 рік)	–	8,1%	1 / 13	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Подемос (Іспанія, 2014 рік)	65 / 350 (Конгрес депутатів), 23 / 266 (Сенат)	7,98%	5 / 54	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Зв'язок (Німеччина, 2007 рік)	64 / 631	7,3%	7 / 96	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Лівий фронт (Франція, 2008 рік)	10 / 577 (Націо- нальна асамблея), 18 / 348 (Сенат)	6,61%	4 / 74	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Ліва партія (Швеція, 1917 рік)	21 / 349	6,3%	1 / 20	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Об'єднана країна бас- ків (Іспанія, 2011 рік)	2 / 350 (Конгрес представників), 1 / 266 (Сенат)	–	1 / 54	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Блок лівих (Португалія, 1999 рік)	19 / 230	4,56%	1 / 21	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Інша Європа з Ципрасом (Італія, 2014 рік)	0 / 630 (Палата представників), 2 / 315 (Сенат)	4,03%	2 / 73	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі
Народне об'єднання (Греція, 2015 рік)	0 / 300	–	1 / 21	Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі

Згідно з результатами опитування Євробарометру 2015 року лише 37% громадян позитивно ставляться до Європейського Союзу і водночас 23% – негативно. Найбільш виразна тенденція посилення негативного сприйняття Євросоюзу зафіксована в Австрії (41%), Кіпрі (41%), Греції (38%), Великобританії (31%) [4, с. 6].

55% опитаних громадян не довіряють Європейському Союзу [4, с. 8], а 54% вважають, що їхній голос не враховується на загальноєвропейському рівні ухвалення рішень [4, с. 9]. Водночас рівень довіри до Європейського Союзу і його інституцій залишається вищим за рівень довіри громадян до національних урядів і національних представницьких органів влади: 64% громадян не довіряють національним парламентам і 63% – національним урядам [4, с. 8].

Тенденція щодо зменшення довіри до національних органів влади найбільш виразна у державах Південної Європи: напередодні європейських виборів 2014 року найнижчі показники довіри до національних урядів і парламентів продемонстрували громадяни Італії (11% і 12%), Греції (10% і 10%) Іспанії (7% і 8%) [5, с. 10]. Неefективність діяльності центральних органів влади у розв'язанні економічної та міграційної кризи, високий рівень безробіття, а також корумпованість правлячих еліт сприяли стрімкому зростанню популярності радикальних політичних організацій і активізували електорат на високу явку під час останніх європейських виборів та забезпечили проходження до Європейського Парламенту таких популістських партій, як Подемос (Іспанія), СИРІЗА і Золотий світанок (Греція), Рух 5 зірок (Італія).

Оскільки електоральні преференції стосовно політичного представництва опосередковані ключовими проблемами, які турбують громадян, звернемо увагу на те, що 58% громадян вважають імміграцію найбільшим викликом для Євросоюзу [4, с. 13]. Наростання міграційних хвиль, які зрештою перетворилися на масштабну кризу, сприяло радикалізації настроїв електорату. Тероризм (25% опитаних), стан економіки (21%) і безробіття (17%) обіймають друге, третє і четверте місця серед найважливіших проблем Євросоюзу [4, с. 13]. На тлі невдоволення правлячими партіями зазначені чинники сприяють зростанню підтримки електоратом ультраправих і ліворадикальних політичних сил.

Нині в Європейському Парламенті представлені 15 партій ультраправого ідеологічного спрямування, представники яких об'єднані у політичні групи Європейських консерваторів і реформістів, «Європи за свободу і пряму демократію», Європи націй і свободи (Табл. 1).

Ліворадикальне політичне крило Європейського Парламенту представлено групою «Європейські об'єднані ліві / Ліві зелені Півночі», до якої входять парламентарі від 17 партій (Табл. 2).

Аналіз політичних програм та передвиборчих гасел право- і ліворадикальних партій, попри їхню полярність в ідеологічному спектрі, виявляє низку спільних ознак.

Євроскептицизм. Усі зазначені політичні сили вибудували свої ідеологічні платформи на критиці процесів подальшої інтеграції всередині ЄС та діяльності його головних інститутів. Цікаво, що саме під такими гаслами ультраправі, як і ліворадикальні політичні сили, пройшли до Європейського Парламенту і використали європейські вибори як платформу для власної популяризації на національних виборах. Також варто зауважити, що хронологія заснування означених партій часто збігається з ключовими етапами розвитку євроінтеграції: підписання або вступу в дію установчих договорів, набуття країною членства в ЄС.

Окрім політичної позиції «Партії незалежності Об'єднаного Королівства» і «Народного руху проти ЄС», євроскептицизм для більшості ультрарадикальних партійне означає відмову від членства в Європейському Союзі. У фокусі критики євроскептиків лежить посилення процесів інтеграції всередині ЄС і його потенційне розширення, а також функціонування єврозони. Останній пункт «об'єднує» ультраправі й ліворадикальні політичні сили в ЄС, оскільки він є втіленням неоліберальної моделі урядування. Політичний дискурс євроскептицизму використовується як передвиборча технологія, на спекуляції якої радикальні партії формують свій бренд, оптимізують електоральні показники і отримують можливість проходження в європейські, національні й місцеві представницькі органи влади.

Популізм є стрижневим елементом ідеологічної риторики партій радикального спрямування. Праворадикальні партії позиціонують себе як народні (про що свідчать їхні назви), тим самим підкреслюючи свою антиелітистську спрямованість. Програми ультралівих політичних сил побудовані на критиці інституцій ЄС і діяльності міжнародних фінансових установ. Прикладом спекуляції на темі елітистського капіталізму є програма СИРІЗИ Алексиса Ципраса, побудована на звинуваченні євроінституцій ЄС у несправедливих вимогах щодо необхідності впровадження заходів жорсткої економії в Греції [6]. Ефективність антиелітистської риторики на тлі соціально-економічних проблем у країні доводить успіх іспанської Подемос., Ця політична сила, заснована в січні 2014 року, швидко набула популярності серед електорату й увійшла у травні того ж року до ЄП під гаслами боротьби з нерівністю, безробіттям й економічною кризою. Загалом більшість програм ультрарадикальних партій побудована на критиці дефіциту демократії в Європейському Союзі, непрозорості ухвалення рішень, технократизму європейських політичних еліт і закликах про впро-

вадження механізмів прямої участі громадян у ухваленні загальноєвропейських рішень шляхом референдумів не тільки на національному, а й на регіональному і місцевому рівнях.

Регіоналізм. Відзначимо, що більшість радикальних партій починали формування своєї електоральної бази з окремих регіонів держав. І на сьогоднішній день політичні сили популістського толку мають найбільшу підтримку на виборах до місцевих органів влади. Водночас регіоналізм використовується окремими партіями як центральний елемент своїх політичних програм. Ультраправі, а саме «Ліга Півночі» (офіційна назва «Ліга Півночі за незалежність Паданії») (Італія), «Фламандський інтерес» (Бельгія), та ультраліві (Об'єднана Країна басків (Іспанія) і Комуністична партія Богемії і Моравії (Чехія)) – побудували свої політичні платформи на вимогах федералізації державного устрою (як у випадку з «Лігою Півночі»), посилення повноважень регіональної влади і аж до повної незалежності з утворенням нових держав (Об'єднана Країна Басків і Фламандський інтерес). Участь у європейських виборах і представництво в ЄП дає змогу цим партіям в умовах відсутності лояльності з боку національних політичних сил легітимізувати своє положення і триматися в рамках політичного поля.

Політизація міграційної проблеми. Проблема мігрантів у європейських країнах за останні декілька десятиліть із соціально-економічної перетворилася на політико-ідеологічну. Антиіммігрантські гасла ультраправих сил, будучи розцінені як ксенофобні ще років десять тому, забезпечували їм маргінальне положення у системі політичного представництва. Проте наростання міграційних потоків у ЄС, які врешті набули масштабу загальноєвропейської кризи, вивели питання мігрантів на рівень складової електорального змагання між політичними акторами. Громадяни, висловлюючи підтримку або супротив ініціативам євроінституцій, національних урядів, місцевої влади щодо контролю за мігрантами і біженцями та інтеграції їх у соціокультурне середовище країн ЄС, включаються у процес політизації міграційного питання. Отже, політичні партії не можуть оминати цієї тематики: «Коли проблема імміграції набуває акцентуації на рівні партійної системи, суб'єкти електорального процесу втрачають здатність зовсім видаляти це питання, і змушені будувати свою передвиборчу програму на основі альтернативних інтерпретацій означеної проблематики» [7, с. 3].

Представники ультраправих партій активно використовують міграційну проблему на передвиборчих майданчиках. І як це не парадоксально, така риторика привертає електорат із економічно благополучних країн Європи. Показовим у цьому відношенні є проходження у другий тур президентських виборів у травні 2016 року Норберта Хоффера,

лідера ультраправої Австрійської партії свободи. Шведські демократи із гаслом “Bevara Sverige Svenskt” (укр. «Зберегти Швецію шведською») суттєво посилили свої позиції у національному Риксдагу: якщо у 2010 році вони мали 20 місць, то на виборах 2014 року отримали 49 [8]. Водночас не для всіх ультраправих політичних сил проблема мігрантів є ключовим елементом пропаганди. Аналізуючи трансформацію партійної системи Фінляндії, Лаурі Карвонен зазначає: «Не дивлячись на підтримку виборців з ксенофобськими переконаннями, антиіммігрантське питання для «Справжніх фінів» (попередня назва Партії фінів – *H. V.*) є менш центральним, ніж для інших популістських партій у Західній Європі» [9, с. 4].

Ліворадикальні політичні сили (насамперед з країн Південної Європи), звинувачують національні уряди та євроустанови у відсутності адекватних механізмів розв'язання кризової ситуації з мігрантами, що погіршує і так нестабільний економічний стан країн – реципієнтів біженців.

Ультраправі партії посилили свої позиції в електоральному полі здебільшого за рахунок антиіммігрантських гасел, ліворадикальні політичні організації акцентують на соціально-економічній несправедливості. Об'єктом засудження, спільним для радикально-популістських політичних партій, виступають правлячі еліти і наднаціональні інституції Євросоюзу: ліворадикальні партії вважають ЄС елітистсько-капіталістичним проектом, який не забезпечує інтереси простих громадян, ультраправі вбачають в ЄС загрозу суверенітету держав-членів.

Електоральне поле ультраправих і ліворадикальних партій заслуговує на особливу увагу, оскільки вони набирають політичну вагу вже не тільки за рахунок «протестних» голосів, а й завдяки достатньо стабільній підтримці електорату. Популістські партії позиціонують себе як політичні організації, що представляють інтереси середнього класу. Проте дослідження доводять, що ядро їхнього електорату складають низькокваліфіковані робітники, а також так звані сині комірці, які, зауважимо, традиційно були виборчою основою лівоцентристських політичних сил: «Немає принципових відмінностей у соціально-економічній структурі виборців: більшість голосів походить від людей з доходом, нижчим за статки робітничого класу. Безумовно, існують певні варіації, наприклад, Партія Незалежності Сполученого Королівства і Партія фінів є міжкласовими партіями, але більшість їхніх прихильників є малоосвіченими працівниками» [10, с. 36]. Зміни у структурі зайнятості населення європейських країн, які відбулися в останні 20–30 років, призвели до маргіналізації робітничого класу. Опинившись аутсайдерами глобальної економіки, робітники вбачають корінь своїх проблем у наступі мігрантів на ринок праці, а також у від-

сутності захисту своїх інтересів з боку правлячих еліт. Тому «сині комірці» виявилися «благодатним» електоральним полем для підтримки ідей ультра-правих партій.

Ультраліві політичні сили отримали найбільшу підтримку в країнах Південної Європи, де фінансово-економічна криза спровокувала високий рівень безробіття, особливо серед молоді. Тому в електораті таких політичних сил, як Подемос, СИРІЗА і Народне об'єднання (Греція), багато молодих освічених людей, налаштованих критично до політики національних урядів і євроінституцій через низьку ефективність заходів у вирішенні соціальних питань і усвідомлення неможливості повноцінно впливати на ухвалення рішень.

На наднаціональному рівні політичного представництва партії не є монопольними гравцями у процесах вироблення рішень, а більшість політичних сил радикального спрямування є відносно новими акторами, яким бракує міцних зав'язків із головними політичними мережами і вагомим політичним потенціалом. По-перше, через свою малочисельність, адже ультраправі складають 12% від кількості європарламентарів, а представники крайнього крила становлять 6%. По-друге, зазначені політичні сили, окрім Європарламенту, не представлені в інших інституціях ЄС.

Проте на національному рівні управління популістські партії отримують дедалі більшу електоральну підтримку і, відповідно, можливість впливати на ухвалення рішень загальнодержавного масштабу. Результати референдуму відносно виходу Великобританії з ЄС є показовим прикладом того, що ані правляча партія консерваторів, ані опозиціонери-лейбористи не змогли протистояти активній «Брекзит»-пропаганді Партії Незалежності Об'єднаного Королівства. Президентські перегони в Австрії у травні 2016 року також є свідченням посилення політичного потенціалу праворадикальних партій у Європі. Не дивлячись на те, що Норберт Хофер отримав другий результат, сам факт участі у президентських виборах представника ультраправої Австрійської партії свободи (проти присутності якої в Австрійському уряді 16 років тому по країні прокотилася хвиля протестів) є симптоматикою системних змін у конфігурації політичного представництва. Трансформацію традиційних партійних дуо- і тріополій через входження у національні парламенти й уряди представників популістських політичних сил можна простежити і в інших європейських країнах. Така тенденція, на наш погляд, буде розвиватися і поширюватися, оскільки ультрарадикальним партіям за останні роки вдалося забезпечити міцні представницькі позиції на регіональному і місцевому рівнях урядування, причому не тільки в кількісних, а й у якісних показниках – шляхом оптимізації політичного потенціалу. Перемога Вірджинії Раджі, кан-

дидата від «Руху 5 зірок», у місцевих виборах на посаду мера Риму у червні 2016 року є тому наочним доказом.

Висновки. Радикалізація політичної репрезентації громадян і посилення позицій популістських партій, як на державному, так і на наднаціональному рівні представництва обумовлена низкою чинників, які сприяють трансформаційним тенденціям розвитку європейського соціально-політичного простору.

1) *Конгломеративна структура транс'європейських партій*, які складаються з національних партій-членів, що дає змогу будь-якій політичній силі брати участь у виборах і виходити на наднаціональний рівень представництва. Водночас, якщо правлячі національні партії, які посідають ключові позиції у системі політичного представництва, втрачають довіру електорату, знижується рівень довіри до їхніх представників у складі європейських партій, а також до керівних органів Європейського Союзу.

2) *Подвійний дефіцит представництва* обумовлений, з одного боку, демократичним дефіцитом, коли громадяни усвідомлюють, що їхні інтереси в недостатній мірі представлені на рівні ЄС, а з іншого – легітимізаційним дефіцитом, сформованим через низький рівень довіри до національних органів влади, зокрема до представницьких інститутів.

3) *«Регіоналізм»* як складова електоральних технологій та політико-ідеологічних програм популістських партій разом з вищезазначеними чинниками суттєво впливає на національні партійні системи. Досить широке представництво у місцевих і регіональних органах влади, а також репрезентація у Європейському Парламенті (хай і малочисельна) дали змогу політичними силами радикального спрямування оптимізувати свій електоральний і політичний потенціал, трансформуючи національні партійні конфігурації. Зазначимо, що дискурс регіоналізму має дезінтеграційний потенціал, насамперед для державного устрою країн-членів ЄС. Це може спричинити напруження між регіональним, державним і наднаціональним рівнями урядування, адже доведеться шукати механізми врівноваження між прагненням регіональних політичних сил посилити своє представництво на рівні ЄС і небажанням національних еліт поступитися своїм статус-кво.

4) *Міграційне питання*, окрім ролі каталізатора радикалізації політичного представництва і структурування електоральних пререференцій громадян європейських країн, у довгостроковій перспективі несе проблему соціокультурних і, можливо, релігійних конфліктів політичної репрезентації. Мільйони мігрантів – вихідців здебільшого з країн Північної Африки і Близького Сходу потребуватимуть агрегації своїх інтересів і представництва на національному й наднаціональному рівнях управ-

ління. Враховуючи досвід розбудови політичних платформ окремими популістськими партіями шляхом участі в європейських виборах, розуміємо, що цілком вірогідною в найближчому майбутньому є поява політичних сил, які репрезентуватимуть інтереси мусульманських громад на рівні ЄС. Соціокультурні, а особливо релігійні чинники, можуть трансформувати ідеологічну мозаїку політичного представництва в Європі.

Останній фактор, на нашу думку, потребує особливої дослідницької уваги і проектної роботи вчених, політичних експертів у сфері розробки адекватних моделей політичної репрезентації інтересів мультикультурної багаторівневої системи управління, якою є Європейський Союз. Тому перспективним для розкриття означеної проблематики вбачається дослідження форм представництва і механізмів громадянської партисипації у політикотворчих процесах загальноєвропейської системи урядування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sprungk C.A New Type of Representative Democracy? Reconsidering the Role of National Parliaments in the European Union / C.A Sprungk // *Journal of European Integration*. – 2013. – Volume 35. – Issue 5, Special Issue: Representation and Democracy in the EU: Does one come at the expense of the other – P. 547–563, available at: DOI:10.1080/07036337.2013.799944
2. Bellamy R. Representation Deficits and Surpluses in EU Policymaking Representation Deficits and Surpluses in EU Policy-making / R. Bellamy, S. Kröger // *Journal of European Integration*. – 2013. – № 35 (5). – P 477–497, available at: DOI: 10.1080/07036337.2013.799937.
3. European Parliament. Turnout. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>.
4. Public opinion in the European Union Fieldwork: November 2015.Survey Standard Eurobarometer 84 Autumn 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2098>.
5. Public Integrity and Trust in Europe. European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building (ERCAS), Hertie School of Governance. Berlin, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.government.nl/documents/reports/2016/01/18/public-integrity-and-trust-in-europe_first_en.pdf.
6. Official web-site of CYRIZA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.syriza.gr/page/who-we-are.html#.V3opVtVkiUk>.
7. Castelli Gattinara P. The Politics of Migration in Italy: Perspectives on Local Debates and Party Competition / P. Castelli Gattinara. – Routledge, 2016. –230 p.
8. Bevanger L. Sweden election: Left turn as far right soars / L. Bevanger. –BBC News, Stockholm. – 2014. – September 15[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-europe-29201660>.
9. Karvonen L. Parties, Governments and Voters in Finland: Politics Under Fundamental Societal Transformation / L. Karvonen. – ECPR Press, 2014. – 140 p.
10. Đukanović D. Populist parties in selected European countries / D. Đukanović. –University of Turku. Centre for Parliamentary Studies. Turku, 2014. – 42 p. [Електронний ресурс]. –Режим доступу:<https://www.utu.fi/fi/yksikot/soc/yksikot/poliittinenhistoria/oppiaine/eduskuntatutkimus/julkaisuja/Documents/POPULIST%20PARTIES%20IN%20EUROPE-FINAL%20VERSION-David%20%C4%90ukanovi%C4%87.pdf>

Гедікова Н.П.

Аналіз теоретико-методологічних підходів щодо політико-правових чинників громадянської активності особистості

УДК 323:21(477)

Гедікова Н.П.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних
наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Розглядаються політико-правові чинники громадянської активності особистості в сучасній Україні шляхом аналізу теоретико-методологічних підходів, представлених у працях вітчизняних науковців.

Ключові слова: громадянська активність, політико-правові чинники, громадянське суспільство, Україна.

Рассматриваются политико-правовые факторы гражданской активности личности в современной Украине путем анализа теоретико-методологических подходов,

представленных в трудах отечественных ученых.

Ключевые слова: гражданская активность, политико-правовые факторы, гражданское общество, Украина.

The paper outlines political and legal factors of personality's civic engagement in modern Ukraine by means of analyzing theoretical and methodological approaches offered by Ukrainian researchers.

Key words: civic engagement, political and legal factors, civil society, Ukraine.

Постановка проблеми. Громадянська активність у політичній думці й практиці вважається найважливішою умовою демократичного, гармонійного розвитку держави, громадянського суспільства та їх інституцій, створення нових орієнтирів суспільного прогресу, нової філософії політики.

Останнім часом кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації [6, с. 16]. Ці процеси суттєво вплинули на формування нової системи цінностей, стали ключовою передумовою й базисним орієнтиром у формуванні життєвих цілей для більшості населення країни, а також чинником підвищення рівня та формування нових форм громадянської активності особистості. Тому дослідження політико-правових чинників у формуванні громадянської активності на сьогодні є одним з актуальних напрямів політичної науки з огляду на численні теоретико-методологічні підходи в суспільствознавчій галузі.

Аналіз актуальних досліджень. Окреслена проблематика в науковому дискурсі є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, які представляють різні дисциплінарні ракурси, зокрема політологічний, правовий, управлінський, соціологічний, психологічний, історичний, філософський тощо, та дає змогу комплексно розглянути цю проблему на основі міждисциплінарного підходу. При цьому з огляду на актуальність дослідження громадянської активності особистості в сучасній Україні на особливу увагу заслуговують праці саме вітчизняних науковців.

В Україні наявна певна кількість наукових розвідок, присвячених тим чи іншим аспектам громадянської активності. Зокрема, можна назвати праці Д. Акімова, В. Андрущенко, М. Бабкіної, О. Базалук, Т. Безверхої, М. Боришевського, І. Букрєвої, В. Головенько, Є. Дьоміної, О. Ємельяненко, О. Кін-

дратець, О. Лотюк, А. Москальової, Т. Наливайко, Н. Розіка, Т. Саврасової-В'юн, В. Степаненко, О. Усік, О. Шамич, М. Черкаса та інших авторів.

Мета статті полягає в проведенні аналізу теоретико-методологічних підходів щодо дослідження сучасних політико-правових чинників громадянської активності особистості в працях вітчизняних науковців.

Виклад основного матеріалу. Не заперечуючи вагомий внесок наведених авторів у дослідження проблематики та створення нових теоретико-методологічних підходів до вивчення громадянської активності, необхідно підкреслити, що ретельне опрацювання наявного матеріалу з позиції сьогодні є ефективним інструментом для усвідомлення набутих знань і вміння практичного їх використання в цілях досягнення українською державою високого ступеня демократизації та формування громадянського суспільства за європейськими стандартами. Водночас сучасна ситуація в Україні потребує проведення ґрунтовного аналізу теоретико-методологічних підходів щодо політико-правових чинників формування громадянської активності особистості.

Політико-правові чинники громадянської активності з позиції спеціально-юридичного підходу розглядалися у роботах О. Лотюк [13], Ю. Козенко [10], М. Черкаса [22], М. Цимбалюка [21] та інших учених.

Серед низки політико-правових чинників громадянської активності особистості дослідники виокремлюють правосвідомість, розглядаючи її як безпосереднє джерело активності та регулятор політичної й правової поведінки людини. Це, на переконання українського правознавця М. Черкаса, має своє обґрунтування: «Існує тісний стійкий взаємозв'язок права та політики. Без сумніву, право – це один із численних засобів вираження політичних рішень, закріплення усталених політичних відносин і політичної системи суспільства.

Варто зауважити, що правосвідомість безпосередньо стосується політики державної влади, проявляючись через розуміння цієї політики та ставлення до неї з позиції принципу правомірності й справедливості. Вона нерозривно пов'язана з процесом легітимації та демократизації публічної влади, притаманна всім членам громадянського суспільства, які є активними учасниками державних політичних процесів» [22, с. 170].

Цитований автор зазначає, що серед чинників становлення демократичної правосвідомості можна виокремити, з одного боку, наявність і схвалення (державне й громадське) тих фундаментальних положень, які закріплюють мету та принципи демократизації суспільства (політико-правові передумови), а з іншого – сутнісні умови можливості існування демократичної правосвідомості як явища правової реальності. Не менш важливою передумовою становлення правосвідомості демократичного напрямку є високий загальний рівень суспільної свідомості й культури, оскільки механічне дотримання законодавчих приписів ще не створює сприятливий ґрунт у суспільстві для впровадження демократичних інститутів, принаймні успіх таких нововведень, не укорінених у суспільній свідомості, не буде тривалим. Також одним із необхідних факторів формування демократичної правосвідомості є висока духовність суспільства, вкорінена в історичних, цивілізаційних і ментальних особливостях соціуму. Сьогодні необхідно акцентувати увагу на тому, що на рівень правосвідомості громадян (відповідно, і кількості проявів її деформації) впливає ціла низка різних факторів, зокрема відсутність єдиної високоефективної системи правового виховання, а також популяризація антиправової поведінки через засоби масової інформації [22, с. 170–171]. Безумовно, ці явища безпосередньо впливають на стан правосвідомості, а отже, і на форми прояву громадянської активності особистості. У зв'язку із цим науковці пропонують такі шляхи формування правосвідомості й правової культури українських громадян: демократизацію всіх сфер соціального життя; створення ефективної системи регулювання конституційно-правових відносин інститутів громадянського суспільства та державного апарата; зміцнення законності й правопорядку; гармонізацію законодавства України з міжнародними нормативними актами; правове виховання та правове навчання українських громадян.

Серед потужної бази наукових досліджень із заявленої теми, які ґрунтуються на психологічному підході, науковий інтерес викликають ґрунтовні праці політичних психологів. Так, у колективній монографії «Формування ефективної політичної участі молоді: технології психологічного супроводу» [20] представлено ґрунтовне дослідження суб'єктивних та об'єктивних чинників і факторів

макро- й мікросередовища, які впливають на формування мотивації та навичок політичної активності молоді. Проведено наукове обґрунтування системи соціально-психологічного впливу на розвиток когнітивного, комунікативного й мотиваційного компонентів громадянської активності, навичок прийняття політичних рішень.

У колективній монографії «Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації» [16] розглядаються соціально-психологічні чинники, що впливають на рівень і готовність молоді до соціально-політичної активності. Автори розвідки зазначають, що до чинників громадянської активності можна віднести «тип політичного режиму, історичні традиції суспільної та індивідуальної громадянської участі, соціокультурні й географічні характеристики середовища, масштаб території та рівень розвитку системи масових комунікацій, нормативно-правове забезпечення політичної участі, рівень освіченості й ступінь доступу населення до інформації, тип і рівень розвитку політичної культури, ментальні особливості та матеріальні можливості суб'єктів політичної участі» [16, с. 36].

У межах соціокультурного підходу вітчизняні науковці громадянську активність пов'язують із соціальним середовищем (суспільством і його структурними складниками), менталітетом народу, національною ідентичністю та особливостями соціалізації. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує робота українського соціолога О. Резніка «Чинники громадсько-політичних практик у європейських країнах» [17, с. 89–90]. У ній міститься цікава версія осмислення чинників громадянської активності. Автор констатує, що з усієї множинності теоретичних підходів, які пояснюють чинники громадянської активності, у сучасних емпіричних дослідженнях виокремлюються декілька, які виявились дієвими й практично значущими. Серед таких підходів науковець умовно виокремив соціоекономічний, соціально-психологічний і ресурсно-мобілізаційний та розкрив їх сутність. Аналізуючи емпіричні дослідження С. Верби, К. Шлоцман і Г. Брейді, що були присвячені проблемі стратифікації політичної активності та ґрунтувались на моделі громадянського волюнтаризму, О. Резнік зробив такий висновок: «Перспективним для методологічного застосування в аналізі чинників є звернення уваги на соціоекономічні ресурси й соціально-психологічні аспекти політичної залученості» [17, с. 89–90].

Політико-правові чинники виступають ефективними засобами формування громадянської активності особистості. На її формування також активно впливають державні й недержавні інституції. В Україні створено розгалужену систему демократичних інститутів. При цьому інституційні форми громадянської активності реалізуються переважно

через створену громадянами велику кількість інститутів громадянського суспільства. Це зумовлюється тим, що громадянська активність людей є системоутворюючим елементом громадянського суспільства як розгалуженої системи соціальних інститутів, практик і цінностей, що охоплює комплекс основних соціетальних характеристик і параметрів суспільної життєдіяльності, яка відокремлена від держави та є самоорганізованою [7, с. 164].

У зв'язку із цим варто зауважити, що, з одного боку, інститути громадянського суспільства визначають механізми формування громадянської активності. З іншого боку, саме через громадські об'єднання, громадсько-політичні рухи, політичні партії до активної державотворчої діяльності залучаються широкі верстви населення, реалізуються й захищаються політичні та економічні інтереси тієї чи іншої частини суспільства (народу, нації, соціальної групи) [2, с. 62].

Наукові пошуки форм суспільної активності громадян, вираженої в діяльності їх різних об'єднань, відбуваються переважно в межах наукових статей. Серед множини таких досліджень виокремимо декілька напрямів. Так, наприклад, політолог Д. Арабаджиев зосередив увагу на визначенні напрямів впливу громадських організацій на сучасне українське політичне поле в контексті становлення громадянського суспільства й розвитку демократії в Україні [1]. Економіст О. Білик аналізує нормативно-законодавчі акти з питань регулювання діяльності громадських організацій в Україні [3]. Історик Г. Калінічева проводить аналіз функціонування громадських організацій в Україні, сучасних проблем і напрямів оптимізації діяльності неурядового сектора в контексті формування громадянського суспільства в Україні [8]. Правознавець В. Ковальчук зосередив увагу на правовому статусі профспілок, релігійних і правозахисних організацій, які є найбільш дієвими інститутами впливу на діяльність органів публічної влади [9]. Варто зазначити, що дослідження окресленого питання, незважаючи на їх проведення з позицій різних галузей знань, об'єднані ідеєю про те, що розгалужена система громадських організацій є важливим показником розвитку громадянського суспільства.

Останнім часом з'являється все більше наукових праць, які розглядають політико-правові чинники громадянської активності в новітньому історичному контексті державної незалежності України, а саме в період від постпомаранчевого часу до Євромайдану, Революції гідності 2013–2014 рр. та подій у Криму й на Сході України. У цьому контексті необхідно звернути дослідницьку увагу на дисертацію В. Степаненком «Громадянське суспільство: дискурси і практики» [19]. Український учений у дисциплінарних межах соціологічного підходу здійснив систематизацію інституціональних фак-

торів, які є сприятливими для розвитку самоорганізованої громадянської активності (зокрема, набутого соціального досвіду самоорганізації й волонтерства, мотиваційних орієнтацій громадян до самоорганізації, волонтерських і солідаристських практик часто поза організаційними межами неурядових організацій, поширення новітніх електронно-комунікаційних технологій), та таких, що блокують або перешкоджають такому розвитку (зокрема, стійких суспільно-психологічних ефектів патерналізму в масовій свідомості, розколотості політико-ідеологічних і ціннісних орієнтацій населення країни, здебільшого за регіональним принципом, формування владних еліт здебільшого за принципом корпоративно-кланової кооптації, глибокого соціально-економічного розшарування, відтворення патронально-клієнтелістських мереж і невеликого прошарку самодостатнього «середнього класу», масового правового нігілізму та нерозвиненої культури правових контрактних взаємин). В. Степаненко стверджує: «Громадянська активність, нові мережеві громади та солідарності дедалі частіше не пов'язані з формальними критеріями належності/членства громадян в неурядових організаціях чи партійно-політичними афіліаціями, визначається спонтанністю участі та мобілізаційної залученості, дедалі більше орієнтованої на потреби розв'язання конкретних соціальних проблем» [19, с. 8].

На механізмах формування громадянської активності, їх законодавчому, нормативному забезпеченні зосередив увагу вітчизняний політолог В. Головенько в праці «Механізми формування громадянської активності в Україні» [5], один з авторів колективної монографії «Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України». Науковець, аналізуючи механізми формування громадянської активності в сучасній Україні, справедливо зазначає, що необхідно звернути увагу на те, що цей процес нині притаманний не лише нашій країні, а й є частиною змін, які відбуваються у світовому, глобальному масштабі, він є надзвичайно варіантним, для нього характерні як загальні закономірності, так і досить широке коло специфічних особливостей, притаманних конкретному суспільному утворенню. У кожному конкретному випадку по-різному визначається роль і місце таких основних фундаментальних суспільних інститутів, що активно впливають на формування громадянської активності, як інститут сім'ї, політичні та економічні інститути, інститут освіти, інститут релігії, інститут громадянського суспільства, а також таких важливих суспільно політичних явищ, як вибори, волонтерство [5, с. 202–203].

У цьому контексті в питаннях правового регулювання ми робимо акцент на Конституції України, оскільки саме вона володіє вищою юридичною силою, а її норми деталізуються в поточному зако-

нодавстві; вона регламентує базові демократичні принципи, згідно з ними регулює формування й функціонування суспільства, держави та їх інституціональних структур, усі аспекти життєдіяльності суб'єктів (індивідів) соціального прогресу, забезпечує соціальний порядок та законність, захист прав і свобод усіх суб'єктів права, а також визначає межі їх дії й відповідальності в межах правового поля.

Ми поділяємо засновану на інструментальному підході думку В. Лещиніної, яка стверджує: «Конституція найбільш узагальнено та водночас ємно закріплює межі свободи й активності особистості. У тому числі в державно-правовій сфері. У такому аспекті конституція виступає як частина (проте провідна) законодавства. Свобода й активність людей, не пов'язана правом, може перерости в свавілля. У праві ж соціальна свобода та активність тією чи іншою мірою відображають єдність свободи та впорядкованості суспільних відносин, відповідальності, закладені в суб'єктивних правах, існують в окреслених законом межах, у поєднанні з гарантіями, юридичними процедурами» [11].

Вагомим напрямом наукових досліджень є громадянська активність молоді. Існує багато розвідок, присвячених формуванню, розвитку, механізмам забезпечення й реалізації соціальної активності молоді та її форм, виявленню чинників, стану й рівня активності студентської молоді в суспільно-політичних процесах. Серед авторів, які вивчали ці питання, можна назвати І. Букреєву [4], О. Лісовець [12], Є. Мануйлова [14], С. Сальнікова [18], О. Шамич [23] та інших.

Серед сучасних ґрунтовних праць, присвячених окресленому питанню, можна назвати монографію А. Москальової та Т. Саврасової-В'юн «Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників» [15]. Автори провели ґрунтовний аналіз змісту й структури, рівнів сформованості громадянської активності старшокласників, взаємозв'язку типів громадянської активності старшокласників і соціально-демографічних, навчально-організаційних чинників. У межах цього дослідження представлено зміст і структуру розвивальної програми становлення громадянської активності старшокласників, відображено результати її експериментального впровадження.

Аналіз численних наукових публікацій на цю тему показує, що більшість їх авторів сходяться на думці, що саме освіта та виховання є засадничими у формуванні громадянської активності особистості.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Огляд наукових розвідок вітчизняних учених свідчить про те, що об'єктивний процес основних соціальних і політико-правових змін, зумовлених трансформацією сучасного суспільства, зумовив характер теоретико-методологічних підходів, що застосовуються вітчизняними дослідниками у вивченні політико-правових чинників громадянської

активності українців. На підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення політико-правових чинників громадянської активності особистості можна констатувати, що цю проблематику більш ґрунтовно вивчено в політичній сфері. Водночас наявний комплекс наукових теорій не вичерпує різноманіття проблематики громадянської активності особистості. Зокрема, необхідне вивчення характеру й перспектив її впливу на інститути політичної системи та соціально-політичний процес у цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арабаджиев Д. Вплив громадських організацій на сучасне українське політичне поле / Д. Арабаджиев // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. – 2013. – № 6(68) – С. 233–242.
2. Бех В. Світоглядно-ідеологічні основи дослідження місця і ролі громадських організацій у демократизації суспільства / В. Бех, О. Рябека // Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: [монографія] / [В. Бех, Г. Нестеренко та ін.]; за наук. ред. В. Бека. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 42–64.
3. Білик О. Громадські об'єднання: законодавче регулювання, нові права і можливості / О. Білик // Соціально-трудова відносина: теорія та практика: зб. наук. праць. – 2013. – № 2(6). – С. 1–155.
4. Букреєва І. Громадянська активність української студентської молоді: особливості виявлення та тенденції розвитку / І. Букреєва // Соціологічні студії. – 2013. – № 2(3). – С. 77–82.
5. Головенько В. Механізми формування громадянської активності в Україні / В. Головенько // Балакірева О. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України: [кол. монографія] / О. Балакірева, В. Геєць, В. Сіденко та ін. – К.: ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2014. – С. 176–207.
6. Горелов Д. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадські практики: [аналіт. доповідь] / Д. Горелов, О. Корнієвський. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.
7. Емельяненко Є. Діяльнісна природа громадянської активності / Є. Емельяненко // Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: [монографія] / [В. Бех, Г. Нестеренко та ін.]; за наук. ред. В. Бека. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – С. 153–177.
8. Калінічева Г. Діяльність громадських організацій як індикатор / Г. Калінічева // Історико-політичні студії. – 2013. – № 1. – С. 95–102.
9. Ковальчук В. Правові засади функціонування громадських організацій у процесі становлення громадянського суспільства в Україні / В. Ковальчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична» / гол. ред. В. Середа. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 1. – С. 13–25.
10. Козенко Ю. Правова свідомість людини як аксіологічна сутність її поведінки / Ю. Козенко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 2. – С. 8–12.
11. Лещишина В. Соціальна цінність Конституції / В. Лещишина // XII Міжнародна наукова інтернет-конференція «Інновації та традиції в сучасній науковій думці» (16–18 серпня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/leschishina-vv-sotsialnaya-tsennost-konstitutsii/>.

12. Лісовець О. Дослідження громадської активності сучасної студентської молоді / О. Лісовець // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки». – 2012. – № 2. – С. 18–22.

13. Лотюк О. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства / О. Лотюк // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1(13). – С. 92–101.

14. Мануйлов Є. Соціальна активність молоді: до проблеми розуміння сутності / Є. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – Х. : Право, 2010. – № 3. – С. 3–12.

15. Москальова А. Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників : [монографія] / А. Москальова, Т. Саврасова-В'юн. – К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. – 264 с.

16. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації : [монографія] / за наук. ред. Л. Кияшко. – К. : Міленіум, 2013. – 216 с.

17. Резнік О. Чинники громадсько-політичних практик у європейських країнах / О. Резнік // Український соціум. – 2013. – № 1(44). – С. 88–99.

18. Сальніков С. Громадянська активність студентської молоді: особливості та фактори впливу (на прикладі дослідження у м. Мелітополі) / С. Сальніков // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. праць / гол. ред. В. Євтух. – К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2015. – Вип. 17. – С. 115–129.

19. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики : дис. ... докт. соціол. наук : спец. 22.00.01 / В. Степаненко ; Інститут соціології НАН України. – К., 2016. – 360 с.

20. Формування ефективної політичної участі молоді: технології психологічного супроводу : [монографія] / за наук. ред. Л. Кияшко. – К. : Міленіум, 2014. – 314 с.

21. Цимбалюк М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : [монографія] / М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – 285 с.

22. Черкас М. Актуальні проблеми формування правосвідомості в Україні / М. Черкас // Право та інновації. – 2015. – № 4(12). – С. 169–175.

23. Шамич О. Стан сформованості громадської активності сучасних молодших підлітків / О. Шамич // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Серія «Педагогіка та психологія». – Чернівці, 2011. – Вип. 544. – С. 180–186.

Герасимович В.А.

Національний стиль як невід'ємний атрибут процесу політичних переговорів

У статті проаналізовано особливості ряду національних стилів при веденні переговорів. Автор акцентує увагу на важливості культурного аспекту в перемовинах, зосереджує увагу на підходах дослідників щодо поняття «національний стиль» та змістовно підкреслює факт того, що врахування традицій, звичаїв, ментальних особливостей країни, яку представляє співрозмовник, є вкрай важливими. Власне, дослідники переговорного процесу в політиці раніше не приділяли достатньої уваги вивченню національних стилів ведення переговорів. З урахуванням того, що сучасна політика не існує без щоденних міжнародних контактів, консультацій та переговорів, це питання набуло актуальності.

Ключові слова: національний стиль, культура, політичні переговори, традиція, поведінка.

В статье проанализированы особенности ряда национальных стилей при ведении переговоров. Автор акцентирует внимание на важности культурного аспекта в переговорах, сосредоточивает внимание на подходах исследователей относительно понятия «национальный стиль» и подчеркивает факт того, что учет традиций, обычаев, ментальных особенностей страны,

которую представляет собеседник, крайне важны. Собственно, исследователи переговорного процесса в политике раньше не уделяли достаточного внимания изучению национальных стилей ведения переговоров. С учетом того, что современная политика не существует без ежедневных международных контактов, консультаций и переговоров, этот вопрос приобрел актуальность.

Ключевые слова: национальный стиль, культура, политические переговоры, традиция, поведение.

The article analyzes features of various national styles of negotiating. The author focuses on the importance of the cultural aspect in negotiations, focuses researchers on the concept of «national style», meaningful highlights the fact that account of the traditions, customs and mental peculiarities of the country that is represented by the interlocutor, is absolutely important. Actually, the researchers of the negotiation process in politics did not pay enough attention to the study of national styles of negotiating before. Over time and given the fact that modern politics does not exist without the daily contact, consultations and negotiations, this question became topical.

Key words: national style, culture, political negotiations, traditions, behavior.

УДК 327.5

Герасимович В.А.,
аспірант кафедри політології
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Глобалізаційні світові процеси диктують нові умови здійснення комунікації в сучасному співтоваристві. У наш час чітко простежується тенденція того, що міжнародні контакти стають більш тісними, а практика політичних переговорів стає інтенсивнішою. Успішність проведення переговорів на високому міжнародному рівні залежить не лише від інтелектуального потенціалу та досвіду учасників, а й від умінь сторонами враховувати національні особливості, культуру та традиції. Істотно вплинути на перебіг політичних переговорів може чітке розуміння та усвідомлення того, що кожен народ має свої звичаї, манеру спілкування та особливості політичного та соціального життя. Політики, які беруть участь у переговорах, є носіями певної культури та репрезентантами власного переговорного стилю.

Національний стиль розкриває особливості поведінки учасників політичних переговорів, які представляють різні держави та культури, а також тип мислення, цінності та погляди. Тому національний стиль необхідно сприймати як тип поведінки учасника переговорів, що є представником відповідної національної культури.

Загальновідомо, що культура впливає на спілкування між людьми, відіграє свою роль у різних суспільних процесах, у тому числі й на переговорах. Відомий український поет Борис Олійник свого часу сказав, що попереду політики повинна

йти економіка, але істинно те, що попереду і політики, і економіки має йти культура.

Культура описує основні поняття в людському мисленні і поведінці, такі як мова, традиції, ідеологія, підходи та стиль. Переговори є частиною людської діяльності, пов'язаною з вирішенням проблем мирними засобами [4, с. 47]. Переговори розглядаються як прояв культури, тому що вона втілює певний кодекс поведінки, який орієнтований на цивілізовані способи вирішення суперечностей. Переговори – це процес взаємодії між суб'єктами (державами), що прагнуть прийти до взаємно прийнятних результатів з певних проблем, що викликають занепокоєність [3, с. 10].

Під стилем переговорів варто розуміти характерні риси діалогу, який враховує особливості предмета суперечностей та національні, соціальні, класові риси учасників переговорного процесу. Продуктивний той стиль, що встановлює між учасниками конструктивну атмосферу взаєморозуміння, яка слугуватиме фактором прийняття потрібних для сторін рішень. Стиль – це вміння оцінити ситуацію, позицію візаві та побудувати систему зрозумілих аргументів.

Роботи, що присвячені дослідженню національного стилю у переговорах, мають важливе значення для вивчення цього питання. Серед класичних праць варто зазначити їхніх авторів,

що розглядали та вивчали цей аспект. Зокрема, йдеться про Лорда Актона, О. Бауера, Г. Лебона.

Дослідники переговорного процесу в політиці раніше не приділяли достатньої уваги вивченню національних стилів ведення переговорів.

Вчені, які вивчають проблематику переговорів у політиці, не залишають поза увагою питання національних стилів ведення переговорів. Серед робіт вітчизняних вчених слід відзначити дослідження Г.М. Андрєєвої, О.А. Баєвої, А.Г. Воронова, В.Л. Ізраєляна, А.А. Мурадяна, Е.Я. Соловйова, а також праці зарубіжних дослідників, а саме У. Зартмана, Р. Коена, К. Селлиха та С. Джейна, Дж. Ніренберга, Р. Фішера, У. Юрі.

Варто розглянути підходи деяких вчених до розуміння поняття «національний стиль». Зокрема, дослідник феномена переговорів як способу врегулювання політичних конфліктів І.А. Василенко вважає, що національний стиль на переговорах є відданістю культурним цінностям та традиціям і своєрідною орієнтацією на специфічні механізми прийняття рішень, а також дотриманням правил поведінки, що вкорінені у національній культурі [1, с. 171].

Вона стверджує, що при аналізі національного стилю на переговорах варто звертати увагу на декілька параметрів:

- ціннісні орієнтації, релігійні звичаї та правила;
- ментальні особливості, що пов'язані зі специфічним людським мисленням та сприйняттям;
- механізми напрацювання політичних рішень;
- особливості поведінки на переговорах та характерні тактичні прийоми.

Інший дослідник С.Г. Шеретов посилається на спостереження практиків переговорного процесу, які стверджують, що ведення переговорів представниками різних народів істотно впливає на їхній перебіг та їхній характер. Власне, під національним стилем учений розуміє особливості мислення, сприйняття та поведінку, які впливають на процес підготовки та проведення переговорів [9, с. 56]. С.Г. Шеретов пише про три основних параметри, за якими розрізняються національні стилі при підготовці і в процесі переговорів. Перший – формування складу делегації та визначення її повноважень. Другий – ціннісні установки та орієнтири і, як наслідок, тип аргументації та характер прийняття рішень на переговорах. Третій – поведінка учасників переговорного процесу (особливості тактичних прийомів, невербальні засоби спілкування, розгляд зустрічних пропозицій іншої сторони).

На прикладі китайського та японського стилів ведення переговорів з одного боку та німецького та французького з іншого боку зможемо детальніше проаналізувати одну з найважливіших складових переговорного процесу.

Розглядаючи китайський стиль ведення переговорів, варто наголосити на культурному аспекті. Китайці добре можуть володіти закладеними в їхню культуру стратегіями ведення переговорів, які дають їм змогу досягати значних дипломатичних перемог [6, с. 132–133].

Китайський переговорний стиль чітко віддзеркалює на практиці національний характер народу Китаю. Китайцям притаманний високий рівень толерантності, неквапливості та вміння чекати свого, щоб досягти бажаного. В основу цього переговорного стилю покладено ритуал та сувору будувану ієрархію на всіх рівнях перемовин. Китайці не гребують жертвувати тимчасовими вигодами на переговорах, бо націлені відстоювати важливі інтереси з довгостроковою перспективою.

Китайці не схильні нав'язувати візаві свою точку зору, встановлювати власні правила гри, прагнучи побудувати робочі відносини на переговорах. Гнучкість та терпіння – це ті риси, які притаманні китайському стилю переговорів. Китайці можуть довго обговорювати запропонований ними варіант рішення, розповідати про його переваги, намагатися схилити своїх опонентів на свою сторону, залишаючись при цьому спокійними та толерантними. Китайська переговорна традиція засвідчує про спроможність китайців вести тривалі та виснажливі переговори [7].

М.М. Лебедєва, аналізуючи поведінку китайської делегації під час переговорів, зазначає, що китайці чекають, щоб партнери першими висловилися, навели свою аргументацію та зазначили пропозиції. Після оцінки можливостей та недоликів своїх візаві китайці можуть під кінець перемовин піти на поступки з пропозиціями. Дослідник акцентує увагу також на тому, що представникам китайської делегації успішно вдається використовувати на переговорах помилки партнерів [5, с. 139–140].

Делегація Китайської народної республіки не приймає остаточних рішень без детального вивчення усіх нюансів і аналізу потенційних наслідків досягнутих домовленостей. І.А. Василенко стверджує, що на переговорах китайці представлені чисельно, беручи участь у переговорах з експертами, які компетентні у предметі переговорів. Зазвичай найбільш важливі рішення ухвалюються колегіально [1, с. 190].

Зосередимо увагу на характеристиці національного стилю переговорів, який притаманний японцям. Японській нації характерна працьовитість, суворе дотримання традицій, дисциплінованість, толерантність. Провідними цінностями в японців є сімейна згуртованість, покірність та смиренність [8, с. 91–94].

Культура та система виховання відіграють провідну роль у формуванні національного переговорного стилю. Фахівці акцентують увагу на тому, що на переговорах японці часто звертають увагу на друго-

рядні речі, обговорюють далеко не найважливіші питання, уникають прямих та чітких відповідей на питання і можуть затягувати з прийняттям рішень.

Японці на переговорах прагнуть встановити «відносини співробітництва», щоб полегшити процес прийняття рішення. Японські політики зазвичай не говорять «так» або «ні». Вони ретельно готуються до переговорів та чітко формулюють питання. Історія засвідчує, що японці вміють приховувати свої справжні наміри, маскуючи свої бажані цілі. Наприкінці XIX – на початку XX століття лунали з їхнього боку заяви про те, що Японія не претендує на територію Китаю та Кореї, але агресію по відношенню до них все ж таки здійснила. Японці готові йти назустріч своїм партнерам за умови, якщо ті йдуть на поступки, проявляючи тим самим повагу до них.

Під час переговорів японці зазвичай доброзичливі, проявляють терпимість, пунктуальність, уважно ставляться до партнера.

Тепер розглянемо характерні риси переговорного процесу, які притаманні політикам європейських держав: німцям та французам.

Відомий дослідник М. Вебер, характеризуючи німецьких політиків, зазначав, що вони користуються авторитетом у суспільстві саме тому, що є гарантами порядку у власній країні [2, с. 324]. Педантизм є характерною рисою німців у переговорному процесі. Політики Німеччини вступають у переговори тільки тоді, коли впевнені в прийнятті бажаного для них рішення. Німці відповідально підходять насамперед до підготовчого етапу переговорів, ретельно готуючи свою позицію. На переговорах не дозволяють спонтанності та хаотичності. Вони наполягають на послідовному розгляді питань та враховують усі деталі. Переговорний процес у німецьких політиків відбувається за суворої регламентації поведінки.

Німці дуже принципово ставляться до виконання взятих на себе зобов'язань, а також вимагають принципності від партнерів. Якщо існують сумніви щодо виконання угод, ліпше не висувати свої пропозиції.

Німецькі дипломати намагаються відстоювати на переговорах свою позицію до самого кінця, рідко йдуть на поступки та компроміси. Німецькому національному стилю на політичних переговорах притаманні чіткість, відповідальність, послідовність і суворе додержання плану, який було обрано для досягнення власних цілей на перемовинах.

Зосередимо увагу на деталях французького національного стилю. Його особливістю є прагнення французьких дипломатів ухилитися від офіційних переговорів у форматі питань «тет-а-тет». Французи воліють не відкладати вирішення питання на переговорах, а намагаються обговорити нагальні проблеми заздалегідь. Характерною рисою, що притаманна французьким дипломатам, є емоційність. Але це не заважає їм приймати

логічні рішення. Схильність до жартів та невимушеного спілкування є візитною карткою французів.

Американський вчений А. Харрісон відзначає притаманну французам прихильність принципам при одночасній недовірі до компромісів. Він говорить про те, що при вирішенні своїх внутрішніх проблем французькі політики неохоче вдаються до переговорів, оскільки вважають за краще ігнорувати конфлікти або шукати протилежні способи для врегулювання ситуації.

Французи не схильні торгуватися або розмінюватися поступками, намагаючись професійно та виважено відстоювати власну позицію. Характерною рисою представників французької делегації є вміння варіювати тактичні прийоми, що використовуються у переговорах. Зважаючи на емоційність, яка притаманна французам, треба мати на увазі, що вони можуть вести переговори як в позитивному тоні, так і в негативному.

Зазвичай французькі дипломати прагнуть провести попередні консультації, узгодити деякі позиції, щоб не починати переговори з абсолютно білого аркуша.

Підводячи підсумки, варто наголосити на важливості підготовчого етапу у процесі переговорів, який повинен включати ознайомлення з історією, традиціями та деякими ментальними особливостями країни, з представниками якої будуть вестися переговори. Необхідно також приділити увагу вивченню біографії своїх опонентів, ознайомившись попередньо з їх досвідом, оцінити компетентність та фаховість в тому чи іншому питанні та, якщо існує така можливість, дізнатися про манеру та стиль ведення переговорів. Вивчення на перший погляд таких незначних деталей та готовність до різних сценаріїв переговорів можуть стати вирішальними на шляху проведення успішних перемовин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василенко І.А. Искусство международных переговоров в бизнесе и политике / И.А. Василенко. – М., 2008. – 190 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990. – 685 с.
3. Коэн С. Искусство ведения переговоров для менеджеров / С. Коэн. – М. : Гранд Фиар, 2003. – 288 с.
4. Кременюк В.А. Проблема переговоров в отношениях двух держав / В.А. Кременюк // США: экономика, политика, идеология. – 1991 – № 3. – С. 45–58.
5. Лебедева М.М. Вам предстоят переговоры / М.М. Лебедева. – М. : Экономика, 1993. – 271 с.
6. Лю И. Социокультурные особенности административных реформ в России и Китае / И. Лю // Политическое просвещение. – 2005. – № 4 (28). – С. 128–135.
7. Подцероб М. Китайский стиль руководства / М. Подцероб, А. Дагаева // Ведомости. – 2005. – № 7. – С. 14–20.
8. Шарко М.В. Политические процессы Японии / М.В. Шарко. – М., 2004. – 198 с.
9. Шеретов С.Г. Ведение международных переговоров : [учеб. пособие] / С.Г. Шеретов. – Алматы, 2004. – 155 с.

Горло Н.В.

Морально-правові аспекти політики іредентизму

Досліджено відповідність політики іредентизму таким нормам міжнародного права, як право народів на самовизначення, принцип територіальної цілісності держави і принцип невтручання у внутрішні справи незалежної держави. Моральні й правові аспекти розглядаються сукупно, адже міжнародні відносини регулюються нормами міжнародного права, в основі більшості з яких лежать саме моральні настанови. Аналіз проблеми моральності іредентистської практики здійснено на основі нормативно-ціннісного підходу. Доведена неузгодженість міжнародних правових норм, що спричиняє парадокс, коли учасники конфліктної взаємодії виправдовують свою позицію, апелюючи до одних і тих же документів. Це свідчить про незавершеність процесу морально-правового регулювання міжнародних відносин.

Ключові слова: іредентизм, мораль, міжнародне право, національна меншина, іредентистська держава.

Исследовано соответствие политики иредентизма таким нормам международного права, как право народов на самоопределение, принцип территориальной целостности государства и принцип невмешательства во внутренние дела независимого государства. Моральные и правовые аспекты рассматриваются в совокупности, так как международные отношения регулируются нормами международного права, в основе большинства из которых лежат именно моральные уста-

новки. Анализ проблемы моральности иредентистской практики осуществлен на основе нормативно-ценностного подхода. Доказана несогласованность международных правовых норм, что обуславливает парадокс, при котором участники конфликтного взаимодействия оправдывают свою позицию, апеллируя к одним и тем же документам. Это свидетельствует о незавершенности процесса морально-правового регулирования международных отношений.

Ключевые слова: иредентизм, мораль, международное право, национальное меньшинство, иредентистское государство.

It was investigated that irredentism policy complies with such regulations of international law as the right of peoples to self-determination, principle of territorial integrity and principle of non-interference in the internal affairs of an independent state. Moral and legal aspects are considered together because international relations are governed by international law, the majority of which is based on moral attitudes. Analysis of the problem of morality of irredentist practices is made through regulatory and value approach. It was proved the inconsistency of international law regulations causing a paradox when members of conflict interaction justify their position by appealing to the same documents. This indicates the incompleteness of process of moral and legal regulation of international relations.

Key words: irredentism, ethics, international law, national minority, irredentist state.

УДК 323.1:323.173:327

Горло Н.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

Вже більш як два роки анексія українського Криму Російською Федерацією залишається однією з тих проблем, яка міцно закріпилася у суспільно-політичному дискурсі і інтерес до якої не згасає. Цю подію можна тлумачити як реалізацію іредентистського проекту, спрямованого на приєднання до однієї держави частини території іншої держави під приводом захисту інтересів населення, яке вважається спорідненим за етнічною, мовною, релігійною чи іншими ознаками. Основним предметом обговорення виступає відповідність цієї політичної дії нормам міжнародного права, особливо тим, які видаються суперечливими і несумісними та мають найбільший вплив на політичну стабільність суверенної держави: право народів на самовизначення, принцип територіальної цілісності держави і принцип невтручання у внутрішні справи незалежної держави. Через нечітко прописаний механізм взаємодії цих норм у міжнародному праві конфліктує політичні актори намагаються, спираючись на наявні норми, навести переконливу, на їх погляд, аргументацію щодо правомірності власної дії. З іншого боку, суперечливість норм обумовлює відмінну реакцію світової спільноти на схожі за суттю політичні процеси. Але, акцентуючи увагу саме на правових засадах тієї чи

іншої політичної дії, поза увагою можна залишити вкрай важливий моральний аспект проблеми, пов'язаний з відповідністю дії певним універсальним цінностям і зразкам поведінки. Універсального характеру набули норми поваги до прав людини, що втілювалося у праві народів на самовизначення, прагнення до мирного співіснування втілювалося у принцип утримання від застосування сили у міжнародних відносинах і обов'язок держав співпрацювати одна з одною.

Іредентизм є однією з форм сепаратизму, яка менш вивчена, порівняно з сепаратизмом і сецесією. Відповідь на питання про моральність сецесії намагаються дати зарубіжні науковці А. Б'юкенен, Д. Горовіц, Б. Коппітерс, М. Мур, Дж. Соренс, М. Томз та ін. Моральність сепаратизму досліджує російський науковець В. Тішков, який зазначає, що для виправдання сепаратистських проектів не існує правових норм на національному або міжнародному рівні, тому питання про сепаратизм найчастіше переходить у сферу моралі. Він зауважує, що саме моральний, а не правовий аспект зробив можливим і легітимним розпад Югославії і СРСР [1]. У центрі уваги вітчизняних політологів перебуває сепаратизм як суспільно-політичний феномен, причому віднедавна у світлі драматич-

них подій в Україні дослідники переорієнтувалися з теоретичного аналізу явища на вивчення практичних аспектів, пов'язаних з подоланням проявів сепаратизму. Теоретичні аспекти права на самовизначення народів, націй, національних меншин і особливості його практичної реалізації досліджують такі науковці: М. Басараб, Д. Грушкін, О. Кресін, О. Майборода, Р. Осборн, І. Рафальський, Ю. Римаренко, О. Стогова. Проблема моральності сучасних сепаратистських практик (сецесіоністських та іредентистських) досить плідно обговорюється в друкованих і електронних ЗМІ, досить часто автори демонструють діаметрально протилежні точки зору на одне й те ж явище. Але плюралізм в оцінках іредентизму має місце не тільки стосовно одного й того ж випадку, як, наприклад, Криму, але й цілком різних: наприклад, курдський іредентизм сприймається досить схвально і отримує розуміння, тому що тлумачиться як реалізація права народу на самовизначення, інші ж випадки категорично засуджуються, такі як досягнення іредентистських цілей шляхом анексії території. Саме наявність полярних позицій в оцінці цього явища актуалізує наше дослідження. Метою статті є аналіз морально-правових аспектів іредентизму як політичного явища, що виступає чинником політичної нестабільності у сучасному світі. Моральні і правові аспекти розглядаються сукупно, адже між правом і мораллю є безумовний зв'язок, в основі більшості з норм міжнародного права лежать саме моральні настанови.

Міркування над питанням про моральність іредентистської практики можливі на основі нормативно-ціннісного підходу, який орієнтує оцінювати політичні явища з точки зору норм моралі, принципів справедливості і загального блага, а також спрямовує на вироблення ідеального політичного порядку і приведення до нього реально наявних відносин. Нормативізм був фактично одним з перших дослідницьких підходів у розумінні політичних процесів, адже тлумачення політики Платоном і Аристотелем вже мало нормативний характер. Питанням етичних підстав політичної діяльності приділяв увагу М. Вебер, виділивши дві моделі політичної діяльності, які засновуються на «етиці переконання» або «етиці відповідальності». Він наголосив на можливості застосування етики як засобу ствердження своєї правоти [2, с. 693]. Нормативно-ціннісний підхід не втратив своєї актуальності в умовах поширення новітніх методологічних підходів, адже цілком природно, що «справедливість», «благо» та інші моральні категорії є вічними і посідають важливе місце у світоглядній системі кожного покоління.

Мораль – це духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи

ставлення до інших індивідів та соціальних груп [3, с. 397]. За визначенням М. Лебедевої, мораль у світовій політиці передбачає оцінку тих чи інших дій на світовій арені з точки зору того, наскільки це добре чи погано, правильно чи неправильно, морально чи аморально [4, с. 273]. Проблему ролі моралі у міжнародних відносинах не оминули увагою представники впливових наукових шкіл міжнародних відносин. Г. Моргентау, характеризуючи базові засади політичного реалізму, зазначав, що реалізм визнає моральне значення політичних дій, індивід і нація повинні оцінювати власні політичні дії на основі універсальних моральних принципів, але у той же час стверджував нетотожність моралі конкретної нації і універсальних моральних законів: «Всі нації відчують спокусу – і тільки небагато хто може їй протистояти протягом тривалого часу – представити власні цілі і дії як прояв універсальних моральних принципів» [5, с. 79]. У свою чергу, Дж. Шварценбергер визнає безумовний універсальний характер норм міжнародної моралі, які є спільними для всіх цивілізованих держав [6, с. 375]. І хоч погляди представників політичного реалізму й ідеалізму на природу міжнародних відносин істотно відрізняються, спільним є визнання безумовного впливу моральних норм на політичні процеси.

Перш за все слід звернути увагу на деякі методологічні проблеми аналізу моральності іредентизму. В. Малахов у рецензії на книгу А. Б'юкенена «Сецесія. Право на відокремлення, права людини і територіальна цілісність держави» зауважив, що «за розробку «теорії сецесії» не беруться навіть найбільш заповзяті моралісти», вважаючи, що «з подібних спроб нічого переконливого не вийде» [7]. Такий песимізм пояснюється тим, що кожна сторона – і сепаратисти, і національна держава, загроза територіальній цілісності якої виникла – матиме власне обґрунтування своїх дій, образно кажучи, «свою правду», і узгодити їх позиції вкрай важко. Варто зважати на те, яку аргументацію надають своїм діям сепаратисти, які відокремлюються з метою створення нової держави (сецесіоністи) або прагнуть приєднатися до іншої (іредентисти). Як правило, вони апелюють до права народу на самовизначення, що нібито повинне надати деякого «морального забарвлення» їх діям. Зауважимо, що «моральне обличчя» сепаратизму формується й через зовнішню оцінку, яка часто спирається на подвійні стандарти. Враховуючи це, розуміємо, що створення єдиної і прийнятної для всіх теорії, яка б чітко визначала, які випадки відокремлення «правильні» чи «неправильні», неможливе.

Інша методологічна складність пов'язана з багатоманітністю проявів самого іредентизму, окремі з них іноді надто відрізняються за вихідними мотивами чи суспільно-політичним контекстом. Можна навіть говорити про наявність кількох схожих явищ,

для позначення яких вживають поняття «іредентизм». Наприклад, класичними проявами іредентизму є грецький енозіс і приєднання «незвільнених» територій як складова процесу об'єднання Італії і Німеччини у XIX – на початку XX століть. Цей вид іредентизму пов'язаний з процесом державного будівництва і «збиранням» груп одного народу в одній державі. Або «курдський стиль іредентизму» (термін, запропонований зарубіжними науковцями С. Сайдманом і В. Ауресом), коли об'єднання груп розділеного народу не відбувається навколо одного ядра, або «агресивний іредентизм», пов'язаний з анексуванням території з порушенням багатьох міжнародних норм. Але всі ці випадки поєднують уявлення (вірні або хибні) про «незвільненість» території, які впроваджуються в суспільну свідомість завдяки пропагандистським діям політиків. Крім того, іредентизм як вид сепаратизму завжди пов'язаний з відцентровими тенденціями, що обов'язково призводить до внутрішньополітичних і міждержавних конфліктів. Практично всі прояви іредентизму мають деструктивний потенціал, як і сепаратизм в цілому. Аналізуючи природу сепаратизму, А. Дашдаміров пише, що у ній існує дещо спільне, що не тільки дає змогу порівнювати різні форми, але й зобов'язує розглядати їх як однорідне явище. Цим спільним є радикалізм, радикальна реакція на політичну асиметрію у взаємовідносинах етнічної більшості і етнічної меншості у багатонаціональній державі [8].

Нарешті, науковці закликають до неупередженого дослідження сепаратизму і його проявів, позбавленого бінарних оцінок. В. Дівак на прикладі сепаратизму показала, що він є об'єктивним суспільно-політичним явищем, яке не може мати однозначного позитивного або негативного значення і відповідних наукових оцінок, а метод його дослідження має бути позбавлений однобічного оціночного підходу [9, с. 6].

Для характеристики іредентизму, на наш погляд, доцільно вживати поняття «політика іредентизму», оскільки найчастіше іредентистські проекти формуються цілеспрямовано політичними лідерами. Класичний іредентистський трикутник представляють національна меншина – іредента, яка прагне приєднатися до спорідненої держави, власне споріднена (іредентистська) держава і поліетнічна держава, територіальній цілісності якої загрожує поява іредентистських настроїв з боку національних меншин. Міждержавний конфлікт у трикутнику неминучий, його перебіг і врегулювання мають підпорядковуватися нормам міжнародного права.

Інтереси суверенної держави, у якій перебуває група, що прагне до відокремлення, захищені нормами міжнародного права. З часів встановлення Вестфальської системи міжнародних відносин одним з базових є принцип державного суверенітету і споріднені з ним принципи непорушності державних

кордонів і невтручання у внутрішні справи інших держав. Ці принципи зафіксовані у низці важливих міжнародних документів, серед яких слід назвати Статут ООН, Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р., Віденську декларацію 1993 р. Міжнародна спільнота негативно поставилася до реалізації іредентистського російського проекту і стала на бік України, запровадивши санкції проти країни-агресора. Кожна держава намагатиметься протидіяти іредентистам, але природно виникає ще одне питання – питання про моральність, тобто правомірність, застосування сили державою, якій загрожує втрата території. В Декларації про принципи міжнародного права зазначено, що держави мають вирішувати свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість [10].

Національні меншини – іреденти, прагнучи приєднання до сусідньої держави, апелюють до права на самовизначення. Прагнення меншин до зміни свого політичного статусу може бути як викликане реальними утисками у країні проживання, так і штучно підігріватися політиками. У Декларації про принципи міжнародного права (1970 р.) зафіксовані такі форми самовизначення: «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, що вільно визначається народом, є способами здійснення цим народом права на самовизначення» [10]. Дискусії щодо суб'єкта самовизначення не вщухають до сьогодні, зокрема з приводу того, яка саме спільнота – етнічна чи територіальна – може самовизначитися. В. Тішков доводить, що етнічність не працює як аргумент сепаратизму і державної інтеграції, адже держави утворюються територіальними співтовариствами [1]. Міжнародні правові акти закріплюють право на самовизначення за народами, що ж до права етнічних меншин, то відповідні норми не розроблені, але на практиці схвалюються ті форми внутрішнього самовизначення, які не загрожують стабільному розвитку суспільства. Отже, можна вивести лише єдиний критерій, який може виправдати іредентистські прагнення меншин: меншини мають зазнавати жорсткої дискримінації в усіх сферах життя, аж до етноциду. Стосовно «курдського стилю іредентизму», то загальновідомими стали факти про утиски прав курдського населення у Туреччині, Сирії, Ірану. Деяким чином політичні права курдів реалізовані в Іраку у вигляді Курдської автономії. Д. Оксіоглу у роботі «Моральність сецесії: нормативна оцінка курдського випадку у Туреччині» доводить, що курди у Туреччині заслуговують на ступінь автономії або самоуправління не з причини існування їх етнічної групи як такої, але через їх статус жертви безперервної економічної, політичної і соціальної несправедливості [11].

Водночас іредентизм ставить багато інших питань, які засвідчують неможливість їх вирішення без звернення до універсальних моральних настанов. Наприклад, наскільки моральним може бути відокремлення, якщо внаслідок нього постраждають інтереси інших етносів? «Сиротами сецесії» називають ті групи, які починають відчувати дискримінацію у новій державі. У випадку з Кримом відбулося значне ущемлення прав кримськотатарського населення, яке зазнає переслідувань на власній історичній території.

Зацікавленість третьої сторони – іредентистської держави – виводить іредентистський конфлікт на зовнішньополітичну арену. Що саме більше турбує лідерів держави – піклування про добробут спорідненого населення чи прагнення приєднати територію – залишається відкритим питанням, адже майстерна політична риторика здатна завуалювати справжні наміри. Дж. Шварценбергер вважає, що головна функція міжнародної моралі в міжнародних відносинах полягає у підтримці зовнішньої політики держави [6, с. 375]. Це означає, що політики для виправдання своїх дій для більшої переконливості можуть приводити докази, які базуються на принципах міжнародної моралі. Згадаємо М. Вебера: «Неблагородство вигадує собі «законне виправдання»» [2, с. 692]. Наприклад, російський політик С. Лавров анексію Криму пояснив як «історичне рішення про возз'єднання Криму з Росією», яке повністю відповідає всім нормам міжнародного права. Він зазначив, що українська влада не дала змоги кримчанам реалізувати право на самовизначення, «так що кримчани прийняли своє рішення у повній відповідності до принципів, які затверджені в ООН» [12].

Користуючись термінологією М. Вебера, можемо сказати, що іредентистська держава слідує своєрідній «етиці переконання», яка базується на впевненості у доцільності проведення курсу на приєднання інших територій будь-якою ціною. Навіть риторика іредентистів засвідчує орієнтацію на виконання своєрідної місії, яку необхідно виконати, аби подолати деяку «історичну несправедливість». При цьому держава, хоч формально і апелює до норм міжнародного права, все ж тлумачить їх на свою користь і намагається переконати усіх у доцільності проведених дій.

Поведінка поліетнічної держави відповідає засадам «етики відповідальності», що можна тлумачити як цілком раціональне прагнення держави будь-якими засобами вирішити проблему іредентизму в одному регіоні й не допустити її поширення на інші території. Фактично обидві етики є протилежними, внаслідок чого сторони по-різному аргументують свої дії.

Таким чином, дослідження морально-правових аспектів іредентизму є виправданим через призму нормативно-ціннісного підходу. Моральні

і правові засади політичної діяльності тісно пов'язані, адже універсальні моральні норми, даючи уявлення про належне, стають орієнтиром дій і з цією метою закріплюються у правових нормах. Учасники політичних відносин, ядром яких стає іредентистська проблема, апелюють до задекларованих у міжнародних документах принципів рівності і самовизначення народів, непорушності державних кордонів і невтручання у внутрішні справи інших держав. Однак на практиці ці принципи складно узгоджуються, що призводить до появи міждержавних конфліктів. Конкретні випадки іредентизму отримують різну реакцію з боку світової спільноти, що залежить від політичної кон'юнктури і ситуативних інтересів провідних світових держав, а учасники конфліктної взаємодії виправдовують свою позицію, апелюючи до одних і тих же документів, наприклад, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. Це означає, що процес морально-правового регулювання міжнародних відносин ще не завершений. П. Цыганков стверджує, що загальний моральний консенсус є необхідною умовою для світової стабільності і порядку, і не слід полишати спроби пошуку єдиних моральних норм до тих пір, поки вони здатні зменшити напругу і покращити політичний клімат у світі [13, с. 365]. Саме науковці можуть посприяти розробці таких універсальних норм і правил.

Подальші дослідження означеної проблеми можуть бути зорієнтовані на детальне дослідження морально-правових аспектів різних проявів іредентизму з використанням методу аналізу окремих випадків (case study).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тишков В. Моральность сепаратизма / В. Тишков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова ; предисл. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
4. Лебедева М. Мировая политика : [учебник для вузов] / М. Лебедева. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 351 с.
5. Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир / Г. Моргентау // Теория международных отношений: Хрестоматия / сост., науч. ред и коммент. П. Цыганков. – М. : Гардарики, 2002. – С. 72–88.
6. Шварценбергер Дж. Политическая власть. Изучение мирового сообщества / Дж. Шварценбергер // Теория международных отношений: Хрестоматия / сост., науч. ред и коммент. П. Цыганков. – М. : Гардарики, 2002. – С. 367–379.
7. Малахов В. Отделяй и властвуй. Рецензия на книгу Аллена Бьюкенена «Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целост-

ность государства» / В. Малахов. – М. : Рудомино, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.igri.ru/info/people/friends/malakhov/articles/1132910742.html>.

8. Дашдамиров А. Многоликий сепаратизм / А. Дашдамиров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/polemics/2000-02-05/8_separate.html.

9. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. Дівак ; Інститут держави і права ім. В. Корецького. – К., 2010. – 23 с.

10. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН

от 24 октября 1970 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.

11. Okcuoglu D. The morality of secession: a normative evaluation of the Kurdish case in Turkey / D. Okcuoglu [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.kurdipedia.org/books/88306.PDFT.

12. Стенограмма заседания 20 марта 2014 г. Государственная Дума РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://transcript.duma.gov.ru/node/4045>.

13. Цыганков П. Моральные и правовые возможности регулирования порядка в международном обществе / П. Цыганков // Теория международных отношений: Хрестоматия / сост., науч. ред и коммент. П. Цыганков. – М. : Гардарики, 2002. – С. 362–366.

Gurbanli Mustafa

The main obstacles on the way of achieving peace in Nagorno-Karabakh conflict

The article analyzes the reasons preventing the settlement of Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict. According to the author, there are 4 main factors hindering the achievement of an agreement between the parties: the differences in the legal approach, the legal status of Nagorno-Karabakh, the status of the territories surrounding Nagorno-Karabakh, the issue of internally displaced persons. The Azerbaijani side, based on international law, made a few suggestions with regard to these factors; however, non-constructive position of Armenia does not allow achieving progress in the negotiations.

Key words: Nagorno-Karabakh conflict, principle of territorial integrity, peoples' self-determination principle, IDPs occupied territories.

В статті аналізуються причини, препятствующіє урегулюванню Армяно-Азербайджанського Нагорно-Карабахського конфлікту. По мнению автора, существуют 4 основных фактора, мешающие достижению соглашения между сторонами: различия в правовом подходе, правовой статус Нагорного Карабаха, статус территорий вокруг Нагорного Карабаха, проблемы внутренне перемещенных лиц. Азербайджанская сторона, опираясь на нормы международного права, выступила

с несколькими предложениями касательно этих факторов, однако неконструктивная позиция Армении не позволяет добиться прогресса в ходе переговоров.

Ключевые слова: Нагорно-Карабахский конфликт, принцип территориальной целостности, принцип самоопределения народов, вынужденные переселенцы, оккупированные территории.

У статті аналізуються причини, що перешкоджають врегулюванню Вірмено-Азербайджанського Нагірно-Карабахського конфлікту. На думку автора, існують 4 основні чинники, які заважають досягненню угоди між сторонами: відмінності в правовому підході, правовий статус Нагірного Карабаху, статус територій навколо Нагірного Карабаху, проблеми внутрішньо переміщених осіб. Азербайджанська сторона, спираючись на норми міжнародного права, виступила з кількома пропозиціями щодо цих факторів, однак неконструктивна позиція Вірменії не дає змоги домогтися прогресу в ході переговорів.

Ключові слова: Нагірно-Карабахський конфлікт, принцип територіальної цілісності, принцип самовизначення народів, вимушені переселенці, окуповані території.

УДК 101.1:316

Gurbanli Mustafa,
Doctoral Student of the Department
Diplomacy and modern integration
process
Baku State University
Baku, Azerbaijan

The peace process characterizing the Nagorno-Karabakh conflict has been marred with selfish interest and opposing opinions, which have (over the years) stalled the peace process. Albeit the atrocities between the Armenians and the Azeri people were widespread, there was a time both communities helped one another, regardless of their nationalities. However, this neighborliness quickly died after skirmishes broke out between the two countries and after the cease-fire agreement was signed. In fact, after the cease-fire agreement, no serious efforts have been made to reconcile the two parties. The situation was exacerbated with the ongoing aggressive propaganda policy of Armenia. All the war commanders who led the assaults on civilians in Azerbaijan were never brought to justice for the crimes they committed. Instead, these commanders have been regarded as heroes of its country and they have been rewarded with political positions [12, p. 7].

Since then, both sides have developed deep resentments towards one another. Memories of atrocities are still present in minds of people (like the Armenian genocide in the town of Khojali, which left more than 600 people killed). The Khojali genocide is only one such example, because there were other indiscriminate aerial bombings in occupied territories of Azerbaijan which occurred during the war, thereby leading to more division between Armenian and Azerbaijan.

By the end of the war, the number of victims increased considerably especially after the skirmishes turned into an all-out war where Armenian side used heavy weapons against civilians. From 1992 to 1993, the Armenian forces were responsible for most of the atrocities committed because they staged a strong assault against their enemies (which saw them occupy the seven undisputed territories of Azerbaijan). By the start of the conflict about 1 000 000 Azeris were displaced from their lands [14, p. 155].

Different principles and models have been proposed by international peace negotiators as possible frameworks for the realization of peace but none of these frameworks have been adopted. The existence of insurmountable hurdles to the peace process has created deadlocks which have hampered peace efforts to end the conflict. Through the analysis of the peace process, it is correct to say that the status of Nagorno-Karabakh and the surrounding districts of Lachin and Keljibar have greatly impeded the peace talks. This article steps closer to our understanding of the research question which is to identify what impedes the process of finding a lasting solution to the Nagorno-Karabakh war. Indeed, after analyzing all the evidences gathered in this study, this paper proposes that legal obstacles, the status of Nagorno-Karabakh and the refugee question inform the main impediments of the peace process.

Legal Obstacles.

The legal concepts of self-determination and territorial integrity have surfaced as important legal problems for the Nagorno-Karabakh conflict [8, p. 22]. These legal jargons have complicated the realization of lasting peace for the two countries because Azerbaijan holds on to the principle of territorial integrity while Armenia stands by the principle of self-determination. In detail, Armenia believes that the Armenian majority which lives in Nagorno-Karabakh should be given the main "say" regarding the future status of the region. Divergent opinions in the international community regarding the principles of self-determination and territorial integrity have further worsened the conflict. Azerbaijanis believe that the principle of self-determination does not necessarily imply the right to secede. According to Azerbaijan, the Nagorno-Karabakh conflict should be honored within the context of respecting the country's territorial integrity. In Azerbaijan's view, Armenians want to occupy Nagorno-Karabakh with the aim of creating a wider Armenian territory in South Caucasus.

Referring to the Soviet law of secession, Azerbaijan demands that Armenia should follow the same laws that allowed for its secession from the Soviet Union. Comparatively, Armenia has repeatedly quoted article three of USSR law which stated that Nagorno-Karabakh had the right to secede through a referendum [8, p.

35]. However, Azerbaijanis have greatly contested this law and asserted that the law was specifically formulated to guide only secession claims of Soviet Republics from the former Soviet Union. They also claim that this law does not guide any secession demands for territories to secede from the Soviet Republics (like Azerbaijan) [7, p. 23]. Azerbaijan has also referred to Soviet law 1977 which states that Soviet territories should not be changed without their consent [9, p. 55]. Azerbaijan has also not hesitated to refer to the Supreme council of USSR decision of 1988 which declared that Nagorno-Karabakh should remain within Azerbaijan territory [9, p. 57]. Similarly, Baku has not hesitated to refer to Article two of the U.N charter which claims that countries should not infringe on the territorial integrity of other states [2]. Staging of an illegal referendum in the disputed region of Nagorno-Karabakh is therefore regarded as an encroachment of Azerbaijan's territorial integrity and according to the Azerbaijan administration, Armenian forces are wrong in this regard. Currently, Azerbaijan considers itself to be under Armenian aggression and it has consistently quoted Article 51 of the U.N which allows for the use of force to safeguard its territorial integrity [4].

Azerbaijanis have heavily contested the way Armenians want to impose self rule because they have pointed out that violence is an unacceptable way of demanding for secession. They also claim that

despite the fact that Armenians constitute the majority population in Nagorno-Karabakh; this numerical dominance does not essentially constitute the principle of self-determination. Legal citations have also been made to support Azerbaijan's position. For example, Azerbaijan scholars have referred to James Crawford assertion that partial (or full) secession should not be done as a privilege of those demanding independence but rather, by the discretion of the state concerned [13, p. 91]. The U.N argues that calls for secession should not infringe on national unity or the territorial integrity of the affected nations [3]. These legal arguments have prevented the two nations from cutting a compromise over Nagorno-Karabakh.

Nagorno-Karabakh Status.

For a long time, the status of Nagorno-Karabakh has been a stumbling block for the peace negotiations between Azerbaijan and Armenia. As observed in earlier sections of this study, Armenia and Azerbaijan have staked different interests on the disputed regions. It is therefore the belief of many scholars and analysts that the Nagorno-Karabakh status will be the solution to the entire conflict between Armenia and Azerbaijan (because it set-off the conflict in the first place) [17, p. 267]. However, Azerbaijan does not agree with these sentiments and claims that the solution to the conflict will only be realized when Armenian forces withdraw from the seven undisputed territories and allow Azeri refugees to settle back into Nagorno-Karabakh. Furthermore, Azerbaijan does not condone any status over Nagorno-Karabakh which would ultimately undermine its territorial integrity [6].

Over the years, several options have been advanced by Minsk group to solve the conflict but as was seen from the analysis of previous negotiations; none of the options have been completely accepted by the warring factions. The public opinion among the Azeri people has also been firmly opposed against the independence of Nagorno-Karabakh and the entrenchment of a new constitution which would favor Armenians living in the disputed land [11]. The Azerbaijan public also believes that Nagorno-Karabakh is a puppet state which is protected by Armenian forces so that they can increase their dominance in the region. Despite these claims, the Azerbaijan leadership has still expressed willingness to grant Nagorno-Karabakh the highest possible autonomy [10].

Armenians believe that the reunification of Karabakh with Azerbaijan is not an option because they have had a long history of so called discrimination and neglect by the Azerbaijan forces. They are therefore unwilling to (once again) live under Azerbaijan leadership (despite the continuous guarantees of security and equality). The Karabakh-Armenians therefore believe that if they develop an affiliation to Armenia, they would avoid the constitutional complications that may arise if they are under Azerbaijan leadership. It is however crucial to highlight the contribu-

tion of mediators in the conflict because they have been able to break the deadlock regarding the status of Nagorno-Karabakh especially by proposing the introduction of a referendum which will determine the future of the region. As seen from the negotiation process, both warring factions have been able to agree to this resolution [15, p. 149].

The current “no-win, no-loss” situation is not very beneficial to the negotiation process because the lull in negotiations potentially poses a threat of either (or both) parties widening their stance on the issue. Moreover, there is a possibility of a generational hate progress which is strongly harbored by young Armenians living in the disputed region of Nagorno-Karabakh and who have no interaction with Azerbaijanis at all. There is a wide sense of acknowledgement among politicians that every passing year complicates the realization of a peace deal between the warring factions [17, p. 2] Therefore, there is a strong need to ensure that a peaceful solution is found soon. However, there is still a big gap in the realization of a lasting solution because even if we narrow on the modalities of how to undertake a referendum, its success still lies on ironing the differences (modalities) on how the process should be undertaken. The absence of a consensus on how to undertake the referendum dents the prospect of having a referendum in the new future and ultimately, the prospects of finding a peaceful solution to the conflict in the near future.

Occupied Districts.

The seven occupied districts of Azerbaijan have been a great obstacle to the realization of lasting peace for Armenia and Azerbaijan. The continued occupation of the seven undisputed districts by Armenia has been justified by the Armenian forces as a “necessary evil” to protect Nagorno-Karabakh because they consider it a buffer zone between Azerbaijan and Nagorno-Karabakh [1, p. 28]. Armenia accepts that the seven districts are part of Azerbaijan. As observed in earlier sections of this report, Azerbaijan has demanded the liberation of the seven districts and Armenia has expressed the willingness to liberate five of these districts in exchange for the independence, political stability and military empowerment of Nagorno-Karabakh. Therefore, Armenia continues to use the seven occupied districts as a bargaining chip in the negotiation process.

The future of Kelbajar and Lachin also remain uncertain because Armenia continues to hold on to these territories because of their strategic importance in connecting Nagorno-Karabakh and Yerevan. The control of Lachin district is of special strategic importance to Armenia because it facilitates the independence of Nagorno-Karabakh as it ensures that it does not depend on Azerbaijan for contact with the outside world. Indeed, in the 1991–1992 war (when Lachin was under the control of Azerbaijan), Armenia had no physical border with Karabakh and therefore, it had to use warplanes to provide military support to Karabakh

Armenians. Politicians in Armenia perceive the control of Lachin to be a critical bargaining tool because if they allow it to slide back into the control of Azerbaijan, it would mark the start to the loss of all military gains made in the Nagorno-Karabakh war [18, p. 207].

Like Lachin, Kelbajara district is another contentious territory that Armenia refuses to let go. The region is of strategic geographic importance to Armenia because it provides an ideal location for launching military attacks on Nagorno-Karabakh and Lachin. It is believed that if Armenia loses control of this region and withdraws its 5 000 strong army from the region, it will become increasingly vulnerable to Azerbaijan attacks and it may require an additional 20 000 soldiers to protect itself in this regard [12, p. 203]. The Kelbajar district is also of high importance to Armenia and Nagorno-Karabakh because it is the major source of water. It is estimated that 85% of the total water used in Armenia and Nagorno-Karabakh originates from Kelbajar district [12, p. 203].

The continued occupation of Lachin and Kelbajar district by Armenians has become a constant headache for Azerbaijani negotiators because they perceive these regions to be firmly tucked within Azerbaijan territory. Their greatest outrage is that Armenians have never lived in these regions and therefore, they do not understand why Armenia still occupies them. In exchange for Armenian withdrawal of its troops from the disputed regions, Azerbaijan has assured Armenia that it will provide security to all Armenians who settled in the region after the war. In 2006, Armenia resolved to withdraw its troops from Kelbajar in exchange for the recognition that Nagorno-Karabakh is an independent state but Azerbaijan rejected this deal after protesting that it would mean the acknowledgement of Nagorno-Karabakh independence and the loss of Lachin district [15, p. 150].

The failure to arrive at a consensus for the occupied districts has therefore been a thorn in the flesh of both sides of the negotiating table. Notably, Armenia continues to use the seven occupied districts of Azerbaijan as bargain chips to guarantee the security of Nagorno-Karabakh and its independence. Comparatively, Azerbaijan continues to refer to UN Security Council resolutions to demand the immediate withdrawal of Armenian troops from its territories because the territories that Armenia continues to occupy are rightfully belongs to it.

The Refugee Question.

Like many other ethnic conflicts, the war between the Azerbaijani people and Armenians led to the forceful migration of thousands of people. Throughout the negotiation process, Azerbaijan has always demanded the resettlement of refugees. Armenia and Azerbaijan have both acknowledged that the resettlement of refugees is a key step towards realizing lasting peace in the conflict and both parties have always expressed their willingness to compromise in this

regard. Ironically, both countries have never agreed to any peace deal formulated by Minsk regarding the resettlement of refugees. The main stumbling block to solving the refugee issue has been Armenian's refusal to allow for the resettlement of Azeri refugees into Nagorno-Karabakh or the seven undisputed territories. Instead, Armenia proposes that the refugees should only be returned to five undisputed territories (but after the status of Nagorno-Karabakh and the districts of Lachin and Keljagara have been determined) [16, p. 446]. Armenia holds on to this demand because it believes that the security of Nagorno-Karabakh could eventually be compromised by the accommodation of Azeri refugees in the disputed lands (especially considering there is a lot of mistrust between the two communities). Azerbaijan refers to the UN Security Council resolutions (853 and 874) to demand the reinstatement of Azeri refugees to their original lands, failure to which, Armenia would be deemed to be contravening international law [5]. Moreover, Azerbaijan considers the construction of settlement structures over the disputed territories as illegal because it was excluded from the political makeup of Nagorno-Karabakh. The disagreement over the refugee question therefore stands as a strong stumbling block for the realization of peace within the wider Nagorno-Karabakh region.

REFERENCES:

1. Ayunts A. Return and its alternatives: perspectives from Armenia / A. Ayunts [Electronic resource]. – Access mode : http://www.c-r.org/sites/cr.org/files/Forced%20Displacement%20in%20Nagorny%20Karabakh%20Conflict_201108_ENG.pdf.
2. Charter of The UN [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>.
3. Charter of the UN, Chapter I [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>.
4. Charter of the UN, Chapter VII [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml>.
5. Elmar Mammadyarov's speech at 66th Session of the General Assembly [Electronic resource]. – Access mode : <http://gadebate.un.org/66/azerbaijan>.
6. Elmar Mammadyarov, Towards peace in the Nagorny Karabakh region of the Republic of Azerbaijan [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.c-r.org/accord-article/towards-peace-nagorny-karabakh-region-republic-azerbaijan-through-reintegration-and>.
7. Ferdinand J. Feldbrugge, Russian Law: The End of the Soviet System and the Role of Law / J. Ferdinand. – The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1993.
8. Krüger H. The Nagorno-Karabakh Conflict: A Legal Analysis / H. Krüger. – New York : Springer, 2010.
9. Mammadov I. Armyano-Azerbaycanskiy konflikt / I. Mammadov, T. Musayev. – Baku : Grif & K, 2006.
10. Aliyev Ilham gave an interview to "Euronews" TV Channel in Brussels [Electronic resource]. – Access mode : <http://en.president.az/articles/2500/print>.
11. Islamov J. Nagorno-Karabakh Conflict in Azerbaijan's Public Opinion and Foreign Policy, and Opinion-Policy Linkage on the Conflict / J. Islamov [Electronic resource]. – Access mode : <http://avant-gardes.com/2010/06/nagorno-karabakh-conflict-in-azerbaijans-public-opinion-and-foreign-policy-and-opinion-policy-linkage-on-the-conflict>.
12. Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace – International Crisis Group, Europe Report № 167. – 2005.
13. Wheatley S. Democracy, Minorities and International Law / S. Wheatley. – Cambridge : University Press, 2005.
14. Goldenberg S. Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder / S. Goldenberg. – London : Zed Books, 1994.
15. Cornell S.E. Azerbaijan Since Independence / S.E. Cornell. – ISBN 978-0-7656-2507-6, 2010.
16. Cambridge: Polity Press. Tchilingirian Hrach. 1998. Religious Discourse on the Conflict in Nagorno Karabakh // Religion in Eastern Europe. – Vol. XVIII [Electronic resource]. – Access mode : isees.berkeley.edu/.../files/u4/Antonyan_syl.pdf.
17. Waal Th. de The Karabakh trap: Dangers and dilemmas of the Nagorny Karabakh conflict / Th. de Waal [Electronic resource]. – Access mode : http://www.c-r.org/sites/cr.org/files/The%20Karabakh%20Trap_Undated_ENG.pdf.
18. Potier T. Nagorno-Karabakh: Ever Closer to a Settlement, Step-by-Step / T. Potier [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.core-hamburg.de/documents/yearbook/english/09/Potier-en.pdf>.

Денисова А.О.

Інтерпретації феномена соціальної держави в партійному дискурсі в Україні

Статтю присвячено дослідженню феномена соціальної держави та його інтерпретаціям у партійному дискурсі в Україні. Визначено сутність поняття «соціальна держава», політологічні та правові особливості його розуміння в історичному контексті як теоретичного концепту та декларованої мети політичної практики у сучасній Україні. Відзначено особливості інтерпретацій соціальної держави та шляхів її конструювання у партійному дискурсі в Україні на різних етапах політичного розвитку. Особливу увагу приділено дискурсу сучасних парламентських партій та блоків: зокрема, виборчим програмам «Народного фронту», «Блоку Петра Порошенка», «Самопоміч», «Опозиційного Блоку».

Ключові слова: соціальна держава, соціальна політика, громадянське суспільство, держава добробуту, політичний дискурс, партійний дискурс, виборчі програми.

Статья посвящена исследованию феномена социального государства и его интерпретациям в партийном дискурсе в Украине. Определены сущность понятия «социальное государство», политологические и правовые особенности его понимания в историческом контексте как теоретического концепта и декларируемой цели политической практики в современной Украине. Отмечены особенности

*интерпретаций социального государства и путей его конструирования в партийном дискурсе в Украине на разных этапах политического развития. Особое внимание уделено дискурсу современных парламентских партий и блоков: в частности, избирательным программам «Народного фронта», «Блока Петра Порошенко», «Самопоміч», «Опозиційного Блоку». **Ключевые слова:** социальное государство, социальная политика, гражданское общество, государство благосостояния, политический дискурс, партийный дискурс, избирательные программы.*

The article studies the phenomenon of the welfare state and its interpretations in the party discourse in Ukraine. The essence of the concept of «social state», political science and legal features of its understanding of the historical context as a theoretical concept and declared goals of political practices in modern Ukraine. Noted features interpretations of the welfare state and ways of constructing discourse in the party in Ukraine at different stages of political development. Particular attention is paid to the discourse of modern parliamentary parties and blocs: including electoral program “People’s Front”, “Block Petro Poroshenko”, “Selfreliance”, “Opposition Bloc”.

Key words: social state, social policy, civil society, welfare state, political discourse, discourse party, electoral programs.

УДК 321.01

Денисова А.О.,
аспірант кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська
юридична академія»

Політичні партії в Україні знаходяться на шляху до ефективного політичного інституту. Протягом 25 років вони проходили етапи важкого та неоднозначного становлення: від уламків «партії влади» радянських часів, орієнтованих на використання адміністративного ресурсу, до технологічних проєктів, спрямованих на маніпуляції громадською думкою у ході виборчих кампаній. Саме тому у партійному дискурсі й досі переважають політичні технології (реклама та PR, агітація та пропаганда), спрямовані на здобуття підтримки виборців під час електоральних кампаній, а програми партій залишаються переважно формальними документами, які не акцентують увагу на управлінських завданнях та механізмах реалізації політичних та ідеологічних положень.

Ще однією суттєвою ознакою сучасного партійного дискурсу можна назвати вплив медіа-дискурсу, адже партії, замість розбудови організаційних структур та місцевих осередків, активно використовують мас-медіа з метою створення штучних політичних іміджів. Основними суб'єктами у процесі формування партійного дискурсу виступають політичні лідери, які напряму звертаються до масової аудиторії. Усе це, а також фактична відсутність ідеологічної складової (за деякими винятками) обумовлюють специфіку сучасного партійного дискурсу, його змістовне наповнення.

Враховуючи динамічний розвиток партійного дискурсу в Україні на сучасному етапі, розуміємо, що особливої актуальності набувають дослідження інтерпретацій феномена соціальної держави у політичних програмах партій.

Варто погодитись із тим, що у програмах вітчизняних партій можна «знайти одночасно дерегуляцію та підтримку «вітчизняного виробника», зниження податків та підвищення соціального захисту, боротьбу з монополіями та концентрацію земельних ресурсів у власності держави, зниження інфляції та індексацію зарплат і пенсій тощо» [3].

На думку Н. Хоми, «оскільки нині модель соціальної держави в Україні законодавчо не закріплена, то проблема набуває практичного значення <...> у світовій науці тлумачиться неоднозначно, і навіть для визначення поняття використовується недостатньо диференційований ряд – «соціальна держава», «соціальна правова держава», «держава добробуту», «держава соціальних послуг» тощо» [4].

На різних етапах державотворення у партійному дискурсі феномен соціальної держави розглядався у відмінних контекстах, але завжди посідав важливе місце. При цьому більше уваги приділялось «соціальній державі» у дискурсі

лівих та центристських партій. Нині актуалізується з'ясування сутності соціальної держави та шляхів її розбудови в умовах збройного конфлікту на Сході України, анексії Криму, проголошеного курсу на децентралізацію та широкого кола реформ в Україні, у центрі яких знаходиться завдання побудови правової соціальної держави.

Для дослідження партійного дискурсу щодо соціальної держави вкрай важливими є роботи зарубіжних та вітчизняних авторів з таких напрямів:

– теорія та історія політичних партій (А. де Токвіль, Дж. Мілль, М. Вебер, М. Острогорський, Р. Міхельс, В. Парето, М. Дюверже, Р. Даль, Дж. Сарторі та ін.);

– політичні та правові інтерпретації сутності соціальної держави, шляхів її реалізації у сучасних умовах (О. Агарков, М. Арагон, В. Бабкін, К. Біденкопф, К. Гаджиев, Р. Дарендорф, В. Копейчиков, М. Козюбра, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Сіленко, В. Співак, Л. Хайнц, Н. Хома, М. Цвік, Ю. Шемшученко, І. Яковюк та ін.);

– партійний дискурс як складова політичного дискурсу (В. Бебік, Б. Гагалюк, М. Головатий, Т. ван Дейк, А. Кройтор, Дж. Мейс, А. Мелешевич, Ю. Шайгородський, П. Шампань, Ю. Шведа, Ю. Якименко, Д. Яковлев та ін.).

На основі опрацювання наукових джерел можна аргументовано зазначити, що моделі соціальної держави, підходи до її сутності та шляхів досягнення базуються на різних ідеологічних установах політичних партій і є складовою загальних підходів політичної партії до розв'язання усього комплексу соціальних проблем, виражених у партійному дискурсі.

Метою статті є дослідження феномена соціальної держави та його інтерпретацій у партійному дискурсі в Україні.

Партійний дискурс щодо соціальної держави почав формуватись в Європі у першій половині XIX ст. Це було обумовлено декількома групами факторів. По-перше, соціальними та економічними змінами: потреба у захисті громадян з боку держави у випадку втрати основного доходу, увага до соціально незахищених класів, впровадження соціальних пілг як складової соціальної політики держави. По-друге, політичними трансформаціями: зростання ролі політичних партій у процесі управління державою, демократизація виборчих змагань, раціоналізація політики та адміністрування. Відтоді продовжується процес трансформацій концепції соціальної держави, пошуку механізмів її удосконалення.

У політичному дискурсі європейських країн часто використовується термін «держава добробуту», при цьому «соціальна держава» розглядається як одна із моделей «держави добробуту». Але через те, що саме «соціальна держава» закріплена у Конституції як важлива характерис-

тика держави, у партійному дискурсі акцентується увага на цьому терміні.

Соціальна держава є визначеним механізмом втручання органів влади у процес економічної саморегуляції суспільства з метою справедливого перерозподілу основних матеріальних благ. Загальні характеристики соціальної держави, хоча і є визначеними, але варіюються у різних європейських державах. Виділяють різні типи соціальної держави. По-перше, скандинавський, який характеризується акцентуванням на соціальних послугах держави. По-друге, континентальний тип, для якого характерним є увага до трудових відносин та рівня заробітної плати.

Одним із головних критеріїв успішності того чи іншого типу соціальної держави є рівень витрат держави на соціальну політику та забезпечення соціальних потреб громадян. Залежно від рівня соціальних витрат розрізняють «позитивну державу», або «ліберальну» (найнижчий рівень участі держави у перерозподілі благ), «державу соціальної безпеки», або «корпоративістську» (забезпечення державою необхідного мінімуму соціальних виплат), «державу соціальної рівності», або «соціал-демократичну» (найвищий рівень втручання держави у забезпечення соціальної справедливості).

У сучасних умовах відбувається трансформація класичних моделей соціальної держави під впливом процесу глобалізації, яку можна представити як рух від держави добробуту до сервісної держави. «Адже в умовах економічної кризи, глобальних викликів XXI ст. держава не в змозі брати на себе повну відповідальність за добробут особи <...> Сучасне розуміння й визначення соціальної держави має наповнюватися новими конструктами («забезпечення екологічної безпеки», «гарантування конкуренції та розвитку особистої ініціативності громадян щодо забезпечення власного добробуту», «розвиток соціального партнерства», «активна взаємодія з інститутами громадянського суспільства» тощо)» [4].

Відповідним чином змінюються і моделі соціальної держави, з'являються її нові форми: неоліберальна, корпоративно-ліберальна, соціал-демократично-ліберальна, що віддзеркалює тренд до конвергенції основних ідеологічних течій.

При цьому найближчими до класичного ідеалу соціальної держави вважаються країни Північної Європи. Розвиток соціальної держави нерозривно пов'язаний зі становленням громадянського суспільства, парламентаризму, представницької демократії, а отже, успішність реалізації концепції соціальної держави напряму залежить від діяльності політичних партій. Також після 25 років Незалежності слід зауважити, що жодна із наявних у політичному дискурсі Західної Європи моделей соціальної держави не може бути втілена в Україні

без урахування специфіки пострадянських трансформацій та подолання кризових явищ у економіці та політичному просторі.

До функцій соціальної держави належать забезпечення високого рівня захисту соціальних та економічних прав індивіда, соціальний захист різних груп громадян, соціальне вирівнювання задля соціальної справедливості тощо.

На думку І. Яковюка, «історія виникнення соціальної держави набагато давніша, аніж прийнято вважати. Й. Альбер запропонував досить оригінальну періодизацію процесу формування і розвитку соціальної держави. Вона виглядає так: 1-й етап або передісторія становлення соціальної держави (1800–1880 рр.); 2-й етап або початок її розбудови (1880–1914 рр.); 3-й етап або розширення соціальної діяльності держави (1918–1960 рр.); 4-й етап або прискорення темпів її розвитку (1960–1975 рр.); 5-й етап або уповільнення темпів розвитку соціальної держави (починаючи з 1975 р.)» [6].

До основних характеристик соціальної держави слід віднести гарантії соціального захисту громадян; комплексне розуміння сфери соціального захисту, до якої відносять не лише пенсійне забезпечення, а й усі трудові відносини: охорону здоров'я, освіту, відпочинок, соціальне страхування, екологічну складову тощо; активна роль громадянського суспільства, представники якого (політичні партії, профспілки тощо) відіграють не менш важливу роль, аніж органи державної влади.

Слід відзначити необхідність наявності політичних, правових, соціальних та економічних передумов становлення соціальної держави.

До них відносяться «по-перше, наявність громадянського стану суспільства та правової демократичної держави <...> По-друге, соціальна ринкова економіка, яка передбачає поєднання планових та ринкових механізмів регулювання суспільного виробництва; наявність державної, приватної та комунальної форм власності; формування численного середнього класу; нейтралізація негативних проявів ринкової економіки через регулювання і контроль держави. По-третє, соціальна спрямованість програмних та практичних дій держави, її інститутів» [1].

У Конституції України державу проголошено соціальною (ст. 1), але повноцінна та усебічна реалізація цього положення залишається справою політичних еліт майбутнього.

При цьому, на думку І. Яковюка, «оскільки фундаментальним принципом Конституції визнано верховенство права, то розбудові правової держави має бути надано пріоритетного значення. Функціонування ж соціальної держави необхідно розцінювати як діяльність, метою якої є сприяти становленню громадянського суспільства і демократичної, правової держави» [6].

Водночас слід констатувати наявність у партійному дискурсі положень, впровадження яких

буде сприяти формуванню соціальної держави. Йдеться про необхідність забезпечення принципів соціальної справедливості, формування соціальної ринкової економіки (яка здатна гарантувати соціальну орієнтованість економічної політики та водночас економічне зростання), створення сучасної системи соціальної політики щодо незахищених верств населення, посилення соціальної та правової захищеності індивіда.

Але реалізація програмних положень політичних партій щодо соціальної держави можлива лише в умовах підвищення ролі партій та їх фракцій у публічній політиці та публічному адмініструванні. Одним із ключових завдань на цьому шляху стає повернення до пропорційної виборчої системи. Безумовно, «перехід до пропорційної виборчої системи дозволяє населенню ідентифікувати політичну історію кожної партії, її ефективність у створенні коаліцій та участь в урядуванні, а значить – сприяє формуванню більш відповідальної та професійної політики» [5, с. 119].

Проте навіть за сучасної виборчої моделі одним із головних завдань політичних партій є реалізація принципів соціального діалогу та соціального партнерства, розвитку громадянського суспільства та сприяння соціальній структуризації суспільства. Тобто виконання притаманних політичними партіям в умовах демократичного політичного режиму функцій соціального представництва та забезпечення вертикальних та горизонтальних комунікацій між соціальними групами та владою з метою підвищення добробуту усіх без винятку верств населення.

Варто погодитись із тим, що, «визначаючи модель соціальної держави в Україні, слід відмовитися від всеохопного патерналізму та концепту держави загального добробуту <...> При цьому модерна соціальна держава зобов'язана виступити головним суб'єктом реалізації соціальних інвестицій у розвиток освіти, охорони здоров'я, культури» [4].

Під час виборчої кампанії 2014 р. на питанні соціального захисту населення як важливої складової соціальної держави наголошували усі політичні партії. Особлива увага приділялась соціальному захисту учасників АТО та їх родин. Зокрема, «Батьківщина» пропонувала надати учасникам АТО статус учасників бойових дій. У програмах «Народного Фронту» передбачалось надання державою житла для учасників АТО, а «Самопоміч» пропонувала адресне соціальне забезпечення військових (до речі, так само адресну допомогу пропонується надавати й іншим категоріям громадян).

Також «Батьківщина» та «Народний фронт» пропонують створити «єдине вікно» та запровадити електронне урядування в Україні, а люстрацію та скорочення держапарату підтримують усі, окрім «Опозиційного Блоку». У програмі Радикаль-

ної партії є заклик до перерозподілу економічних благ шляхом зниження податків на доходи фізичних осіб і водночас підвищення податків на «сировинну продукцію олігархів», запровадження окремого «податку на олігархів» на час кризи, а також доплати з боку олігархів за приватизовані об'єкти.

Щодо соціальних питань, то «у змаганні з віртуальною щедрості беззаперечним лідером є КПУ, що пропонує безкоштовне житло малозабезпеченим, середню зарплату працівникам бюджетної сфери на рівні зарплати в промисловості, витрати на комунальні послуги – не більше 10% доходу родини, а також безкоштовну освіту й медицину разом із поверненням пенсійного віку до 55 та 60 років <...> РП обіцяє визнати родини з двома дітьми багатодітними (з відповідними пільгами), виділяти вдвічі більше коштів на медицину (тобто 110% Державного бюджету) та відкрити фельдшерсько-акушерські пункти в кожному селі. Не уникнув соціального популізму і НФ, що обіцяє не допустити скорочення субсидування оплати комунальних послуг, та ОБ, що пропонує пільгове кредитування придбання житла для молодих сімей» [3].

Через високу динаміку сучасного політичного процесу в Україні зазнають змін і програми політичних партій, у тому числі й у частині соціальної політики та соціальної держави. Зокрема, в новій редакції програми партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність»» (від 28 серпня 2015 р.) зазначено, що державні службовці мають перетворитися на менеджерів з надання державних послуг громадянам. Відзначимо, що це положення цілком відповідає сучасним уявленням про сервісну державу. Також у програмі визначено механізми та принципи соціальної допомоги: адресність, спрощення процедури отримання, державна турбота про громадян, які зробили належний внесок у добробут суспільства, та фізично не можуть бути повноцінними учасниками ринкових відносин, створення єдиного уніфікованого реєстру осіб, що перебувають на утриманні держави або отримують соціальну допомогу [4].

Таким чином, інтерпретації феномена соціальної держави у партійному дискурсі в Україні пов'язуються із еволюцією громадянського суспільства, правової держави та демократизацією політичної системи. У програмах партій лівого та правого спрямування громадянському суспільству приділяється значно менше уваги, аніж у центристських партіях.

На сучасному етапі у партійному дискурсі переважають теми війни з Росією, децентралізації влади, проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції. Більшість партій обмежується загальними фразами та політичними штампами не лише при формулюванні мети політичного розвитку країни («перемога», «справедливість», «добробут»,

«європейська інтеграція» тощо), а й говорячи про механізми її досягнення та вирішення найскладніших політичних, економічних, безпекових питань сучасності.

Слід відзначити, що позитивно вплинули на розвиток партійного дискурсу в Україні такі фактори:

- перехід від мажоритарної до пропорційної виборчої моделі на виборах 2006 р. (пропорційна система), 2007 р. (пропорційна система). Щоправда, на виборах 2012 р. та 2014 р. відбулось повернення до змішаної системи, яка «розбавила» партійні списки депутатами – мажоритарниками;

- впровадження Конституційної реформи у 2005 р. та повернення до парламентсько-президентської моделі у 2014 р., що суттєво підвищило роль парламентських фракцій політичних партій у формуванні уряду;

- революційні події в Україні у 2004 р. та 2013–2014 рр., які сприяли демократизації влади та суспільства, створили умови для демократизації політичних партій та внесли до партійного дискурсу цілу низку важливих реальних (а не віртуальних) тем стосовно політичного розвитку (децентралізація, безпека, фінансування політичних партій, контроль над партіями з боку суспільства тощо).

У партійному дискурсі соціальна держава інтерпретується як мета політичного розвитку пострадянських країн, а як зразок виступає узагальнена європейська модель соціальної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О. Соціально-політичний маркетинг і розвиток соціальної держави в умовах глобалізації / О. Агарков // Освіта регіону. – 2011. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/387>.
2. Програма партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність»» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2015/12/programa_solidarnist.pdf.
3. Сологуб І. Програми політичних партій: що обирати, коли нема з чого обирати / І. Сологуб // Інформаційне агентство УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/999463-programi-politichnih-partiy-scho-obirati-koli-nema-z-chogo-obirati.html>.
4. Хома Н. Соціальна держава третього тисячоліття: модернізована модель / Н. Хома // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України. – 2014. – № 3 (71). – С. 205–215.
5. Яковлев Д. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. Яковлев. – О. : Астропринт, 2009. – 288 с.
6. Яковюк І. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. Яковюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 199 с.

Єремєєва І.А., Шаповал В.А.

Групи інтересів як суб'єкти політики

УДК 321:17.022.1

Єремєєва І.А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології, соціології
та гуманітарних наук
Дніпропетровського університету імені
Альфреда Нобеля

Шаповал В.А.,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри прикладної економіки
ДВНЗ «Національний гірничий
університет»

У статті проаналізовані теорії групових інтересів, особливості політологічного підходу до поняття груп інтересів, виділені критерії класифікації та особливості статусу груп інтересів в політичній системі.

Ключові слова: суб'єкт політики, групи інтересів, групи тиску, лобювання, групові теорії, політична система.

В статье проанализированы теории групповых интересов, особенности политологического подхода к понятию группы интересов, выделены критерии классификации и особенности статуса групп

интересов в политической системе.

Ключевые слова: субъект политики, группы интересов, группы давления, лоббирование, групповые теории, политическая система.

The article analyzes the basic theory of interest groups, cleared up the political science approach to interest groups. The classification criteria and characteristics of the interest groups status in the political system are highlighted.

Key words: subject of politics, interest groups, pressure groups, lobbying, group theory, political system.

Процеси демократизації політичної системи зумовлені насамперед станом громадянського суспільства, що утверджується в державі. Соціальні групи є вагомим чинником формування громадянського суспільства і, відповідно, істотно впливають на формування політичної системи, особливості політичного режиму, на політичну і громадянську поведінку людей, громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати соціальні суб'єкти та соціальні групи як чинник становлення самої політичної системи суспільства, де вони виступають як суб'єкти політики. Розуміння сутності та ролі соціальних груп в політичній системі пов'язано з усвідомленням сучасного суспільства як системи взаємодії різноманітних групових інтересів, що конкурують за суспільні ресурси та право доступу до процесу розробки та прийняття державних (політичних) рішень, з метою забезпечення групових інтересів та вигод. Через те, що всі учасники політичного процесу мають власні інтереси, соціальні групи в політиці ототожнюються із групами інтересів, які здатні самостійно виробляти та реалізовувати програми дій, що спрямовані на досягнення через свідому діяльність певних політичних цілей. Реалізація завдань груп інтересів переважно відбувається через взаємодію із владою або конкуренцію з іншими соціальними групами. У зв'язку з цим політичне життя суспільства можна розглядати як системну взаємодію різних груп інтересів.

Проблемам групових теорій, типологізації та функціям груп інтересів присвячені роботи А. Бенлі [1], Р. Солсберрі [2], В. Биковця [4], М. Олсона [9], Я. Боренько [5], Д. Виговського [6], О. Долженкова [7], С. Рудницького [12], В. Сумської [13] та інших зарубіжних та українських дослідників. Аналіз наукових публікацій із проблематики ролі груп інтересів вказує на необхідність систематизації та узагальнення наявних підходів щодо місця груп інтересів у сучасній політичній системі. Метою статті є аналіз еволюції групових теорій в політології та висвітлення місця груп інтересів в

сучасній політичній системі із врахуванням критерію їх участі в сфері накопичення політичного капіталу та розподілу впливу на процес прийняття державних рішень.

Розвиток групових теорій в сучасній політології започаткований дослідженням Артура Бенлі «Процес управління» (1908 р.). А. Бенлі стверджував, що основою політики є боротьба людей за реалізацію своїх інтересів не одноособова, а в групах, що створюються на основі спільних інтересів. Стабільність самих груп залежить не від їх здатності нав'язувати свою волю, а від уміння прийти до консенсусу з іншими групами. Саме політичний консенсус, а не силу А. Бенлі трактує як найважливіший стабілізуючий чинник будь-якої політичної системи [1]. Концепція А. Бенлі привела до нового розуміння всього політичного процесу – не як статичного утворення, що існує завдяки силі або суспільному договору, а як процес, в якому головну роль відіграють не окремі індивіди, а групи інтересів.

Американський політолог Д. Трумен надає базову дефініцію груп інтересів як груп, що складаються з людей, що керуються певними інтересами та поглядами, з метою впливу на інші соціальні групи. Групи, що користуються для досягнення своїх цілей допомогою урядових організацій, Д. Трумен називає політичними групами інтересів, а процес групової конкуренції за владу над розподілом ресурсів, подібно до А. Бенлі, оцінює позитивно, як такий, що сприяє стабільності політичної системи в цілому [3].

Взаємозв'язки між індивідуальними та груповими економічними та політичними інтересами розкриваються в теорії обміну американського соціолога Р. Солсберрі. Положення концепції зводяться до таких тверджень. Виникнення групи інтересу залежить від наявності лідера, який фінансує групу з метою отримання в подальшому особистих вигод, наприклад керівних посад в адміністративному апараті. Відбувається обмін послугами: члени групи задовольняють свої специфічні

потреби, а політичний підприємець – свої. В процесі оформлення та зростання групи матеріальні та селективні блага стають провідними мотивами діяльності групи, а керівники намагаються будь-якими засобами зберегти її як джерело постійних матеріальних благ та адміністративного статусу [2]. В цілому теорія обміну Р. Солсбері заперечує твердження Д. Трумена про те, що стабільний розвиток суспільства веде до зменшення активності соціальних груп. Їх активність обумовлена переважно суб'єктивним чинником – здатністю та можливістю окремих лідерів або невеликих груп зібрати навколо себе однодумців.

До основних чинників об'єднання людей у групи Дж. Вілсон відносить децентралізацію політичної системи, за якої головною метою груп інтересів є вплив на державні структури, що сприяє значному збільшенню кількості груп, які використовують різноманітні засоби доступу до уряду задля реалізації своїх інтересів. Постійна або тимчасова слабкість партійних систем також сприяє активності груп інтересів [6, с. 204]. Теорія ангажування пояснює ґенезу груп інтересів діяльністю індивідів, що пов'язують власні матеріальні цілі з досягненням політичних цілей групи. За концепцією «негативного права на коаліцію», обґрунтованою в 1960-ті рр. Ф. Хайском, право на об'єднання в групу поряд із його буквальним значенням містить у собі «негативне право», тобто невід'ємне право кожного працівника не приєднуватися до групи або в будь-який момент вийти з неї [14, с. 69].

Теорії групових інтересів з різних позицій трактують статус груп в політичній системі, природу групового членства, ступінь відповідності переконань між рядовими членами та керівниками, взаємозв'язки матеріальних інтересів з адміністративним апаратом, політикою, ідеологією. Для визначення місця та ролі груп інтересів в політичних системах сучасних держав доцільно зупинитися на розкритті джерел та причин політичної участі, типології груп інтересів та способів впливу на прийняття владних рішень.

Інтереси – це об'єктивно зумовлені мотиви діяльності соціальних суб'єктів (окремих людей, соціальних спільнот), які складаються з усвідомлення ними власних потреб і з'ясування умов і засобів їх задоволення [11, с. 238]. В багатьох випадках інтереси, що складають основу діяльності індивідів та соціальних груп, мають політичний характер. Тобто соціальна група, яка має такий інтерес, перетворюється на групу інтересу, що включена в політичну сферу. Це відбувається за таких умов. По-перше, коли об'єктом інтересу стають будь-які феномени політичного життя, наприклад, інтерес до взяття влади, до надання владі певної спрямованості, завоювання довіри виборців, до внутрішньої або зовнішньополітичної діяльності. По-друге, коли інтерес безпосередньо

спрямований не на політичні, а на інші явища, але для їх реалізації необхідно використовувати політичну владу. Наприклад, інтерес до підвищення власного добробуту не є політичним, але боротьба за реалізацію цього інтересу виражається у вимогах і зверненнях до уряду, парламенту, місцевих органів влади.

Залежно від політико-історичних умов інтереси людей можуть суттєво відрізнитися, відповідно до цього вони приєднуються до груп інтересів, які розподіляються за різними типами. Різноманітність груп інтересів обумовлює актуальність її класифікації в політології. Класифікація груп інтересів здійснюється на підставі різних критеріїв. Розповсюдженою класифікацією груп, що мають на меті безпосередній вплив на прийняття політичних рішень, є поділ на лобістські організації та групи тиску. Висвітлення характерних ознак указаних об'єднань дає змогу більш повно висвітлити методи діяльності та способи взаємодії груп інтересів з владними структурами.

Ефективність діяльності груп інтересу залежить від напрямку їх зусиль. В політичних системах різних країн відрізняється значення суб'єктів, що приймають конкретні рішення. Центр прийняття рішення може знаходитися в законодавчій або виконавчій владі, органах місцевого самоврядування. Розуміння того, з ким і як треба вступати в контакт для сприяння прийняттю вигідного для групи рішення, привело до утворення організацій, які спеціалізуються на засобах впливу. В більшості країн такі організації називають групами лобіювання.

Лобістськими групами є формально зареєстровані або тіньові об'єднання, що допомагають окремим групам інтересів розв'язувати проблеми, використовуючи свої зв'язки та авторитет у владі [10, с. 421]. Політичного змісту поняття лобіювання набуває наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Саме з цього часу в США здійснюється лобіювання, відповідно до першої поправки до Конституції, яка гарантує право громадян звертатися до офіційних органів зі скаргами. З 1946 р. лобіювання в США регламентується «Законом про регулювання лобізму», крім США, закони, що регулюють лобіювання є в інших країнах, наприклад, у Великобританії, Австралії, Бразилії. Але, незважаючи на наявність чи відсутність законодавчого визнання, лобіювання існує в будь-якому суспільстві, а от межі його впливу, особливості представництва та ступінь цивілізованості визначаються характером політичного режиму, правовою культурою та іншими особливостями політичного та соціально-економічного розвитку країни.

Поняття лобіювання та його наслідків стали предметом вивчення представників різних суспільних наук, але найбільш поширеним є саме політологічний підхід. Найбільшою науковою актуальності

ця проблема набуває у 50-60-ті рр. ХХ ст., коли під лобіюванням розуміли весь процес взаємодії держави і громадянського суспільства. На думку Д. Трумена, лобіювання є природним правом громадян представляти власні інтереси за допомогою лідерів груп впливу. Англієць С. Файнер визначив лобіювання як будь-яку діяльність організацій, що впливають на органи державної влади з метою сприяння власним інтересам, при цьому ці організації, на відміну від партій, не можуть самі взяти відповідальність за владу в країні. Французький науковець Ф. Фарнел визначає лобіювання як продуктивне втручання у господарські та соціальні процеси з використанням політичних методів і засобів. Він підкреслює, що в політичному відношенні лобіювання сприяє зміцненню засад толерантності у суспільстві. Британський дослідник Л. Зеттер характеризує лобіювання як процес пошуку засобів впливу на владу шляхом інформування громадськості щодо політичних питань, що стоять на порядку денному [13]. В цілому в межах політологічного підходу лобіювання розглядається як суспільно-політичне явище, яке є вагомим чинником процесу прийняття політичних рішень та суспільно-політичної комунікації.

Лобіювання може набувати прямого та непрямого характеру. Пряме лобіювання характеризується застосуванням методів безпосереднього впливу на осіб, що визначають політику через представників організованих інтересів. Формами такого впливу є безпосередній контакт з особами, що приймають політичні рішення; надання їм інформації (здійснення експертизи); приватні зустрічі; судові процеси. Формами непрямого лобіювання є фінансування виборчих кампаній; лобіювання в межах ідеології «грас-рутс» – спосіб впливу, який залучає до процесу лобіювання членів або прихильників групи інтересів (термін “grass-roots” означає відповідну діяльність недержавних організацій); інформаційні кампанії (спосіб впливу на широку громадськість); утворення союзів, коаліцій. Ресурсами лобіювання виступають фінансові, інформаційні, людські ресурси, а також особисті зв'язки.

Як вже зазначалося, задоволення колективних інтересів у більшості випадків вимагає владних рішень. Група інтересів, яка домагається задоволення власних інтересів через цілеспрямований вплив на інститути публічної влади, характеризується як група тиску [16, с. 335]. Певний час не існувало розмежування понять «група інтересу» та «група тиску». Трагування групи тиску (pressure groups) як різновиду груп інтересу виникло в американській політології в середині 20-х рр. ХХ ст. Французький політолог Р.-Ж. Шварценберг визначав групу тиску як групу інтересів, що чинить тиск на органи влади, і наголошував на спадковості між групами інтересів та групами тиску.

Наголошуючи на відмінності понять «група тиску» та «група лобіювання», український дослідник Д. Виговський деталізує ознаки груп тиску. По-перше, для здійснення тиску необхідна організація. Особи, які стихійно беруть участь у демонстрації, мітингу, не є групою тиску. Якщо ж демонстрацію організувала група, то це стає одним зі способів дії групи тиску. По-друге, група повинна мати «упереджений» характер, тобто не має бути нейтральною щодо цілей, заради яких вона працює. Упередженість виявляється в наявності власної політичної мети, що відбиває інтереси групи. По-третє, група має бути самостійною з погляду можливостей ухвалювати рішення. По-четверте, група тиску спроможна ефективно вирішувати свої проблеми. На підставі цих ознак групу тиску можна визначити як організацію, створену для захисту інтересів і здійснення тиску на владу з метою домогтися від неї ухвалення таких рішень, які відповідають інтересам цієї групи [6, с. 208].

Незважаючи на відмінності та різноманіття груп інтересів в політиці, всі вони мають спільні риси, що характеризують як внутрішні так і зовнішні прояви групової діяльності: групи інтересів є колективними за своїм характером діяльності; члени групи інтересу пов'язані захистом спільних, а не особистих інтересів; групи інтересів створюються задля досягнення своїх цілей в органах державної влади, тобто групи, для яких політична активність не є пріоритетною, не належать до груп інтересів; групи інтересів не мають на меті захоплення політичної влади, але вони можуть делегувати до влади своїх представників для реалізації власних інтересів; групи інтересів – це недержавні утворення.

Результативність діяльності груп інтересів залежить від ресурсів, які може використати група в процесі своєї діяльності. Найважливішим ресурсом впливу є легітимність групи, як правило, найбільший рівень легітимності спостерігається у великих об'єднань, найнижчий рівень характерний для субкультур, що не мають реального впливу на загальнополітичні процеси. Значним ресурсом є значимість конкретної акції групи інтересів, а саме її вплив на політичну, соціальну й економічну стабільність. Важливим ресурсом є політичні можливості групи інтересів – ті з них, які мають авторитет у суспільстві, можуть безпосередньо звертатися до політичних суб'єктів. Інші ж групи, які не мають каналів прямого доступу до еліти, змушені впливати опосередковано. Один із варіантів полягає в первісному впливі на суспільну думку, щоб потім уже вона впливала на тих, хто ухвалює політичні рішення. Залежно від характеру впливу, розрізняють три його типи: вплив на тих, хто ухвалює політичні рішення; вплив на партії, що втримують або контролюють владу; вплив на суспільну думку, яка впливає на владу. Серед найважливіших можливостей Д. Виговський виділяє близькість до особи

або організації, що ухвалює рішення; володіння засобами, достатніми для всього комплексу дій, потрібних для реалізації інтересів; можливості здійснювати політичний вплив у широкому значенні цього слова; можливості для здійснення економічного впливу; інформаційні можливості; можливості використати силові методи [6, с. 209]. Важливими ресурсами політичного впливу груп інтересів є їх чисельність, мобілізаційна здатність і активність членів, фінансові можливості.

Авторитет груп інтересів підтримується, зокрема, зв'язками, суспільною довірою, формальними та неформальними зв'язками з парламентом та органами виконавчої влади. Такі групи можуть безпосередньо звертатися до осіб або установ, що приймають владні рішення. Групи інтересів, що не мають каналів прямого доступу до еліти, впливають опосередковано. Спочатку вони активізують і впливають на суспільну думку, що, в свою чергу, впливає на тих, хто приймає політичні рішення. Залежно від характеру впливу розрізняють такі типи впливу: вплив на тих, хто приймає політичні рішення (тобто на владу); вплив на партії, що утримують або контролюють владу; вплив на суспільну думку, яка впливає на владу.

Отже, групи інтересів є добровільними об'єднаннями громадян, які створені для представлення їх інтересів у взаємовідносинах з іншими групами та політичними інститутами та призначені для впливу на інститути влади.

Теорії групової участі в політиці характеризують групи інтересів як особливий клас політичних суб'єктів, що відокремлені від офіційних владних структур. Загальною рисою групових теорій є визнання груп інтересів як інститутів громадянського суспільства, що сприяють вільному самовиявленню громадян, мирному змагальному узгодженню їх різноманітних інтересів при дотриманні демократичних принципів.

Суб'єктом політики може вважатися та група інтересів, яка може активно реалізовувати власні інтереси. Проаналізувавши різні типи груп інтересів, можна зробити висновок, що, незважаючи на відмінності, всі вони є повноправними учасниками політичної комунікації, в ході якої групи інтересів встановлюють необхідні для себе контакти та зв'язки, що дає змогу відігравати різні політичні ролі.

За функціями групи інтересів є соціальними інститутами опосередкування, тобто через групи відбувається структурування громадянського суспільства на основі спільних інтересів та взаємодії соціального середовища з державними інститутами.

Місце та роль груп інтересів як інститутів опосередкування в демократичних системах визначають такі ресурси впливу, як легітимність групи, статус у суспільстві, можливість та ступінь ефективності

застосування групами санкцій як засобу просування власних інтересів. Групи інтересів мають значну перевагу за умови володіння значним економічним потенціалом та зв'язками з інститутами, які приймають політичні рішення.

Беручи участь в діяльності груп інтересів, громадяни переходять від соціальної до політичної активності. Широке представництво соціальних потреб групами інтересів та оптимальне здійснення ними своїх функцій сприяють розвитку всебічних зв'язків між суспільством та державою. В цілому цивілізована взаємодія влади та груп інтересів суттєво доповнює систему партійного представництва інтересів громадян та організацій і є важливою умовою побудови демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bentley A. The Process of Government: A Study of Social Pressures / A. Bentley. – New Jersey : Transaction Publishers, 1995. – 501 p.
2. Salisbury R. An Exchange Theory of Interest Groups / R. Salisbury // *Midwest Journal of Political Science*. – 1969. – № 13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://faculty.smu.edu/jmwilson/salisbury.pdf>.
3. Samson S. David Truman's The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion Study Guide / S. Samson [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1293&context=gov_fac_pubs.
4. Биковець В. Групи інтересів у політиці: досвід типологізації / В. Биковець // *Віче*. – 2007. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.viche.info/journal/440.
5. Боренько Я. Групи інтересу у сучасній теорії політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Я. Боренько ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2002. – 17 с.
6. Виговський Д. Групи інтересів як центр політичного впливу на внутрішньодержавному рівні / Д. Виговський // *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. – 2008. – Вип. 11. – С. 202–211.
7. Долженков О. Групи тиску в політичному процесі України / О. Долженков // *Панорама політологічних студій*. – 2013. – Вип. 11. – С. 129–136.
8. Лісничук О. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Лісничук ; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2000. – 20 с.
9. Олсон М. Логика коллективных действий: Общественные блага и теория групп / М. Олсон. – М. : Фонд Экономической Инициативы, 1995. – 165 с.
10. Основи демократії : [навч. посібник] / за заг. ред. А. Колодій. – К. : Ай Бі, 2002. – 684 с.
11. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. – 2-е вид., допов. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
12. Рудницький С. Інтереси і групи інтересів: стадіальний і структурний аспекти / С. Рудницький //

Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал. – 2010. – № 1. – С. 168–172.

13. Сумська В. Теоретичні підходи до визначення поняття «лобіювання» / В. Сумська // Державне будівництво. – 2010. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/03.pdf>.

14. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М. : Экономика, 1992. – 175 с.

15. Чувардинський О. Групи інтересів у громадянському суспільстві / О. Чувардинський // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 78–86.

16. Шляхтун П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 576 с.

Клюєв К.Г.

Застосування математичного моделювання в дослідженні політичних конфліктів

У статті аналізується можливість застосування математичного моделювання в дослідженнях сучасних політичних конфліктів. Головна увага зосереджена на аналізі основних підходів до застосування моделювання в рамках політичного процесу, зокрема в разі дослідження політичних конфліктів.

Ключові слова: політичний конфлікт, моделювання, математичні моделі, політичний процес, регулювання, оптимізація.

рамках политического процесса, в частности при исследовании политических конфликтов.

Ключевые слова: политический конфликт, моделирование, математические модели, политический процесс, регулирование, оптимизация.

This article analyzes the possibilities of the use of mathematical modeling in studies of contemporary conflicts. The main attention is focused on the analysis of the main approaches to the use of simulation in the political process, in particular on the analysis of political conflicts.

Key words: political conflict, modeling, mathematical model, political process, regulation, optimization.

УДК 323.2

Клюєв К.Г.,
аспірант кафедри соціальних теорій
Інституту післядипломної та
інноваційної освіти
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

В статье проводится анализ возможности применения математического моделирования в исследованиях современных политических конфликтов. Главное внимание сосредоточено на анализе основных подходов к применению моделирования в

Затребуваність комплексних теоретичних моделей у політичному аналізі спонукає дослідника залучати до розгляду набагато більший обсяг інформації, ніж під час вузькоспеціалізованого аналізу. Це породжує таке явище, як надмірність інформації, що загрожує досліднику величезними витратами часу на непродуктивну діяльність. Тому для політичного аналітика особливе значення мають процедури й методи «стиснення» інформації, тобто інформаційна вибірка, з одного боку, все ще містить істотну інформацію, з іншого – піддається реальному осмисленню. Так як робочий інформаційний масив, як правило, містить і кількісну, і якісну інформацію, для «стиснення» застосовують як методи абстрагування від несуттєвих зв'язків, так і математичні техніки, що зменшують кількість змінних і факторів.

Моделювання в політиці означає опис політичних процесів за допомогою обмеженої кількості значущих, вагомих факторів. Обмеження кількості факторів відбувається за рахунок абстрагування від тих, впливом яких на процес за певних обставин можна знехтувати. При цьому моделювання забезпечує отримання досвіду, дає змогу, припускаючись помилок, виправляти їх, уникаючи матеріальних і моральних втрат; здійснювати перевірку запропонованих модифікацій систем і процесів; вивчати організацію й структуру систем у динаміці ще задовго до втілення їх у життя; відтворювати події минулого, сьогодення, а також, звичайно, і можливого майбутнього та перевіряти дію сил у тих процесах, які складно відтворити в реальних умовах або які взагалі відтворити неможливо [8].

Як зазначає С. Денисюк, математичне моделювання стає все більш значущим, і зарубіжні дослідники вважають його досить ефективним для вивчення політичних процесів. Воно насамперед застосовується для дослідження й супро-

воду процесу ухвалення рішень. Моделювання дає змогу визначити механізми розвитку політичного процесу, допомагає орієнтуватися в складному електоральному процесі, а також знаходити зв'язки між елементами процесу, недоступні іншим методам вивчення політичного процесу. Методика політичного моделювання, розроблена Сааті, може використовуватися, наприклад, у ході політичних переговорів. За допомогою математичного моделювання проводяться дослідження суспільно-політичної ситуації, формулюються стратегії політичної поведінки. Використання математичного моделювання в політології робить необхідним глибоке осмислення цього методу пізнання об'єктивних закономірностей функціонування та розвитку суспільства, що надає можливість отримати різні форми організації навчального процесу й забезпечує міждисциплінарне дослідження актуальних суспільно-політичних предметів [3].

Першими з представників соціальних наук математичне моделювання стали використовувати економісти. Приблизно тоді ж на цей шлях встала психологія, яка почала користуватися формальними методами для вивчення особливостей поведінки людей. Політична наука також із часом поступово почала йти шляхом використання кількісних методик. Сьогодні політологія за широтою використання моделей соціальної поведінки поступається тільки економіці.

Більшість учених вважають, що розвиток теорії політичного моделювання був розпочатий Л. Річардсоном у роботі «Математична психологія війни» (1919 р.). За цей час цей підхід пройшов деяку трансформацію та набув найбільшого впровадження в економічній науці. Великий внесок був зроблений також А. Даунсом, який поєднав теорію суспільного вибору й моделювання, що

надало можливість використовувати цей метод для вивчення суспільно-політичних процесів.

З часом цей підхід набував все більшого розповсюдження та викликав у науковців неабиякий інтерес. Це дало змогу розширити межі застосування математичного моделювання та впроваджувати в політичну практику цю методологію. Тут варто звернути увагу на розробки в цій галузі таких учених, як В. Райкер, Р. Шеннон, М. Олсон, Г. Таллок, Ч. Лейв, Дж. Марч, Дж. Бьюкенен, Д. Паттон та ін. Щодо українських науковців, то варто відзначити підвищення інтересу до цього напрямку останнім часом. Це ґрунтовні дослідження М. Польового, С. Денисюк, І. Пивончук та інших авторів.

Метою статті є аналіз можливості застосування математичного моделювання в дослідженнях сучасних політичних конфліктів. Для цього необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати основні підходи до застосування моделювання в рамках політичного процесу, зокрема до аналізу політичних конфліктів; окреслити розвиток і впровадження в методологію політичної науки математичного моделювання; проаналізувати класи математичних моделей Сааті Томас Л.; проаналізувати етапи процесу моделювання політичного конфлікту; прогнозувати застосування математичних моделей для аналізу сучасних політичних конфліктів.

К. Боулдінг конструє дві моделі соціального конфлікту – статичну та динамічну. На його думку, всі колізії (конфлікти) мають загальні елементи й однакові шляхи розвитку. У теорії К. Боулдінга вперше створюється модель конфлікту в широкому її розумінні: в ній конфліктна взаємодія відтворюється в ідеалізованій формі, хоча й без будь-якої явної схематизації. Тим не менше, використання термінології теорії ігор у загальній теорії конфлікту свідчить про дослідження конфлікту не тільки в рамках загальної моделі, а й у напрямі шляхів подолання конфлікту. Автор вважає, що його абстрактна модель конфліктної ситуації або конфліктного процесу з деякими модифікаціями може бути застосовна до аналізу й міжнародних конфліктів і воєн, сімейних, правових, расових і політичних конфліктів [2, с. 268].

У тому ж значенні, що й К. Боулдінг, термін «модель конфлікту» вживають американські соціологи Р. Мак і Р. Снайдер. Використовуючи різні поняття, які виражають відносини конфлікту, – антагонізм інтересів і непримиренність цілей, соціальний розкол і напруженість взаємин, агресивність, ворожість, конкуренцію і суперництво, вони визнають, що жодне з них не є синонімом конфлікту. Властивості цього поняття становлять модель для впізнання (ідентифікації) й характеристики конфліктного феномена. До них можна зарахувати обмеженість загального об'єкта домагання сторін, поведінку кожної сторони, яка розрахована на те, щоб заподіяти шкоду іншій стороні,

за рахунок програшу якої можна було б здійснити свій виграш [2, с. 144–145].

Разом із цим у біології, математиці та соціології створювалися особливі моделі конфліктів – математичні. В. Вальтерр, розглядаючи конкуренцію двох біологічних видів за загальне місце в мікрокосмосі, створює багатовидові моделі, зокрема модель боротьби за існування в замкнутому середовищі двох біологічних видів, один із яких підтримує існування виключно полюванням на інший вид. Модель Фр. Ланчестера подає опис за допомогою диференціальних рівнянь інтенсивності втрат воюючих сторін [6, с. 90–102].

Для розв'язання завдань дослідження вчені застосовують різні моделі прикладного моделювання. Наприклад, на основі системного підходу створені й активно використовуються змістові моделі, передусім моделі криз, революцій, катастроф, хаосу. Не менш розробленим підходом до вивчення політичного процесу є теорія раціонального вибору, на основі якої досить часто застосовується метод моделювання. Насамперед маються на увазі ігрові моделі конфлікту і процесу ухвалення рішень. Також важливу роль відіграють динамічні моделі, які моделюють розвиток деякого процесу в часі. Прикладом динамічних моделей є модель Річардсона. Оскільки Першій світовій війні передувала гонка озброєнь, Річардсон звернувся до розгляду цього явища. Завдяки своїм заняттям фізикою він був добре знайомий із диференціальним вирахуванням, які використав під час моделювання динамічних процесів. Гонка озброєнь, міркував він, теж є динамічним процесом і може бути приблизно описана за допомогою математичної моделі. Спробувавши десятки складних математичних формул, Річардсон, зрештою, зупинився на відносно простій моделі, що враховує дію всього лише трьох факторів. Перший із них полягає в тому, що держава Х відчуває наявність військової погрози з боку супротивника – держави Y. Чим більшою кількістю озброєнь розташовує Y, тим більше озброєнь захоче придбати X у відповідь на сприйману нею погрозу. Однак у той же самий час держава X змушена вирішувати й насущні соціальні завдання й не може перевести всю економіку на військове виробництво. Отже, чим більшою кількістю озброєнь володіє X, тим менше додаткових озброєнь вона зможе придбати через наявний тягар витрат. Також, на думку Річардсона, існують і минулі образи, що впливають на загальний рівень озброєнь. Важливість моделі Річардсона полягає в її автономності: якщо вам відомі значення коефіцієнтів і рівні озброєнь держав X та Y у якомусь році, ви можете за допомогою цієї моделі прогнозувати величину рівня озброєнь у будь-якому наступному році. Це надає моделі здатність прогнозувати майбутнє, і Річардсон сподівався, що якщо політики зможуть пророкувати наближення

війни, то вони зможуть навчитися й запобігати їй [5, с. 306]. Однією з найважливіших характеристик моделі Річардсона є стабільність. У найпростішій формі стабільність визначається тим, якими – прискореними або вповільненими – темпами розвивається гонка озброєнь.

Наприкінці 1970-х років М. Уоллес виявив, що нестабільність гонки озброєнь тісно корелює з війною. Використовуючи більш складне, однак, засноване на моделі Річардсона визначення гонки озброєнь, М. Уоллес виявив, що із 28 серйозних міжнародних конфліктів, що супроводжувалися гонкою озброєнь у період з 1816 по 1965 рр., 23 завершилися війною. А з 71 конфлікту, які не засновані на гонці озброєнь, тільки 3 перейшли у війну. Модель Річардсона є однією з динамічних моделей. Багато із цих моделей реалізуються у вигляді диференціальних рівнянь, а багато – запозичують математичний апарат із моделей демографічного зростання й інших біологічних процесів. Ще більш складними є динамічні комп'ютерні імітаційні моделі, які комп'ютеризують складні процеси за допомогою великих систем рівнянь, що не піддаються вирішенню алгебраїчними засобами. Об'єктами комп'ютерних імітаційних моделей найчастіше є цілі держави або глобальні політичні або економічні системи [5, с. 307–308].

Після Другої світової війни математичний підхід став використовуватися для вирішення проблем, пов'язаних із військовими діями й контролем над озброєнням. Так, наприклад, Сааті Томас, займаючись дослідженням питання про можливість ядерної війни та подальших подій у цьому напрямі (чи можливе її закінчення на початковому етапі при мінімальних руйнуваннях), створює свою динамічну модель ядерної війни. Аналіз цієї моделі дає змогу зробити деякі висновки про те, як починаються війни, як вони протікають і як закінчуються. Модель визначає співвідношення ракет, яке з великою часткою ймовірності не призведе до війни. Залежно від умов визначається оптимальна стратегія для нападаючої сторони: завдати по основних центрах противника або рішучий тотальний удар, або контрольований тотальний удар [9, с. 103–109].

Сааті Томас Л. виділяє три класи математичних моделей:

1. Детерміновані (описують) моделі, представлені у формі рівнянь або нерівностей, що описують поведінку системи.
2. Моделі оптимізації (нормативні) моделі, що містять вирази, представлені в алгебраїчному, диференціальному або інтегральному вигляді, які необхідно максимізувати або мінімізувати.
3. Імовірнісні моделі, які також виражаються у формі рівнянь або нерівностей, але мають імовірнісний сенс, наприклад, у них може йти мова про математичні очікування [9, с. 29–30].

Запропоновані Сааті Томас Л. математичні моделі можуть бути застосовні до опису будь-якого соціально-політичного явища або процесу.

Математичний опису конфліктної взаємодії з часом був наповнений новими дослідженнями та концепціями, зокрема теорією ігор. Модельні описи створювалися з метою вибору оптимального варіанта регулювання можливого розвитку конкретної конфліктної ситуації. Однак надії на те, що за допомогою класичної теорії ігор удасться знаходити рішення будь-яких конфліктів, причому в різних системах, включаючи соціальні та політичні, зазнали краху.

Важливе місце моделювання конфлікту посідає в Єдиній теорії конфлікту В. Светлова, яка заснована на системному аналізі, доповненому елементами теорії графів, теорії ймовірностей, динамічного аналізу й теорії ігор [10].

Математичні моделі можна умовно поділити на три взаємопов'язані групи: 1) детерміновані моделі, представлені у формі рівнянь і нерівностей, що описують поведінку системи, яка вивчається; 2) моделі оптимізації, що містять вираз, який потрібно максимізувати або мінімізувати при певних обмеженнях; 3) імовірнісні моделі, які також виражаються у формі рівнянь і нерівностей, але мають імовірнісний сенс, тобто пошук рішення заснований на максимізації середнього значення корисності [11, с. 181].

За логічними рівнями моделі поділяються на макро- й мікромоделі. Залежно від способу опису об'єкта моделі останні є кількісними та якісними [4, с. 17]. За відношенням до реальності розрізняють моделі даного, можливого й бажаного стану системи. Перші використовуються під час дослідження властивостей реально існуючого об'єкта. Моделі другого і третього типів формуються при необхідності врахувати можливі зміни заданого об'єкта під впливом різних обставин.

У разі виникнення суперечності між даним і бажаним станом системи використовується модель проблемної ситуації. Шляхи та засоби для подолання цієї суперечності містяться в моделях рішення [3]. Також класифікують моделі за їх походженням на штучні і природні. Перші створюються цілеспрямовано для розв'язання конкретних завдань, другі формуються як результат певного процесу [11, с. 180].

Процес моделювання конфлікту може бути розглянутий із різним ступенем деталізації, в узагальненому вигляді можна виділити такі його етапи:

1. Постановка завдання. Моделювання необхідне з метою дослідження причин виникнення конфліктів, а також їх ескалації; розгляду різних варіантів вирішення конфлікту; визначення співвідношення та рівноваги сил в оборонних або наступальних діях; прогнозування ефективності застосування тієї чи іншої стратегії в конфліктній

ситуації; планування переговорів у частині вироблення оптимального рішення.

2. Вибір моделі. На цьому етапі дослідник від попереднього вивчення конфлікту переходить до створення «заступника», на підставі вивчення якого можна вирішити поставлене завдання найбільш раціональним способом.

3. Дослідження моделі. На цьому етапі модель стає предметом теоретичного аналізу. Усі дії дослідника спрямовані на отримання знань про цей об'єкт, його властивості й відносини. На цьому етапі можлива математична обробка моделі.

4. Інтерпретація результатів. На базі отриманих результатів знання про моделі трансформуються в знання про досліджувану ситуацію, описуються сценарії можливого розвитку подій, оцінюється ймовірність подій у кожному сценарії, обирається оптимальна стратегія поведінки, що дає змогу сформулювати відповідне рішення поставленого завдання.

Отже, основні підходи до практичного вивчення політичних конфліктів пов'язані з дослідженням причин і функцій цього феномена, динаміки конфліктної поведінки і спробами побудови, виходячи із загальної теорії конфлікту. Тому можна говорити про побудову ґрунтового методологічного та загальнотеоретичного фундаменту для моделювання конфліктів за допомогою виявлення загальних структурних і динамічних показників та індикаторів. Сьогодні потреби суспільного розвитку створюють об'єктивну необхідність у такому знанні, на підставі якого проблеми вирішення політичних конфліктів можна було б здійснювати найбільш оптимальним шляхом.

Використання математичних моделей і методів надає можливості враховувати всі можливі варіанти подій і поведінкових типів реакцій суб'єктів при зміні обставин у тій чи іншій конфліктній ситуації. Моделі можуть допомогти суб'єктам конфліктної взаємодії у виборі розумних рішень, оскільки математичне формулювання складних проблем указує на можливі результати і сприяє визначенню оптимальних стратегій. З іншого боку, створюючи модель конфлікту, необхідно чітко вказувати межі та кордони допустимих під час моделювання спрощень, не допускаючи абсолютного розчинення одиничних ознак конфлікту в загальних формалізованих описах.

Повноцінна формалізація під час аналізу політичних конфліктів може бути здійснена тільки за

наявності емпіричних даних, які містять кількісні уявлення або надають можливість продукувати їх. Математичне моделювання не обмежується операціями з кількісними показниками, воно також працює з якісними характеристиками політичного конфлікту. У цьому випадку математичні моделі є засобом вивчення логічних наслідків політичних конфліктів. Вирішальним прогностичним інструментом при цьому є характер траєкторії, яка відображає динаміку політичного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боришполець К.П. Методы политических исследований / К.П. Боришполець. – М. : Аспект пресс, 2005. – 221 с.
2. Гвишиани Д.М. Избранные труды по философии, социологии и системному анализу / Д.М. Гвишиани. – М. : «Канон+», 2007. – С. 267–269.
3. Денисюк С.Г. Математичне моделювання в політології в контексті гуманітарної освіти / С.Г. Денисюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/denisyuk.php>.
4. Денисюк С.Г. Моделювання політичних процесів / С.Г. Денисюк, А.А. Шиян // Прикладна політологія : [навч. посіб.] / за ред. В.П. Горбатенка. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 472 с.
5. Мангейм Дж. Политология. Методы исследования / Дж. Мангейм, Р. К. Рич ; пер. с англ. – М. : Весь Мир, 1997. – 544 с.
6. Нечипоренко Л.А. Буржуазная «социология конфликта» / Л.А. Нечипоренко. – М. : Политиздат, 1982. – 142 с.
7. Овчинникова Т.М. Моделирование как метод регулирования конфликта / Т.М. Овчинникова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 6 (44) : в 2 ч. – Ч. 2. – С. 143–146.
8. Півончук І. Використання прикладного моделювання під час аналізу міжнародних політичних процесів / І. Півончук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nato.pu.if.ua/journal/2009/2009-24.pdf>.
9. Саати Томас Л. Математические модели конфликтных ситуаций / Л. Томас Саати ; пер. В.Н. Веселова и Г.Б. Рубальского ; под ред. и с предисл. И.А. Ушакова. – М. : Совет. радио, 1977. – 302 с.
10. Светлов В.А. Управление конфликтом. Новые технологии принятия решений в конфликтных ситуациях / В.А. Светлов. – СПб. : Росток, 2003. – 135 с.
11. Яковлев И.Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование / И.Г. Яковлев // Полис. – 1998. – № 3. – С. 179–189.

Кокорев О.В.

Об'єктивні та суб'єктивні передумови входження країн Балтії в європейський простір

У статті аналізуються особливості розвитку країн Балтії, об'єктивні та суб'єктивні передумови їх інтеграції. Подано аналіз системи поглядів на пріоритети й орієнтацію зовнішньополітичного курсу, прийняття зовнішньополітичних рішень, оцінено зовнішньополітичну діяльність прибалтійських держав. Виділено основні класичні елементи успішної європейської інтеграції та охарактеризовано геополітичну роль регіону.

Ключові слова: альянс, європейська інтеграція, Європейський Союз, Литва, Латвія, Естонія, сучасний політичний процес, моніторинг, криза, МВФ.

В статье анализируются особенности развития стран Балтии, объективные и субъективные предпосылки их интеграции. Представлен анализ системы взглядов на приоритеты и ориентацию внешнеполитического курса, принятие внешнеполитических решений, оценена

внешнеполитическая деятельность прибалтийских государств. Выделены основные классические элементы успешной европейской интеграции и охарактеризована геополитическая роль региона.

Ключевые слова: альянс, европейская интеграция, Европейский Союз, Литва, Латвия, Эстония, современный политический процесс, мониторинг, кризис, МВФ.

The article analyzes the features of the development of the Baltic countries, the objective and subjective conditions of their integration. The analysis system of views on the priorities and orientation of foreign policy, foreign policy decision-making, estimated foreign policy of the Baltic states. The basic elements of the classic success of European integration and is characterized by geopolitical role in the region.

Key words: alliance, European integration, European Union, Lithuania, Latvia, Estonia, modern political process, monitoring, crisis, IMF.

УДК 327.7

Кокорев О.В.,
кандидат філософських наук,
докторант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Актуальність статті визначається тим, що гасло «Назад до Європи!» поставило перед прибалтійськими елітами питання про пошук нової мети у сфері зовнішньої політики країн Балтії в євроатлантичній інтеграційній структурі.

Основні пріоритети країн Балтії щодо членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) було сформульовано та прийнято в 2004 р. Ці пріоритети зберігають свою актуальність. Згодом вони пройшли певну модернізацію під впливом мінливих зовнішньополітичних обставин.

Аналіз об'єктивних і суб'єктивних передумов входження країн Балтії в міжнародну спільноту та роль їх взаємин із ЄС можна простежити в роботах відомих дослідників цього питання, насамперед Є. Болотникова, Н. Капітонова, Д. Митрани, В. Молле та інших. Використано роботи авторів, які проживають у країнах Балтії та займаються питаннями інтеграції: Я. Урбанович, Н. Мачуліса, Е. Смігли, П. Барзаускаса та інших. Також під час дослідження було використано інформацію офіційного сайту Європейської Комісії, присвяченого регіональним проблемам ЄС (http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.cfm).

Мета статті полягає у вивченні об'єктивних і суб'єктивних передумов входження країн Балтії до Європейського Союзу та їх прагненні до основних європейських цінностей: демократії, ринкової економіки, прав людини. З огляду на зазначену мету завданнями дослідження є такі:

– проаналізувати теоретичні підходи й принципи зовнішньої політики до процесу входження країн Балтії в ЄС, звертаючи особливу увагу на об'єктивні та суб'єктивні передумови цього процесу;

– визначити вплив зовнішньополітичного вектора на внутрішні пріоритети країн Балтії.

Як відомо, після розпаду соціалістичного табору, а потім і Радянського Союзу країни Балтії демонстрували високі й стабільні темпи економічного зростання. Саме вони найбільш швидко розвивались не лише серед країн пострадянського простору, Центральної та Східної Європи, а й серед країн Європейського Союзу на початку нового століття. Ними було ухвалено такі цілі та принципи зовнішньої політики:

– брати активну участь у формуванні загальної політики ЄС, у тому числі розробці конституційної реформи;

– стати одним із регіональних центрів, роблячи відчутний внесок у політику сусідства, і підтримувати політику «відкритих дверей» ЄС;

– стати частиною ЄС з інфраструктурної позиції, а саме шляхом реалізації транспортних проектів;

– вступити до Шенгенського простору та в Єврозону;

– якнайшвидше ліквідувати обмеження в питаннях вільного пересування робочої сили.

У Європі вже створено інтегровану й ефективну енергетику. Водночас кожен із напрямів стратегії забезпечено одним або декількома цільовими показниками, досягнення яких у 2016 р. показуватиме ефективність стратегії загалом. Цими показниками є такі:

– кількість осіб, які беруть участь у професійних, культурних, академічних та інших обмінах, що здійснюються відповідно до програмами ЄС, має збільшитись на 50%;

– до 2017 р. має бути досягнуто загального рівня зайнятості 70% (згідно з даними Eurostat 72% в 2008 р., 64,3% у 2010 р. та 69,9% в 2014 р.);

– показник рівня ризику бідності не повинен бути вищим, ніж середній на теренах ЄС (у 2014 р – 32,5% загальної кількості населення за середнього показника в ЄС 24,8%);

– масштаб декларованої еміграції на 2016 р. не має перевищувати 10 тис. осіб (у 2015 р., за даними Департаменту статистики, еміграція склала 41 тис. 100 осіб);

– успішно здійснюється проект з'єднання систем електропередач Литви та Швеції;

– почати реалізацію проекту з'єднання газотранспортних систем країн Балтії та Польщі;

– реалізувати принцип взаємності у візовому режимі між ЄС і США.

За порівнянням намічених і досягнутих показників видно, що далеко не всього, що було задекларовано, вдалося досягти до 2016 р. Більше того, очевидна невдача соціальної політики. Водночас після завершення дії стратегії зберігається спадкоємність у прагненні досягти поставлених цілей.

Таким чином, основні завдання «європейської політики» були формально окреслені в соціально-економічній сфері.

Хоча основні пріоритети членства Латвії, Литви та Естонії в ЄС було визначено ще в 2004 р., зовнішньополітичні реалії та внутрішньополітична доцільність (тобто використання зовнішньополітичного порядку денного в передвибірній боротьбі) певним чином видозмінили й спростили цей порядок денний. Виробилася своєрідна «спеціалізація» країн Балтії в ЄС, у межах якої їх зовнішньополітичні відомства реалізують найбільшу та найпомітнішу кількість ініціатив.

До сфери такої «спеціалізації» можна віднести просування ініціатив, пов'язаних зі зміцненням кібернетичної й енергетичної безпеки (включення в енергосистему Європи – для самих країн Балтії; створення єдиного енергетичного ринку та вироблення спільної енергетичної політики – у масштабі всього ЄС), програми «Східного партнерства» та політики розширення ЄС (у напрямі розвитку ідеї про те, що країни Балтії як члени СРСП у минулому є «експертами» щодо пострадянського простору), концепції Єдиного ринку (особливо вільного руху робочої сили й послуг) [1].

Поглиблення інтеграції було визначено як основний пріоритет членства в ЄС, проте спочатку на практиці Латвія, Литва та Естонія намагалися зберегти якомога більше незалежності. Так, у період роботи Конвенту про майбутнє Європи в 2003 р. та під час створення проекту Конституції ЄС Великобританія старанно домагалася підтримки країн Балтії, особливо Естонії, для схвалення ними своїх спроб заблокувати процес поглиблення інтеграції, насамперед у сферах соціальної й податкової політики, як і в галузі

політики безпеки та оборони. Будучи державами, які лише недавно відновили свою незалежність, вони високо цінували свій суверенітет, за здобуття якого з такими зусиллями боролися. Тому країни Балтії спочатку були більше схильні до використання міждержавної моделі.

У цей період прибалтійські держави поряд із такими країнами, як Чехія, Мальта, Словенія, Словаччина, Угорщина, Польща, Кіпр, активно блокувалися з Об'єднаним Королівством із різних питань щодо поглиблення європейської інтеграції, демонструючи готовність пожертвувати зв'язками зі «старими» членами ЄС заради зміцнення трансатлантичних відносин. Наприклад, Естонія увійшла до коаліції з Великобританією проти введення поста громадського прокурора [2].

Такий «евроскептицизм» продовжував відрізняти зовнішню політику країн Балтії і в подальші роки. Бажаючи отримувати максимальні преференції з Брюсселя (наприклад, зі структурних фондів), вони водночас не висловлювали особливого завзяття щодо більшої централізації й передачі максимального числа повноважень на наднаціональний рівень. Це у свою чергу робило їх (як і інші східноєвропейські країни, які вступили в ЄС у 2004 р. та 2007 р.) незамінними партнерами США, для яких, як вважається ще із часів приєднання Великобританії до ЄС, є невідомою централізація ЄС, оскільки це може привести до створення центру сили, конкурентоспроможної у світовому масштабі не лише економічно, а й політично.

Країни Балтії в цьому контексті є природними союзниками США, причому це союзництво спирається на потужний ідеологічний фундамент, в основі якого зберігається в масовому сприйнятті основоположна роль США в підтримці прагнень прибалтійських народів до незалежності в роки холодної війни, а потім і до «повної інтеграції Естонії, Латвії та Литви в європейські й трансатлантичні інститути (політичні, економічні, безпеки та оборони)» [3]. Тому, виступаючи в низці сфер за більш тісну економічну інтеграцію, країни Балтії водночас є супротивниками військово-політичної інтеграції та перетворення ЄС на федерацію.

Упродовж усіх років членства в ЄС Латвія, Литва та Естонія були найбільш «слухняними» в об'єднанні, оскільки найбільш послідовно й ефективно здійснювали адаптацію норм ЄС. Якщо говорити про якість життя в країнах Балтії, то, незважаючи на значні вливання європейських коштів в їх економіку, що забезпечили загальну позитивну тенденцію їх розвитку протягом майже всього періоду після приєднання (за винятком кризи 2008–2010 рр.), після вступу до Європейського Союзу їм поки що не вдається досягти середнього в ЄС рівня за основними соціально-економічними показниками. Очевидною та, напевно, найбільш

небезпечною загрозою для подальшого розвитку Латвії, Литви й Естонії є стан соціальної сфери. Одним із наслідків монетаристської економічної політики урядів щодо скорочення бюджетних витрат і збільшення доходів за рахунок зростання податків задля досягнення необхідних для вступу в Євросоюзу макроекономічних показників стала вкрай негативна ситуація в галузі зайнятості в усіх трьох країнах. За середнього в ЄС рівня безробіття 10,5% в 2012 р. у Латвії він становив 15,0%, у Литві – 13,4%, і лише в Естонії – 10,2% працездатного населення.

Особливу небезпеку для соціальної стабільності, проте, становить молодіжне (до 25 років) безробіття, показники якого в умовах найбільш гострої фази кризи в 2008–2009 рр. демонстрували вибухове зростання, досягнувши в 2010 р. показників 37,2% в Латвії, 35,3% в Литві та 32,9% в Естонії за середньоєвропейського рівня 21,1%. З одного боку, саме ця категорія трудових ресурсів є найбільш вразливою на ринку праці, особливо в умовах економічної нестабільності, а з іншого – саме ці люди незабаром повинні скласти основу трудових ресурсів країн Балтії.

Проте аналізованим країнам вдалось уникнути серйозних соціальних потрясінь. Хоча експерти відзначають терплячість і стійкість населення країн Балтії, насамперед Латвії, в умовах бюджетної консолідації, не можна не зазначити, що про соціальне невдоволення істотно свідчить еміграція, яка становить «головну небезпеку» майбутнього відновлення їхньої економік [4].

За різними даними (у тому числі незареєстровані дані про міграцію) з 2004 р. Литву могли покинути 500–600 тис. осіб, Латвію – 300–400 тис. осіб, Естонію – 150–200 тис. осіб. Як правило, у пошуках роботи їдуть кваліфіковані працівники та молодь, а це у свою чергу якісно погіршує стан людського капіталу в прибалтійських державах. В огляді МВФ ще в 2010 р. зазначалося: «Еміграція – це захисний клапан, який може допомогти подолати серйозні проблеми з безробіттям у Латвії. Проте якщо підприємці й найбільш кваліфіковані працівники будуть їхати у великій кількості, Латвія позбудеться тих людей, які створюватимуть нові компанії та робочі місця. А зменшуючи кількість робочої сили, еміграція може привести до скорочення виробництва в Латвії. Поки збиток від еміграції буде відшкодовуватися значними перекладами коштів, у самій Латвії будуть скорочуватися доходи від податків і буде складніше фінансувати державні витрати, наприклад пенсії» [5].

Таким чином, країни Балтії опинились у своєрідному хибному колі: пом'якшення соціального невдоволення забезпечується за рахунок трудової еміграції населення, водночас економічне зростання не відбувається, оскільки від'їжджає молодь і найбільш кваліфіковані кадри.

Цікаво зазначити, що кваліфікація населення прибалтійських держав у середньому вища, ніж у деяких європейських країнах. Не можна не сказати також про мультилінгвальність вихідців із країн Балтії, яка закладається ще з дитинства. Певним винятком є Латвія (наприклад, за відносно невисоким, порівняно з Литвою й Естонією, показником кількості жителів, які мають вищу освіту або наукові ступені), що пов'язано, напевно, з мовним бар'єром для випускників російськомовних шкіл, адже вища освіта російською мовою в державних вузах Латвії відсутня, а в приватних вузах зведена до мінімуму.

Ці факти роблять цілком обґрунтованим припущення, що включення країн Балтії до складу Європейського Союзу було економічно вмотивованим (розширення ринку кваліфікованої робочої сили). Адже політично лише Литва задовольняла всім необхідним вимогам: проблеми ратифікації російським парламентом договору про кордон із Росією та проблему «калінінградського транзиту» було вирішено в 2002–2003 рр., тоді як у Латвії й Естонії ще в 2004 р. зберігались територіальні суперечки з Росією та не були підписані договори про кордон, а також зберігався демократичний дефіцит через відсутність вирішення проблеми масового безгромадянства.

Таким чином, за вказаний період країнам Балтії не вдалось досягти мети – вийти на середній у ЄС рівень соціально-економічного розвитку. У цьому, безумовно, значну роль зіграла фінансово-економічна криза, яка сильно позначилась на ще не стійких після трансформацій 1990-х рр. і сильно залежних від міжнародної кон'юнктури малих прибалтійських економіках. Однак чимале значення мала також обрана урядами країн Балтії стратегія подолання кризи. Вони обрали монетаристський шлях нормалізації макроекономічної ситуації, пожертвувавши соціальним благополуччям населення. Необхідно зауважити, що прийом країн Балтії в Євросоюзу продемонстрував успішність обраної політики, проте негативними наслідками цього стали зниження якості життя населення, один із найвищих у ЄС рівень безробіття, еміграція в результаті цього значної частини працездатного населення та деінтелектуалізація націй [6]. Останнє у свою чергу ставить питання про ціну успіху, а за оцінками деяких аналітиків, можливо, і про перспективи виживання або принаймні збереження як домінуючого етносу на території своїх національних держав литовців, латишів та естонців на найближчі 50–100 років.

Узагальнюючи основні напрями й цілі зовнішньої політики Латвії, Литви та Естонії в 2004–2016 рр., можна структурувати їх географічно й змістовно. Міжнародно-політична діяльність країн Балтії є активною переважно за такими трьома напрямками (за ступенем пріоритетності):

1) євроатлантичним: поглиблення інтеграційних процесів у межах ЄС і НАТО та підтримка іміджу «найбільш слухняних» членів цих об'єднань; прагнення вступити до ОЕСР як символ повноцінного включення до переліку економічно розвинених країн із розвинутою демократичною системою й ринковою економікою; на двосторонньому рівні – стратегічне партнерство із США та країнами Балтійського регіону;

2) регіональним: підтримка інституціональному рівні процесу тристоронньої прибалтійської інтеграції в розвиток ідеї «Балтійського шляху»; інтеграційні процеси на просторі Балтійського регіону в багатосторонніх форматах; політика щодо держав пострадянського простору, які входять в ареал поширення європейських цінностей, де країни Балтії продовжують позиціонувати себе як зразок демократичних перетворень і ліберальних економічних реформ;

3) «східним» (має в собі не лише географічний, а й ціннісний складник): активізація взаємодії з державами Східної та Південно-Східної Азії, в основі якої лежить економічний інтерес.

Істотний вплив на громадську підтримку проведеної зовнішньої політики здійснила світова фінансово-економічна криза, актуалізувавши суспільно-політичну дискусію про необхідність диверсифікації зовнішньополітичного курсу та зміцнивши позиції тих, хто виступає за більш прагматичну політику в східному напрямі. Крім того, у середині 2000-х рр. політика Латвії, Литви й Естонії отримала додатковий характер – східноазійський, пов'язаний зі значним потенціалом використання вигідного для забезпечення транзиту геоекономічного положення країн Балтії.

ЛИТЕРАТУРА:

1. A Charter of Partnership Among the United States of America and the Republic of Estonia, Republic of Latvia and Republic of Lithuania ("The Baltic Charter") // The official web-site of the Embassy of the United States to Estonia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://estonia.usembassy.gov/sp_eng011613.html.

2. The Baltic States in the EU: Yesterday, Today and Tomorrow. Studies & Reports 98 / [A. Grigas, A. Kasekamp, K. Maslauskaitė, L. Zorgenfrei]; foreword by E. Buzek. – Paris : Notre Europe-Jaques Delors Institute, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eng.notre-europe.eu/011-16347-The-Baltic-states-in-the-EU-yesterday-today-and-tomorrow.html>.

3. After Severe Recession, Stabilization in Latvia // IMF Survey Online. – February 18, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2010/car021810a.htm>.

4. Капитонова Н. Некоторые особенности подхода правительства Т. Блэра к вопросам европейского строительства / Н. Капитонова // Проблемы истории и политики стран Европы и Америки. – М. : МГИМО, 2006. – С. 5–23.

5. Ослунд А. И последние станут первыми: финансовый кризис в восточной Европе / А. Ослунд ; пер. с англ. А. Коляндра, И. Файбисовича ; под науч. ред. А. Куряева. – М. : Мысль, 2011. – 160 с.

6. В Прибалтике – демографическая и культурологическая пустота (интервью с профессором университета Corvinus (Будапешт, Венгрия), почетным доктором Института социологии РАН, действительным членом Венгерской академии инженерных наук Палом Тамашем) // Аналитический портал RuBALTIC.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/pal-tamash-v-pribaltike-demograficheskaya-i-kulturologicheskaya-pustota>.

Ладані В.О.

Консолідація політико-партійного простору Угорщини в період постсоціалістичної трансформації

У статті розглядаються процеси зародження та розвитку плюралізму в політико-партійному просторі постсоціалістичної Угорщини. Визначається інституційна еволюція угорської партійної системи в ході демократичної трансформації (1989–2016 рр.), а саме: початкова багатопартійність, система поміркованого плюралізму, партійний плюралізм на двоблоковій основі й партійна система з домінуючою партією. Визначаються фактори централізації партійної системи за результатами останніх парламентських виборів (2010 р., 2014 р.).

Ключові слова: Угорщина, партійна система, ФІДЕС, УСП, постсоціалізм, трансформація.

В статье рассматриваются процессы зарождения и развития плюрализма в политико-партийном пространстве постсоциалистической Венгрии. Определяется институциональная эволюция венгерской партийной системы в ходе демократической трансформации (1989–2016 гг.), а именно: начальная многопартийность,

система умеренного плюрализма, партийный плюрализм на двухблоковой основе и партийная система с доминирующей партией. Определяются факторы централизации партийной системы по результатам последних парламентских выборов (2010 г., 2014 г.).

Ключевые слова: Венгрия, партийная система, ФИДЕС, ВСП, постсоциализм, трансформация.

The article deals with the processes of establishment and development of political parties' pluralism in post-socialist Hungary. The author points out institutional evolution of Hungarian party system during democratic transformation (1989–2016), it being as follows: initial multi-party system, the mild pluralism system, party pluralism on the double coalition basis, and dominant party system. The article also elucidates the party system's centralisation factors according to the results of recent parliamentary elections (2010, 2014).

Key words: Hungary, party system, Fidesz, HSP, post-socialism, transformation.

УДК 329.8+321.02 (439)

Ладані В.О.,
здобувач кафедри політології і
державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

Суспільно-політична трансформація в країнах колишнього «соціалістичного табору» наприкінці 1980-х рр. заклали початок лібералізації та демократизації колись авторитарних політичних систем. Одним із найбільш дієвих інструментів закріплення і сталого функціонування демократичних політичних інститутів стали нові плюральні партійні системи. Не винятком із загальних тенденцій розвитку постсоціалістичних демократій стала й Угорщина.

Дослідження особливостей трансформаційних процесів на постсоціалістичному й пострадянському просторі залишається однією з найбільш поширених наукових проблематик сучасної політичної науки. Відтак розгляд різних аспектів еволюції партійної системи в постсоціалістичній Угорщині є предметом зацікавлення низки вітчизняних науковців. Серед найбільш актуальних досліджень визначеної проблеми можна виділити наукові доробки Є. Гайданки, М. Головатого, Є. Кіш, М. Товта, Д. Ткача, І. Черленяка та ін.

Мета статті полягає у визначенні інституційних особливостей розвитку політико-партійного простору Угорщини в постсоціалістичний період.

Відповідно до обраної мети, окреслено основні завдання цієї проблеми:

– визначити й пояснити основні етапи становлення багатопартійної системи в Угорщині (1989–2016 рр.);

– охарактеризувати електоральні цикли, що передусім вплинули на формат сучасної угорської партійної системи (1990 р., 2010 р., 2014 р.);

– проаналізувати сучасну модель партійної системи Угорщини.

Загалом на кінець 1980-х – початку 1990-х рр. в Угорщині склалися достатньо сприятливі умови для розвитку партійної системи на плюральній основі. Структурною основою початкових умов розвитку багатопартійності стали загальнодержавний курс на лібералізацію та поступова руйнація партійної владної монополії Угорської соціалістичної робітничої партії (далі – УСРП). Водночас сучасна партійна система Угорщини формувалася понад 20 років і, визначаючись внутрішньополітичною кон'юктурою, закріпилася як центральний політичний інститут країни в процесі прийняття владних рішень.

Можна виділити такі етапи розвитку і становлення партійної системи Угорщини в постсоціалістичний період:

1. I етап (1989–1990 рр.) – початкова багатопартійність. В умовах сприятливої законодавчої бази в країні відновлюється багатопартійність двома шляхами:

а) інституційно-організаційна трансформація опозиційних рухів у політичні партії, найбільш впливові – Союз вільних демократів (далі – СВД), Угорський демократичний форум (далі – УДФ). Ці партійні суб'єкти були носіями ліберально-демократичної ідеології, що закріплена в програмних документах;

б) відновлення діяльності політичних партій, які діяли в Угорщині до заборони багатопартійності комуністами в 1948 р. Окрім того, з 1989 р. на іде-

ологічній основі УСРП з'являється Угорська соціалістична партія (далі – УСП) – одна з найбільш впливових у постсоціалістичну добу.

У період системної лібералізації 1989–1990 рр. багатопартійна система Угорщини починає інсталюватись, але за умови відсутності виборчого процесу визначити тип партійної системи є достатньо складно. Передусім для партійної системи властиві базові ознаки атомізованої багатопартійності: перехідний політичний режим, відсутність впливової партії/групи партій, загальна нестабільність політичного центру. Напередодні проведення перших альтернативних виборів навесні 1990 р. всього зареєстровано 65 політичних партій [6, с. 40–49].

2. II етап (1990–1994 рр.) – багатопартійна система поміркованого плюралізму. Угорський парламент I скликання позначився достатньо високою стабільністю, особливо враховуючи достатньо високу нестабільність доби постсоціалізму. Домінуючими партійними суб'єктами стали УДФ і СВД при дієвій опозиції УСП. Інституційними ознаками угорської моделі багатопартійності закріпились демократичний політичний режим, представництво в парламенті небагатьох партій (6), домінування доцентрових тенденцій (правоцентристський уряд Йозефа Анталла).

3. III етап (1994–2010 рр.) – багатопартійна система поміркованого плюралізму на двоблоковій полюсній основі. Склад парламентів п'яти наступних скликань підтверджує загальну стабільність партійної моделі поміркованого плюралізму. Водночас у політико-партійному просторі викристалізувалось поетапне домінування лівої УСП та правої/правоцентристської ФІДЕС і очолюваних ними партійних блоків. Безпосередня практика формування парламентської більшості засвідчує необхідність партій залучатися підтримкою третіх політичних сил. У таких умовах складається угорський варіант двоблокової партійної системи на інституційній основі поміркованого плюралізму.

4. IV етап (2010–2016 рр.) – багатопартійна система поміркованого плюралізму з домінуючою партією. Результати двох останніх парламентських виборів і загальна конфігурація партійного простору засвідчили суттєві зміни у форматі партійної системи Угорщини. Однозначною домінантою стає ФІДЕС, яка на виборах здобуває абсолютну більшість. ФІДЕС фактично одноосібно формує склад уряду та призначає Президента країни. Разом із тим у країні зберігаються всі необхідні атрибути системи поміркованого плюралізму з гарантованими правами опозиції.

Показово, що перші парламентські вибори в Угорщині пройшли у два тури – 25 березня та 8 квітня 1990 р., засвідчили загальну трансформацію політичної системи в бік демократії. У країні було кардинально оновлено склад політичної еліти, адже із загальних 386 депутатів 350 обира-

лись уперше [1, с. 141]. У більшості це представники партій із опозиційного антикомуністичного руху кінця 1980-х рр.

Елементами стабілізації партійної системи Угорщини стали передусім умови виборчого процесу. Так, було встановлено прохідний виборчий бар'єр у 4%, який фактично унеможливив прохід до Державних Зборів не загальнонаціональних і фінансово нестабільних партій. Із 66 офіційно зареєстрованих партій участь у парламентських виборах задекларували 65. У підсумку реальну участь у виборчих перегонях взяли тільки 12 партійних суб'єктів із 19 допущених до виборчих змагань [2, с. 88–89]. Основною причиною стала неможливість сформуванню партійний список – від збору обов'язкових 750 попередніх підписів виборців на свою підтримку до висунення загальнонаціонального списку кандидатів у всіх регіонах.

Незважаючи на загальну стабільність парламентських та урядових інститутів, період 2006–2009 рр. стає найбільш кризовим у постсоціалістичній історії Угорщини. У центрі політичного скандалу опинився голова соціалістичного уряду Ф. Дюрчань, записи розмов якого були оприлюднено в засобах масової інформації (далі – ЗМІ): неправдиве звеличення показників в економіці та свідомий обман власних виборців з метою перемоги на виборах. Це викликало хвилю невдоволення й громадського опору, що проявилось у масових антиурядових демонстраціях. Так, у столиці країні збиралось близько 15–20 тис. мітингувальників, а заворушення тривають близько року (вересень 2006–2007 рр.) [3].

Останні вибори до Державних Зборів проведено на основі виборчого законодавства 1989 р., відбулись у два тури – 11 і 25 квітня 2010 р. Загальний розклад політичних сил було збережено, адже основна боротьба ведеться між ФІДЕС та УСП. Загалом до складу парламенту пройшли 4 політичні сили [5].

У парламенті формується правоцентристська коаліція під проводом ФІДЕС, причому партія отримує 263 депутатські мандати (близько 68% місць), що дає змогу контролювати конституційну парламентську більшість, прем'єр-міністром обирається Віктор Орбан.

Крім зміни конфігурації партійної системи в Угорщині в бік поміркованого плюралізму з домінуючою партією, парламентські вибори 2010 р. засвідчили такі загальні тенденції:

1) до складу Державних Зборів не пройшли традиційні парламентські партії попередніх років УДФ і СВД, з діяльністю яких ототожнюється національно-демократичні змагання кінця 1980-х рр.;

2) поступово електоральний простір захоплюють нові політичні сили: вперше до парламенту проходять праворадикальний рух «Йоббік» і партія зелених ЛМП. Кожна з нових політичних сил

потенційно виглядає достатньо потужним гравцем у політико-партійному просторі. Підтвердженням цьому є результат, який отримали «Йоббік» на виборах до Європарламенту у 2009 р. – 14,7% голосів виборців (3 мандати із загальної квоти Угорщини в 21 депутат) [2, с. 90].

Останні на сьогодні парламентські вибори в Угорщині пройшли 6 квітня 2014 р. й суттєво вплинули на загальний формат політичної системи країни. Вибори до Державних Зборів відбулись на новій виборчій основі відповідно до змін, унесених у виборче законодавство у 2011 р. Крім прийнятих змін, протягом 2012 р. парламентською більшістю під проводом ФІДЕС було здійснено декілька процедурних доповнень і поправок до виборчого процесу, а саме: заборона проводити виборчу кампанію у приватних ЗМІ та Інтернеті, скорочення тривалості виборчої кампанії до 50 днів, збільшення термінів «виборчої тиші» перед голосуванням до 8 днів і відповідна заборона оприлюднення в ЗМІ результатів соціологічних досліджень. Разом із тим через тиск з боку Європейського Союзу (далі – ЄС), що вбачав у змінах виборчого законодавства утиски опозиції та внутрішнього супротиву політиці ФІДЕС, відповідні зміни не були апробовані в ході виборів. На початку 2013 р. Конституційний Суд Угорщини визнав прийняті парламентом виборчі закони неконституційними.

Загальний підсумок виборів до Державних Зборів 2014 р. засвідчив сталий характер розвитку в Угорщині багатопартійної системи з домінуючою партією. Усього парламентськими стали чотири політичні сили – ФІДЕС/ХДНП, «Єдність» (УСП), «Йоббік», зелені ЛМП [4]. Основна інтрига виборів зберігалась довкола питання збереження ФІДЕС конституційної більшості в парламенті. У підсумку правоцентристський блок ФІДЕС/ХДНП здобуває 134 депутатські місця, утримуючи парламентську більшість у понад 2/3 складу Державних Зборів (близько 66% від загального складу). Варто відмітити фактично рівномірний розподіл голосів електорату ФІДЕС в одномандатних округах і за національним партійним списком – 44,1% та 44,8%, відповідно, що свідчить про консолідований характер правоцентристського електорату. Повноваження прем'єр-міністра було продовжено лідеру ФІДЕС Віктору Орбану.

На основі політологічного аналізу партогенезу можна визначити особливості конфігурації політико-партійного простору постсоціалістичної Угорщини:

1. Плюральність партійної системи Угорщини напряму залежить від рівня ліберальності політичного режиму. З початком системних демократичних перетворень наприкінці 1980-х рр. в Угорщині складається оптимальна модель «перезавантаження» партійної системи: альтернативні парламентські вибори 1990 р. засвідчують повну перемогу опози-

ційних сил. Прямими наслідками перших вільних парламентських виборів стали інституційні зміни на двох рівнях:

– ротація політичних еліт: на зміну партійній комуністичній номенклатурі приходять представники нових демократично орієнтованих політичних сил (парламентська більшість, урядові структури, вертикаль виконавчої влади тощо);

– зміна формату партійної системи: трансформація однопартійної системи в бік плюральної багатопартійності.

2. Для партійної системи Угорщини характерним є високий рівень консолідації. Перехід від одно- до багатопартійної системи відбувся в країні за прямою транзитивною моделлю: від початкової багатопартійності до багатопартійної системи поміркованого плюралізму. Специфікою розвитку угорського партійного простору стала відсутність перехідного етапу нестійкої атомізованої багатопартійності, що властиво більшості транзитивних країн.

Протягом перших 20 років партійна система постсоціалістичної Угорщини розвивається у форматі поміркованого плюралізму, хоча з певними модифікаціями. Партійна боротьба в основному ведеться між двома політико-ідеологічними полюсами (блоками) – лівоцентристською УСП та правоцентристською ФІДЕС. Починаючи з 2010 р., ФІДЕС оформляється домінантою в партійній системі, що призводить до зменшення загального рівня консолідації. Серед основних причин зниження плюральності угорської партійної системи можна виділити низький рівень політико-партійної конкуренції, що зумовлено парламентською монополією ФІДЕС, перманентними змінами законодавства й загальними електоральними настроями.

3. Для постсоціалістичного формату партійної системи Угорщини характерний значний рівень впливу спадкоємиці комуністичної УСРП – УСП і стала електоральна підтримка соціалістів. Підтвердженням тому є, по-перше, статус УСП як парламентської партії протягом усіх 7 виборчих кампаній, по-друге, здатність сформувати лівоцентристські уряди протягом 1994–1998 рр., 2002–2010 рр.

Водночас високий рівень владної участі УСП став можливим у кризових умовах здійснення необхідних економічних реформ, особливо протягом 1990-х рр., а саме: проведення приватизації, розвиток підприємництва, залучення масштабних іноземних інвестицій тощо. На початку 2000-х рр. соціалістичні уряди створили належні інституційні умови для інтеграції Угорщини в ЄС. Відмічаючи загальний вплив соціалістів на політичну систему перехідної Угорщини, можемо констатувати, що УСП утвердилась як політична сила соціал-демократичного взірця. Керівникам УСП вдалось здійснити кардинальну політико-ідеологічну еволюцію: відмова від авторитарних однопартійних ідеалів

УСРП й розвиток угорського варіанта соціал-демократії.

4. Принцип двоблоковості у формуванні парламентської більшості позначився на засадах функціонування урядових структур. Уряд формується циклічно на двополюсній ідеологічній основі відповідними політичними коаліціями:

– лівоцентристський склад уряду: 1994–1998 рр., 2002–2010 рр.;

– правоцентристський склад уряду: 1990–1994 рр., 1998–2002 рр.

Окремо варто виділити формування парламентської більшості й урядових структур у період 2010–2014 рр., 2014 р. В угорському партійному просторі домінує правоцентристська ФІДЕС, яка володіє конституційною більшістю в Державних Зборах і призначає склад уряду на чолі з Віктором Орбаном.

5. Сучасний тип партійної системи Угорщини можна визначити як багатопартійну з домінуючою партією – ФІДЕС. Ця форма організації партійного простору має подвійну інституційну природу в контексті загального рівня консолідації політико-партійного простору сучасної Угорщини.

З одного боку, умовна «однопартійність» на ліберальній партійній ідеології центру суттєво підвищує рівень стабілізації партійної системи загалом. До конкурентоспроможних політичних партій належать максимум 3–4 політичні сили, які делегують своїх представників до складу парламенту. Реальна боротьба в ході парламентських виборчих кампаній ведеться ФІДЕС за збереження більшості 2/3 у складі Державних Зборів. В умовах такої політичної конкуренції Угорщина отримала політичну еліту з високим рівнем легітимності, стабільні урядові кабінети й незмінний правоцентристський курс на поглиблення європейської інтеграції країни.

З іншого боку, будь-які тенденції до однопартійності потенційно призводять до монополізації влади та відходу від нормативних принципів демократії. Зберігаючи основи демократичного політичного режиму, Угорщина має певні ознаки деформації партійної системи: конституційно-політичний

процес спрямований на підтримку провладної сили, фактична відсутність дієвої опозиції, націонал-консервативна радикалізація політико-партійного простору тощо.

У підсумку в Угорщині складається й функціонує слабо конкуруюча партійна система зі збереженням усіх незмінних інституційних атрибутів багатопартійності та плюралізму. Потенційною загрозою високому рівню демократичної консолідації політико-партійного простору є безальтернативність представництва ФІДЕС у всіх вищих владних ешелонах країни – парламент, прем'єр-міністр, Президент. Крім того, за ініціативи провладної політичної сили в Угорщині були прийняті суттєві зміни до виборчого законодавства, що викликало неприйняття з боку демократичної спільноти ЄС і звинувачення лідерів ФІДЕС у прагненні до утримання влади за рахунок маніпулювання нормами електоральної демократії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України : [монографія] / [Ю. Остапець, Є. Гайданка, А. Ключкович, Н. Марадик]. – Ужгород : ПП Данило С.І., 2014. – 256 с.

2. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство / [П. Байор, С. Горобчишина, М. Товт] ; за ред. Ю. Тищенко. – К. : Агентство «Україна», 2010. – 148 с.

3. Щодо внутрішньополітичної ситуації в Угорській Республіці // Регіональний філіал НІСД у м. Ужгород. – 29.09.06–05.10.06. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/Monitor/Monitor27_n/02.htm#a1.

4. Az Országos Választási Iroda honlapja // Nemzeti Választási Iroda [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.valasztas.hu/hu/ovi/index.html>.

5. Országgyűlési Választás 2010 // Lap.hu oldalak (Állam, közélet, politika). – Valasztas. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://valasztas.lap.hu/orszaggyulesi_valasztas_2010/25529787.

6. Stumpf I. Pártosodás és választások Magyarországon / I. Stumpf // A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991. Tanulmánykötet / Szerkesztette Mihály Bihari. – Budapest : Kossuth Kiadó, 1992. – Oldal 40–49.

Манайло-Приходько Р.Ю.

Феномен «регіональних» політичних партій в Україні

У статті проаналізовано феномен регіональних політичних партій. Охарактеризовано типи та діяльність регіональних партій у країнах Європейського Союзу. Досліджено головні причини виникнення регіональних політичних партій в Україні. Висвітлено участь українських регіональних партій у місцевих виборах 2010 та 2015 рр.
Ключові слова: регіональні партії, протекціоністські партії, автономістські партії, Європейський Союз, Україна, місцеві вибори.

украинских региональных партий в местных выборах 2010 и 2015 гг.

Ключевые слова: региональные партии, протекционистские партии, автономистские партии, Европейский Союз, Украина, местные выборы.

In the article are analysed the peculiarities of phenomenon of the regional political parties. There were characterized the types and activity of regional parties in the countries of European Union. Also were researched the main reasons of the genesis of the regional parties in Ukraine. It was highlighted a participation of the Ukrainian regional parties in the local elections in 2010 and 2015.

Key words: regional parties, protectionistic parties, autonomous parties, European Union, Ukraine, local elections.

УДК 329(1–4)(477)

Манайло-Приходько Р.Ю.,
аспірант кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету

В статье анализируется феномен региональных политических партий. Охарактеризованы типы и деятельность региональных партий в странах Европейского Союза. Исследованы основные причины возникновения региональных политических партий в Украине. Освещено участие

Постановка проблеми. Регіональні політичні партії – феномен загальносвітовий. У традиційних суспільствах такі організації захищають підвалини партикуляризму, відособленості своїх територій у культурному, господарському й політико-правовому вимірі. Вони зазвичай виникають у періоди змін звичної ідентичності, стрімких соціокультурних зрушень. Тому вони й виявляють традиціоналізм як захисну реакцію периферії від незрозумілих нововведень центру.

У вітчизняній політичній науці регіональні політичні партії належним чином не досліджуються, оскільки в законодавстві України (закон «Про політичні партії в Україні») їх утворення заборонено. Однак вони існують у практичній політиці, беручи участь у виборах до місцевих органів влади, отримують депутатські мандати, формують депутатські коаліції тощо.

Мета статті – охарактеризувати особливості виникнення й функціонування регіональних політичних партій у країнах Європейського Союзу та України.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання:

а) дослідити причини виникнення, основні типи, діяльність регіональних політичних партій у країнах Європейського Союзу;

б) висвітлити причини виникнення регіональних політичних партій в Україні;

в) охарактеризувати участь регіональних партій у місцевих виборах в Україні 2010 та 2015 рр.

Виклад основного матеріалу. У багатоскладових суспільствах (термін А. Лейпхарта) регіональні організації часто мають етнічний, релігійний або станово-клановий характер. Зміцнення регіональних партій і рухів – наслідок одного з найважливіших розмежувань (кліважів) у суспільстві – між центром і периферією (теорія

С. Липсета і С. Роккана), а також етнополітичного соціального поділу.

Під поняттям «регіональні партії» треба розуміти політичні партії, які не просто діють на певній території, а виступають за зміну прав цієї території щодо центру, особливо ті, що виступають за незалежність власних територій у складі існуючих держав. Треба відзначити, що регіональні партії є особливим типом партій, які покликані представляти в органах влади консолідовані регіональні інтереси.

Регіональні партії мають різну ґенезу, географію, політичну вагу, соціальну базу, електорат. Загальними чинниками появи таких партій виступають історичні обставини, виражений особливий регіональний інтерес (збереження етнічної самобутності, соціально-економічний інтерес тощо), розвинена, патріотично налаштована регіональна еліта. За допомогою таких партій регіон намагається забезпечити гарантоване лобювання своїх інтересів у національному парламенті. Регіональні партії виникають найчастіше на тих територіях, вимоги або потреби яких центральна влада або ігнорує, або зволікає з прийняттям рішень, спрямованих на їх задоволення.

Мета регіональних партій, як правило, – перерозподіл влади й ресурсів впливу від федерального центру на свою користь. Ступінь радикалізму під час вираження цілей суттєво різниться. Л. де Вінтер пропонує таку класифікацію регіональних партій: а) «протекціоністські» партії, які хочуть від центральної влади гарантій збереження культурної ідентичності, у тому числі особливого статусу регіональної мови та квот у регіональних управлінських структурах; б) «автономістські» партії, які виступають за перерозподіл повноважень між центром і регіонами всередині держави; в) «націонал-федералістські» партії, які є найбільш рішу-

чими у вимогах перерозподілу влади, пропонуючи моделі територіального або етнічного федералізму [2].

Основна функція регіональних партій – мобілізація на основі територіальної ідентичності. Партійна мобілізація зазвичай зосереджується навколо «критичних подій і специфічних проблем» регіону.

Основою регіональних політичних партій досить часто є етнічна та регіональна фрагментація. Етнічна фрагментація сама собою автоматично не веде до політичного протистояння та конфлікту. Така різnorodність може стати підставою для конфлікту. Для цього треба, щоб етнічні відмінності, будучи основою етнічної ідентифікації, причому не тимчасової, а тривалої, переросли в етнічну свідомість. Підставою для утворення соціополітичного поділу на етномовній основі буде поділ суспільства на окремі групи з відмінними етнічними ідентифікаціями та оформлення зв'язків між етномовними групами та відповідними політичними партіями. Щодо партій як складової поділу, то до них відносимо ті, які у своїй діяльності захищають/обстоюють інтереси етнічних груп. Їхня діяльність досить часто спрямована на захист і розвиток національної мови та культури, а також на збільшення рівня автономії власної етнічної групи за умови її компактного проживання – розширення автономного управління або досягнення незалежності та створення власної самостійної держави [8, с. 70].

Регіональні політичні партії вагомо проявляють себе в Іспанії (Конвергенція й союз Каталонії, Баскська націоналістична партія в Країні басків), у Великобританії (Шотландська національна партія, «Шинн Фейн» у Північній Ірландії, «Плайд Кімру» в Уельсі), в Італії (Ліга Півночі), у Канаді (Квебекська партія), у Франції (Корсиканський фронт національного визволення). Вказані політичні партії виступають за автономію або незалежність територій та утворення власних держав на етнічній основі.

У Німеччині виразну регіональну підтримку мають Християнсько-соціалістичний союз (у Баварії) та Партія демократичного соціалізму (у східних землях). Проте на противагу вище названим партіям вони відстоюють регіональні інтереси за територіальною ознакою.

Для країн «третього світу» будова партійних систем за регіональними й етнорелігійними ознаками є загальним правилом.

А. Романюк до причин піднесення регіональних партій відносить, по-перше, наявність певної правової неупорядкованості відносин між центром і регіоном, незалежно від того, які питання покладено в основу: економіка, розвиток національної мови, релігії, культури тощо; по-друге, реакцію на зростання повноважень наднаціональних євро-

пейських інститутів, коли національні державні органи змушені були передавати до Страсбургу частину своїх повноважень. Він підкреслює, що наявність регіональних партій є особливістю розвитку європейських країн, у яких він нарахує 85 таких партій: Бельгія: Фландрія – 10, Валлонія – 9, німецька спільнота – 3; Іспанія: Андалузія – 1, Арагон – 2, Галісія – 1, у Країні Басків – 4, у Каталонії – 5; Італія: у Паданії – 1, Південному Тиролі – 3, острові Сардинія – 2, у Аоста Валеї – 1; Німеччині – 2; Сполучене Королівство: Англія – 1, Корнвол – 1, Північна Ірландія – 9, Шотландія – 4, Уельс – 2 тощо [8, с. 131].

Р. Туровський у статті «Регіональний вимір електорального процесу: концептуальні засади дослідження», описуючи методологію дослідження регіональних електоральних процесів, характеризує сутність регіональних політичних партій. При цьому партії з яскраво вираженою регіональною підтримкою, на його думку, не обов'язково підпадають під чітке визначення регіональної партії. До останніх відносяться тільки партії, які захищають саме регіональні інтереси в умовах добре вираженої регіональної ідентичності, яка не має етноконфесійної основи. Це – ідеальний тип регіональної партії. Однак більш поширеним є проміжний тип, коли партії мають яскраво виражену регіональну підтримку, проте при цьому висловлюють інтереси етнокультурних груп (етнорегіональні партії) або інтереси домінуючих на цій території соціальних груп (соціально-регіональні партії). Ідеально-типові загальнонаціональні партії, на його думку, повинні мати відносно рівну підтримку в більшості регіонів і спиратися на екстериторіальну за походженням підтримку соціальних груп [11].

В. Швейцер у своїй науковій розвідці «Регіональні партії виходять на авансцену» констатує, що регіональні партії різняться між собою за сукупністю ідентифікаційних ознак. Цими ознаками, на його думку, є такі: а) національні (етнічні); б) регіональні (територіальні); в) лінгвістичні (мовні); г) конфесійні (релігійні).

Беручи за основу класифікації перераховані ознаки, В. Швейцер виокремлює такі типи партій: а) етнолінгвістичні (Шведська народна партія Фінляндії), б) регіонально-лінгвістичні (Ліга Півночі в Італії), в) регіонально-етнолінгвістичні (політичні партії Шотландії, Уельсу, Корсики, Каталонії та Країни Басків), г) регіонально-етноконфесійні партії (партія Фламандський інтерес), д) регіонально-конфесійні партії (члени політичних партій Хорватії та Словенії – католики; Сербії, Чорногорії, Македонії – православні; боснійська й албанська меншина – мусульмани) [12, с. 88].

Відповідно до ст. 3 закону «Про політичні партії в Україні» партії можуть створюватись і діяти лише з всеукраїнським статусом [1, с. 41]. Таким

чином, закон не передбачає можливості реєстрації та діяльності регіональних партій. Ці норми були критично оцінені Венеціанською комісією. Остання, зокрема, відзначила, що відповідне положення «є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які зосереджували б свою діяльність на питаннях регіонального значення» [4, с. 418].

Крім того, у Кодексі належної практики у сфері політичних партій (12–13 грудня 2008 р.) Венеціанська комісія наголосила на тому, що державні органи не повинні обмежувати право утворення політичних партій як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях [4, с. 370]. На думку експертів Венеціанської комісії, громадяни мають право об'єднуватися в групи, обмежуючи сферу своєї діяльності до регіонального або місцевого рівнів і до місцевих та регіональних виборів [4, с. 329].

У цьому контексті варто відзначити, що в більшості країн Європейського Союзу (Австрія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Мальта, Фінляндія, Франція тощо) законодавство не проводить розмежування між національними й регіональними (місцевими) партіями, дозволяючи функціонування обох видів.

У 2010 р. голова Харківського обласного відділення Комітету виборців України М. Камчатний виступив з ініціативою створення легального інституту регіональних політичних партій в Україні, які могли б брати участь тільки в місцевих виборах. Проте ідея широкої підтримки не знайшла, однак де-факто такі партії існують. Варто відзначити, що Партія регіонів до 2006 р. була саме такою суто регіональною партією, діяльність якої не виходила за межі кількох районів Луганської області.

До головних причини виникнення регіональних політичних партій в Україні можна віднести такі:

1) регіональний поділ України на Захід – Схід. Фундаментальний поділ України уособлює мовне та етнічне розмежування. На Заході і в Центрі найбільша питома вага належить власне титульній нації, а на Сході й Півдні зосереджено мешкає багатомільйонна меншина генераційно укорієних етнічних росіян [5];

2) етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території. Виокремлюють такі типи етнічних партій: партії титульних етносів, партії корінних народів та партії національних меншин. Роль етнічних партій може бути різною, зокрема в стабільних демократичних країнах вони доповнюють етнополітику держави, найчастіше захищаючи права національних меншин, а в перехідних суспільствах етнічні партії можуть сприяти виникненню та загостренню міжетнічних конфліктів. Позитивним прикладом діяльності етнічних партій у краї-

нах сучасної Європи можна назвати партії угорців у Словаччині та Румунії, албанців у Македонії, поляків у Литві [3, с. 56];

3) бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) створити власні партійні структури для того, щоб мати можливість брати участь у політичному житті суспільства;

4) створення «адміністративних партій» (партії влади) керівниками областей, міст тощо;

5) небажання балотуватися як від провладних партій, так і від опозиційних, якими є «місцеві партії», що захищають партикулярні територіальні інтереси;

6) до однієї з причин піднесення регіональних партійних структур можна віднести розмежування в часі проведення місцевих і парламентських виборів. До 2010 р. місцеві й парламентські вибори проводилися в один і той же термін. Починаючи з 2010 р., місцеві вибори проводяться окремо від парламентських;

7) нормативно-правова основа діяльності та участі політичних партій України у виборчому процесі. Політичні партії в Україні є жорстко централізованими, а відтак досить часто місцевим політикам важко знайти спільну мову щодо виборів із керівниками партії в столиці.

Регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 р. У виборах взяли регіональних партій про більшість з яких до початку кампанії не чули не лише виборці, а інколи й політичні аналітики. Малі (регіональні) партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схильються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на посади міських голів.

Серед регіональних партій, які досягли успіхів на місцевих виборах 2010 р., можна виокремити такі:

1) партії – сателіти Партії регіонів:

а) ПП «Совість України» (лідер Х. Хачатурян). Досягнення: мер Вінниці В. Гройсман – 77,8%, мер Полтави О. Мамай – 61,4%, Вінницька міська рада – 66%, Полтавська міська рада – 74%;

б) Партія екологічного порятунку «ЕКО+25» (А. Маслов). Досягнення: мер Ужгорода В. Погорелов – 33%, Ужгородська міська рада – 2 депутати;

в) ПП «Єдиний центр» (В. Балоба). Досягнення: перемога на виборах у Закарпатській області;

г) партія вільних демократів (М. Бродський). Досягнення: мер Черкас С. Одарич – 25,4%, Черкаська обласна рада – 23,3%.

2) партії – комерційні проекти. Практика заробляти кошти на політсилах, створених для продажу, в Україні відома давно, проте особливого поширення вона набула на місцевих виборах 2010 р. Серед таких партій треба відмітити:

а) ПП «Рідне місто» (О. Ковалюк). Досягнення: мер Сум – 61,23%, Сумська міська рада – 31,6% та інші. Щоб привернути до себе увагу, вона відкрито рекламувала свої послуги на офіційному веб-сайті: «ПП «Рідне місто» запрошує представників місцевих еліт, громадські організації, ініціативні групи до співпраці та готова надати структури для участі у виборах 31 жовтня»;

б) ПП «Третя сила» (В. Гаврилюк). Партія має декілька мандатів у Київській обласній раді та Івано-Франківській, Чернівецькій, Херсонській міських радах;

в) Республіканська християнська партія (М. Покровський);

г) ПП «Всеукраїнський патріотичний союз» (С. Ганжа) [10, с. 18–20];

3) партії – проекти відомих особистостей:

а) ПП «УДАР» (В. Кличко). Партія отримала декілька мандатів в обласних і міських радах (переважно центрального та західного регіону);

б) ПП «Єдність» (О. Омельченко);

4) регіональні партії етнічного (націоналістичного спрямування):

а) ВО «Свобода» (О. Тягнибок). Партія виграла вибори в Західному регіоні України;

б) ПП «Русское єдинство» (С. Аксьонов) та ПП «Союз» (Л. Миримський). Партії мають впливовість в АР Крим;

в) ПП «Родина» (І. Марков). Вплив обмежується м. Одесою та Одеською областю. Це найбільший кремлівський партійний проект в Україні;

г) Угорські партії: «КМКС» – Партія Угорців України та Демократична партія угорців України. Їх вплив обмежується місцями компактного проживання угорської національної меншини в Закарпатській області.

Балотування до обласних рад за всіма регіонами України на місцевих виборах 2015 р. забезпечили ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», Радикальна партія Олега Ляшка. Інші партії виставляли своїх кандидатів не у всіх регіонах. Так, ПП «Опозиційний блок» не балотувався в Тернопільській області, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – до Рівненської, Миколаївської, Одеської обласних рад тощо. Низка політичних партій висунули своїх кандидатів лише в окремих областях України: ПП «Єдиний центр», Партія угорців України, Демократична партія угорців України (Закарпатська область), ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» – на Полтавщині; ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова, Україн-

ська морська партія С. Ківалова – на Одещині і т. д.

У розрізі регіонів результати голосування до обласних рад подано в таблиці 1 [6, с. 342].

Таблиця 1

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів

	Західний регіон, %	Центральний регіон, %	Південно-Східний регіон, %
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	–
ПП «УКРОП»	9,6	5,4	8,5
ПП «Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
ПП «Відродження»	2,2	4,1	13,4
ПП «Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

Результати виборів показали, що перемогу в різних регіонах України отримали парламентські партії. Проте на відміну від 2010 р., коли платформою для проходження до обласних рад була провладна Партія регіонів або опозиційні партії, у 2015 р. місцеві еліти в багатьох областях створили гостру конкуренцію провладній партії БПП «Солідарність». Так, на Закарпатті лідером перегонів до обласної ради стала ПП «Єдиний центр» (В. Балоба). ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова зайняла перше місце в Одесі та показала третій результат в області. На Хмельниччині на виборах до обласної ради переможцем стала ПП «За конкретні справи». У Черкаській області друге місце зайняла ПП «ВО «Черкащани», а на виборах до Черкаської міської ради перемогла Партія вільних демократів. У Чернівцях на виборах до міської ради перемогла ПП «Рідне місто».

За результатами місцевих виборів 2015 р. регіональні політичні партії досягли суттєвих успіхів у таких областях України (ідеться про отримання депутатських мандатів в обласних радах). У Західному регіоні до обласних рад обрані такі регіональні політичні партії: Закарпатська область (ПП «Єдиний центр» – 22,79% (19 депутатських мандатів), Івано-Франківська область – ПП «Воля» – 6,61% (7), Рівненська область – ПП «Конкретних справ» – 6,36% (6), у Львівській, Тер-

нопільській, Чернівецькій областях – ПП «Громадянський рух «Народний контроль» з результатами 5,23% (5), 6,64% (5), 6,35% (4) відповідно.

У Центральному регіоні перемогу отримали такі регіональні партії: м. Київ (міська рада) – ПП «Єдність» – 7,81% (15); Полтавська область – ПП «Рідне місто» – 7,01% (6), ПП «Партія простих людей С. Капліна» – 8,12% (8); Хмельницька область – ПП «За конкретні справи» – 18,35% (19); Черкаська область – ПП «ВО «Черкащина» – 19,05% (16); Сумська область – ПП «Воля народу» – 7,5% (6).

У Південно-Східному регіоні перемогли такі регіональні партії: Запорізька область – ПП «Нова політика» – 5,56% (6); Одеська область – ПП «Довіряй ділам» – 11,01% (12); Миколаївська область – ПП «Нова держава» – 5,75% (4).

Звичайно, що називати вище вказані політичні партії регіональними ми можемо тільки умовно. Їх перемога в окремих областях України вказує на розділеність еліти в них, неспівпадання інтересів центру й регіону (області).

Результати виборів до місцевих органів влади показують, що найбільший успіх регіональні партії мали на Заході та в Центрі України, тоді як мешканці Південно-Східного регіону проголосували, як зазвичай, за усталені партійні бренди.

Висновки. Регіональні політичні партії є характерним явищем для гетерогенних, поліетнічних, полікультурних суспільств. Подібність і відмінність завдань, які вирішують партії «місцевого значення» в окремих регіонах Європейського континенту, можна пояснити і неоднозначним історичним шляхом меншин, і політикою влади, і ступенем згоди та протистояння між центром і периферією, і, звичайно ж, рівнем соціально-економічного й політичного розвитку відповідних держав.

В Україні створення таких партій заборонено на законодавчому рівні, проте де-факто вони існують. І особливо помітними вони стали після розмежування в часі парламентських і місцевих виборів.

Регіональні політичні партії в Україні – це політичні партії, які мають загальнонаціональний статус (zareєстровані Міністерством юстиції України) і створені регіональними політиками або лідерами національно-культурних товариств для участі в місцевих виборах та захисту інтересів відповідних місцевих громад / національних меншин.

Охарактеризувавши регіональні політичні партії в Україні, можна типологізувати їх таким чином: а) ідеологічні партії; б) політичні партії-проекти відомих особистостей; в) етнічні партії; г) «адміністративні» партії.

Електоральна функція є головною функцією таких партій. Регіональні партії в Україні, як правило, мають вплив у межах однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Все про вибори. – К., 2004. – 376 с.
2. Вартумян А. Региональный политический процесс: динамика, особенности, проблемы. – М. : Изд.-во РГСУ «Союз», 2004. – 280 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://freebooks.site/teoriya-politiki-uchebnik/regionalnyiy-politicheskiy-protsess-dinamika.html>.
3. Горовіц Д. Міжетнічні конфлікти / Д. Горовіц. – Харків : «Каравелла», 2004. – 684 с.
4. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. – пер. з англ. – вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 500 с.
5. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / А. Колодій // Агора. Україна – регіональний вимір. – 2006. – Вип. 3. – С. 69–91.
6. Остапеч Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів : [монографія] / Ю. Остапеч. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 412 с.
7. Попович Б. Етномовне соціальне розмежування як фактор формування партій національних меншин в Україні / Беата Попович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія, соціологія, філософія». – 2010. – № 15. – С. 94–99.
8. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : [монографія] / А. Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
9. Сокирка Ю. Регіональний фактор у політичному процесі України / Ю. Сокирка // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів : Генеза, 2007. – 132 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://postua.info/news.php?nid=3>.
10. Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі) // Тиждень. – 2010. – 12–18 листопада – С. 18–20.
11. Туровский Р.Ф. Региональное измерение электорального процесса: концептуальные основы исследований [Електронний ресурс] / Р.Ф. Туровский // Общественные науки и современность. – 2006. – №5. – С. 5–19. – Режим доступу : <http://www.electoralgeography.com/ru/articles/turovsky/2006/regional-dimension-of-electoral-process.html>.
12. Швейцер В.В. Региональные партии выходят на авансцену / В.В. Швейцер // Современная Европа. – 2006. – № 4. – С. 84–93.
13. Хенкин С.М. Региональные и этнические партии в Европе / С.Хенкин // Современная Европа. – 2007. – № 1. – С. 152–156.

Особливості й визначальні фактори державного перевороту

У статті досліджено максимально можливу сукупність оригінальних ознак, характерних рис і відмінних особливостей, властивих державному перевороту, які становлять його внутрішній зміст і надають можливість визначити межі застосування цього терміна в оцінюванні подій, пов'язаних із політичною боротьбою. Узагальнено визначальні структурні та процедурні фактори державного перевороту, які впливають на хід, результат і наслідки державного перевороту.

Ключові слова: державний переворот, політична подія, стратегія державного перевороту, тактика державного перевороту, фактори державного перевороту.

В статье исследованы максимально возможная совокупность оригинальных признаков, характерные черты, отличительные особенности, свойственные именно государственному перевороту, которые определяют и раскрывают его внутреннее содержание и дают возможность определить рамки применения данного

термина в оценке событий, связанных с политической борьбой. Обобщены определяющие структурные и процедурные факторы государственного переворота, которые влияют на развитие, результат и последствия государственного переворота.

Ключевые слова: государственный переворот, политическое событие, стратегия государственного переворота, тактика государственного переворота, факторы государственного переворота.

The article explored the best possible set of original features, characteristics and distinguishing features of coup that make its content and make it possible to determine the scope of application of the term in the assessment of events related to the political struggle. Defining structural and procedural factors of coup that affect the progress, results and consequences of the coup were summarized.

Key words: coup, political event, coup's strategy, coup's tactic, coup's factors.

УДК 323.27

Меженська О.В.,
аспірант кафедри політичних наук
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Природа, сутність, визначальні фактори політичних подій, що призводять до суспільних змін і знаходяться на стику історії, завжди перебувають у центрі уваги дослідників, політичних діячів і спричиняють наукову дискусію.

Політична подія – це структура компонентів політики, що мають особливі властивості й механізми, знаходяться в постійній специфічній взаємодії та пов'язані з реалізацією соціально-політичних інтересів суб'єктів політики. Серед подій, які зумовлюють політичні та суспільні зміни, варто виокремити державний переворот, наслідком якого є зміна державної влади як головного елемента політики суспільства.

Державний переворот – це «виразна подія, яку легко датувати й у разі успіху легко документувати» [38, р. 249], але на цьому легкості вивчення переворотів закінчується, зауважує Е. Уэлч (Claude E. Welch).

Спираючись на унікальний політичний досвід, науковці протягом віків намагаються розібратися у визначальних чинниках державного перевороту, обґрунтувати його причини, природу та доповнити підходи до їх розуміння специфічними ознаками, притаманними саме такій формі політичної боротьби за владу. Результати дослідження стану наукового дослідження проблеми державних переворотів, що мали місце в історії різних країн і різних історичних часів, свідчать про відсутність ґрунтовних досліджень, де було б окремо виділено особливості й визначальні фактори саме державного перевороту.

Мета статті полягає у створенні теоретичної конструкції специфічних ознак державного пере-

вороту, його структурних і процедурних факторів, які б визначали його як самостійну, специфічну форму політичної боротьби, у поглибленні розуміння передумов виникнення державного перевороту в сучасному суспільстві.

Відмінності в трактуванні політичних подій, зокрема державного перевороту, спостерігаються в «способах виявлення інтегруючих і диференціальних ознак, що певним чином залежить від змісту об'єкта і його інтерпретації»[8], зумовлені як певними історичними та політичними умовами, ідеологічною орієнтованістю, так і явними чи прихованими цінностями кожного з дослідників.

Виходячи з наявних у науковій літературі визначень державного перевороту, представлених дослідниками на міждисциплінарному рівні (філософії, соціології, історії, політології), ми запропонували таке власне визначення, яке дає змогу виділити ті специфічні ознаки, що характеризують особливість саме концепту «державний переворот».

Державний переворот – це неконституційна форма зміни чи захоплення чинної влади в державі, яка здійснюється із застосуванням силових методів або погрозою насилля організованою групою осіб з метою зміни владної структури, політичного режиму та політичної системи загалом в інтересах соціально значущого сегмента політики.

У ході дослідження сутнісних ознак державного перевороту як форми політичної боротьби враховуються такі параметри: 1) мета й соціально-політична спрямованість; 2) зміст і напрям боротьби; 3) правомірність і законність; 4) територіальне охоплення; 5) ініціатори процесу та їх кількість;

6) характер боротьби (стихийний чи заздалегідь підготовлений); 7) застосування засобів насилля; 8) ідейно-програмні спрямування, секретність чи відкритість процесу, перетворення, які призводять до значних змін у політичному й/або соціально-економічному житті країни, їх вплив на суспільство. Отже, політичний характер державного перевороту характеризується такими ознаками: 1) це неконституційний спосіб як захоплення/зміни влади в державі [27, с. 119; 38], так і перерозподілу влади (організаційної та/або персоніфікованої) або владних структур; 2) призводить до зміни чинного лідера [38], уряду, персонального складу політичних інститутів або політичного режиму [6, с. 266–660; 16; 21; 22; 30; 35], іноді й «до зміни політики держави» [26, с. 269]; 3) здійснюється представниками політичної еліти, що наближені до влади [25, с. 117] і репрезентують інтереси певних політичних сил [2, с. 19–25] без певної політичної ідеологізації [9; 13; 19]; 4) політичні сили в боротьбі за владу не спираються на масовий народний рух; 5) характеризується радикальністю¹ протидіючих сторін [26, с. 276–277]; 6) діяльність політичних суб'єктів (організаторів і виконавців) спрямована на досягнення власних політичних цілей, реалізацію суб'єктивних соціально-економічних і політичних інтересів та потреб і ґрунтується на бажанні змінити владу, закріпити чи змінити чинний політичний режим, який виражає інтереси соціально-значущого сегмента політичної частини суспільства; 7) державний переворот не призводить до докорінних змін економічного базису, системи матеріальних цінностей [21; 22; 30] або культурної системи [28, с. 371–372].

Державний переворот є соціально-політичною і правовою категорією, що характеризує політичну боротьбу, тобто певний політичний процес. Тому при його визначенні важливо враховувати не лише його результат, а й процес протікання. Отже, державний переворот – це: 1) чітко сплановане та добре організоване силове захоплення влади [6, с. 266–660; 16; 21; 22; 30]; 2) таємно організований процес (закритість владно-елітних угруповань, їх ізоляваність від населення), що має раптовий [33; 36] іррегулярний [40] характер; 3) спосіб боротьби із застосуванням насилля (прямого, опосередкованого) як у ході державного перевороту, так і/або після його здійснення; 4) характеризується швидкістю захоплення влади, що є перевагою державного перевороту поряд з іншими способами боротьби за владу [33; 37]

Державному перевороту, зміст якого полягає в отриманні влади, притаманна й ознака кумулятивності [23], коли будь-який суб'єкт цих відносин орієнтується насамперед на власні інтереси, а не

¹ Ним позначають прагнення до рішучих, кардинальних методів і дій у політиці, необхідність докорінних суспільних і політичних змін, що виходять за межі чинної системи.

на потреби суспільства, намагаючись розширити сферу особистого впливу та контролю.

Зважаючи на зазначене, можемо зазначити, що державний переворот – це впорядкований, чітко спланований, добре організований процес, наслідки якого можуть призвести як до ірраціональних, так і до раціональних змін у суспільстві й, відповідно, сприяти прогресивним змінам. Його характер і механізм, незалежно від виду державного устрою, змінюються залежно від конкретних обставин, але при цьому залишаються певні ознаки, які притаманні всім державним переворотам, що дають підстави відрізняти останній від інших способів зміни влади та форм політичної боротьби.

Варто також пам'ятати, що ознаки дають змогу лише зовні поглянути на події, вони не вказують ані на причини, ані на наслідки, тоді як політичний аналіз – це насамперед аналіз власне політичної ситуації в усьому розмаїтті зв'язків і явищ, із яких вона складається і проявляється [24, с. 435]. У контексті наявної ситуації, що склалася, політичний аналіз покликаний розкрити причини виникнення конкретної проблеми, пояснити її симптоми і зміст відповідних фактів, обґрунтувати ступінь їх розповсюдження, визначити динаміку та перспективи розвитку політичної події.

Якщо розглядати політичні події з погляду класичної моделі політичної системи Д. Істона, то в її рамках будь-яка подія знаходиться на «вході» (input) у політичну систему, є реакцією на імпульси зовнішнього середовища, сигналами зворотного зв'язку «виходу» (output) із політичної системи, тобто рішеннями і практичними діями [10].

Ураховуючи той факт, що державний переворот – це політичний процес який призводить до певних транзитивних змін у суспільстві, вважаємо за можливе в рамках нашого дослідження скористатися моделлю дослідження структури політичного транзиту М. Ашимбаєва [1]. Відтак об'єктом дослідження на цьому етапі є 1) формування передумов перевороту; 2) мета державного перевороту (мотиви його організаторів та учасників), яка стає відправною його точкою; 3) власне процес перевороту (його підготовка й тактика здійснення); 4) якісне наповнення державного перевороту; 5) результат державного перевороту і його наслідки.

У політичній науці підходів до вивчення політичних подій, явищ, процесів безліч, але перевага надається структурному (А. Баллок, Т. Гарр, Т. Скокпол (Скокпол), Ш. Ейзенштетадт) і процедурному (Дж. Голдстоун, Р. Майнц, Г. Таллок) підходам.

Структурний підхід базується на аналізі тих причин, що створюють передумови для державних переворотів, мотиви їхніх учасників і політичні фактори, які впливають на політичні процеси та їхні наслідки. Тобто, вивчаючи державний переворот як подію, необхідно враховувати політичний клімат

країни, що формується під впливом політичних, економічних, соціальних, культурних та інституційних факторів. Тому аналізу піддаються всі чинники політичного процесу.

Процедурний підхід указує на характер, механізм процесу державного перевороту, тобто дає змогу виокремити передумови й мотиви організаторів державного перевороту, його рушійні сили (ініціаторів, організаторів і виконавців) та їхній інтерес, склад (правовий статус, службове становище) й кількість учасників перевороту, чинники (внутрішні та зовнішні), які впливають на його організацію й хід лише за допомогою порівняльного дослідження переворотів, які мали місце в історії цивілізації.

Спираючись на дослідження Аристотеля, Полібія, Н. Макіавеллі, Ф. Бекона, К. Маркса, М. Чернишевського, К. Малапарте, С. Хантінгтона, Е. Люттвака, М. Петрова, О. Глазунова, О. Галустьяна, Т. Семьоновой, А. Князева, А. Медушевського, П. Колієра, А. Хофлер, Д. Лондреган, К. Пул, П. Брукера, О. Сахань, І. Курукіна, І. Верби, Н. Цехмістро, М. Поповича та інших дослідників, можемо виокремити такі основні фактори, які визначають передумови ризику державних переворотів і сприяють їх здійсненню.

Серед ендогенних об'єктивних чинників, що за певних умов можуть призвести до державного перевороту, переважають такі: 1) відсутність чинних законів про успадкування або порядок зміни влади в державі; 2) політична нестабільність як неспроможність чинної влади забезпечити реалізацію політичних й економічних прав і свобод громадян, що проявляється в гострій політичній боротьбі за певні політичні позиції в структурі влади; 3) криза складної бюрократичної інфраструктури державного управління як результат неузгодженості виконавчої та законодавчої влади щодо повноважень; 4) слабкість позицій правлячих лідерів і дезорганізація системи влади; неефективність чинної влади та режиму; 5) втрата легітимності чинної влади; 6) деспотичний, тиранічний і авторитарний характер правління.

Серед сучасних причин державних можна також визначити такі:

1. Олігархізація політики. Сьогодні в політиці олігархи, об'єднуючись задля реалізації власних тактичних і стратегічних завдань, стають реальними політичними інститутами і створюють передумови для зміни політичної влади. Політиками-олігархами влада розглядається як можливість збагачення статків своїх, своїх дітей, родичів тощо. А «боротьба за владу перетворюється на реалізацію такого собі бізнес-проекту». Варто також зазначити про так звану закриту олігархізацію (олігархи самі регулюють доступ у своє коло) та спадкову (посади олігархів передаються у спадок) і тиранічну (не існує ніякого загального порядку й

законів, а панує грубе свавілля тих, хто захопив владу) [7].

2. Комерціалізація процесу формування структур влади, коли важливим важелем стають гроші та особиста відданість. Комерціалізація призводить до тотальної криміналізації суспільства й державних стосунків загалом. Тобто, мова йде про «тіньову владу». Як зазначає Є. Марчук «сьогодні в суспільстві відбувається остаточне утвердження жорсткого свавілля політичних олігархів, владно-економічних кланів, корумпованої державної демократії, кримінальних авторитетів» [17]. На тому, що «мафія буде продовжувати розвивати оборонні й наступальні заходи, корумпувати вищі ешелони влади, кінцевою метою мафії є захоплення політичної влади»[4], акцентує увагу й Т. Корягіна.

3. Корупція всіх гілок влади. У сучасному світі політика перетворюється на різновид мегаприбуткового бізнесу. Поведінка суб'єктів політики спрямована на пошук ренти, стає визначальним чинником функціонування центрів адміністративної й політичної влади. У такій ситуації поява політичної корупції стає неминучою, відмічає В. Циганов. Досліджуючи проблему політичної корупції, цей учений визначає політичну корупцію як «нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їхніх можливостей і повноважень з метою отримання особистих або групових вигод. У політиці наслідком політичної корупції є фактична монополізація політичної сфери, наступна «приватизація» держави – повзуча узурпація влади без формальних атрибутів перевороту» [29].

І якщо з боку влади йдеться про корумпованість чиновників, то з боку опозиції – про пряму участь криміналітету в політиці.

Причиною державного перевороту може бути також економічна нестабільність або затяжна економічна криза, що зумовлює загострення соціально-політичних конфліктів і зростання дестабілізаційних процесів у суспільстві, які набувають системного характеру. Як зазначає Р. О'Кейн (O'Kane), «переворот – це радикальна відповідь на нестабільну й часто безвихідну економічну ситуацію» [37].

Цікавою є модернізаційна гіпотеза щодо причин державного перевороту, представники якої пов'язують ризик державних переворотів із рівнем доходів і економічним зростанням. Дослідивши 121 країну з відсталою економікою в період 1950–1982 років, Д. Лондреган і К. Пул емпірично довели, що державні перевороти (як прояв нестабільності) негативно пов'язані з рівнем доходів (компонент сучасності), з темпами економічного зростання (компонент модернізації). Їх висновок такий: у бідних країнах перевороти відбуваються в 21 разів частіше, ніж у багатих країнах [34].

Історія містить приклади державних переворотів, коли серед їх причин можна виокремити націє-

утворювальні фактори, а також проблему території, держави, почуття національної ідентичності, релігійні, національні та етнічні конфлікти, дискримінація окремих етнічних груп або меншин (наприклад, державний переворот П. Скоропадського в 1918 р.).

Серед суб'єктивних чинників варто виокремити як «корпоративні інтереси армії, індивідуальні інтереси організаторів та учасників перевороту, так і групові інтереси (класу, етносу тощо)» [31, р. 62–65].

До екзогенних чинників належать такі: геополітичний інтерес держав-сусідів, політико-стратегічні умови, економічні та політичні відносини між країнами, підтримка чи користь (матеріальна, військова). Політична історія містить багато прикладів державних переворотів, які були організовані та профінансовані політичними силами інших країн, безпосередньо здійснені за їх участю (наприклад, палацові перевороти в Росії 1725–1762 рр., перевороти 1772 р. у Швеції, П. Скоропадського в 1918 р., в Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців у 1929 р., у 1954 р. у Гватемалі, переворот «чорних полковників» у Греції в 1967 р. тощо).

Усі актори політичного перевороту мають певні мотиви. Мотивом на силовий захват влади може виступати бажання отримати владу, що дозволяє артикулювати свої ідеї або забезпечує доступ до загальних благ (або благ для армії), а також можливість ресурсного збагачення.

Щодо рушійних сил, то вони традиційно складаються з ідейних натхненників, організаторів і безпосередніх виконавців. З часом, коли традиції вирішувати питання влади за допомогою кинджалу й отрути втратили свою актуальність, жорсткі функціональні відмінності почали стиратися. Задля збереження таємності державного перевороту ідейні натхненники беруть на себе також функції організаторів і виконавців. Рушійними силами державного перевороту є представники певного класу (політичної групи, партії), що мають обмежені владні повноваження або наближені до влади (армії), користуються певним авторитетом у соціально-політичному середовищі, здатні повести за собою людей, спонукати їх на застосування насилля (харизматична особистість), а також військові чи команда з організованих озброєних людей.

Причинно-наслідкові фактори соціальних, економічних та інших змін зумовлені впливом тих чи інших структур і дією певних акторів впливають на хід, масштаби й наслідки перевороту. Як зауважує вітчизняний філософ М. Попович, «державний переворот – це політична гра, що вимагає великої рішучості та продуманого маневру» [20]. Отже, з'ясуємо процедурні фактори державного перевороту.

Прихильники процедурного підходу вважають, що «соціальні, економічні, культурні та інші фактори неспроможні ні пояснити, ні передбачити, які

політичні сили й актори в певній ситуації будуть відстоювати статус-кво або боротися за його повалення. Вони вважають, що дії політичних акторів, що ініціюють і здійснюють переворот, не зумовлені навіть їх «об'єктивним» становищем у суспільній структурі. Навпаки, їх «суб'єктивний» вибір сам творить нові політичні можливості» [18].

Аналіз політичних транзитів базується на дослідженні стратегії й тактики політичних акторів перевороту, на визначенні часових параметрів події, на факторі прогнозованості (непередбачуваність і раптовість), на динаміці перевороту, його масштабі та інтенсивності.

Так, Н. Макіавеллі, К. Маркс, В. Ленін уважали державний переворот мистецтвом зі своїми законами й правилами. Протилежної думки дотримується стратег Жовтневого перевороту Л. Троцький: «Державний переворот (повстання) – це не мистецтво, це – машина. Машина, яку завести й зупинити зможуть лише спеціалісти-техніки» [3].

Отже, державний переворот – це чітка послідовність етапів, у ході яких реалізуються політичні практики та активність суб'єктів політики з метою повалення чинної влади або її зміни як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, являє собою сукупність певних дій – стратегію й тактику – комплекс заходів, що спрямовані на реалізацію задуманої ідеї та гарантують досягнення успіху.

Зокрема, Н. Макіавеллі, Л. Троцький, К. Малапарте, Е. Люттвак, М. Петров, О. Глазунов, В. Фаргау, Д. Саттер та інші дослідники, котрі детально вивчали й аналізували тактики здійснення державних переворотів різних історичних періодів у різних країнах, виокремлюють такі головні етапи (фази) перевороту: 1) підготовчий; 2) організаційний (власне переворот) і 3) розподільний (розподіл постів після перевороту).

Виходячи з низки суджень зазначених раніше дослідників, можемо констатувати, що підготовчий етап охоплює розробку стратегічного й тактичного планів дій.

Організаційний етап містить публічне оголошення про переворот із поясненням мети останнього та закликом до підтримки захоплення влади. У разі успіху другої фази настає третя, в ході якої формується новий уряд і призначаються члени нової правлячої еліти. Організатори перевороту можуть порушити зумовлену контекстом логіку розвитку чи зазнати невдачі з причини тактичних або стратегічних помилок [33].

Під час підготовчого етапу невелика ініціативна група визначає план дій і домовляється про обов'язки в ході проведення перевороту й дії після перевороту [32]. Загальновизначені стратегічно-тактичні принципи державного перевороту полягають в такому.

Чіткий план/сценарій перевороту, що визначає систему роботи державного апарату, життєво важ-

ливих центрів держави й міри їх уразливості, удару по них; порядок нейтралізації органів виконавчої та законодавчої влади.

Забезпечити нейтралітет сил, що можуть чинити опір, нейтралізувати політичні сили, які здатні виступити проти змовників (армії, державних спецслужб і політичних конкурентів (політичні партії, лідери політичних опозиційних груп)).

Урахування впливу релігії на повсякденне життя в країні, адже релігійні організації хоча зазвичай і не мають величезної політичної влади, проте можуть бути важливою соціальною силою.

Захоплення стратегічних і соціальних об'єктів (ЗМІ, вузлів зв'язку, блокування аеропортів, залізниць, автомагістралей, адміністративних будівель). Сьогодні не треба захоплювати пошту, телеграф, телефон, телебачення: їхню діяльність можна паралізувати, захопивши або знищивши джерело електроенергії, від якого вони працюють. Захоплення або диверсія на одній електричній станції здатні паралізувати роботу всіх служб багатомільйонного мегаполісу, як наслідок, викликати хаос і паніку. Блокування (закриття) аеропортів, автомагістралей і залізниць – це частина головної тактики, основними завданнями якої є запобігання неконтрольваному потоку людей та інформації, недопущення прибуття вірних уряду сил; запобігання втечі з країни лідерів держави і провідних політичних партій.

Дотримання принципу прихованості (повної таємничості). Необхідно уникати просочування будь-якої інформації про плани перевороту за межі групи (організації), що його планує.

Варто виокремити період із початку виступу опозиції до періоду визнання (навіть часткового) нової влади іншими політичними силами.

Наступним стратегічно-тактичним моментом державного перевороту є забезпечення повного його контролю. Поразкою може закінчитися навіть успішно розпочатий переворот, якщо повсталі втратять контроль, здатність до рішучих дій і прийняття правильних рішень.

Державний переворот характеризується динамічністю, тому швидкість як характерна ознака державного перевороту одночасно є певним тактичним моментом. Історія свідчить, якщо змовники не забезпечують собі всю повноту влади протягом 24–48 годин, то вірогідність утримання влади зменшується з кожною годиною, одночасно наростає опір з боку чинної влади. Тобто, усі сили мають застосовуватися в одну вирішальну мить. Потреба в максимальній швидкості означає, що багато окремих дій перевороту повинні відбуватися одночасно, чітко і злагоджено, що зажадає великої кількості підготовлених і навчених людей.

Не менш важливим стратегічно-тактичним принципом є несподіваність виступу змовників. Необхідно діяти так, щоб влада не встигала за

подіями й не мала змоги перегрупувати свої сили та чинити опір змовникам.

Важливим стратегічним елементом державного перевороту є й матеріальні ресурси (фінансові, людські, технічні й силові) [11, с. 54]. Адже підготовка та здійснення державного перевороту хоча й не потребують пошуку фінансування, оскільки організатори можуть використати підготовлену армію колишнього режиму або замовник і фінансист перевороту виступають в одній політичній силі, все-таки залишаються досить дорогим політичним процесом.

Кількість учасників перевороту. Ідеться про ініціаторів, організаторів та учасників державного перевороту (здатні швидко паралізувати життєві центри держави). Чисельний склад таких груп становить 15–20 осіб, а в окремих випадках до 100 осіб залежно від рівня їхньої підготовки.

На сучасному етапі, виокремлюється особливий вид технологій – конституційні перевороти, змістом яких є цілеспрямована зміна конституції (основного закону) в інтересах конкретної політичної сили чи особистості, яка є представником влади в державі.

Як будь-який процес змін, конституційний переворот має свої особливі технології маніпулювання правом. Так, А. Медушевський виокремлює такі технології: 1) узурпація влади Конституантою (від фр. *assemblee constituante* – установчі збори, *rouvoir constituant* – установча влада, скликана для прийняття основного закону в умовах перевороту, революції); 2) створення в країні двовладдя (Жовтневий переворот у 1917 р., хунти в Іспанії) або конфлікт двох центрів – Президента та Верховної Ради; 3) дарування конституції (октройовані конституції); 4) прийняття конституції або внесення змін до неї в умовах військового перевороту [14; 15]. Варто зазначити технологію внесення змін до конституції, що зумовлює маніпуляцію правом та узурпацію влади в державі, – це прийняття відповідного Рішення Верховним Судом, що виходить за межі повноважень цієї владної інституції (так, зміна конституційного ладу в Україні за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. суперечить положенням розділу XIII «Внесення змін до Конституції України»); 5) зміна конституції в умовах надзвичайного стану. З погляду правових наслідків, як зазначає А. Медушевський, з уведення інституту надзвичайного стану важливо розділяти такі його різновиди, як спрямування на збереження й захист конституційного ладу й, навпаки, призупинення або фактичне скасування конституції, прикладом чого є встановлення диктаторських режимів (наприклад, призупинення Конституції Прімо де Ріверою в Іспанії, Ю. Пілсудським у Польщі) [14; 15].

Однак наявність однакових стратегій і тактик не робить всі державні перевороти однаковими, схо-

жими один на одного, тому що їхні завдання вирішуються щораз по-різному, у різній послідовності й у різних умовах і терміни [5, с. 12]. Сучасні державні перевороти характеризуються комбінуванням традиційних технологій із конституційними.

Отже, політико-економічні та соціально-політичні передумови пов'язані із взаємодією політичних і економічних процесів у суспільстві – розподілом влади й багатства між різними групами та окремими особами, а також із процесами, які створюють, підтримують і трансформують політичну систему.

Характер перевороту й політична спрямованість залежать від того, які політичні сили і з якою метою вчиняють його, а також чиї інтереси вони відстоюють, від політичного клімату, від політичної активності населення, культурних традицій конкретного державного утворення, що зумовлює форми державного перевороту.

Головними політичними акторами перевороту є політичні кола, зацікавлені в зміні влади та здатні її профінансувати; організації, угруповання, здатні технічно і практично здійснити переворот, що переважним чином належать або мають безпосередній стосунок до сфери владних відносин.

Здійснення перевороту – це тривалий, складний і кропіткий процес, який потребує чіткої організації й тактики в процесі його організації та здійснення. У результаті державного перевороту тимчасово нейтралізуються армія, державні силові структури й інші політично-значущі сили та організації, порушується структура влади, її нормативне функціонування, що призводить до певних політичних наслідків. Відтак дослідження наслідків державного перевороту і їх вплив на політичний процес і функціонування держави стають об'єктом подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ашимбаев М.С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению / М.С. Ашимбаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kisi.kz>.
2. Галустьян О.А. О государственных переворотах: сравнительно-исторический аспект вопроса / О.А. Галустьян // Междунар. уголовное право и международная юстиция. – 2010. – № 3. – С. 19–25.
3. Глазунов О. Государственный переворот. Стратегия технологии / О. Глазунов. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, Образование, 2006. – 448 с.
4. Ермолаев А. Расцвет и закат постсоветской корпоратократии / А. Ермолаев // Українські діалоги. Журнал міждисциплінарних дискусій з питань стратегії розвитку України. – Пілотний номер, листопад-грудень 2015 р. – С. 6.
5. Кадук Н.І. Трансформація політичного режиму в Україні у контексті демократичного транзиту : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Н.І. Кадук ; ДЗ Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2011. – 18 с.
6. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант ; пер. с нем. ; под. общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – 1965. – 478 с.
7. Кіндратець О.М. Освіта і сталий розвиток суспільства / О.М. Кіндратець // Гілея. Серія «Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки». – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. – 2011. – Вип. 47(5). – С. 613–620.
8. Кравченко С. Прототипический подход и процесс категоризации / С.Ю. Кравченко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 3 (45) : в 3 ч. – Ч. 1. – С. 117–119. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.gramota.net/editions/2.html.
9. Люттвак Э. Государственный переворот / Э. Люттвак. – М. : Университет Дмитрия Пожарского, 2012. – 326 с.
10. Мадатов А.С. Роль политических событий в смене режима / А.С. Мадатова // Вестник РГГУ. Серия «Политология и коммуникативистика». – М. : РГГУ, 2008. – № 1. – С. 166–179.
11. Максимова О.М. Ресурсна база тероризму в сучасному світовому політичному процесі / О.М. Максимова // Науковий вісник ЖДУ ім. Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2004. – Вип. 18. – С. 53–57.
12. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли ; пер. Г. Муравьевой. (Оригинальное издание: Макиавелли Н. Избранные произведения / Н. Макиавелли. – М. : Худ. лит., 1982 ; Сканировано: Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – М. : Планета, 1990. OCR: 1998, VV Lab.Spellcheck: Сергей Лычагин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lib.ru/POLITOLOG/MAKIAWELLI/gosudar.txt.
13. Малапарте К. Техника государственного переворота / К. Малапарте. – М. : Аграф, 1988. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History.
14. Медушевский А. Технологии конституционных переворотов / А. Медушевский // Сравнительное конституционное обозрение. – 2006. – № 3. – С. 3–23.
15. Медушевский А. Конституционные перевороты // Сравнительное конституционное обозрение / А. Медушевский. – М. : Институт права и публичной политики, 2006. – № 3 (56). – С. 3–23.
16. Маркс К. 18 брюмера Луи Бонапарта / К. Маркс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/mar.
17. Марчук Є. Паралельна влада / Є. Марчук // Українські діалоги. Журнал міждисциплінарних дискусій з питань стратегії розвитку України. – Пілотний номер, листопад-грудень 2015 р. – С. 74.
18. Мельвиль А.Ю. Посткоммунистические политики и переходы «третьей волны». (Круглый стол «Демократические переходы: варианты путей и неопределенность результатов») / А.Ю. Мельвиль // Полис. – 1999. – № 3. – С. 30–52.
19. Петров М. Механизмы государственных переворотов: историко-теоретическое исследование / М. Петров. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. – 400 с.
20. Попович М. Червоне століття / М. Попович. – К. : АртЕк, 2005. – 888 с.
21. Політологічний енциклопедичний словник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. – К. : Генеза, 1997. – 400 с. – С. 148–149.

22. Храмов В. Політологічний енциклопедичний словник / В. Храмов. – К., 1997. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/417>.
23. Сахань О.М. Деструкція політичної влади як об'єкт наукового дослідження / О.М. Сахань // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2009. – № 1. – С. 209–220.
24. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии : [учеб. для студ. вузов] / А.И. Соловьев. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 559 с.
25. Ткач О.І. Політологія : термінологічний словник : [навч. посіб.] / О.І. Ткач, Костів Петро Річард. – К. : Університет «Україна», 2012. – 196 с.
26. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
27. Шляхтун П.П. Конституційне право України: словник термінів / П.П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.
28. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с. – С. 371–372.
29. Циганов В. Демократія на продаж, або Політична корупція у дії / В. Циганов // Українські діалоги. Журнал міждисциплінарних дискусій з питань стратегії розвитку України. – Пілотний номер, листопад-грудень 2015 р. – С. 50–53.
30. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія / Ю.С. Шемшученко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leksika.com.ua/15710312/legal/derzhavniy_perevorot.
31. Brooker P. Non-Democratic regimes. Theory, government and politics. – New York: St. Martin's press, 2000.
32. Farcau B.W. The Coup: tactics in the seizure of power. – Westport : Praeger, 1994. – 226 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1994-11-01/coup-tactics-s>.
33. Kebshul H.G. Operation “Just missed”: Lessons from failed coup attempts // *Armed forces and society*. – 1994. – Vol. 20. – № 4. – P. 565–579.
34. Londregan J.B., Poole K. Poverty, The coup trap, and the seizure of executive power // *World politics*. – 1990. – Vol. 42. – P. 151–183. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eppam.weebly.com/uploads/5/5/6/2/5562069/poverty_the_coup.pdf.
35. Marshall M.G., Marshall D.R. Coup d'etat events, 1946–2013. Codebook // Center for systemic peace [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.systemicpeace.org/inscr/CSPCoupsCodebook2013.pdf>.
36. McGowan P., Johnson Th. African military coups d'etat and underdevelopment: A quantitative historical analysis // *The journal of modern African studies*. – 2003. – Vol. 47. – P. 594–620. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jonathanmpowell.com/uploads/2/9/9/2/2992308/mcgowan__johnson_1984jmas_african_military_coups_and_underdevelopment__a_quantitative_historic.
37. O'Kane, R. Probabilistic approach to the causes of coups d'etat // *British journal of political science*. – London, 1981. – Vol. 11. – № 3. – P. 287–306. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jonathanmpowell.com/uploads/2/9/9/2/2992308/okane>.
38. Powell J.M., Thyne C.L. Global instances of coups from 1950 to 2010 // *Journal of peace Research*. – 2011. – Vol. 48. – N 2. – P. 249–259.
39. Sutter D. A Game-theoretic model of the coup d'etat // *Economics and politics*. – 2000. – Vol. 12. – № 2. – P. 205–223.
40. Treisman D. Income, Democracy, and Leader Turnover. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/treisman/PAPERS_NEW.

Остапець Ю.О.

Участь національних меншин у виборчих процесах: світовий досвід та українська політична практика (на прикладі Закарпатської області)

Статтю присвячено проблемам участі національних меншин у виборчих процесах. Проаналізовано позитивний досвід країн Європейського Союзу. Охарактеризовано вітчизняну електоральну практику на прикладі угорської національної меншини Закарпаття. Зроблено висновки про основні напрями вдосконалення механізму участі у виборах національних меншин України. **Ключові слова:** вибори, місцеві вибори, угорська національна меншина, Верховна Рада України, Закарпаття.

направлениях совершенствования механизма участия в выборах национальных меньшинств Украины.

Ключевые слова: выборы, местные выборы, венгерское национальное меньшинство, Верховная Рада Украины, Закарпатье.

The article is concerned with the problems of participation of the national minorities in electoral processes. There was analyzed a positive experience of the countries of European Union. The domestic electoral practice was characterized through the example of Hungarian national minority of Zakarpattia region. It was made conclusions about main directions of the improvement mechanism of the participation in elections of the national minorities of Ukraine

Key words: elections, local elections, Hungarian national minority, Verkhovna Rada of Ukraine, Zakarpattia.

УДК 329.8(477.87):323.1

Остапець Ю.О.,
кандидат політичних наук, доцент,
декан факультету суспільних наук
Ужгородського національного
університету

Статья посвящена проблемам участия национальных меньшинств в избирательных процессах. Проанализирован положительный опыт стран Европейского Союза. Охарактеризована отечественная электоральная практика на примере венгерского национального меньшинства Закарпатье. Сделаны выводы об основных

Постановка проблеми. Одним із демократичних інститутів, який забезпечує реалізацію політичною системою основної функції – виявлення, формування й вираження інтересів громадян, є політична участь. Основні форми політичної участі – це участь у діяльності органів місцевої влади, участь у виборах до органів місцевого самоврядування та участь у виборах вищих представницьких органів держави.

Проблемним на сьогодні є забезпечення відповідного рівня політичної участі в поліетнічних країнах. За даними ООН у світі майже 1 млрд осіб, тобто 15–20% від загального населення планети, належать до національних меншин. У Європі нараховується понад 100 етнічних груп, національних меншин із загальною кількістю більше 100 млн осіб [11, с. 3].

Україна також є поліетнічною державою, а відтак питання реалізації прав національних меншин на участь у владних відносинах є актуальним для неї. Схвалення чи протидія національних меншин політичній владі, неврахування їх інтересів, цінностей і потреб може призвести до напруги та конфліктів у суспільстві. Саме із цієї причини важливим є дослідження електорального досвіду національних меншин і розширення знань про особливості їх електоральної поведінки.

Мета статті – дослідити участь угорської меншини Закарпаття у виборчих процесах і зробити відповідні висновки щодо забезпечення належних прав національних меншин України на електоральне представництво в органах влади та місцевого самоврядування.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: а) проаналізувати участь

угорської меншини Закарпаття у виборах до представницьких органів влади; б) охарактеризувати нормативно-правову основу участі національних меншин України у виборах та порівняти її з міжнародними стандартами.

Виклад основного матеріалу. Ефективна участь національних меншин у суспільно-політичному житті є однією з важливих складових демократичних суспільств. Саме завдяки ефективній участі створюються реальні можливості національним меншинам для представлення та збереження своєї самобутності. Ефективна участь, по-перше, виступає складовою розвитку та утвердження елементів «демократії участі», консоціальної демократії чи концепції інтегративного мажоритаризму Д. Горовіца [11, с. 7]. По-друге, під час формування політичної системи в багатонаціональних державах треба якнайкраще забезпечити права щодо участі в громадському житті, що дозволить зменшити конфліктний потенціал соціуму та подолати антагонізм у міжетнічній взаємодії. По-третє, зміни у виборчих системах мають враховувати інтереси національних меншин, що дозволить звести до мінімуму політичну поляризацію суспільства.

Моделі ефективної участі та питання, пов'язані із цим, відображено в міжнародних актах Організації об'єднаних націй (ООН), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Ради Європи (РЕ). До основних актів ООН із цього питання варто віднести такі: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин від 18 грудня 1992 р. У структурі ООН передбачено

функціонування відповідних експертних комітетів, які займаються моніторингом цієї проблеми.

Проблеми захисту прав національних меншин посіли провідне місце й у діяльності інститутів Ради Європи. Одним із важливих документів стала Рамкова конвенція про захист національних меншин, яка передбачає систему моніторингу за дотриманням її положень. Значний вклад у процес забезпечення прав національних меншин зроблено Європейською комісією за демократію через право, яка була утворена невдовзі після падіння Берлінської стіни та більш відома як Венеціанська комісія (1990 р.). Проблематиці участі національних меншин у суспільному житті присвячені Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті (прийняті експертами ОБСЄ у вересні 1999 р.), у яких наголошується на механізмах такої участі та їх правовому забезпеченні [7].

У поліетнічних державах існують специфічні механізми реалізації права національних меншин на представництво в органах влади. Насамперед це виборчі системи, які забезпечують представникам національних меншин місця в представницьких органах влади. У Кодексі належної практики у виборчих справах 2002 р. сказано, що виборча спадщина Європи спирається на п'ять засад виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність, безпосередність. Рівність для національних меншин означає, що має бути дозволена діяльність партій, які представляють національні меншини, повинні встановлюватися квоти для національних меншин і винятки з правил розподілу місць (наприклад, незастосування виборчого порогу) тощо [6].

Дискримінація, яка перешкоджає участі меншин у виборах, проявляється в таких формах: а) через тип виборчої системи; б) неможливості утворення політичних партій представниками національних меншин; в) наявності високого виборчого порогу, який важко подолати організаціям національних меншин; г) встановлення меж виборчих округів, які розпоршують компактність голосування національної меншини тощо.

До позитивної практики врахування інтересів національних меншин треба віднести організацію виборчих процесів у Румунії, Польщі, Хорватії та інших країнах Європи. У Конституції Румунії офіційно визнані 18 національних меншин, за якими резервується 18 депутатських місць [10, с. 247]. У Польщі є виборчі комітети організацій національних меншин. Ці організації є суб'єктами виборчого процесу, а їх виборчі списки звільняються від потреби долати виборчий бар'єр [10, с. 235].

У Хорватії принцип рівності національних меншин регулюється конституційним законом «Про права і свободи людини і права етнічних і національних спільнот чи меншин в Республіці» від 13

грудня 2002 р. Відповідно до цього закону меншинам, які становлять понад 8% населення, гарантується пропорційне представництво в Асамблеї (парламент) та уряді Республіки Хорватія. Якщо ж їх менше, від них обирається по 5 представників до Палати Представників Асамблеї [11].

Загалом можна виокремити такі механізми залучення до ефективної участі національних меншин у виборчих процесах, які практикуються в країнах Європейського Союзу:

а) врахування в процесі утворення виборчих округів місць компактного проживання національних (мовних) меншин. Так, у Бельгії під час утворення виборчих округів враховуються місця компактного проживання основних лінгвістичних груп;

б) за окремими регіонами закріплюється певна кількість місць у парламенті для представників національних меншин: Данія (місця для представників Фарерських островів та Гренландії), Фінляндія (місця для представників Аландських островів);

в) використовується практика незастосування виборчих бар'єрів для національних меншин: Литва (загальний бар'єр на виборах становить 4%, однак для представників нацменшин він може бути знижений), Німеччина (на парламентських виборах);

г) в окремих країнах можна створювати регіональні партії, які представляють інтереси національних меншин: Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія (партії, які представляють німецьку меншину, і місцеві партії Гренландії та Фарерських островів), Естонія (три партії, які представляють російську національну меншину), Іспанія (партії в Каталонії та Країні Басків), Італія [11].

Протягом історії виборчих перегонів в Україні актуалізувалася низка проблемних питань, пов'язаних зі створенням та реалізацією механізмів щодо реалізації прав політичного представництва національних меншин та етнічних спільнот: а) забезпечення дієвих механізмів висунення кандидатів у народні депутати від національних меншин; б) врахування компактного проживання національних меншин та етнічних спільнот під час формування виборчих округів; в) створення належних умов, які сприяють участі національних меншин у загальнодержавних і місцевих виборах (питання мови виборчих бюлетенів, інформації про кандидатів мовами національних меншин).

Незважаючи на те, що українське законодавство декларує рівність прав та недопущення будь-якої дискримінації громадян (за національною, расовою, релігійною ознаками), реалії політичної практики свідчать про небезпроблемність забезпечення декларованих гарантій політичної участі як громадянського загалу, так і тієї його частини, що є виразником етнонаціональних інтересів.

В українському законодавстві (ідеться про закони про вибори та політичні партії) жодних пре-

рогатив для представників національних меншин не робиться. Лише в Законі України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р., зокрема в ст. 7, де йдеться про утворення виборчих округів, сказано, що виборчі округи повинні утворюватися з урахуванням адміністративно-територіального устрою та компактності проживання національних меншин [5]. У текстах наступних українських виборчих законів положення про врахування компактності проживання національних меншин під час утворення виборчих округів не було. У свою чергу в Законі України «Про політичні партії в Україні» чітко прописано, що політичні партії в Україні можуть створюватися й діяти тільки з всеукраїнським статусом [1, с. 41]. Ця норма закону практично унеможливує створення політичних партій, які б могли захищати інтереси тієї чи іншої національної меншини, оскільки механізм утворення політичних партій є складним і непосильним для представників національних меншин.

В Україні найбільш поліетнічними регіонами є Закарпаття, Буковина (до анексії в 2014 р. був також Крим). Отже, для Закарпаття, зважаючи на поліетнічність населення області, ця проблема є особливо актуальною. Найбільшими за чисельністю в Закарпатті є угорська, румунська, російська, ромська та словацька національні меншини. Найбільш електорально активною є угорська національна меншина, яка компактно проживає в Берегівському, Виноградівському, Мукачівському та Ужгородському районах.

Виходячи з того, що українським законодавством про вибори не передбачено якихось прерогатив для національних меншин, їх представники можуть отримати депутатські мандати або перемігши в мажоритарних округах, або пройшовши до органів місцевої влади в списках якоїсь політичної партії.

З перших років незалежності представники національних меншин отримували депутатські мандати в органах місцевої влади Закарпаття за результатами виборів у мажоритарних округах як лідери/члени різних національно-культурних товариств (Товариство угорської культури Закарпаття, Демократична спілка угорців України, «Романі ЯНГ», «Руський дом», «Матица Словенська» та інших).

Наприклад, за результатами виборів до обласної, міських, районних, селищних і сільських рад Закарпатської області (1998 р.) до представницьких органів влади були обрані угорці (918), румуни (126), росіяни (42), циган (15), словаків (8), німців (29), євреїв (2) [3, с. 667]. Приблизно схожими були результати виборів до місцевих органів влади в Закарпатті за національною ознакою також у 2006 р. [9, с. 45].

Принагідно зауважимо, що вітчизняний дослідник, засновник політичної етнології І. Варзар ще в середині 90-х рр. ХХ ст. констатував: «Політична доля будь-якої меншини – у руках власної етнополітичної партії» [2, с. 298]. Він висловлював надію, що в недалекому майбутньому подібні соціальні структури стануть конструктивним державотворчим суб'єктом та специфічним об'єктом державної етнополітики. Підтримана пізніше в грудні 1995 р. віце-прем'єром Кабінету Міністрів України І. Курасом ідея етнополітичної партії так і залишилася предметом для політологічних і правознавчих теоретизувань.

Лише в 2005 р. еліта угорської національної меншини домоглася реєстрації політичних партій. Напередодні парламентських виборів 2006 р. Міністерством юстиції України були зареєстровані такі дві угорські партії: Політична партія «КМКС» – Партія угорців України (ПУУ) (17 лютого 2005 р., Ковач Микола Миколайович), а також Демократична партія угорців України (ДПУУ), яку очолив на той час народний депутат України Іштван Гайдош (24 березня 2005 р.). Створення двох угорських партій в Україні розділило електорат цих партій приблизно на половину, що не дало їм змоги приймати участь у виборах до Верховної Ради України.

Водночас треба відзначити успіх цих партій на виборах до обласної та районної рад Закарпаття в 2006 р. Так, ПУУ 5 мандатів отримала до обласної ради, 7 – до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (усього 71 депутатський мандат). ДПУУ 4 мандати отримала до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (усього 45 депутатських мандатів) [8, с. 226].

У своїх післявиборчих інтерв'ю лідери обох угорських партій відмітили, що угорці могли б мати в місцевих органах влади вдвічі більше представників. Для цього потрібно, що б угорське населення представляла одна партія. Це могло б дати можливість мати навіть представника у Верховній Раді України. Проте ці партії підтримують основні політичні суперники в Угорщині – ФІДЕС та угорські соціалісти. Лідери двох угорських партій І. Гайдош (ДПУУ) та М. Ковач (ПУУ – ТУКЗ), коментуючи причини антагонізму, звинувачують у цьому один одного. Так, І Гайдош каже, що М. Ковач виступає за закритість угорської громади від решти закарпатців і зловживає націоналістичною риторикою. М. Ковач своїх опонентів називає угорськомовними представниками влади, яка ніколи не підтримувала угорську громаду.

За результатами виборів до місцевих органів влади 2010 р. ПУУ 3 мандати отримала до обласної ради, 5 – до Виноградівської, 6 – до Ужгородської, 2 – до Хустської, 1 – до Мукачівської районних рад, 3 – до Берегівської, 3 – до Чопської, 2 – до Ужгородської міських рад.

За результатами виборів до місцевих органів влади 2010 р. ПУУ 3 мандати отримала до обласної ради, 5 – до Виноградівської, 6 – до Ужгородської, 2 – до Хустської, 1 – до Мукачівської районних рад, 3 – до Берегівської, 3 – до Чопської, 2 – до Ужгородської міських рад.

ДПУУ 4 мандати отримала до обласної ради, 8 – до Виноградівської, 3 – до Мукачівської, 5 – до Ужгородської районних рад, 10 – до Брегівської міської ради. Мером м. Берегово був обраний лідер ДПУУ – І. Гайдош.

Не відбулося позитивних зрушень у напрямі забезпечення виборчих прав національних меншин і після прийняття нового закону про вибори ВР України від 17 листопада 2012 р. У новому законі відсутні спеціальні норми, які б дозволили представникам національних меншин мати депутатські мандати (квота місць, обов'язкове внесення представників національних меншин у списки партій, врахування компактності проживання національних меншин під час формування виборчих округів тощо). Під час формування виборчих округів у Закарпатській області не було враховано компактність проживання угорців краю, а відтак голоси угорської меншини були розпорошені за різними електоральними округами. За результатами парламентських виборів 2012 р. до парламенту України за списками Партії регіонів був обраний очільник ДПУУ – І. Гайдош.

Не було створено окремого угорського виборчого округу й на парламентських виборах 2014 р., хоча в статті 2 §18 розділу III Закону України «Про вибори народних депутатів України» сказано, що «межі одномандатних округів визначаються з урахуванням меж адміністративно-територіальних одиниць, інтересів членів територіальних громад та проживання на відповідній території національних меншин. Адміністративно-територіальні одиниці, на території яких компактно проживають окремі національні меншини та які межують між собою, повинні входити до одного виборчого округу» [8, с. 333–334].

Центральна виборча комісія під час утворення виборчих округів на парламентських виборах 2014 р. проігнорувала цю норму закону, тому угорці знову залишилися без власного виборчого округу. Для того щоб зняти напругу серед угорської національної меншини, до партійного списку ПП «Блок Петра Порошенка» був включений представник угорської спільноти В. Брензович, який і став народним депутатом України.

Окремо варто зупинитися на електоральних процесах в угорській національній меншині на місцевих виборах 2015 р. Передусім зміна влади в Україні в лютому 2014 р. зумовила зміни й у середовищі закарпатських угорців. Лідером ПУУ став В. Брензович (колишній очільник М. Ковач відкрито виступав за автономію угорської меншини), а ДПУУ – Л. Зубанич (колишній очільник І. Гайдош підтримував Партію регіонів і був учасником Анти-майдану).

У м. Берегові 5 вересня 2015 р. відбулася спільна конференція партійних організацій ДПУУ та ПУУ, на якій було затверджено підписану керів-

никами політичних сил Угоду про співпрацю на виборах до місцевих рад 2015 р. Було домовлено, що в Закарпатську обласну раду буде сформований один партійний список від ПУУ, до якого 50/50 ввійдуть і представники ДПУУ. У територіальні громади нижчого рівня (районні та міські) будуть відбиратися особи, які мають найбільший авторитет у регіоні.

Рішення про співпрацю на виборах, яке було прийнято вперше за історію незалежної України, принесло свої позитивні результати. До обласної ради ПУУ отримала 9,44% голосів виборців і 8 депутатських мандатів. Крім того, ПУУ отримала депутатські мандати в таких радах: Берегівська районна – 12 мандатів, Виноградівська районна – 7, Мукачівська районна – 4, Ужгородська районна – 8, Чопська міська – 7, Хустська міська – 3, Ужгородська міська – 2, Мукачівська міська – 3.

ДПУУ отримала за результатами виборів таку кількість депутатських мандатів: Берегівська районна – 7, Виноградівська районна – 4, Чопська міська – 12 [8, с. 349].

Висновки. Аналіз вітчизняної електоральної практики (ідеться насамперед про угорську національну меншину Закарпаття) дозволяє зробити такі висновки щодо забезпечення виборчих прав представників національних меншин в Україні. По-перше, задекларовані в Конституції України та законах України («Про політичні партії в Україні», «Про вибори народних депутатів України» та інших) виборчі права національних меншин не мають відповідних механізмів реалізації на практиці. По-друге, ефективна участь національних меншин у виборчих процесах, гарантія їх представництва інтересів у органах влади можливі лише за умови прийняття відповідних законів про вибори та політичні партії на зразок тих, які апробовані в політичній практиці низки країн Європейського Союзу. По-третє, виборча практика угорської меншини показує ефективність створення й функціонування політичних партій національних меншин на місцевому рівні. Після створення політичних партій представники угорської меншини мають можливість мати своє представництво в місцевих органах влади. Представники інших національних меншин отримують депутатські мандати ситуативно. По-четверте, політична участь національних меншин має постійно піддаватися моніторинговій оцінці з метою уникнення порушень і створення ефективного механізму реалізації такої участі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Все про вибори. – К., 2004. – 376 с.
2. Варзар І.М. Із контекстів минулих літ: вибране в концептуальних і мемуарних вимірах : в 2 кн. / І. Варзар. – К. : ФАДА ЛТД, 2003– . – Кн. 1 : Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – 2003. – 592 с.

3. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПі-ЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.

4. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : [монографія]. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с.

5. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24 вересня 1997 р. [Електронний документ]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970541.html.

6. Кодекс належної практики у виборчих справах : керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18–19 жовтня 2002 р.) / Європейська комісія за демократію через право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDLAD\(2002\)023rev-ukr.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDLAD(2002)023rev-ukr.pdf).

7. Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/hcnm/32255?download=true>.

8. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів : [монографія] / Ю. Остапець. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 412 с.

9. Остапець Ю. Угорська меншина Закарпаття: суспільно-політичний та культурний розвиток / Ю. Остапець, І. Скиба // Актуальні питання законодавчого регулювання захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону: аналіз, оцінки : матеріали круглого столу (м. Ужгород, 21 грудня 2011 р.). – Ужгород, 2012. – С. 39–51.

10. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. Романюк, В. Литвин, Н. Панчак-Бялоблочкика. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 462 с.

11. Тищенко Ю. Забезпечення ефективної участі меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд / Ю. Тищенко ; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2012. – 49 с.

Панчак-Бялоблоцька Н.В.

Статистика кількісних типологій урядів меншості в західних і центрально-східних європейських парламентських демократіях та її політичні наслідки

У статті проаналізовано різнобічні особливості дистинкції й концептуалізації типів урядів меншості в європейських парламентських демократіях. Виявлено, що типології урядових кабінетів меншості не є вичерпними, адже уряди меншості як виконавчі структури залежать від контексту аналізу та аналітичних індикаторів. Унаслідок цього доведено, що типологізації урядів меншості можуть розширюватись і доповнюватись, а у виокремленій у дослідженні формі деякі з них є варіативно більш поширеними й емпірично перевіреніми, ніж інші.

Ключові слова: уряд, уряд меншості, типи урядів меншості, парламентська демократія, Західна Європа, Центрально-Східна Європа, статистика урядів.

В статье проанализированы разносторонние особенности дистинкции и концептуализации типов правительств меньшинства в европейских парламентских демократиях. Выявлено, что типологии исполнительных структур меньшинства не являются исчерпывающими, ведь правительства меньшинства как исполнительные структуры зависят от контекста анализа и аналитических индикаторов. В результате доказано, что ти-

пологизации правительств меньшинства могут расширяться и дополняться, а в выделенной в исследовании форме некоторые из них являются вариативно более распространенными и эмпирически проверенными, чем другие.

Ключевые слова: правительство, правительство меньшинства, типы правительств меньшинства, парламентская демократия, Западная Европа, Центрально-Восточная Европа, статистика правительств.

The article is dedicated to analyzing the various features of differentiation and conceptualization of minority governments' types in European parliamentary democracies. The author found out that typologies of minority governments are not exhaustive, because minority governments as executive structures depend on analytical context and indicators. Consequently, the researcher showed that typologies of minority governments can be expanded and supplemented, and that some of the singled out forms of them are more common and empirically tested variants than others.

Key words: government, minority government, types of minority governments, parliamentary democracy, Western Europe, Central-Eastern Europe, governments' statistics.

УДК 321.015+321.72+328.122+328.131+328.183+328.187+342.529

Панчак-Бялоблоцька Н.В.,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Як показує європейська інституційна практика, уряди/ урядові кабінети меншості не є уніфікованими й монолітними структурами. Вони різняться за своєю композицією, розмірністю, ідеологічністю, причинами формування та особливостями відповідальності тощо. Як наслідок, різні типи урядів меншості в європейських парламентських демократіях здатні проводити різні політичні, політико-правові й соціально-економічні наслідки, характеризуватись різними формотворчими, функціональними та регламентними параметрами, а тому можуть бути розбіжно стабільними й ефективними. Відповідно, емпіричний аналіз статистики типів урядів/ урядових кабінетів меншості, зокрема в європейських парламентських демократіях, становить актуальну наукову проблему, яка актуалізована доцільністю пошуку відповідей на різні питання та нерозривно пов'язана з іншими аспектами дослідження урядів меншості.

Ці завдання вирішено значною мірою в наукових доробках західних і меншою мірою в працях вітчизняних науковців, зокрема таких найбільш відомих із них, як Л. Геллер-Шворц [6], Г. Гріффіз [7], В. Херман, Дж. Поуп [8], Дж. Мун [10], К. Стром [11; 12], А. Вард [13], А. Романюк та В. Литвин [1; 2]. Причина концентрації цих пошуків насамперед

у розвідках зарубіжних учених зумовлена тим, що саме в західних (особливо європейських) країнах уряди меншості та їх різновиди зустрічаються найчастіше порівняно з країнами пострадянського простору, де феномен урядів меншості концептуалізований украй слабо або взагалі не концептуалізований.

Із запропонованих праць постає, що існує декілька ключових таксономій урядів меншості, які порізно виявляються в європейських парламентських демократіях. По-перше, на підставі партійного складу/композиції, зокрема в зрізі партійного складу легіслатури, уряди меншості поділяються на однопартійні та коаліційні (з особливою увагою на виокремлену К. Стромом категорію «зовнішньо підтриманих» урядів меншості [12]).

По-друге, за формою парламентської підтримки/непідтримки урядові кабінети меншості поділяються на непідтримані однопартійні уряди меншості, підтримані однопартійні уряди меншості, непідтримані коаліційні уряди меншості та підтримані коаліційні уряди меншості (класифікаційна схема Дж. Поупа й В. Хермана [8, с. 193]).

По-третє, за типом зовнішньої підтримки урядові кабінети меншості бувають істотними/субстантивними та формальними (цю таксономію

ініціював К. Стром [11, с. 62]).

По-четверте, через уточнення відсотка й особливостей партійного представництва урядових партій у легіслатурах урядові кабінети меншості поділяються на такі типи: ті, партії яких мають підтримку/представництво на рівні 45% та більше (однак не більше 50% + 1 мандат) номінального складу легіслатури; ті, партії яких мають підтримку/представництво на рівні 35–45% номінального складу легіслатури; ті, партії яких мають підтримку/представництво на рівні 35% та менше складу легіслатури (цю класифікацію також запропонував К. Стром [12]).

По-п'яте, на підставі кореляції законодавчої ефективності й парламентської відповідальності уряди меншості можуть формуватися за такими сценаріями: коаліція; формальний пакт або договір; неформальна домовленість; сформована під конкретне завдання (*ad hoc*) більшість чи «непостійна більшість»; «стриманість» опозиції, унаслідок якої урядова партія або партії діє/діють так, ніби вони мають підтримку парламентської більшості (типологізаційну схему ініціювала Л. Геллер-Шворц [6, с. 68]).

По-шосте, на основі врахування специфіки ситуацій меншості, у яких генеруються уряди меншості, адже легіслатури в цьому аспекті можуть бути «підвішеними» (з англ. *hung parliament*) чи «міноритарними» (таку логіку таксономії урядів меншості запропонували Г. Гріффіс, Р. Бразіер та А. Вард [4; 7; 13]), кабінети меншості можуть бути сконструйовані за різними формотворчими патернами компромісів та угод.

По-сьоме, з огляду на способи взаємодії урядових партій із неурядовими партіями уряди меншості можуть функціонувати в таких різновидах: на основі тимчасових спеціальних (*ad hoc*) домовленостей; як «вільні союзи» парламентських партій; на підставі «офіційних угод» парламентських партій (цей підхід запропонували А. Романюк, В. Литвин і Н. Панчак-Бялоблоцка [1; 2]).

По-восьме, на основі врахування індивідуального чи колективного балансу поділу владних повноважень в урядових кабінетах меншості та їх функціонування у вузьких/партикулярних чи широких соціально й політично орієнтованих цілях уряди меншості можуть конструюватися у форматі мажоритаризму, коаліційності, спеціального міноритаризму та міноритаризму (класифікаційну схему запропонував Дж. Мун [10]).

Також типологізаційно уряди меншості можуть різнитися за кількістю урядових партій, які їх формують (оскільки можуть генеруватися одно-, дво-, три-, чотири- й більшепартійні урядові кабінети меншості), а також за статусом (оскільки можуть конструюватися постійні та тимчасові урядові кабінети меншості).

Загалом у теоретико-методологічному контексті

очевидно, що запропоновані типології урядових кабінетів меншості дистинктивно не є вичерпними, оскільки уряди меншості як виконавчі структури залежать від контексту аналізу й аналітичних індикаторів. Водночас зрозуміло, що таксономічні схеми урядів меншості можуть конструюватися кількісно (на підставі кількісних індикаторів) і якісно (на підставі якісних індикаторів). Перші значно легше операціоналізувати, ніж другі, саме тому вони частіше моніторяться статистично й науково, а отже, є основою емпіричного виміру типологізації урядів меншості в європейських парламентських демократіях.

З огляду на це найчастішою статистичною варіацією дослідження типів урядів меншості є їхня дистинкція на підставі врахування партійного складу/композиції, зокрема в контексті партійного складу легіслатур, перед якими відповідальні уряди меншості. Відповідно, урядові кабінети меншості, як вказано вище, поділяються на *однопартійні* та *коаліційні*. В *однопартійних урядах меншості* партія, яка входить до складу уряду, а тому отримує міністерські портфелі, не має абсолютної більшості мандатів у легіслатурі, тобто самостійно має підтримку й представництво менше 50% депутатів повного (номінального) складу легіслатури. У *коаліційних урядах меншості* партії, які входять до складу уряду, а тому отримують міністерські портфелі, не становлять абсолютної більшості мандатів у легіслатурі, тобто самостійно мають підтримку й представництво менше 50% депутатів легіслатури.

Емпірична статистика формування *однопартійних* і *коаліційних* урядів меншості в європейських парламентських демократіях свідчить, що станом на 2015 р. (упродовж 1944–2015 рр.) кількість/відсоток *однопартійних* і *коаліційних* урядів меншості у вибірці (загалом у Європі, а також окремо в Західній і Центрально-Східній Європі) була сумірною: 128 *однопартійних* і 121 *коаліційний* уряд меншості. Однак кореляція між *однопартійними* й *коаліційними* урядами меншості в окремих країнах і регіонах є відчутною. Так, у Центрально-Східній Європі в 1990–2015 рр. з-поміж усіх урядів меншості (а таких у цей період було створено 64) превалюють *коаліційні* урядові кабінети меншості, які становлять понад 70% урядів меншості. Це вказує, що майже кожний третій уряд меншості в Центрально-Східній Європі є *коаліційним*. Зворотна ситуація спостерігається в парламентських демократіях країн Західної Європи, де в 1944–2015 рр. (у різних країнах у різні періоди) зі 185 урядових кабінетів меншості 109 були *однопартійними* і 76 – *коаліційними*. Це означає, що в регіоні традиційно майже 60% урядів меншості є *однопартійними* і лише 40% – *коаліційними*. Інакше кажучи, у середньому впродовж окресленого часового проміжку з 5

урядів меншості 3 були однопартійними, а 2 – коаліційними (див. табл. 1).

Ще більш диверсифікована ситуація складається в разі зіставлення різних типів урядів меншості в різних прикладах парламентських демократій. Серед країн, де уряди меншості (і однопартійні, і коаліційні) не властиві та не зустрічаються, можна назвати Люксембург та

Німеччину; серед країн, де кількість однопартійних і коаліційних урядів меншості є/була ідентичною чи сумірною (різниця становить не більше 1), – Австрію, Болгарію, Естонію, Ірландію, Польщу, Хорватію та Чехію.

Серед країн, у яких з урядів меншості превалюють/превалювали однопартійні чи формується/формувалися лише однопартійні уряди

Таблиця 1

Статистика формування однопартійних і коаліційних урядів меншості в європейських парламентських демократіях (станом на грудень 2015 р.)

Країна	Однопартійні уряди меншості, № (%)	Коаліційні уряди меншості, № (%)	Загальна кількість урядів меншості, № (%)
Парламентські демократії Західної Європи (1944–2015 рр.)			
Австрія	1 (50,0)	1 (50,0)	2 (100)
Бельгія	2 (28,6)	5 (71,4)	7 (100)
Греція	2 (100)	0 (0)	2 (100)
Данія	15 (42,9)	20 (57,1)	35 (100)
Ірландія	6 (50,0)	6 (50,0)	12 (100)
Ісландія	4 (66,7)	2 (33,3)	6 (100)
Іспанія	9 (100)	0 (0)	9 (100)
Італія	15 (57,7)	11 (42,3)	26 (100)
Люксембург	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Мальта	1 (100)	0 (0)	1 (100)
Нідерланди	0 (0)	8 (100)	8 (100)
Німеччина	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Норвегія	13 (65,0)	7 (35,0)	20 (100)
Португалія	9 (81,8)	2 (18,1)	11 (100)
Сполучене Королівство	3 (100)	0 (0)	3 (100)
Фінляндія	3 (33,3)	6 (66,7)	9 (100)
Франція	7 (63,6)	4 (36,4)	11 (100)
Швеція	19 (82,6)	4 (17,4)	23 (100)
Разом	109 (58,9)	76 (41,1)	185 (100)
Середні дані	6,1 (59,2)	4,2 (40,8)	10,3 (100)
Парламентські демократії Центрально-Східної Європи (1989–2015 рр.)			
Болгарія	3 (60,0)	2 (40,0)	5 (100)
Естонія	2 (50,0)	2 (50,0)	4 (100)
Латвія	0 (0)	9 (100)	9 (100)
Литва	0 (0)	6 (100)	6 (100)
Польща	3 (50,0)	3 (50,0)	6 (100)
Румунія	4 (28,6)	10 (71,4)	14 (100)
Словаччина	1 (20,0)	4 (80,0)	5 (100)
Словенія	0 (0)	4 (100)	4 (100)
Угорщина	2 (100)	0 (0)	2 (100)
Хорватія	2 (50,0)	2 (50,0)	4 (100)
Чехія	2 (40,0)	3 (60,0)	5 (100)
Разом	19 (29,7)	45 (70,3)	64 (100)
Середні дані	1,7 (29,3)	4,1 (70,7)	5,8 (100)
Разом у Європі	128 (51,4)	121 (48,6)	249 (100)
Середні дані в Європі	4,4 (51,2)	4,2 (48,8)	8,6 (100)

Таблиця 2

Темпоральна типологізація урядів меншості в європейських демократіях (1944–2015 рр.)

Країна	Однопартійні уряди меншості, №/%	Коаліційні уряди меншості, №/%	Загальна кількість урядів меншості, №/%
Парламентські демократії Західної Європи (1944–1988 рр.)			
Австрія	1 (100)	0 (0)	1 (100)
Бельгія	2 (40,0)	3 (60,0)	5 (100)
Греція	1 (100)	0 (0)	1 (100)
Данія	14 (63,6)	8 (36,4)	22 (100)
Ірландія	6 (75,0)	2 (25,0)	8 (100)
Ісландія	4 (100)	0 (0)	4 (100)
Іспанія	3 (100)	0 (0)	3 (100)
Італія	15 (65,2)	8 (34,8)	23 (100)
Люксембург	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Мальта	1 (100)	0 (0)	1 (100)
Нідерланди	0 (0)	4 (100)	4 (100)
Німеччина	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Норвегія	9 (75,0)	3 (25,0)	12 (100)
Португалія	5 (83,3)	1 (16,7)	6 (100)
Сполучене Королівство	3 (100)	0 (0)	3 (100)
Фінляндія	3 (33,3)	6 (66,7)	9 (100)
Франція	3 (50,0)	3 (50,0)	6 (100)
Швеція	13 (92,9)	1 (7,1)	14 (100)
Разом	83 (68,0)	39 (32,0)	122 (100)
Середні дані	4,6 (67,6)	2,2 (32,4)	6,8 (100)
Парламентські демократії Західної Європи (1989–2015 рр.)			
Австрія	0 (0)	1 (100)	1 (100)
Бельгія	0 (0)	2 (100)	2 (100)
Греція	1 (100)	0 (0)	1 (100)
Данія	1 (7,7)	12 (92,3)	13 (100)
Ірландія	0 (0)	4 (100)	4 (100)
Ісландія	0 (0)	2 (100)	2 (100)
Іспанія	6 (100)	0 (0)	6 (100)
Італія	0 (0)	3 (100)	3 (100)
Люксембург	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Мальта	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Нідерланди	0 (0)	4 (100)	4 (100)
Німеччина	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Норвегія	4 (50,0)	4 (50,0)	8 (100)
Португалія	4 (80,0)	1 (20,0)	5 (100)
Сполучене Королівство	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Фінляндія	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Франція	4 (80,0)	1 (20,0)	5 (100)
Швеція	6 (66,7)	3 (33,3)	9 (100)
Разом	26 (41,3)	37 (58,7)	63 (100)
Середні дані	1,4 (40,0)	2,1 (60,0)	3,5 (100)
Парламентські демократії Центрально-Східної Європи (1989–2015 рр.)			
Болгарія	3 (60,0)	2 (40,0)	5 (100)
Естонія	2 (50,0)	2 (50,0)	4 (100)
Латвія	0 (0)	9 (100)	9 (100)
Литва	0 (0)	6 (100)	6 (100)
Польща	3 (50,0)	3 (50,0)	6 (100)
Румунія	4 (28,6)	10 (71,4)	14 (100)
Словаччина	1 (20,0)	4 (80,0)	5 (100)
Словенія	0 (0)	4 (100)	4 (100)
Угорщина	2 (100)	0 (0)	2 (100)
Хорватія	2 (50,0)	2 (50,0)	4 (100)
Чехія	2 (40,0)	3 (60,0)	5 (100)
Разом	19 (29,7)	45 (70,3)	64 (100)
Середні дані	1,7 (29,3)	4,1 (70,7)	5,8 (100)

меншості, варто назвати Грецію, Ісландію, Іспанію, Італію, Мальту, Норвегію, Португалію, Сполучене Королівство, Угорщину, Францію та Швецію, а серед країн, у яких з урядів меншості превалюють/ превалювали коаліційні або формувалися винят-

ково коаліційні уряди меншості, – Бельгію, Данію, Латвію, Литву, Нідерланди, Румунію, Словаччину, Словенію та Фінляндію. Це частково спростовує позицію К. Строма [12], згідно з якою в парламентських демократіях урядові кабінети меншості

Таблиця 3

Різновиди коаліційних урядових кабінетів меншості на підставі врахування їхньої партійної композиції в європейських парламентських демократіях (станом на грудень 2015 р.)

Країна	Двопартійні уряди меншості, №/%	Трипартійні уряди меншості, №/%	Чотирипартійні уряди меншості, №/%	П'яти- й більше-партійні уряди меншості, №/%	Всі коаліційні уряди меншості, №/%
Парламентські демократії Західної Європи (1944–2015 рр.)					
Австрія	1 (100)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	1 (100)
Бельгія	1 (20,0)	0 (0)	4	0 (0)	5 (100)
Греція	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Данія	13 (65,0)	3 (15,0)	4 (20,0)	0 (0)	20 (100)
Ірландія	4 (66,6)	1 (16,7)	0 (0)	1 (16,7)	6 (100)
Ісландія	1 (50,0)	1 (50,0)	0 (0)	0 (0)	2 (100)
Іспанія	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Італія	3 (27,3)	5 (45,4)	1 (9,1)	2 (18,2)	11 (100)
Люксембург	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Мальта	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Нідерланди	6 (75,0)	1 (12,5)	1 (12,5)	0 (0)	8 (100)
Німеччина	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Норвегія	1 (14,3)	5 (71,4)	1 (14,3)	0 (0)	7 (100)
Португалія	1 (50,0)	1 (50,0)	0 (0)	0 (0)	2 (100)
Сполучене Королівство	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Фінляндія	3 (50,0)	3 (50,0)	0 (0)	0 (0)	6 (100)
Франція	2 (50,0)	2 (50,0)	0 (0)	0 (0)	4 (100)
Швеція	2 (50,0)	0 (0)	2 (50,0)	0 (0)	4 (100)
Разом	38 (50,0)	22 (28,9)	13 (17,1)	3 (4,0)	76 (100)
Середні дані	2,1 (50,0)	1,2 (28,6)	0,7 (16,7)	0,2 (4,7)	4,2 (100)
Парламентські демократії Центрально-Східної Європи (1989–2015 рр.)					
Болгарія	1 (50,0)	1 (50,0)	0 (0)	0 (0)	2 (100)
Естонія	2 (100)	0 (0)	0	0 (0)	2 (100)
Латвія	2 (22,2)	5 (55,6)	2 (22,2)	0 (0)	9 (100)
Литва	4 (66,6)	1 (16,7)	1 (16,7)	0 (0)	6 (100)
Польща	1 (33,4)	1 (33,3)	1 (33,3)	0 (0)	3 (100)
Румунія	3 (30,0)	4 (40,0)	3 (30,0)	0 (0)	10 (100)
Словаччина	0 (0)	1 (25,0)	2 (50,0)	1 (25,0)	4 (100)
Словенія	3 (75,0)	0 (0)	0 (0)	1 (25,0)	4 (100)
Угорщина	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Хорватія	0 (0)	1 (50,0)	0 (0)	1 (50,0)	2 (100)
Чехія	0 (0)	3 (100)	0 (0)	0 (0)	3 (100)
Разом	16 (35,6)	17 (37,8)	9 (20,0)	3 (6,6)	45 (100)
Середні дані	1,5 (36,6)	1,5 (36,6)	0,8 (19,5)	0,3 (7,3)	4,1 (100)
Разом у Європі	54 (44,6)	39 (32,2)	22 (18,2)	6 (5,0)	121 (100)
Середні дані в Європі	1,9 (45,2)	1,3 (31,0)	0,8 (19,0)	0,2 (4,8)	4,2 (100)

типово є не коаліціями, оскільки такі інститути функціонально нагадують однопартійні уряди більшості (детально див. табл. 2).

Справа в тому, що така логіка раніше (принаймні станом на 1980-і рр.) була характерною тільки для парламентських демократій Західної Європи. У цьому регіоні в 1944–1988 рр. (у різних країнах у різні періоди) зі 122 кабінетів меншості 83 (або 68%) були однопартійними, а 39 (або 32%) – коаліційними. Інакше кажучи, лише кожний третій уряд меншості був коаліційним, а два з трьох урядів меншості були однопартійними. Кількістю й часткою однопартійних урядів меншості різнилися такі парламентські демократії, як Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Норвегія, Португалія та Швеція, тобто країни, у яких традиційно формуються уряди меншості. Натомість упродовж 1944–1988 рр. уряди меншості у формі коаліційних кабінетів превалювали в Нідерландах і Фінляндії.

Ситуація в європейських (західноєвропейських, центрально-східноєвропейських) парламентських демократіях змінилася лише в 1989–2015 рр., коли з-поміж урядів меншості почали превалювати коаліційні, причому в абсолютній більшості країн Європи. Сьогодні в Західній Європі коаліційні уряди меншості на тлі всіх урядів меншості становлять майже 60% випадків. Більший показник коаліційних урядів меншості (на рівні понад 70%) спостерігається в країнах Центрально-Східної Європи. Цікаво, що серед країн, у яких коаліційні уряди меншості не формуються або становлять меншість щодо однопартійних урядів меншості, у 1989–2015 рр. можна назвати лише Болгарію, Грецію, Іспанію, Португалію, Угорщину, Францію та Швецію. У решті європейських демократій однопартійні урядові кабінети меншості не формуються, становлять меншість або сумірні кількості коаліційних урядів меншості. Це стосується навіть раніше звиклих кейсів країн з однопартійними урядами меншості, зокрема Данії, Ірландії, Італії й Норвегії. Ще один цікавий момент полягає в тому, що, незважаючи на скорочення кількості та/або відсотка урядів меншості в Західній Європі у 1989–2015 рр. щодо 1944–1988 рр., кількість і відсоток урядів меншості, зокрема коаліційних, сьогодні менші в країнах Західної Європи (і це попри те, що кількість країн у цьому регіоні більша) та більші в країнах Центрально-Східної Європи. Виняток становлять однопартійні уряди меншості, яких у Західній Європі в 1989–2015 рр. більше, ніж у Центрально-Східній Європі. Це підтверджує, що на відміну від 1944–1988 рр., коли з-поміж урядів меншості в європейських парламентських демократіях превалювали однопартійні [12], у 1989–2015 рр., тобто сьогодні, у країнах Західної та Центрально-Східної Європи уряди меншості більше проявляються у форматі коаліційних кабінетів. А це означає, що значною

мірою змінилося політичне розуміння суті, призначення, наповнення й наслідків різних типів урядів меншості, а також загалом політичного процесу, окресленого функціонуванням урядів меншості.

Ще одна емпірично поширена типологізація урядів меншості в європейських парламентських демократіях завдяки наявним статистичним даним обертається довкола кількості урядових партій, які є коаліційними партнерами в межах кабінетів. Зокрема, можуть по-різному формуватись і функціонувати одно-, дво-, три-, чотири- й більшепартійні урядові кабінети меншості, з-поміж яких особливо вагомими є конструкції коаліційних урядів меншості, які значною мірою доповнюють запропоновану вище класифікацію. Їх дистинкція важлива, адже на підставі різної кількості урядових партій можна говорити не лише про різну природу коаліційних урядових кабінетів меншості, а й про їхню відмінну зумовленість, логіку формування та функціонування, параметри «виживання» й стабільності, ефективність та очікувані наслідки. Окрім того, це дає змогу комплексно розглянути статистичну відмінність коаліційних урядів меншості від однопартійних.

Як демонструє досвід європейських парламентських демократій (див. табл. 3), з коаліційних урядових кабінетів меншості сумарно превалюють двопартійні (понад 45% коаліційних урядів меншості). Статистично кількість коаліційних урядів меншості скорочується в разі збільшення партій таких урядів: трипартійні уряди меншості становлять 31,0% коаліційних кабінетів меншості, чотиріпартійні – 19,0% коаліційних кабінетів меншості, а п'яти- й більшепартійні – 4,8% коаліційних кабінетів меншості. Однак така статистична картина й логіка не уніфіковані, адже в парламентських демократіях Західної Європи вони цілком виконуються, натомість у парламентських демократіях Центрально-Східної Європи дещо відрізняються. Справа в тому, що в країнах Центрально-Східної Європи відсоток двопартійних і трипартійних коаліційних урядів меншості є сумірним. З країн Європи, які не виконують логіку й статистику композиційно-партійної структури коаліційних урядів меншості, вирізняються Бельгія, Італія, Латвія, Норвегія, Португалія, Румунія, Словаччина, Хорватія та Чехія, де двопартійні коаліційні уряди меншості не формуються або формуються рідше, ніж інші типи коаліційних урядів меншості. Загалом це є доводом на користь попередніх висновків про те, що в Західній Європі уряди меншості є менш композиційно складними (у контексті кількості урядових партій у них), ніж у Центрально-Східній Європі.

Однак це недостатньо розкриває кількісні параметри партійного складу урядових кабінетів меншості, зокрема однопартійних і коаліційних як, відповідно, менш і більш композиційно складних, у

легіслатурах. А це детермінує, що різні типи урядів меншості, зокрема однопартійні та коаліційні, варто оцінювати крізь призму особливостей і відсотка партійного представництва урядових партій у легіслатурах парламентських демократій. Для цього апелюємо щодо окресленої вище позиції К. Строма [12] про те, що урядові кабінети меншості необхідно у відсотковій кореляції депутатських мандатів урядових партій поділяти на три типи: ті, партії яких мають підтримку й представництво в легіслатурах на рівні 45% і більше (однак не більше 50% + 1 мандат) номінального складу легіслатур; ті, партії яких мають підтримку й представництво в легіслатурах на рівні 35–45% номінального складу легіслатур; ті, партії яких мають підтримку та представництво в легіслатурах на рівні 35% і менше номінального складу легіслатур. У європейських парламентських демократіях вони статистично розподіляються досить специфічно, про що свідчать дані табл. 4.

Загалом у європейських парламентських демократіях серед урядів меншості превалюють ті, у яких урядові партії мають представництво в легіслатурах на рівні 45% і більше номінального складу легіслатур. Деяко менше урядових кабінетів меншості, урядові партії яких мають представництво в легіслатурах на рівні 35–45% номінального складу легіслатур. Зрештою, найменше (з дуже значною різницею) урядових кабінетів меншості, урядові партії яких мають представництво в легіслатурах на рівні 35% і менше номінального складу легіслатур. Співвідношення перших, других та третіх у середньому в європейських парламентських демократіях становить 43,7% до 40,4% та до 15,9% відповідно. При цьому в середньому в Європі окреслена логіка краще спрацьовує в разі коаліційних урядів меншості, оскільки в кейсах однопартійних урядів меншості більше кабінетів другого типу, представництво урядових партій яких складає 35–45% номінального складу легіслатур. Це особливо виражено у випадках парламентських демократій Центрально-Східної Європи, де уряди меншості другого типу превалюють не лише як однопартійні, а й статистично серед усіх урядів меншості (хоча з коаліційних урядів меншості все-таки переважають кабінети першого типу). Натомість у країнах Західної Європи як серед однопартійних, так і серед коаліційних урядів меншості превалюють кабінети першого типу.

Країнами Європи, у яких з урядів меншості переважають перші конструкції показників представництва урядових партій, є Австрія, Бельгія, Болгарія, Ірландія, Іспанія, Мальта, Словаччина, Сполучене Королівство, Угорщина та Швеція, тобто ті країни, у яких (за винятком Ірландії, Іспанії та Швеції) уряди меншості зазвичай не формуються, є неінституціоналізованими або ж ситуативними сценаріями. Друга конструкція

урядових кабінетів меншості переважає в таких країнах, як Данія, Литва, Нідерланди, Португалія, Румунія, Словенія й Хорватія, де формування урядових кабінетів меншості є частішим і більш інституціоналізованим. Суміжний варіант за частотою формування урядів меншості становлять парламентські демократії, у яких превалює третя конструкція показників представництва урядових партій в урядах меншості. Це характерно для таких країн, як Фінляндія та Польща. Зрештою, в окремих європейських парламентських демократіях відмінні конструкції урядів меншості за показниками представництва урядових партій у парламентах є сумірними чи ідентичними. Це такі країни, як Греція, Естонія, Ісландія, Італія, Латвія, Норвегія, Франція, Чехія. Як показує емпіричний досвід, найменше парламентське представництво урядових партій було притаманне однопартійним кабінетам меншості Е. Йоунссона в Ісландії (1958 р. та 1958–1959 рр., на рівні 15,4% і 11,5% відповідно), П. Хартлінга в Данії (1973–1975 рр., на рівні 12,3%), Л. Блума у Франції (1946–1947 рр., на рівні 16,5%), О. Ульстена у Швеції (1978–1979 рр., на рівні 11,2%), В. Павляка в Польщі (1992 р., на рівні 10,4%), а також Й. Тошовського в Чехії (1998 р., на рівні 15,5%); коаліційним кабінетам меншості А. Бразаускаса в Литві (2001–2004 рр., на рівні 20,6%), Я. Білецького в Польщі (1991 р., на рівні 22,4%), К. Бондевіка в Норвегії (1997–2000 рр., на рівні 25,5%) тощо. Водночас у європейських парламентських демократіях було також чимало однопартійних і коаліційних кабінетів меншості, урядові партії яких мали підтримку на рівні 50% депутатів номінального складу легіслатур. Це інколи було характерно для країн як Західної, так і Центрально-Східної Європи.

В окресленому аналітичному зрізі також необхідно зауважити, що в середньому в європейських парламентських демократіях партії урядових кабінетів меншості наділені парламентським представництвом на рівні 39,6% мандатів складу легіслатур, причому з деяко нижчим показником у країнах Західної Європи, однак із деяко вищим показником у країнах Центрально-Східної Європи. Аналогічна логіка притаманна зрізу представництва урядових партій у коаліційних урядах меншості: загалом у Європі – на рівні 32,7%, у Західній Європі – на рівні 29,0%, а в Центрально-Східній Європі – на рівні 38,7% мандатів номінального складу легіслатур. Лише в зрізі однопартійних урядів меншості логіка різниться. Так, у середньому в Європі в однопартійних урядових кабінетах меншості урядові партії мають підтримку на рівні 32,6%. При цьому такий показник вищий у країнах Західної Європи, а не в країнах Центрально-Східної Європи. Це зумовлюється тим, що в перших однопартійні уряди меншості, як було доведено, формуються значно частіше, ніж

Таблиця 4

Уряди меншості в європейських парламентських демократіях за показниками парламентського представництва урядових партій (за методикою К. Строма [12], станом на грудень 2015 р.)

Країна	Однопартійні уряди меншості			Коаліційні уряди меншості			Всі уряди меншості			Середнє парламентське представництво партій урядів меншості: однопартійних / коаліційних / усіх
	Представництво урядових партій на рівні 45–50%, №	Представництво урядових партій на рівні 35–45%, №	Представництво урядових партій на рівні, меншому за 35%, №	Представництво урядових партій на рівні 45–50%, №	Представництво урядових партій на рівні 35–45%, №	Представництво урядових партій на рівні, меншому за 35%, №	Представництво урядових партій на рівні 45–50%, №	Представництво урядових партій на рівні 35–45%, №	Представництво урядових партій на рівні, меншому за 35%, №	
Парламентські демократії Західної Європи (1944–2015 рр.)										
Австрія	1	0	0	1	0	0	2	0	0	49,1 / 49,7 / 49,4
Бельгія	1	0	1	5	0	0	6	0	1	40,9 / 48,6 / 46,4
Греція	1	1	0	0	0	0	1	1	0	46,5 / 0 / 46,5
Данія	0	11	4	4	14	2	4	25	6	34,2 / 40,5 / 37,8
Ірландія	6	0	0	6	0	0	12	0	0	48,9 / 49,3 / 49,0
Ісландія	0	1	3	1	1	0	1	2	3	21,7 / 46,1 / 29,8
Іспанія	7	2	0	0	0	0	7	2	0	46,0 / 0 / 46,0
Італія	3	12	0	9	2	0	12	14	0	43,0 / 47,0 / 44,7
Люксембург	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0 / 0 / 0
Мальта	1	0	0	0	0	0	1	0	0	50,0 / 0 / 50,0
Нідерланди	0	0	0	2	4	2	2	4	2	0 / 40,5 / 40,5
Німеччина	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0 / 0 / 0
Норвегія	6	6	1	3	2	2	9	8	3	43,8 / 39,8 / 42,4
Португалія	2	6	1	2	0	0	4	6	1	40,3 / 47,9 / 41,7
Сполучене Королівство	3	0	0	0	0	0	3	0	0	48,0 / 0 / 48,0
Фінляндія	0	0	3	0	2	4	0	2	7	26,2 / 33,3 / 30,9
Франція	3	2	2	1	1	2	4	3	4	37,1 / 37,8 / 37,3
Швеція	13	5	1	2	1	1	15	6	2	44,3 / 41,8 / 43,9
Разом	47	46	16	36	27	13	83	73	29	-
Середні дані	2,6	2,6	0,9	2,0	1,5	0,7	4,6	4,1	1,6	34,4 / 29,0 / 38,0
Парламентські демократії Центрально-Східної Європи (1989–2015 рр.)										
Болгарія	2	0	1	2	0	0	4	0	1	41,0 / 49,6 / 44,4
Естонія	0	2	0	2	0	0	2	2	0	40,6 / 47,5 / 44,1
Латвія	0	0	0	4	5	0	4	5	0	0 / 43,8 / 43,8
Литва	0	0	0	1	4	1	1	4	1	0 / 40,5 / 40,5
Польща	0	1	2	1	0	2	1	1	4	29,3 / 31,9 / 30,6
Румунія	0	2	2	4	5	1	4	7	3	39,6 / 42,1 / 41,4
Словаччина	0	1	0	3	0	1	3	1	1	44,0 / 44,8 / 44,7
Словенія	0	0	0	1	3	0	1	3	0	0 / 41,7 / 41,7
Угорщина	2	0	0	0	0	0	2	0	0	49,2 / 0 / 49,2
Хорватія	0	2	0	1	1	0	1	3	0	43,4 / 46,0 / 44,7
Чехія	0	2	0	2	0	1	2	2	1	38,8 / 38,3 / 38,5
Разом	4	10	5	21	18	6	25	28	11	-
Середні дані	0,4	0,9	0,5	1,9	1,6	0,5	2,3	2,5	1,0	29,6 / 38,7 / 42,1
Усі парламентські демократії Європи										
Разом	51	56	21	57	45	19	108	101	40	-
Середні дані	1,8	1,9	0,7	2,0	1,6	0,7	3,7	3,5	1,4	32,6 / 32,7 / 39,6

у других. Нас у такому компаративному контексті найбільше цікавить те, що в середньому урядові партії як однопартійних, так і коаліційних урядів меншості мають приблизно сумірне парламентське представництво.

Також статистично варіативною в разі європейських парламентських демократій є типологізація урядів меншості на постійні та тимчасові. Щодо перших зрозуміло, що вони є превалюючою емпіричною основою пропонованого дослідження. Підставою для формування

та подальшого функціонування постійних (яких абсолютна більшість) урядів меншості є довіра або інвеститура (підтримка) більшості (абсолютної чи відносної – залежно від конституційних регламентацій) номінального складу легіслатури, що законодавчо закріплено в усіх типах і прикладах європейських парламентських демократій як передумова й підстава «початку» та «пролонгації» кожного нового й чинного урядового кабінету.

Натомість тимчасові (або тимчасово виконуючі обов'язки) уряди меншості формуються та

Таблиця 5

Постійні та тимчасові урядові кабінети меншості в європейських парламентських демократіях (станом на грудень 2015 р.)

Країна	Постійні уряди меншості, № (%)	Тимчасові уряди меншості, № (%)	Загальна кількість урядів меншості, № (%)
Парламентські демократії Західної Європи (1944–2015 рр.)			
Австрія	2 (100)	0 (0)	2 (100)
Бельгія	5 (71,4)	2 (28,6)	7 (100)
Греція	2 (100)	0 (0)	2 (100)
Данія	35 (100)	0 (0)	35 (100)
Ірландія	12 (100)	0 (0)	12 (100)
Ісландія	3 (50,0)	3 (50,0)	6 (100)
Іспанія	8 (88,9)	1 (11,1)	9 (100)
Італія	25 (96,2)	1 (3,8)	26 (100)
Люксембург	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Мальта	1 (100)	0 (0)	1 (100)
Нідерланди	1 (12,5)	7 (87,5)	8 (100)
Німеччина	0 (0)	0 (0)	0 (100)
Норвегія	19 (95,0)	1 (5,0)	20 (100)
Португалія	8 (72,7)	3 (27,3)	11 (100)
Сполучене Королівство	3 (100)	0 (0)	3 (100)
Фінляндія	9 (100)	0 (0)	9 (100)
Франція	11 (100)	0 (0)	11 (100)
Швеція	23 (100)	0 (0)	23 (100)
Разом	167 (90,3)	18 (9,7)	185 (100)
Парламентські демократії Центрально-Східної Європи (1989–2015 рр.)			
Болгарія	3 (60,0)	2 (40,0)	5 (100)
Естонія	4 (100)	0 (0)	4 (100)
Латвія	9 (100)	0 (0)	9 (100)
Литва	6 (100)	0 (0)	6 (100)
Польща	5 (83,3)	1 (16,7)	6 (100)
Румунія	14 (100)	0 (0)	14 (100)
Словаччина	4 (80,0)	1 (20,0)	5 (100)
Словенія	4 (100)	0 (0)	4 (100)
Угорщина	2 (100)	0 (0)	2 (100)
Хорватія	4 (100)	0 (0)	4 (100)
Чехія	4 (80,0)	1 (20,0)	5 (100)
Разом	59 (92,2)	5 (7,8)	64 (100)
Разом у Європі	226 (90,8)	23 (9,2)	249 (100)

функціонують за зовсім іншою інституційною логікою, адже вони вирішують зовсім інші завдання, з-поміж яких прямо не визначено необхідність пролонгації діяльності урядового кабінету. Це означає, що в полі зору тимчасових урядів меншості не перебуває з'ясування параметрів, які гіпотетично впливають на стабільність урядів, та інституційних параметрів, які зумовлюють формування й відставку урядів як таких. Це, очевидно, більшою мірою притаманне постійним урядам меншості, на яких зосереджено увагу в дослідженні. Крім того, це зумовлюється емпірично, оскільки, як показує досвід, у європейських парламентських демократіях тимчасові уряди меншості зустрічаються дуже рідко (див табл. 5), натомість майже в усіх кейсах превалюють постійні кабінети меншості. Так, тимчасові уряди меншості становлять лише 9% усіх кабінетів меншості, які мали місце в європейських демократіях. Частіше вони зустрічаються в країнах Західної Європи, хоча отримують репрезентацію також у країнах Центрально-Східної Європи.

Зокрема, лише в таких європейських парламентських демократіях, як Бельгія, Болгарія, Ісландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина та Чехія (станом на грудень 2015 р.), формувалися тимчасові кабінети меншості. Майже в усіх цих країнах тимчасові кабінети меншості були винятковими сценаріями та значною мірою кількісно поступалися постійним урядовим кабінетам меншості. У Болгарії кількість тимчасових і постійних урядів меншості була майже сумірною. Лише в Нідерландах кількість тимчасових урядів меншості була більшою за кількість постійних урядів меншості. Прикметною ознакою тимчасових урядових кабінетів меншості в європейських парламентських демократіях є те, що за своєю партійною композицією це здебільшого коаліційні кабінети. Виняток становлять лише Ісландія, Італія, Польща та Португалія, де серед тимчасових урядів меншості превалювали однопартійні композиції.

Підсумовуючи, аргументуємо, що запропоновані типології урядових кабінетів меншості не є вичерпними, оскільки уряди меншості як виконавчі структури залежать від контексту аналізу та аналітичних індикаторів. Відповідно, типологізації урядів меншості можуть розширюватись і доповнюватись.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. Романюк, В. Литвин, Н. Панчак-Бялоблоцка. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 462 с.
2. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи : [монографія] / А. Романюк, В. Литвин. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. – 548 с.
3. Armingeon K. Supplement to the Comparative Political Data Set – Government Composition 1960–2012 (36 OECD countries and/or EU-member Countries) / K. Armingeon, D. Weisstanner, L. Knöpfel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ipw.unibe.ch/content/team/klaus_armingeon/comparative_political_data_sets/index_eng.html.
4. Brazier R. Constitutional Practice: The Foundations of British Government / R. Brazier. – 3rd ed. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 348 p.
5. Döring H. Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies. Experimental version / H. Döring, P. Manow [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parl.gov.org/>.
6. Geller-Schwartz L. Minority Government Reconsidered / L. Geller-Schwartz // *Journal of Canadian Studies*. – 1979. – Vol. 14. – № 2. – P. 67–79.
7. Griffith G. Minority Governments in Australia 1989–2009: Accords, Charters and Agreements / G. Griffith // *Background Paper*. – 2010. – Vol. 1. – № 10. – P. 41.
8. Herman V. Minority Governments in Western Democracies / V. Herman, J. Pope // *British Journal of Political Science*. – 1973. – Vol. 3. – № 2. – P. 191–212.
9. Ieraci G. Governments in Europe (1945–2013): A Data Set / G. Ieraci, F. Poropat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/9195/1/WP-DISPES-4-2013_full-text.pdf.
10. Moon J. Minority governments in the Australian States: from ersatz majoritarianism to minoritarianism / J. Moon // *Australian Journal of Political Science*. – 1995. – Vol. 30. – P. 142–163.
11. Strøm K. Minority Government and Majority Rule / K. Strøm. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 293 p.
12. Strøm K. Minority Governments in Parliamentary Democracies: The Rationality of Non-winning Cabinet Solutions / K. Strøm // *Comparative political Studies*. – 1984. – Vol. 17. – № 2. – P. 199–226.

Seyidov Urkhan

Public diplomacy and propaganda: rethinking diplomacy in the age of persuasion

This essay has considered the merits of Public Diplomacy and Propaganda in the digital world. New public diplomacy appears to be a more appropriate and effective approach to tackle today's complex challenges we face in the world. It is more democratic in the sense that it is more transparent, open and inclusive. Its transnational nature reflects more accurately the issues and challenges societies, governments and their diplomats have to grapple with, including conflicts, environmental degradation, migration and development.

Key words: Public Diplomacy, Digital Diplomacy, Propaganda, Communication.

В статті розглядаються позитивні властивості публічної дипломатії та пропаганди в цифровому світі. Нова публічна дипломатія, як видається, є більш доцільним і ефективним підходом до вирішення сьогоденних складних проблем, із якими ми стикаємося у світі. Вона більш демократична в тому сенсі, що є більш прозорою, відкритою і всеохопною. Її транснаціональний характер відображає більш точно питання і проблеми суспільства, урядам і їхнім дипломатам доводиться мати справу з вирішенням таких проблем, як конфлікти, погіршення стану навколишнього середовища, міграція та розвиток.

точно вопросы и проблемы общества, правительствам и их дипломатам приходится иметь дело с решением таких проблем, как конфликты, ухудшение состояния окружающей среды, миграция и развитие.

Ключевые слова: публичная дипломатия, цифровая дипломатия, пропаганда, коммуникация.

У статті розглядаються позитивні властивості публічної дипломатії та пропаганди в цифровому світі. Нова публічна дипломатія, як видається, є більш доцільним і ефективним підходом до вирішення сьогоденних складних проблем, із якими ми стикаємося у світі. Вона більш демократична в тому сенсі, що є більш прозорою, відкритою і всеохопною. Її транснаціональний характер відображає більш точно питання і проблеми суспільства, урядам і їхнім дипломатам доводиться мати справу з вирішенням таких проблем, як конфлікти, погіршення стану навколишнього середовища, міграція та розвиток.

Ключові слова: публічна дипломатія, цифрова дипломатія, пропаганда, комунікація.

УДК 101.1 316

Seyidov Urkhan,
The Academy of Public Administration
under the President of Azerbaijan
Republic

Introduction

In democratic Western societies in which public opinion, civil society actors and social movements increasingly influence and shape political decision-making and foreign policy, public diplomacy has become an important policy-making tool. This complements traditional bilateral and multilateral diplomacy between states, as it can be found in intergovernmental organizations such as the European Union or the United Nations (Biola and Kornprobst 2013).

Empowered citizens and civil society organizations demand to be heard and included, even in diplomacy which used to be reserved to a certain elite, and this changed environment requires a different response from politicians and policy-makers. This has become particularly acute in the highly interconnected societies we live in. Citizens are better informed, and it is much easier these days to mobilize through social media and other online tools.

Traditional diplomacy which has been characterized by exclusion, closed doors and a hierarchical and top-down approach is more and more replaced by dialogue, inclusion, open doors and a multi-stakeholder approach. This also reflects the demands of complex issues which can only be tackled and solved in concert and in collaboration with all constituents across all border, internally and externally (Waller 2007).

As developed at the Fletcher School of Law and Diplomacy, part of Tufts University, in 1965 by the former Dean Edmund Gullion, public diplomacy describes the influence of public views and attitudes on the making and execution of foreign policy. It include-

selements and dimensions in international affairs that go beyond traditional diplomacy. This includes the development of public opinion in foreign countries, the interaction of civil society groups and interests pursued at home or abroad with foreign actors, the public reporting on foreign policies and its effect on policy-making, increased communication between different stakeholders, including the media, and the processes of inter-cultural communications. The transnational flow of information, the sharing of values and ideas is an essential element of public diplomacy and one requisite for its effectiveness. Public diplomacy is generally seen as crucial in creating a more secure global environment. It broadened the concept of diplomacy considerably, and has attracted more attention after the 2001 terrorist attacks in the US (Lord 2006).

Changes in communication are also an important element as a more open relationship with actors in the media and with other civil society actors was formed which facilitates the necessary flow of information, nationally and transnationally.

The American Context

Public diplomacy is particularly distinctive in the American context in which government has to deal with a multitude of challenges. There is a more pronounced distrust among certain segments of the US population towards Washington, the federal state and government in general (Dizard 2004). In many instances this distrust has to be overcome to gain votes in elections, to mobilize support or to simply create legitimacy and cohesion. Furthermore, the number of lobbyists is very high in the US as compared

to other Western societies. Their views and demands are more easily addressed in a public diplomacy framework which contributes to a more cohesive society with less social and political tensions, although the strong influence of lobbyists can also lead to imbalances. In addition, civil society organizations in the US are often more professionalized and better organized than in other Western countries and demand a more inclusive approach in diplomacy. This is reflected in the high number of civil society representatives in US delegations and shows public diplomacy in action in a very concrete manner (Nakamura 2010).

Many European societies still have a more traditional approach to diplomacy as their policy-making is not as accessible to different stakeholders as it is in the US. The Foreign Service in the US is also more diverse and there are more opportunities to join the diplomatic corps which strengthens the hold and effect of public diplomacy.

Public diplomacy does not only contribute to legitimacy and cohesion in the country, but it is also an indispensable tool externally to maintain good relations with foreign governments, pursue foreign policy interests and trade relations. It is an essential part of the American political and cultural export and contributes significantly to the influence and appeal of the country abroad. It effectively communicates American ideas, values, visions and interests in other countries to their people and governments around the globe.

The End of History 2.0 or the influence of IT on democratization

Everyone has probably heard that a thought is material. Even though there is still no scientific evidence of this fact, it has never hindered mankind from thinking beyond possible or conceivable by his consciousness. The example to that is work of Jules Verne, Herbert Wells, Isaac Asimov and many others whose predictions outstripped time much and outlived their authors.

The thought of the end of the mankind has never left the Earth's race since its inception. Relevant predictions are available not only in various religions and confessions, but also in Marxism where the end of history is appeared to be as the creation of an ideal society. However, the thesis of the victory of Western liberal civilization in the modern world set forth by Francis Fukuyama in the book "The end of history and the last man" became its most popular interpretation.

However, the end of history or mankind did not occur in fact. Later, in 2006, Fukuyama in his own book "America at the Crossroads" will add that "Liberal democracy is one of the byproducts of this modernization process, something that becomes a universal aspiration only in the course of historical time". Though, as this history shows modernization does not necessarily imply democracy. Farid Zakaria considers that importing Western lifestyle from McDonald's

hamburgers to Rolex watches or Cadillac is easier than importing the inner stuffing of modern society – a free market, political parties, and the rule of law is difficult and even dangerous for the ruling elites.

Nevertheless, given the accelerating progress, dissemination of the new flow of information on a global scale and communication technologies in the world, resistance of the nations to the changes occurred within the society itself is a matter of time. Revolutionary changes that have taken place in the field of information and communication technologies within the recent years have tremendous effect on the state structures, civil society institutions, social and ideological spheres of life.

It is noteworthy to note that the period between the end of XX and beginning of XXI centuries was clearly characterized by the ongoing information explosion. Over the past 50 years speed of the information transmission has significantly increased. In 2016 it set a new record for the information transmission- 50 thousand times higher than the previous options (it constitutes 1.125 terabits per second). Such speed could enable to download, for instance, the series of "House of Cards" entirely for a split second. It is worth mentioning that it took radio, as a reporting mechanism, 30 years to reach an audience of 50 million people; television 13 years to reach the same result and Internet only 4 years.

If in 1993 there were about 93 thousand users of internet in the world, in 2002-580 million users, in 2015 these figures increased up to 3.2 billion people provided that 2 billion out of them are living in developing countries. Over the past decade and a half the Internet coverage has increased more than seven times - from 6,5% to 43% of the world's population. According to the founder of Facebook social network Mark Zuckerberg, today "Internet is more than just a network of computers. Currently, it is an important engine of social and economic progress".

Michio Kaku, a famous American scientist, in his own book "Physics of the Future" writes: "Today, the Internet, with all its faults and excesses, is emerging as a guardian of democratic freedoms. Issues that were once debated behind closed doors are now being dissected and analyzed on a thousand Web sites". The ability of information to traverse across borders that are unavailable for material objects, leads to the creation of unified information field of the Earth. The Pew Research Center's report on civic values in the Internet environment states that there is a clear correlation between the percentage of Internet users and those who think that free internet is a very important value. It allows them to suggest that as the Network will be growing over the planet in the forthcoming years, request for the freedom in cyberspace will keep growing as well.

Raymond Kurzweil, a famous American futurist, considers that by 2021 Internet access will be

available from 85% of the earth's surface and will mostly be wireless and very cheap. In the article dated 2001, Kurzweil developed his own theory on "The Law of Accelerating Returns", according to which the rate of change in a wide variety of evolutionary systems (including but not limited to the growth of technologies) tends to increase exponentially. He also noted that Moore's Law (Empirical observation initially made by Moore, founder of Intel Corporation. According to this Law, in its modern formulation, the number of transistors on an integrated circuit for minimum component cost doubles every 24 months) can be applied to other technologies as well. According to Kurzweil, it is in favour of the technological singularity (hypothetical event in future when the rate of technological progress will be so fast that the curve of technical progress will rise almost vertically). According to Vernor Vinge, writer and scientist-mathematician, it can occur approximately in 2030. Indeed, according to Intel, the creation of a processor twice as powerful as the previous one will now require two and a half years, not two. However, the recent victory by Google's computer program AlphaGo over the man on the game Go where the number of possible stone combinations on the Go-board exceeds the number of atoms in the observable Universe, says that there is another small step for a man on the eve of a huge leap in the development of artificial intelligence.

Mankind is on the threshold of a new era, an era of endless possibilities when as the basis of the structural organization of society will serve not the state or a corporation but a person with access to all these features. Mathew Burrows, director of the Atlantic Council's Strategic Foresight Initiative of the USA, in his own book "The Future: Declassified" states: "The world came to a turning point where the balance between the individual and the state is radically altered... As when the Gutenberg Bible, current internet and social networks have launched a process of long revolution".

While analyzing the path to democracy in the modern world, it can be argued that an adequate solution to the current problems lies not in the forcible imposition of democracy or artificial substitution of Western values, but in the enhancement of speed and new techniques of transmissions via the Internet. The evolution of the Internet and mobile telephony and their ubiquity will result in the general evolution, namely, in the convergence of political institutions about which Fukuyama wrote, i. e. to the end of history 2.0. And then we can only hope that Isaac Asimov's "Three Laws of Robotics" will work properly by that time.

Propaganda versus Persuasion

With the change in the nature of diplomacy, from the traditional way to the modern, public diplomacy, the way diplomacy is done also changed. Propaganda by governments has transformed into a softer

approach of persuasion which is the most important tool in diplomacy, to be able to convince the counterpart with communication, arguments and ideas.

According to Snow (2012), "propaganda is source-based, cause-oriented, emotion-laden content that utilizes mass persuasion media to cultivate the mass mind in service to the source's goals. Its utilization is not good or bad as all social institutions (government, commercial, citizen-based) use propaganda for their own purposes". Propaganda is more likely to be used during periods of crises, conflicts and turmoil.

Persuasion is more related to soft power (Nye 2003). Persuasion means a change in the mind and perspectives of the persuaded which can be achieved through engagement, dialogue, arguments, emotions and charisma. It is more relevant now in the public diplomacy which often involves multi-stakeholder engagement which comes with diverse views. Persuasion if done wisely comes with increased legitimacy and ownership. In addition to traditional media, social media has become an important channel in communication and mobilization and it greatly facilitates the transnational flow of information (Dhia 2005).

Persuasion and public diplomacy build on indirect means that influence behavior, including culture, values and norms and ideology that lead stated toward interdependence rather than confrontation. Public diplomacy, diplomacy directed at the public, focuses on human interaction and is thus less openly manipulative as compared to propaganda. In an ideal world, the target audience of public diplomacy is more like an informed and active consumer who takes in messages and information from a wide range of governmental and private actor, but at the same time also actively responds in a dialogue and mutual exchange of ideas. It is still open to manipulation and misuse, but through the flow of information on social media it is open to examination and more scrutiny. While it can be seen simply as a softer form of propaganda, it seems to be more than that in an environment where stakeholders are more empowered and have more influence (Snow 2012).

The US war on terror was perceived by many as a prime example of propaganda, as it was driven by the government in power and did not take a diplomatic approach at all (Snow and Kamalipour 2004). There was no serious dialogue with partners on how to proceed and the various invasions and NSA spy scandals were ultimately results of old-fashioned propaganda. It damaged the reputation of the US abroad, weakened coalitions of friendly states and angered citizens in a large number of countries. These results run counter to what public diplomacy is expected to achieve (Elliott 2002). Subsequently, the Obama administration was able to restore and rebuild some of these relationships through dialogue and a more inclusive approach to diplomacy.

Conclusion

Only future will tell, but new public diplomacy appears to be a more appropriate and effective approach to tackle today's complex challenges we face in the world (Pammant 2012). It is more democratic in the sense that it is more transparent, open and inclusive. Its transnational nature reflects more accurately the issues and challenges societies, governments and their diplomats have to grapple with, including conflicts, environmental degradation, migration and development. It seems more democratic as there is more communication with citizens and all stakeholders and thus it is more suitable for Western democratic societies, and in particular for the US as a country which stands for and actively promotes democracy and civic engagement around the globe.

The rise of public diplomacy and policy-making is supported by e-governance tools, interactive tools and social media which greatly shape and influence diplomacy today. It also strengthens transparency and the involvement of constituents. Critics argue that public diplomacy is only a clever psychological manoeuvre to market propaganda, a veil for realpolitik. However, the new realities created through social media and empowered citizens did actually change the nature of diplomacy, although governments still remain the main actors and decision-makers. Now there are more actors involved and every citizen can become a diplomat through a blog or as a volunteer for a non-profit organization. The game of diplomacy has now more players and it is played on a larger playing field which extends across different countries and regions.

REFERENCES:

1. Biola, C. and Kornprobst, M. (2013). *Understanding international diplomacy. Theory, practice and ethics.* – New York : Routledge.
2. Dhia, A. (2005). *The information age and diplomacy. An emerging strategic vision in world affairs.* – Boca Raton : Dissertation.
3. Dizard, W.P. (2004). *Inventing public diplomacy. The story of the US Information Agency.* – Boulder : Lynne Rienner Publishers.
4. Elliott, K. A. (2002). *Is there an audience for public diplomacy?* // *New York Times*, November 16, 2002.
5. Lord, K. (2006). *Losing hearts and minds? Public diplomacy and strategic influence in the age of terror.* – Westport : Greenwood Publishing Group.
6. Nakamura, K.A. (2010). *U.S. public diplomacy. Background and current issues.* – Washington : Congressional Research Service.
7. Nye, J. S. (2003). *The paradox of power.* – Oxford : Oxford University Press.
8. Pammant, J. (2012). *New public diplomacy in the 21st century. A comparative study of policy and practice.* – New York : Routledge.
9. Snow, N. (2012). *Public diplomacy and propaganda: Rethinking diplomacy in the age of persuasion.* *E-International Relations.* Available at <http://www.e-ir.info/2012/12/04/public-diplomacy-and-propaganda-rethinking-diplomacy-in-the-age-of-persuasion/> [accessed 16 September 2015].
10. Snow, N. and Kamalipour, Y. (2004). *War, media and propaganda. A global perspective.* – New York : Rowman & Littlefield.
11. Waller, J.M. (2007). *The public diplomacy reader.* Washington: The Institute of World Politics Press.

Поступова американізація (вестернізація) сучасного світового порядку значно трансформує культурно-цивілізаційні вектори розвитку різних народів. У цьому сенсі обґрунтованими є міркування М. Покровського про те, що глобалізаційні процеси підривають фундамент націоналізму в усіх його проявах – хай то будуть нації-держави, національні соціокультурні традиції чи певні типи свідомості. Національно-державний фактор, безперечно, зберігається (зокрема, у вигляді окремих держав, урядів), але перестає бути визначальним. Суспільства починають створювати свої конгломерації, які мають наскрізні горизонтальні структури [5, с. 38].

Глобалізаційні процеси в сучасному світі приводять до певного конфлікту, протистояння цивілізацій, оскільки західні моделі політичної та економічної систем не можуть «підкорити» традиційні форми функціонування інших культур. Проблематика зіткнення цивілізацій в умовах глобалізації ґрунтовно досліджена відомим американським політологом С. Хантингтоном.

Цивілізаційний вимір політичних, соціально-економічних процесів у світі виступає фундаментальною міждисциплінарною методологією в умовах глобалізації.

У сучасній науці існує багато визначень цивілізації. Так, на думку С. Кримського, цивілізацію слід розглядати як окрему, відносно автономну, здатну до самоорганізації та саморозвитку поліетнічну соціокультурну систему, яка має свої географічно-часові виміри, базові духовно-культурні цінності та відносно стійкі структури економічних, суспільно-політичних і культурних форм. За визначеними ознаками та критеріями класифікації виділяються такі сучасні цивілізації: західна, східнохристиянсько-євразійська, латиноамериканська, мусульмансько-афразійська, індійсько-південноазійська, китайсько-східноазійська, японсько-далекосхідна та Тропічна Африка як квазіцивілізаційна спільнота [6, с. 8].

С. Хантингтон визначає цивілізацію як певну культурну спільноту. На його переконання, ідентичність на рівні цивілізації стає все більш важливою. Дослідник вказує на існування таких цивілізацій: західна, індуїстська, ісламська, конфуціанська, латиноамериканська, православно-слов'янська, японська, африканська [7]. Цивілізацію як обгороджену культуру визначає Е. де Фреде. А культура, на його думку, – це сукупність поведінкових практик, що набуваються та змінюються в межах певної групи та забезпечують можливість комунікації між ними [8, с. 17].

У контексті історичного розвитку визначає цивілізацію В. Якунін. Зокрема, він вказує, що цивілізаційний підхід в історії є реальністю майже протягом 150 років, однак вивчення історії продовжує будуватись на лінійній парадигмі, успадкованій від епохи Просвітництва Гегелем і

Марксом. Цивілізація розглядається в цьому сенсі як поняття, що визначає усе людство загалом, тобто як синонім поняття «культура». Але існує й трактування цивілізації як сукупності самостійних планів історичного розвитку, що виникли на особливій національно-територіальній основі [9, с. 9].

Т. Орлова виділяє такі сучасні цивілізації: індійську, китайську, японську, європейську, латиноамериканську, північноамериканську, євразійську, арабо-мусульманську, тропікоафриканську [10].

У релігійному аспекті можлива така класифікація цивілізацій: біблейська (охоплює усі християнські конфесії), конфуціанська, індійська (заснована на індуїзмі та буддизмі) і мусульманська.

Значна кількість наведених визначень поняття цивілізації дає змогу виокремити ключові її елементи, а саме:

- просторово-часовий вимір;
- базові духовні цінності, що формують сталі моделі поведінки в політичній, економічній та побутовій сферах;
- «стратегічний план» розвитку та взаємодії з іншими локальними цивілізаціями.

Важливим цивілізаційним елементом є також право, яке формує нормативну, а тому й мотиваційно-поведінкову сферу функціонування великих соціальних спільнот.

Як зазначає С. Хантингтон, відмінності між цивілізаціями не просто реальні, вони найбільш суттєві. Цивілізації відмінні за своєю історією, культурою, традиціями та, що найголовніше, за релігійним критерієм. Люди різних цивілізацій по-різному дивляться на відносини між Богом і людиною, особистістю і колективом, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про права та обов'язки, свободи та примуси, рівність та ієрархію. Ці відмінності склалися століттями і не зникнуть у майбутньому. Вони більш фундаментальні, ніж відмінності між ідеологіями та політичними режимами [7].

Кожна цивілізація має свої особливі політичні форми, які характеризуються певною стійкістю та здатністю до відновлення, протидії впливу протилежних політичних моделей.

Аналізуючи особливості європейської локальної цивілізації як автономної самодостатньої частини західної цивілізації, деякі вчені акцентують увагу на таких її ознаках, як:

- раціоналізм та ідеї про громадянство і юридичні права, успадковані з часів античності;
- персоналістичне ставлення до Бога за наявності релігійного санкціонування активної діяльності, перейнятої з юдейсько-християнської традиції;
- індивідуальний характер економічної діяльності, сформований як традиції античності та варварських народів Західної Європи;

– суспільно-політична самостійність голів домогосподарств від варварських народів;

– плюралізм, взаємодія та конкуренція основних соціальних сил;

– формування релігійно освяченого ставлення до праці як обов'язку перед Богом [6, с. 9].

В історичному ракурсі взаємодія світоглядних принципів, правових традицій і господарського укладу народів – представників європейської локальної цивілізації сформувала певні параметри уніфікованих політичних систем. Важливо зазначити, що розвиток політичних систем у державах європейської цивілізації відбувався в тісному зв'язку з розвитком економічної та правової систем. Порівняння реформ у державах Західної, Східної, Центральної та Південної Європи, що майже синхронно проводились у другій половині ХХ століття, дає змогу сформулювати певний універсальний алгоритм і методологію трансформацій.

Ліберальна економічна та персоніцентристська правова парадигми обумовили формування в багатьох європейських державах, пов'язаних між собою ідеєю створення «Європи без кордонів», схожих політичних систем, які будуються на таких класичних ознаках полікратичної держави:

1) соціальним середовищем її існування є відносно однорідне (наскільки це можливо практично) суспільство з численним і міцним середнім класом;

2) органи державної влади формуються в результаті застосування певних демократичних процедур, а стосунки між ними складаються на основі принципів поділу державної влади, системи стримувань і противаг, взаємодії гілок влади;

3) територіальна структура держави складається з урахуванням балансу інтересів центру та місцевих територіальних спільнот різних рівнів;

4) у діяльності органів держави особливу увагу звертають на демократичні форми та методи (зокрема, пошуки компромісу, консенсусу), хоча не виключається й примус за умов загрози конституційному ладу, демократичному порядку;

5) проголошуються та здійснюються на практиці основні демократичні права та свободи громадян, засновані на визнанні загальнолюдських цінностей [11, с. 171–172].

Загальноєвропейські цінності, обумовлені історичним формуванням і розвитком локальної європейської цивілізації, стали «матрицею» функціонування політичних систем у країнах Європейського Союзу. Західна цивілізація (європейська та північноамериканська) за своєю сутністю є відкритою, інтенсивною та інноваційною.

Спроба держав інших локальних цивілізацій імпортувати західні інституційні політичні зразки не завжди мала успіх. Як зазначає С. Кримський, нав'язані Заходом незахідним державам

(Японії, Індії, Пакистану, Єгипту, Нігерії, Танзанії, а також Україні та Росії) форми парламентаризму та багатопартійності за умови збереження там традиційних соціальних відносин та орієнтацій не можуть бути адекватно сприйняті цими країнами. Ці суспільства не пройшли школи Ренесансу, Реформації та Просвітництва, не розробили західного ідеалу громадянина-власника – раціоналіста, індивідуаліста та прагматика. По суті, вони мають з аналогічними західними інститутами лише зовнішню, формальну схожість. Західна форма наповнюється принципово іншим (а в різних цивілізаційних регіонах таким, що значно різниться) змістом, що особливо спостерігається на прикладах пострадянських держав [6, с. 3].

Повну протилежність західним зразкам розвитку мають традиційні цивілізації: китайська (конфуціанська), японська та мусульманська, а також тропікоафриканська квазіцивілізаційна система. Перші три засновані на системоцентристській (колективістській) моделі організації суспільних форм. Така модель не визнає людину, її права та інтереси найвищою соціальною цінністю. Первинними є держава, релігія (у мусульманстві), інтереси цілісних соціальних спільнот як фундамент сталого, але закритого для зовнішнього впливу функціонування та «розвитку» суспільства. Тропікоафриканську модель організації суспільства можна визнати як «недоцивілізацію», що пов'язано з історичними особливостями розвитку африканських народів після розпаду колоніалізму на континенті.

Китайська цивілізація як найбільш «стійка та незламна» у світовій історії (за визначенням К. Ясперса) є «динамічною традиційною цивілізацією», яка ефективно копіює західні економічні інновації, залишаючись при цьому патріархальною моделлю політичної організації.

За твердженням Конфуція, гармонійне існування держави можливе, якщо зберігати закони традиційної китайської сім'ї. Правитель – це батько в сім'ї, який має поводити себе по-батьківськи у ставленні до підданих, а чиновники – то старші сини з відповідними правилами поведінки. Таким чином, і в родині, і в державі має зберігатися сувора ієрархія в стосунках. Людина сприймається крізь призму виконання нею численних правил. Дотримуватися лі (норм і правил) означало «зберігати обличчя», а отже, і свій статус у суспільстві. Порушення лі було рівноцінним «втраті обличчя» та статусу. Також на перший план висувалися сінь – відданість (підданих – правителю, підлеглих – начальнику, дітей – батькам) і чжи – знання, що закарбувалося в надзвичайно шанобливому ставленні китайців до освіти. Отже, у конфуціанстві основне місце займають питання етики, моралі та моральності, що визначає особливості менталітету [10, с. 129].

Китайська політико-правова специфіка – це етатизм, партократія, відмова від принципу поділу влади, невизнання концепції природних прав на конституційному рівні, домінування зобов'язуючих і заборонних норм на галузевому рівні, морально-етичний характер правових приписів («хто не працює, той не їсть»), відсутність опозиції в політичному середовищі, фіктивність багатопартійності (політичні партії є «філіями» Комуністичної партії Китаю).

Мета китайської «соціалістичної держави народної диктатури» – побудова сяо кан (конфуціанського «середньозаможного суспільства»). Важливим є також стійкий імунітет проти імпорту західних політичних і культурних цінностей, що виділяє Китай серед інших традиційних цивілізацій. Глобалізація охопила лише економічний складник китайської самодостатньої соціальної системи. При цьому китайці, запозичуючи західні інновації, поступово захоплюють панівні позиції у світовій економіці.

Ще однією традиційною цивілізацією, яка здійснює опір вестернізації, є мусульманська. На відміну від згуртованих конфуціанством китайців, мусульманська спільнота характеризується значною етнічно-релігійною напруженістю. З одного боку, тривалі релігійні конфлікти підривають цілісність і стійкість умми (мусульманської общини). З іншого боку, внутрішня конфліктність впливає на зовнішньо-цивілізаційну агресивність.

Так, події в деяких мусульманських країнах на початку другого десятиріччя XXI століття, відомі як «арабська весна», свідчать про певну залежність мусульманської цивілізації від глобалізаційного впливу вестернізації, а також про загострення внутрішніх соціальних, етнічних і релігійних суперечностей. Плацдармом для демократичних «експериментів» у мусульманському світі стала Лівія після повалення режиму М. Каддафі. Спроба побудувати в цій країні класичну парламентську республіку є викликом для історично сформованого в регіоні авторитаризму.

Вплив глобалізаційних процесів на китайську та мусульманську цивілізації є діаметрально протилежним. Китайці відкинули західні політичні зразки, демонструючи свою духовну непохитність, але запозичили найкращі економічні досягнення

європейців та американців. Мусульмани, навпаки, «закрили» економічну систему, не утримавши при цьому політичну стабільність під впливом вестернізації та релігійних конфліктів.

Підсумовуючи аналіз особливостей політичних систем держав трьох сучасних цивілізацій (західної, конфуціанської та мусульманської), слід зазначити, що процеси глобалізації, які мають «американське обличчя», більш комфортно сприймаються на європейському континенті, тобто. глобалізаційні цінності мають спільні північноамериканські та європейські корені. Китайська цивілізація запозичує в Заході найкраще, модернізує його під свою культурну специфіку (у сфері економіки), непохитно відсікаючи політичні новації вестернізації. Найбільш агресивно сприймають «глобалізаційну руйнацію» своєї культури (перш за все політичної) країни мусульманського світу.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дергачев В. Глобалистика / В. Дергачев. – М. : Наука, 2005. – 430 с.
2. Зінченко В. Глобалізація і глобалістика : [навч. посібник] / В. Зінченко. – Л. : «Новий Світ – 2000», 2014. – 428 с.
3. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу / С. Наумкіна, Ю. Ткачук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 121–128.
4. Переосмысливая современность // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 12–33.
5. Глобализация. Модернизация. Россия // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 34–52.
6. Цивілізаційні моделі сучасності та їхні історичні корені / С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Сіденко, А. Шморгун. – К. : НАНУ, 2002. – 630 с.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 360 с.
8. Фреде Э. де. Культура, цивилизация, идентичность / Э. де Фреде // Политические исследования. – 2010. – № 4. – С. 17–23.
9. Якунин В. Диалог цивилизаций для построения мирных и инклюзивных обществ / В. Якунин // Политические исследования. – 2010. – № 4. – С. 8–16.
10. Орлова Т. Всесвітня історія. Історія цивілізацій : [навч. посіб.] / Т. Орлова. – К. : Знання, 2012. – 446 с.
11. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави : [навч. посібник] / [С. Тимченко, С. Бостан, С. Легуша та ін.]. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.

Травлос Т.

Особливості ненасильницьких форм політичного протесту

УДК 323.226

Травлос Т.,
аспірант кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського
національного педагогічного
університету імені К.Д. Ушинського

У статті розглянуто політичний протест як одну із форм громадської участі. Здійснено порівняльний аналіз ненасильницьких форм політичного протесту. Визначено чинники та функції політичного протесту.

Ключові слова: політичний протест, голосування проти всіх, мітинг, флешмоб, перформанс, вуличний PR-маневр, голодування, петиція.

В статье рассмотрен политический протест как одна из форм общественного участия. Осуществлен сравнительный анализ ненасильственных

форм политического протеста. Определены факторы и функции политического протеста.

Ключевые слова: политический протест, голосование против всех, митинг, флешмоб, перформанс, уличный PR-маневр, голодание, петиция.

In the article the political protest as a form of civic participation. The comparative analysis of non-violent forms of political protest. Factors and functions of political protest.

Key words: political protest, vote against everybody, meeting, flashmob, performance, street PR-maneuver, hunger, strike petition.

Протест присутній у будь-якій системі політичних відносин, він супроводжує розвиток будь-якого політичного режиму. Мабуть, найбільш наочним прикладом є протести, що почалися навесні 2011 року в країнах Північної Африки та Близького Сходу й у результаті яких були повалені в цих країнах політичні режими. У Сирії протести набули характеру кровопролитної громадянської війни.

Сучасне українське державотворення теж супроводжується хвилями масової протестної активності. На превеликий жаль, неодноразово із жертвами. Тому сьогодні важливо визначити причини сучасних політичних протестів, фактори, що впливають на зміну їхніх форм, причини появи нових форм протестної поведінки громадян. Характер і динаміка політичного протесту залежать від багатьох чинників: від типу політичного режиму, соціально-економічного розвитку країни, завдань, що вирішуються державою, рівня політичної культури, соціального складу організаторів, учасників і прихильників протесту, а також цілей, до реалізації яких вони прагнуть.

Певною цілеспрямованістю в цьому напрямі характеризуються наукові розвідки насамперед політологів В. Бортнікова, В. Бурдяк, А. Колодій, М. Обушного, О. Резніка, А. Романенка, С. Ростецької, Н. Ротар, В. Цвиха, К. Черкашин, Ю. Шведи та ін., а також соціологів І. Бекешкіної, Є. Головахи, Є. Клюєнка, О. Куценко, Н. Паніної, О. Стегнія.

Необхідність дослідження політичного протесту продиктована як методологічними складнощами щодо визначення самого поняття, так і суперечливістю інтерпретації емпіричних результатів. Дослідження цього питання досі супроводжується бурхливими теоретичними дискусіями, що знайшли відображення в ряді концептуальних підходів і пояснювальних моделей. Саме різноманітність і суперечливість наявних точок зору змушує ще раз повернутися до цієї проблеми.

Мета статті – визначити особливості політичного протесту в сучасному суспільстві та дослідити

ненасильницькі форми політичного протесту, які отримують сьогодні широке поширення в суспільстві

Соціальні рухи – це історично універсальний феномен. Люди завжди мали причини для об'єднання та боротьби за свої колективні цілі проти тих, хто стоїть на шляху до їх досягнення. Історики описують повстання, бунти, вибухи невдоволення ще в античності, релігійні походи в Середньовіччя, потужні селянські повстання в 1381 і 1525 рр., Реформацію, культурні, етнічні та національні рухи Ренесансу. Соціальні протести зробили свій внесок у народження сучасності в періоди великих буржуазних революцій – англійської, французької, американської. Стратегії та тактики цих виступів, їхній змістовний репертуар змінювалися, але більшість дослідників одностайні в тому, що лише в зрілих сучасних суспільствах почалася дійсно ера соціальних рухів. Тільки в XIX і XX століттях вони стали численними, набули масового характеру та спричинили важливі соціальні зміни.

Таким чином, політичний протест за межами формального визначення є досить складним, багатовимірним явищем політичного життя.

По-перше, він може існувати у вигляді внутрішнього стану неприйняття політичним суб'єктом панівних у суспільстві політичних відносин або політичної системи в цілому.

По-друге, політичний протест – це певна форма вираження незгоди, опору, несприйняття основного політичного курсу, яка проявляється певною акцією, дією, вчинком протестного характеру.

По-третє, політичний протест – це явище політики, атрибут політичного життя, який являє собою протиборчі сили, рух, тенденції, що йдуть всупереч основній течії політичного життя; це «своє – інше» конкретного політичного курсу [1, с. 10–11].

Причини політичного протесту, характер і динаміка політичного протесту залежить від багатьох чинників:

– від особливостей пережитого країною періоду історичного розвитку;

– від специфіки завдань, що вирішуються державою на тому чи іншому відрізку часу або вирішуються самим протестним рухом;

– від своєрідності соціального складу організаторів, учасників і прихильників протесту, а також від цілей, до реалізації яких вони прагнуть.

Як відомо, «протест виникає там, де переважають неефективні стратегії та технології здійснення влади». Це означає, що люди протестують, коли чимось незадоволені. Наприклад, у різних європейських країнах перманентно відбувалися маніфестації, акції протесту, демонстрації та масові заворушення, рівень яких у тому ж Лондоні вразив увесь цивілізований світ. Арабська весна дещо пізніше обернулася американською осінню, коли захвилювалися народні маси в США під прапорами руху «Захопи Уолл-стріт», який поширився майже на всі розвинені економіки з тим або іншим ступенем масовості під гаслом «Захопи щось». А в жовтні масові акції протесту під цим гаслом в один день пройшли в 82 країнах світу від Риму до Токіо, від Нью-Йорку до Сіднея, зібравши понад півтора мільйона чоловік.

Найчастіше головним приводом для невдоволення є економічні причини: зниження рівня життя, безробіття, скасування пільг та ін. При цьому досвід багатьох країн свідчить про те, що соціально-економічні кризи можуть сприяти протестній соціальній мобілізації або виконувати функцію «спускового механізму», але масові протести виникають тільки тоді, коли вони збігаються з періодами серйозної політичної нестабільності та невизначеності.

Соціально-економічні кризи, мабуть, призводять до обмеженої мобілізації, тоді як системні політичні конфлікти набувають масового характеру. Тому важливо бачити різницю між різними тригерами протесту й усвідомлювати поріг колективного терпіння та протестного потенціалу. Хоча ці пороги визначаються особливостями кожної країни й епохи, вони пов'язані з рівнем політичної довіри та підтримки окремих політиків і політичних інститутів. Це підкреслює важливість аналізу тенденції зниження довіри до політиків та інститутів влади. Крім того, відомі випадки масової соціальної мобілізації вказують на те, що терпець населення найчастіше може урватися, коли усвідомлювані людьми права та свободи опиняються під загрозою, тоді «прості люди», які раніше не брали участь у жодних акціях, вливаються в ряди протестантів [2].

До основних компонентів соціальних рухів слід віднести такі:

- 1) колективність людей, що діють спільно;
- 2) єдність щодо мети колективних дій, а саме зміни в суспільстві, причому мета повинна сприйматися учасниками однозначно;
- 3) дії мають відносно високу ступінь стихійності та не набувають застиглої форми.

Існує багато форм вираження протесту, кожна з них застосовується з певною метою та є ефективним засобом вирішення цілком конкретних завдань.

У науці спостерігаємо усталений поділ форм масового політичного протесту на насильницькі і ненасильницькі. У цій статті автор здійснив порівняльний аналіз ненасильницьких форм, таких як голосування проти всіх (протестне голосування), мітинг, флешмоб, перфоманс, вуличний PR-маневр, голодування, петиція.

Отже, «Проти всіх кандидатів» – останній пункт у виборчих бюлетенях для голосування на виборах, що дає змогу взяти участь в голосуванні, не вибравши жодного з кандидатів у бюлетені. Застосовується як на партійних виборах, так і на виборах конкретних кандидатів (президентських, мерських виборах тощо). У деяких країнах цей пункт включається в бюлетені, але в Україні він виключений. У демократичних західних країнах ця форма політичного волевиявлення майже не поширена (вважається, якщо виборцю немає за кого проголосувати, він просто не приходить на вибори) [3, с. 22].

Специфіка перебігу політичних подій в Україні багато в чому визначається зверненням громадян до латентних форм політичного протесту – електоральних. Термінологічно поняття протестної електоральної участі потребує використання поняття «протестний електорат», який в широкому розумінні є тією частиною громадян, яка висловлює свою незгоду з утвореними формами «панування – підкорення» (як політичного, так і економічного та соціального) [4, с. 62].

Потрібно зазначити, що важливість аналізу цього явища полягає у здатності електорального протесту до перетворення з латентних форм (свідома відмова від голосування на загальнонаціональних і місцевих виборах; голосування проти всіх; голосування за явних аутсайдерів виборчого марафону) на активні. З окреслених латентних форм електорального протесту досить потужний інформативний потенціал має голосування проти всіх («не підтримую жодного кандидата»). Голосування проти всіх – це одна із форм протестного голосування.

Мітинг – це масові збори для обговорення злободенних питань поточного життя, підтримки певних вимог, вираження солідарності або протесту. Зазвичай проводиться на відкритому повітрі та, як правило, доступний як для односторонніх, так і для будь-яких охочих або зацікавлених осіб. Мітинг закінчується ухваленням резолюції.

Одним із різновидів масових акцій є мітингова «хвиля», тобто майже одночасна організація мітингів по всій країні. Найбільша різноманітність стратегічних прийомів під час організації масових акцій демонструють «ліві» організації.

Мітинги, як правило, проводяться для створення психологічного підйому, що дозволяє

«підбадьорити» прихильників, влити в них додаткову енергію, подолати «втому» від агітації в середовищі виборців напередодні виборів. Участь у мітингах надовго відкладається в пам'яті людей і добре впливає на їхню мотивацію участі у виборчій кампанії.

Якщо мітинг легальний, дозволений владою, його учасники можуть отримати задоволення від безпечного для них особисто «дозволеного бунту», від влаштованого ними безладу. Це створює «мітингову ейфорію», у якій учасники перебувають досить довго – до 10 днів після мітингу [5].

Щоб мітинг досяг своєї мети, необхідна чітка організація та підготовка, вирішення питань, де і коли проводити мітинг, хто повинен брати в ньому участь, які вимоги та гасла необхідно пред'явити, яку атрибутику підготувати. В організатора мітингу є дві «заповіді»:

- 1) забезпечення ієрархії учасників;
- 2) забезпечення емоційного залучення учасників до мітингу.

Однією із сучасних і найбільш поширених форм протесту є флешмоб. Флешмоб – це заздалегідь спланована масова акція, у якій велика група людей (мобери) раптово з'являються в громадському місці, проводять п'ятихвилинний мітинг, виконуючи заздалегідь обумовлені дії (сценарій), і потім одночасно розходяться. Флешмоб – абсолютно добровільна дія. Учасники одного й того ж заходу можуть переслідувати різні цілі. Серед можливих варіантів – розважитися; відчутти себе вільним від суспільних стереотипів поведінки; справити враження на інших; самоствердитися (випробувати себе: «Чи зможу я це зробити на людях?»), спробувати отримати гострі відчуття; відчутти причетність до спільної справи; отримати ефект як від групової психотерапії; емоційна підзарядка; придбання нових друзів [6, с. 407].

Учасники подібних акцій у житті є цілком успішними та серйозними людьми. Деякі психологи пояснюють цей факт тим, що підпорядковане раціональності та логіці життя стомлює їх. Отримавши матеріальне благо, вони все одно не відчують задоволення від цього. Виникає особлива форма депресії – апатія до «безбарвного» життя, яка і спонукає їх до участі в таких акціях.

До характерних рис флешмобу належить відсутність необхідності отримувати дозвіл влади на проведення заходу, а також орієнтація на медійність, а не на масовий характер проведених акцій. Незважаючи на те, що цілі таких акцій часто не артикульовані, не представлені у вигляді конкретних вимог політичних перетворень, певні тактики та прийоми, що застосовуються в ході їх здійснення, отримують все більш широке поширення. До таких прийомів дослідники відносять карнавальність із характерними для карнавалу зовнішніми атрибутами (одяг яскравих кольорів і зачіпкових

фасонів, клоунський грим та ін.), орієнтованими на висміювання, абсурдизацію дійсності; використання таких технік, як карнавальна інверсія, субверсивні афірмація, пародія тощо. Учасники флешмобу не просто привертають увагу громадськості до недоліків політичної системи, а й створюють досить «незручну» ситуацію для представників влади.

Аналізуючи форми політичного протесту з позиції технологічного підходу, дослідники звертають увагу на високий ступінь їх організованості й економічності, оскільки при відносно невеликих витратах, як людських, так і матеріальних, досягається медійність; таким чином протестувальники отримують можливість заявити про себе та привернути увагу громадськості до певних соціальних і політичних проблем. Водночас дослідники відзначають деструктивний характер таких форм протесту, адже, критикуючи та висміюючи владу, протестувальники не висувають обґрунтованих вимог і не пропонують альтернативних варіантів вирішення актуальних проблем. Крім того, такі форми протесту орієнтовані на досить вузькі кола громадськості: в основному це міська молодь з вищою освітою та студенти.

Ще одна форма сучасної громадсько-політичної участі – перформанс. Останнім часом політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту. Перформанс є символічною, ритуальною діяльністю індивіда чи групи з метою вразити інших. Чимало реальних подій театралізується з метою потрапити в новини, а тому вважаємо, що суб'єкти громадянського суспільства в такий яскравий спосіб виправдано можуть привертати увагу до злободенної проблематики. Використання такого методу щонайменше забезпечить увагу медіа. Головною метою політичного перформансу є не сам комунікативний акт, а завоювання уваги аудиторії. Адже політичний вибір багатьма здійснюється не після виваженого аналізу, а під впливом емоційного враження [7, с. 20].

Вуличний PR-маневр – це організація протестної акції в межах масового заходу, що проводиться політичними опонентами. Необхідно відзначити, що технології організації вуличних PR-маневрів вельми широко використовуються не тільки опозицією в протистоянні чинному режиму, але й представниками провладних структур для дискредитації дій опозиційних організацій, а також в боротьбі між політичними партіями, які претендують на одну електоральну нішу [8, с. 67].

Організація маневру може переслідувати такі цілі:

- цілеспрямована дискредитація заходу, проти якого організовується маневр, і, відповідно, дискредитація політичних опонентів;

- відволікання уваги громадськості та ЗМІ від заявлених цілей заходу й зосередження уваги на навмисно спровокованому скандалі;

– фіксування в суспільній свідомості власної позиції політичної організації з теми масового заходу, що проводиться політичними опонентами;

– позиціонування власної позиції як найбільш виграшної.

Найбільш поширеним (і вельми ефективним) методом цілеспрямованої дискредитації заходів політичних опонентів є перебільшення заявлених цілей відповідного заходу, доведення їх до абсурду.

Голодування – свідомо відмова від приймання їжі; як правило, на знак протесту проти чогось із метою викликати у людей почуття провини за те, що відбувається. Голодування є засобом ненасильницької боротьби. На думку М. Побірьського, голодування як засіб політичної боротьби було широко використане лондонськими суфражистками, які оголосили голодування у в'язниці на самому початку ХХ століття. У цьому голодуванні вперше до голодуючих було застосовано примусове годування – нововведення, котре, як це не сумно, стало одним з атрибутів голодування ХХ – ХХІ століття [9].

Тривале голодування негативно відбивається на здоров'ї людини та може призвести до смерті від виснаження організму. В історії є приклади голодування понад 100 днів. Наприклад, Махатма Ганді з 1932 по 1948 рік витримав загалом 17 голодувань, найдовше з яких тривало 21 день. Вимоги були такі: незалежність Індії, скасування обмежень громадянських свобод індійців британською владою.

Мустафа Джемільєв протягом 1966–1986 рр. шість разів потрапляв до таборів за звинуваченням в антирадянській діяльності. У результаті він провів у в'язниці близько 15 років. Почавши голодувати в 1974 році на знак протесту проти свого арешту, лідер кримських татар протримався 303 дні, отримуючи примусове годування через зонд. У цей період його ім'я стало широко відомим за межами СРСР. Своє голодування Джемільєв припинив лише після чергового суду, який засудив його до двох з половиною років позбавлення волі. Причиною такого рішення стала записка від відомого російського правозахисника та вченого Андрія Сахарова, який намагався звільнити лідера кримських татар з ув'язнення.

Щодо самого Андрія Сахарова, то він витримав три голодування під час заслання в Горькому в 1981–1985 рр. У 1981 р. разом із дружиною Оленою Боннер він 17 днів утримувався від їжі, вимагаючи дозволу російській правозахисниці Людмилі Алексеєвій виїхати за кордон до чоловіка (невістки Сахарових). У травні 1984 р. він 26 днів голодував на знак протесту проти кримінального переслідування дружини. Третє голодування (квітень – жовтень 1985 р.) було найдовшим. Сахаров витримав без їжі 178 днів за право Боннер виїхати за кордон для операції на серці. Протягом цього часу академіка

неодноразово забирали до лікарні й намагалися там насильно годувати.

Радянський дисидент Анатолій Марченко 117 днів голодував із вимогою звільнення політв'язнів у СРСР, помер через кілька днів після виходу з голодування в тюремній лікарні.

Протест Надії Савченко, у ході якого вона 83 дні утримувалася від вживання їжі, поставив її в один ряд із найвідомішими дисидентами.

Щодо петиції (лат. *petitio* – клопотання, звернення), то це індивідуальне або колективне прохання, що подається до органів державної влади або органів місцевого самоврядування в письмовій формі. У деяких країнах петиція може подаватися не тільки громадянином, але й будь-якою людиною (як особисто, так і спільно з іншими людьми). На право подавати петицію також можуть бути встановлені обмеження для деяких категорій громадян (наприклад, для військовослужбовців в Іспанії).

Сьогодні поширюється практика використання саме онлайн-петицій. Онлайн-петиція («інтернет-петиція», «електронне клопотання») дає можливість недержавним акторам сформулювати індивідуальні або колективні вимоги, клопотання, скарги, пропозиції тощо, які розміщуються в медіа-просторі для підтримки/підписів онлайн-користувачами інтернет-мережі. Популярність цієї форми онлайн-активізму зумовлена не лише надважливістю для світової громадськості винесених на обговорення проблем, але й простотою її підписання (через заповнення форми на сайті, у якій вказуються ім'я та електронна адреса). К. Ірха звертає увагу на те, що «головна критика онлайн-петицій полягає в анонімності користувачів, сумнівній контрольованості процесу створення петицій, актуальності та нагальності тем, що охоплюють електронні клопотання» [10, с. 270]. Найпопулярнішими медіасервісами для створення та просування онлайн-петицій є Change.org, Avaaz.org, Onlinepetition.in.ua та інші. В Україні останнім часом як на державному, так і на регіональному рівні ця форма протестної активності досить часто використовується з метою вирішення гострих політичних і суспільних питань.

Отже, соціальні рухи виникають у певний момент, у певних історичних умовах, розвиваються, проходять різні фази, згасають і зникають. Правильна та мудра політика держави здатна знизити соціальну напруженість у суспільстві й таким чином запобігти виникненню великих політичних і соціальних протестів. Проте результатом таких протестів часто стає активізація політики держави в інтересах народу. Визначення та характеристика основних функцій політичного протесту підтверджує висновок про те, що поза політичним протестом у тій чи іншій формі політичний розвиток як реальний процес не існує.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарр Т. Почему люди бунтуют / Т. Гарр. – СПб. : Питер, 2005. – С. 10–11.
2. Онук О. Кризис и социальная мобилизация в государствах переходного периода / О. Онук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://europeandcis.undp.org>.
3. Охрименко И. Электоральное поведение: социологическая ретроспектива конца 90-х годов XX века / И. Охрименко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2002. – 56 с.
4. Куницька Г. Протестна активність як складова політичної участі / Г. Куницька // Освіта України. – 2010. – № 3. – С. 62–67.
5. Левчик Д. Митинг как форма предвыборной борьбы / Д. Левчик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/994/889/1216/009Levchik.pdf>.
6. Хома Н. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. Хома // Гілея. – 2014. – Вип. 89. – С. 405–408.
7. Хома Н. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту / Н. Хома // Вісн. НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – № 1 (21). – С. 18–23.
8. Hintz A. Civil Society Media and Global Governance: Intervening into the World Summit on the Information Society (Medien & Politik) / A. Hintz. – Munster : Lit Verlag, 2010. – 320 p.
9. Побирский М. Сила голода: теория и практика голодовок / М. Побирский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.chaskor.ru/article/sila_goloda_17399.
10. Ірха К. Онлайн-петиція / К. Ірха // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) ; за заг. ред. Н. Хоми. – Л. : «Новий світ – 2000», 2015. – С. 270.

Харечко І.З.

Націєтворчий вимір Революції Гідності

У статті авторка використала модерністську концепцію нації для аналізу Революції Гідності в площині становлення української громадянської нації. З'ясовано, що події 2013–2014 рр. засвідчили зміни в колективній політичній свідомості українців, існування в Україні розвинутого громадянського суспільства, а також здатність українців, незалежно від свого етнічного походження, мови чи віросповідання, самостійно творити державу для себе, захищати свої права і свободи, відстоювати національні інтереси всієї країни.

Ключові слова: модерністська концепція нації, громадянська національна ідентичність, український націоналізм, Революція Гідності, громадянське суспільство.

В статье автор использовала модернистскую концепцию нации для анализа Революции Достоинства в плоскости становления украинской гражданской нации. Установлено, что события 2013–2014 гг. продемонстрировали изменения в коллективном политическом сознании украинцев, существование в Украине развитого гражданского общества, а также способ-

ность украинцев, независимо от своего этнического происхождения, языка или вероисповедания, самостоятельно создавать государство для себя, защищать свои права и свободы, отстаивать национальные интересы целой страны.

Ключевые слова: модернистская концепция нации, гражданская национальная идентичность, украинский национализм, Революция Достоинства, гражданское общество.

The author has used the modernist concept of nation to analyze the Revolution of Dignity and its influence on forming Ukrainian civic nation. It was established that the events of 2013–2014 have showed changes in the collective political consciousness of Ukrainians, existence of developed civil society in Ukraine, and the ability of Ukrainians, regardless of their ethnic origin, language or religion, to create their own state for themselves, defend their rights and freedoms, defend the national interests of the whole country.

Key words: modernist concept of the nation, civic national identity, Ukrainian nationalism, Revolution of Dignity, civil society.

УДК 323.272(477)(082)

Харечко І.З.,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри теорії та історії
політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Революція Гідності ввійшла в історію України як трагіко-героїчний феномен, що докорінно змінив українське суспільство, його політичну свідомість і моделі самоідентифікації. Вона продовжила процес трансформації консцієнтального виміру буття українців, детермінувавши якісно новий етап українського націєтворення.

Значний доробок вітчизняних (І. Лисяк-Рудницький, В. Гриневич, А. Колодій, Н. Наливайко) та іноземних (Е. Сміт, Е. Вілсон) дослідників присвячений дослідженню проблеми становлення української політичної нації й аналізу подій кінця 2013–2014 рр. у контексті їхнього цивілізаційного впливу на політичну систему України. Разом із цим неповною мірою проаналізовано феномен Революції Гідності в методологічних рамках модерністської концепції нації, що й стало завданням цього дослідження.

Ураховуючи загальноцивілізаційні тенденції та реалії українського суспільного укладу, під час аналізу впливу подій 2013–2014 рр., котрі ввійшли в історію Української держави як Революція Гідності, доречно взяти за методологічну основу саме модерністську або ж громадянську концепцію нації як «феномена свідомості й волі» [4, с. 471]. Безперечно, існування більш-менш гомогенного етносу зі своєрідними звичаями, побутом, мовою сприяє формуванню нації, однак не є сенсубуттєвою детермінантою націєтворення.

Власна назва, історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільні громадянська культура, міфи та історична пам'ять, спільна економіка – ось компо-

ненти стандартної західної моделі нації, на думку дослідника Е. Сміта [6, с. 19–23]. За великим рахунком, нація як політико-юридична спільнота є уявною, адже її представники не знайомі з більшістю своїх співвітчизників і навряд чи коли-небудь зустрінуть їх або навіть почують про них, проте в уяві кожного живе образ їхньої спільності [7].

Нація покликана також розвивати соціальні зв'язки між індивідами й класами, створюючи набір спільних вартостей, символів і традицій. Використанням символів – прапорів, монет, гімнів, одностроїв, пам'ятників і церемоній – членам нагадують про їхню спільну культурну спадщину та культурну спорідненість; чуття спільної ідентичності й належності покріплює та надихає їх. Нація обертається на гурт «натхнених вірою» [6, с. 26] членів товариства, котрі здатні навіть померти заради збереження своєї спільноти [7].

Коли 21 листопада 2013 року в Києві й багатьох інших містах України спалахнули протести у відповідь на раптову відмову тодішнього президента В. Януковича від проголошеного наміру підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом, більшість учасників не сприймали їх у національних, а тим паче етнічних термінах. Протестувальники вважали, що цей крок закриває Україні «двері до Європи», а отже, «краде в українського народу майбутнє». Вони трактували свій вихід на Майдан головно як боротьбу за демократію і краще життя, моделлю якого для них віддавна була Європа. Прагнення до Європи відбилося в назві кампанії протесту – Євромайдан [9], у ході якого люди виявили небачену в Європі й за небагатьма винятками

у світі стійкість у дотриманні мирних форм боротьби [3]. Проте коли понад сотня мирних громадян віддала свої життя в результаті насильницьких дій злочинної влади, очевидним став той факт, що вибір між європейською парадигмою зовнішньої політики України та інтеграцією з «постсовєтським клубом диктаторів» [9] лежить аж ніяк не в площині економічних пріоритетів, а передусім має цивілізаційний характер.

По суті, протестувальників об'єднувала й надихала ідея приєднання до європейської спільноти, котра виявилася елементом набагато глибшої ідеології здорового позитивного націоналізму, що згуртував українську політичну націю, незалежно від етнічної належності, мови, релігії. Власне, наявність серед учасників Революції Гідності преставників різних етнічностей (окрім українців, також росіян, білорусів, вірменів, грузинів і т. д.), як україномовних, так і російськомовних, свідчить про їхній свідомий вибір власної належності до української політичної нації.

Як слушно відзначає Е. Вілсон, ідея конституювання «української політичної нації» існувала ще до здобуття незалежності в 1991 р. У часи Помаранчевої революції керівництво держави спробувало втілити її через формування нової національної ідентичності, проте зазнало невдачі. Виявилось, що неможливо побудувати українську націю на основі таких критеріїв, як етнічна належність, мова або релігія, які лише розколюють, а не об'єднують плюралістичне українське суспільство. Для цього потрібна була універсальна ідея, міф про особливе призначення, цивілізаційну місію української нації [12]. І ця національна ідея з'явилася через 9 років, ставши механізмом самоствердження українців. Всплеск патріотичних настроїв у цей час став практичним вираженням революції національної свідомості українців.

Почуття солідарності між людьми різних соціальних верств, комунікація та обмін між ними лежать в основі побудови будь-якої нації [8]. Завдяки Революції Гідності стало можливим виробити загальноукраїнський діалог як спосіб порозуміння між різними областями, регіонами України, роз'єднаними за роки незалежності окремими політиками, політичними силами, а також через деструктивний інформаційний вплив Росії на політичну свідомість українських громадян.

Більше того, це відчуття спільності, єдності більш-менш виразно виокремлює та диференціює націю від інших подібних спільнот, формуючи уявлення про «Іншого». Відтак самоусвідомлення власної колективної суб'єктності дає нації волю й бажання незалежно, тобто суверенно, формувати своє життя – «бути господарем у своїй хаті» [4, с. 471].

Власне, існування подвійних норм, стандартів і правил у сфері державного управління, грубе нехтування спільними політичними почуваннями

та цілями українських громадян з боку офіційних інституцій, втручання іноземних держав у політику Української держави, порушення принципу суверенності й верховенства народу як єдиного джерела влади спричинили драматичні, але разом із цим націєстверджувальні консцієнтально-трансформаційні події Революції Гідності. Окрім цих зовнішніх імпаکت-факторів, дослідники відзначають і специфіку політичної свідомості нового покоління: його неприйняття владних вертикалей і схильність до мережевих взаємодій [2]. По суті, на Майдані Незалежності за відсутності єдиного центру народ як мережевий суб'єкт, представляючи інтереси різноманітних прошарків суспільства, безпосередньо реалізовував державну владу. Українці продемонстрували не стільки гаслами, як своєю діяльністю вроджену здатність до самоврядування, керуючись при цьому цінностями свободи, людської гідності, терпимості до «Інших», солідаризму. В Україні солідарність інтегрована в суспільні координати – це масовий рух громадських активістів, волонтерів та організацій, заснованих на соціальних мережах [1].

Р. Патнем стверджує, що активне членство у волонтерських об'єднаннях сприяє генерації основних демократичних цінностей (політична рівність, солідарність, терпимість, довіра, участь у політичному житті), а також розвиває здатність і готовність громадян до кооперованої діяльності задля реалізації суспільного блага [10]. Через інститут волонтерства громадяни отримують потужні можливості контролю над владою, що надає сенсу існування всієї нації та відчуття суб'єктності кожному окремому індивідові [5]. У період Євромайдану масовий рух добровольців наче проклав міст через прірву, яка традиційно існувала впродовж усієї незалежності між «елітними» групами й рядовими громадянами. Масштабна волонтерська діяльність здійснювалася через горизонтальні мережі, які взаємодіяли між собою достатньо ефективно, без будь-якого вертикального підпорядкування або ієрархії [11].

Як зазначає Е. Сміт, найсуттєвішим елементом громадянської моделі нації є саме юридичні й політичні права членів нації. У цьому контексті важливим є визнання, що в принципі всі члени нації юридично рівні, і навіть багаті й можновладці коряться законам батьківщини [6, с. 19]. Постулати «рівність усіх перед законом» і «закон – один для всіх» уже давно викристалізувалися та ввійшли в публічний дискурс України як першочергові цілі, вимоги суспільства до політичної системи. Проте широкомасштабні зловживання владними повноваженнями правлячої верхівки і, як результат, соціально-економічна, політико-правова нерівність мобілізували українських громадян, котрі, усвідомлюючи спільність думок, ідей, цінностей, повіривши у свою здатність впливати на політичний

процес, масово виступили на захист своїх прав та інтересів.

Суспільство, в якому домінує громадянська національна ідентичність, розглядається дослідниками як культурна спільнота, члени якої об'єднані, якщо не тісно згуртовані, спільною історичною пам'яттю, міфами, символами і традиціями [6, с. 20].

Після розпаду Радянського Союзу Україна залишилася із багажем колоніальних міфів, стереотипів, цінностей, суспільно-політичних візій, «героїчного епосу» тощо, котрі були насильно інкорпоровані в українську політичну культуру і свідомість багато десятиріч тому. Спадщина комуністичного тоталітаризму перекрила, знівельовала дуже багату спадщину давніших часів, що стосується взаємодії, співпраці і творення соціального капіталу українців [2]. Живучість радянського духовно-ціннісного спадку підтримується в основному неоімперською пропагандою та інформаційно-маніпулятивними технологіями РФ, спрямованими на ослаблення й у кінцевому підсумку знищення Української держави, нації, культури.

Превалювання чужих – радянських – ціннісних акцентів в українському суспільстві негативно впливає на колективну свідомість, а отже, на спільне бачення українцями їхнього національного проекту майбутнього. Події 2013–2014 рр. виявили дві антиподні моделі майбутнього України: з одного боку, це – квазідержавність у лоні неоімперського «русского мира»; з іншого – боротьба за фактичну незалежність і суверенність, демократія, євроінтеграція. Політична активність на Майдані засвідчила про відхід від безнаціонального «совка», про сповідування українцями цінностей громадянського суспільства, ліберального націоналізму. Підтвердженням стало повсюдне використання національної символіки – прапорів, гербів-тризубів, символічно-ритуального співу українських гімнів: духовного – «Боже великий єдиний, нам Україну храни», національного – «Ще не вмерла Україна», стрілецького – «Ой, у лузі червона калина», а також пісень УПА, націоналістичних гасел ОУН тощо. Зростання національної свідомості й звільнення від менталітету «совка» проявилось й у такому явищі, як «леніноппад» [1] – масове демонтування пам'ятників В. Леніну, а також у післяреволюційному процесі декомунізації, що полягав у перейменуванні вулиць, названих іменами радянських окупантів, скасуванні деяких радянських свят. Натомість «з метою вшанування мужності й героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій і звитяг Українського народу, сприяння дальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві та на підтримку ініціативи громадськості» запроваджено День захисника України (14 жовтня – день Покрови Пресвятої Богородиці, покровительки воїнів УПА й українських козаків).

Для завершення процесу творення української громадянської нації дуже важливим є вшанування істинних героїв Української держави, а не глорифікованих окупантів чи ренегатів, відновлення історичної пам'яті українського народу як окремишнього унікального утворення. Е. Сміт акцентує особливу увагу на цих складниках націоналізму, адже вони, на його думку, не тільки згуртовують і єднують, а й надихають націю особливим емоційним духом [6].

Отже, Революція Гідності сприяла зведенню до спільного знаменника поляризованих трактувань загального добра й бажаного суспільного устрою, викристалізувавши українську національну ідею. Події 2013–2014 рр. вивели процес творення в Україні політичної нації західного зразка на якісно вищий щабель, відродивши національну свідомість, гордість, гідність і очистивши світоглядно-ціннісні горизонти українців від постколоніальних міфів та ілюзій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриневич В. Революція, війна і процес творення української нації / В. Гриневич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/revolution-war-nation> (02.06.2016).
2. Колодій А. Про націєтворчу роль та історичні корені Майдану / А. Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=1150> (02.06.2016).
3. Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні / А. Колодій // *Агора*. – 2014. – Випуск 13. – С. 22–36.
4. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 1994. – 573 с.
5. Наливайко Н. До нової ідентичності: з Іншим. Але окремо / Н. Наливайко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/columns/2014/12/26/186663/> (04.06.2016).
6. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Е.Д. Сміт ; пер. з англійської П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
7. Anderson B. Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism / B. Anderson. – London : Verso, 1991. – 224 p.
8. Fligstein N. European integration, nationalism, and European identity / N. Fligstein, A. Polyakova, W. Sandholtz // *Journal of Common Market Studies*. – 2012. – № 50. – P. 106–122.
9. Kulyk V. Ukrainian nationalism since the outbreak of Euromaidan / V. Kulyk // *Ab Imperio*. – 2014. – № 3. – P. 94–122.
10. Putnam R. Making democracy work: civic traditions in modern Italy / R. Putnam, R. Leonardi, R. Nanetti. – Princeton : Princeton University Press, 1994. – 280 p.
11. Sushko O. Ukraine / O. Sushko, O. Prystayko // *Nations in transit 2015: democracy on the defensive in Europe and Eurasia* ; ed.: S. Habdank-Kołodczowska. – Freedom House, 2015. – P. 661–680.
12. Wilson A. Ukraine crisis: what it means for the West / A. Wilson. – Yale University Press, 2014. – 248 p.

Хорішко Л.С.

Синтез структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи

У статті розглянуто особливості структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи. Перший підхід орієнтований на вивчення соціально-економічних, політико-культурних передумов, що сприяють становленню в конкретній політичній системі демократичних інститутів, правил взаємодії між суб'єктами. Другий підхід акцентує увагу на процедурі, технологічному інструментарію, що використовується політичною елітою. Саме вона є суб'єктом ініціювання політико-модернізаційної діяльності. Обґрунтовано доцільність їх синтезу для конкретизації структурних особливостей функціонування політичної системи та визначення процедури й технологій здійснення конкретними суб'єктами перетворень.

Ключові слова: політична еліта, політична система, політична модернізація.

В статье рассмотрены особенности структурного и процедурного подходов в исследовании роли элит в процессах модернизации политической системы. Первый подход ориентирован на изучение социально-экономических, политико-культурных предпосылок, способствующих становлению в конкретной политической системе демократических институтов, правил взаимодействия между субъектами. Второй подход акцентирует внимание на процедуре,

технологическом инструментарии, который используется политической элитой. Именно она выступает инициатором политико-модернизационной деятельности. Обоснована целесообразность их синтеза для конкретизации структурных особенностей функционирования политической системы, а также определения процедуры и технологий осуществления конкретными субъектами преобразований.

Ключевые слова: политическая элита, политическая система, политическая модернизация.

Peculiarities of structural and procedural approaches were defined in investigating the role of elites in the processes of modernization of political system. First approach is oriented on investigation of social-economical, political-cultural preconditions, which contribute to formation of democratic institutes in a concrete political system, rules of interaction between subjects. Second approach emphasizes a procedure, technological tools, which are used by political elite. It is exactly it that is a subject of evaluation of political-modernizing activity. A suitability of their synthesis was grounded for a concretization of structural peculiarities of political system functioning and determination of procedure and technologies of carrying out of transformations by concrete subjects.

Key words: political elite, political system, political modernization.

УДК 323.39

Хорішко Л.С.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

В умовах глобального розвитку процеси модернізації політичних систем набувають усе більшого значення, оскільки сприяють здійсненню необхідних перетворень з метою адаптації до викликів навколишнього середовища через здійснення структурно-змістових внутрішніх перетворень. У цьому контексті актуалізується потреба дослідження суб'єкта здійснення модернізаційної діяльності, політичних технологій, що ним використовуються для оптимізації досягнення мети. При цьому досить важливим є врахування особливостей політичної ситуації, в межах якої будуть здійснюватися конкретні реформи. У політичній науці сформувалися структурний і процедурний підходи в дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи, кожен із яких акцентує увагу на певних аспектах.

У наукових дискусіях сучасних учених (А. Мельвіль, Дж. Мехоні, Р. Снайдер, С. Ларсен та ін.) можна знайти точку зору, що інтегрованість окреслених підходів дає змогу оцінити не тільки суб'єктивні моделі поведінки акторів, а й об'єктивні умови, в яких відбувалася їх реалізація, проаналізувати вплив специфічних факторів, тим самим поєднати мікро- та макрорівні аналізу. Поєднання

цих підходів надає можливість дослідити структурні особливості функціонування політичної системи в умовах модернізації, процедуру й технології здійснення конкретними суб'єктами перетворень. Тому мета наукової розвідки полягає у визначенні можливостей синтезу структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи.

Представники структурного підходу (Р. Даль, Г. Алмонд, Л. Пай, Д. Растоу) акцентують увагу на важливості перерозподілу сфер впливу держави і громадянського суспільства в основних сферах життєдіяльності. У цьому контексті дієвим суб'єктом практичної реалізації модернізаційних рішень розглядається громадянське суспільство. Саме воно акумулює в собі набір цінностей, переконань, ідеалів і традицій, що набувають саморегулятивного потенціалу, який використовується для оптимізації модернізаційних процесів, їх регулювання та контролювання. Водночас представники цього підходу не заперечували той факт, що політична еліта, виходячи з набору функцій і наявних ресурсів, є ініціатором необхідних змін у політичній системі, спираючись при цьому на потенціал громадянського суспільства. Водночас ефективність

реалізації модернізаційних змін зумовлюється наявністю демократичних механізмів прийняття рішень і домінуванням ліберальних цінностей.

Представники процедурного підходу (Х. Лінц, Л. Пшеворський, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер) наголошують на доцільності зміщення акцентів у дослідженнях процесів модернізації з певних структурних факторів на процедурні. Мова йде про чітке усвідомлення наявності дієвого суб'єкта модернізації, тобто політичної еліти, процедури прийняття конкретних рішень, технологій їх практичної реалізації. За цих умов джерелом модернізації є суперечності між інтересами й потребами груп громадськості та рівнем їх включеності в політичний процес через наявні інститути. Низький рівень професіоналізму, відсутність досвіду прийняття політико-управлінських рішень – усе це призводить до невідповідності наявної дійсності очікуванням громадян, відповідно, ставить питання про доцільність інституалізації політичної еліти, що здатна на високому професійному рівні виконувати поставлені завдання. Отже, цей підхід наголошує на необхідності більш ґрунтовного дослідження саме суб'єкта політичної модернізації, який є ініціатором вибору певної моделі, має ресурси для реалізації теоретичних положень на практиці та несе відповідальність за прийняті рішення. Успішність модернізаційних процесів багато в чому залежить від конкурентної взаємодії політичних еліт, пошуку ними способів і методів досягнення консенсусу через інституалізацію й залучення за потреби потенціалу громадянського суспільства.

На думку Ю. Мельвіля, «воронка причинності» може розглядатися як одна з дослідницьких моделей для здійснення синтезу структурного та процедурного підходів. Вона дає змогу здійснювати поетапний перехід від макро- до мікрорівня дослідження процесів модернізації. Можна виокремити такі рівні здійснення аналізу окресленої проблеми:

1) зовнішнє міжнародне середовище (міжнародна економічна ситуація, політико-стратегічні умови й відносини, міждержавні неурядові комунікації, світові тенденції розвитку);

2) національно-державні фактори (державно-територіальна цілісність, високий рівень національної ідентичності тощо);

3) загальний рівень соціально-економічного розвитку та модернізованості суспільства;

4) процеси соціально-політичної диференціації, стратифікації, інституалізації;

5) культурно-політичні цінності й орієнтації, що домінують у суспільстві;

6) моделі поведінки ключових політичних суб'єктів та особливості прийняття ними політико-управлінських рішень;

7) особливості протікання політичного процесу (комунікативна взаємодія політичних суб'єктів та

інститутів, особливості здійснення вибору політичних стратегій, тактик, процедур) [2].

Будь-яка політична система, яка перебуває в процесі модернізації, зазнає впливу зовнішнього середовища, що визначає відповідні примуси й обмеження: клімат, ландшафт місцевості, межі державного кордону, наявність чи відсутність природних ресурсів. Усе це впливає на формування взаємовідносин між державами та іншими суб'єктами. Виходячи із цього, міжнародне середовище може виступати джерелом модернізації на основі наявних у політичній практиці класичних і перспективних моделей політичної модернізації. Тенденції глобального розвитку (процеси міграції, міжкультурна комунікація, розгалужена структура міжнародних організацій тощо), а також згадані моделі модернізації можна розглядати як певні виклики для конкретної політичної системи, що здатні вивести її на новий рівень розвитку. Водночас домінуючий тип взаємодії між внутрішнім і зовнішнім середовищем може впливати на визначення вектора модернізаційних перетворень і динаміку їх здійснення.

Національно-державні фактори розглядаються як провідні представниками вже згаданих підходів. Наявність чітко визначених меж держави, сталий склад національно-орієнтованих громадян, які на рівні підсвідомості ідентифікують себе з нею та визнають легітимність панування меншості – усе це можна розглядати як своєрідні передумови ініціювання й розгортання процесів політичної модернізації. Глобальні тенденції сучасного розвитку та наявний досвід модернізації сприяли формуванню своєрідних національних моделей реалізації модернізаційних перетворень. Ці моделі базувалися на врахуванні окреслених тенденцій національного розвитку й певних викликів зовнішнього середовища, а також співвідношення стратегій і балансу сил діючих суб'єктів (еліти чи мас).

Рівень соціально-економічного розвитку можна розглядати як певний фактор стабільності функціонування політичної системи, що відображає динаміку ефективності здійснюваних перетворень загалом. Економічний розвиток сприяє збільшенню рівня активності та продуктивності суспільства, що знаходить своє вираження в таких формах: валовий національний продукт, рівень індустріалізації, урбанізації й особистого добробуту. Процеси формування в межах конкретної політичної системи ринково-орієнтованого середовища сприяють посиленню рівня автономії людини, стимулюючи її підприємницьку активність, а разом із тим і такі риси, як відповідальність, прагнення до розширення свободи прийняття рішень і діяльності. Ринково-орієнтоване середовище за певних умов може сприяти демонополізації влади та збільшенню ролі груп інтересів у процесах вироблення,

прийняття політико-управлінських рішень, направлених на реалізацію модернізаційних перетворень.

Соціальний розвиток проявляється через зростання рівня освіти громадян, збільшення рівня свободи вибору й діяльності, зростання доступу до ЗМІ та появу нових каналів внутрішньої й зовнішньої комунікативної взаємодії. Досить важливим у цьому випадку є пошук балансу між розподілом і володінням соціальними благами, тобто недопущення надмірної їх концентрації серед представників певних соціальних класів і створення механізмів компенсації наявності низького рівня одних благ високим рівнем інших. Усе це впливає на формування нових типів поведінки груп громадськості й розширює їхні запити та вимоги до політичної системи, роблячи найбільш активними прихильниками здійснення модернізаційних змін.

Р. Даль охарактеризував залежність демократичних і модернізаційних перетворень від рівня соціально-економічного розвитку так: «Демократія не потребує ні надмірного достатку, ні стандартів матеріального благополуччя, що домінують у промислово розвинених державах. Вона вимагає підтримуваного більшістю почуття відносного економічного добробуту, справедливості й можливості успіху – умови, що ґрунтується не на абсолютних стандартах, а на порівняльній оцінці використаних і втрачених можливостей» [2, с. 89]. Водночас варто зазначити, що питання стосовно кореляції показників соціально-економічного розвитку та ефективності модернізаційних перетворень є доволі дискусійним, а тому в процесі їх дослідження в конкретній політичній системі необхідно враховувати особливості її функціонування і взаємозв'язок з іншими факторами впливу.

Особливості соціально-економічного розвитку досить тісно пов'язані з процесами диференціації суспільства, які набувають специфічних рис в умовах здійснення модернізаційних перетворень. Формування ринкової економіки є одним із засобів створення середнього класу, який сприяє розвитку суспільства, формуючи його системні властивості й базові цінності (особиста гідність і самоповага, суспільно-політична активність, повага до прав інших), визначаючи при цьому спрямованість і динаміку соціально-політичних змін. Наявність чи відсутність середнього класу позначається на якості здійснення переходу до модернізаційних моделей розвитку, підвищенні конкурентоспроможності суб'єктів соціально-економічної та політичної діяльності, формуючи при цьому позитивний інвестиційний клімат, необхідний для реалізації різноманітних проектів [4].

Процеси диференціації пов'язані зі стратифікацією суспільства, що в умовах політичної модернізації набуває таких рис: формування в соціальній ієрархії нових страт, які мають власні інтереси та прагнуть їх відстоювати (власники капіталів і ресур-

сів, сформований середній клас); співіснування «старої» й «нової» політичної еліти, що може призводити до надмірної бюрократизації державного апарату; відсутність чітких ціннісних орієнтацій наявних соціальних страт, наслідком чого є низький рівень адаптації до змін, що відбуваються внаслідок модернізації, нездатність відстоювати свої права та контролювати діяльність політичної еліти. Отже, в умовах модернізації в політичній системі відбуваються процеси диференціації й стратифікації, дослідження яких дає змогу робити певні висновки щодо наявності чи відсутності соціальної бази для здійснення модернізаційних проектів, способів і стратегій взаємодії «нових» і «старих» політичних еліт, а також оцінювати ефективність двосторонньої комунікації між елітою та громадянським суспільством у контексті практичної реалізації запланованого і здійснення контролю за розподілом ресурсів. За цих умов процеси інституалізації політичної еліти можуть розвиватися у висхідному та низхідному напрямках. У першому випадку мова йде про встановлення чітких правил і процедур взаємодії в політичній системі, що сприяє розкриттю її потенційних можливостей і дає змогу досягати високого рівня модернізованості. В іншому випадку – використання можливостей і ресурсів політичної системи для досягнення власних цілей та інтересів, а отже, здійснення імітації модернізаційних перетворень.

Домінуючі культурно-політичні цінності й орієнтації є важливим аспектом дослідження політичної модернізації, оскільки надають можливість зрозуміти наявні моделі поведінки та ціннісні характеристики, ідеали більшості суспільства, що мають ураховуватися елітою під час обрання стратегічних напрямів модернізаційної діяльності. На думку Г. Ерме, стабільність демократії й успішність модернізації неможливі без сформованої політичної культури. Саме вона дає змогу акумулювати наявний політичний досвід, згуртувати громадськість на основі чітко визначеного суспільного інтересу, досягнення якого базується на взаємній відповідальності та самоповазі. Політична культура – це своєрідна квінтесенція еволюції культурного розвитку, внаслідок якого формуються й набувають легітимності демократичні інститути і процедури [5].

Здійснення поступового переходу до аналізу процедурних факторів надає можливість зосередитися на конкретних суб'єктах діяльності, процедурах прийняття ними рішень і політичних технологіях, що сприяли досягненню поставленої мети, враховуючи вплив окреслених вище структурних факторів. Відповідно, акценти зміщують на дослідження політичної еліти, що в процесі інституалізації набуває необхідних ресурсів, формує чіткі процедури діяльності й форми взаємодії із суспільством, необхідні для здійснення модернізаційних перетворень. Політична еліта, згідно зі своїми

функціями, є носієм конкретних програм та інноваційних ідей, направлених на реформування політичної системи з метою адекватного реагування на виклики зовнішнього й внутрішнього середовища, а тому є активним суб'єктом, який використовує конкретні способи модернізації політичної системи. Відповідно, політичні технології виступають способами модернізації, які використовує політична еліта, що здатні видозмінюватися та вдосконалюватися залежно від просторово-часових параметрів політичної ситуації [3, с. 154–156]. Звуження фокусу дослідження дає змогу перейти від колективного рівня прийняття рішень до індивідуального, тобто при необхідності врахувати конкретні дії, вольові рішення, особисті характеристики відповідного політичного лідера.

Оскільки ефективність застосування політичних технологій багато в чому залежить від наявності двосторонньої комунікативної взаємодії між громадянським суспільством і політичною системою, то доцільність звернення уваги на особливості функціонування комунікативного простору та форми взаємодії не викликає сумніву. Це пояснюється тим, що комунікативні практики направлені на активізацію громадськості стосовно усвідомлення запропонованих програм розвитку, можливостей активного включення (спільного з політичними суб'єктами) в діяльність для здійснення змістовних перетворень політичної системи. Ефективність цих перетворень буде залежати від наявності атмосфери взаємовигідного партнерства між державою й суспільством.

Отже, поєднання структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації надає можливість детально дослідити параметри наявної політичної ситуації, урахувати їх вплив під час формування стратегії й тактики здійснення модернізаційних перетворень. Виходячи із цього, можемо констатувати, що еліта як активний суб'єкт модернізації здійснює вибір конкретних політичних технологій, які є доцільними саме в заданій ситуації, і сприяє оптимізації досягнення поставленої мети.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов Н.А. Современная демократия: эволюционный подход / Н.А. Баранов. – СПб. : Балт. гос. техн. ун-т., 2007. – 208 с.
2. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А. Мельвиль // Полис. – 1998. – № 2. – С. 6–39.
3. Проблеми модернізації політичних систем сучасності : [монографія] / кер. авт. кол. М.І. Панов ; за ред. М.М. Герасіної, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2008. – 320 с.
4. Шедяков В. Маяки середнього класу в політичному процесі, або формування середнього класу в системі модернізації країни та визначення якості суспільної безпеки / В. Шедяков // Політологічні записки. – 2012. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_9.
5. Эрме Г. Культура и демократия / Г. Эрме. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Экспорт», 1994. – 192 с.

Чальцева О.М.

Глобальные индексы как показатели эффективности публичной политики

Глобальные индексы как инструмент внешнего оценивания результативности публичной политики в количественных измерениях реагируют на изменения, происходящие в публичном секторе, и отражают новые тенденции в процессах государственной практики, выражая их в показателях эффективности.

Ключевые слова: Глобальный индекс, эффективность, публичная политика, эмпирический анализ, индикаторы, критерии.

Глобальні індекси як інструмент зовнішнього оцінювання результативності публічної політики в кількісних вимірах реагують на зміни, що відбуваються в

публічному секторі, й відображають нові тенденції в процесах державної практики, виражаючи їх у показниках ефективності.

Ключові слова: Глобальний індекс, ефективність, публічна політика, емпіричний аналіз, індикатори, критерії.

Global indexes as an instrument of external evaluation of effectiveness of public policy is in the quantitative measuring, reacts on changes, what be going on in a public sector and reflects new tendencies in the processes of state practice, expressing them in the indexes of efficiency.

Key words: Global index, efficiency, public policy, empiric analysis, indicators, criteria.

УДК 32; 303.223; 311.311

Чальцева О.М.,
кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры политологии и
государственного управления
Донецкого национального университета

Тема эмпирического анализа публичной политики предстала в политической науке с того момента, как появилась данная дефиниция в теоретическом плане и у исследователей возник интерес к изучению ее в практическом поле. Комплексность, многоуровневость и дифференциация публичной политики обуславливает ее исследование с позиции различных методологических подходов и огромного массива эмпирических данных.

Оценка публичной политики в научной литературе чаще всего отражена в показателях уровня эффективности деятельности государства и его институтов по отношению к обществу. По замечанию авторов, занимающихся измерениями эффективности политики (Б. Ротштейна, Дж. Теорелла, А. Ахременко, В. Курочкина и др.), эмпирические исследования опережают построение целостной теоретической модели [1]. Поэтому на сегодняшний день в научной литературе существует множество критериев эффективности публичной политики и публичного управления, которые необходимо систематизировать и проанализировать. Выделение критериев эффективности публичной политики является одной из трудных задач, стоящей перед исследователем. Во-первых, по причине того, что многие аспекты публичности трудно эмпирически проверить; во-вторых, еще нет универсальных четко выработанных оценочных характеристик эффективной публичной политики (ввиду уникальности каждой пространственной модели); в-третьих, переменные в ходе исследования сложно контролировать; в-четвертых, сложность объединения в одном сводном индексе дифференцированных эффективных показателей публичности «сверху-вниз» (показатели управления) и «снизу-вверх» (показатели гражданского общества); в-пятых, сбор данных по всем параметрам публичности в различных государствах не может быть представлен качественно и объективно.

В большинстве своем авторы разных научных направлений связывают «эффективность»

с результативностью. Так, в менеджменте под эффективностью деятельности понимают некую суммарную оценку результата, соотносенного с затратами по его достижению. Например, в широко используемом ИСО 9000:2000 (серия международных стандартов, описывающих требования к системе менеджмента качества организаций и предприятий) «эффективность» определяется как соотношение между достигнутыми результатами и затраченными ресурсами [2, с. 66].

Результативность отражена и в общесистемном понятии «эффективность», где она понимается как степень реализации системой своих функций с точки зрения появления новых возможностей или достижения качественно нового состояния; мера полноты и качества решения системой поставленной задачи [3, с. 508].

Организационное видение «эффективности» предоставляет украинский политолог В. Дзюндзюк, который считает, что она связана с соотношением между затраченными ресурсами и полученным конечным продуктом; уменьшением количества затрачиваемых ресурсов или снижением их стоимости; уменьшением продолжительности процесса; соотношением конечного продукта и конечного результата [4]. Аналогичное мнение, но уже по отношению к эффективности публичной политики высказывает Т. Виноградова. По ее мнению, публичная эффективность предполагает то, что политико-административная система производит результаты, которые адекватно отвечают потребностям людей на основе наилучшего использования ресурсов [5, с. 13]. С данным утверждением можно согласиться, добавив несколько уточняющих моментов, важных для анализа эффективности публичной политики. Результирующая публичной политики – это не только конечный результат, но и еще и процесс, осуществляемый в определенных условиях и конкретно-заданных режимных рамках с включением позиций разноразличных акторов политического поля. Взаимо-

действуя в публичном пространстве акторы стремятся коммуницировать и участвовать в процессе формирования политики, используя свои ресурсы для реализации совместных целей. Эффективность публичной политики зависит также и от того, удовлетворяет ли она акторов политического процесса. В связи с этим возникают вопросы, стоящие перед учеными и практиками. Для кого осуществляется публичная политика? Какой результат получают от политического взаимодействия участники? Речь идет не только о том, будет ли удовлетворено общество и/или индивиды, но и о том, какие результаты от публичного взаимодействия будет иметь государство и другие акторы публичной политики.

Оценивание публичной политики – это объективная, систематическая, эмпирическая проверка влияния, которое имеют поточные политики и публичные программы на свои целевые группы с точки зрения целей, которые они могут достигнуть [6].

Интерес к оцениванию эффективности государства возник в 1960-е гг. в США вследствие активизации государственной политики в социальной сфере с целью повышения легитимности его решений. С этого времени наблюдается рост использования различных методов оценивания во многих развитых странах, но они применялись преимущественно для внутреннего оценивания и проводились правительствами или отдельными органами власти. Для углубленного анализа конкретных систем учеными было предложено большое количество методик измерения эффективности госуправления. Такими методиками можно назвать следующие: оценивание программ и политики Policy and Program Evaluation, метод OD (развитие организации, основан на децентрализации, развитии способностей людей в организации, сотрудничестве), TQM (метод измерения качества, основан на стандартах качества), HRM (менеджмент человеческих ресурсов) и др. Это эмпирические исследования, которые позволяют проанализировать внутренние результаты деятельности политики и потом включить данную информацию для корректировки реализуемой программы и повышения качества политики в государстве.

С разработкой и внедрением моделей New Public Management (NPM) и “Good Governance” в политику государств с конца 80-х гг. XX в. оценка эффективности правления стала проводиться с использованием новых менеджерских подходов, где были представлены критерии governance, которые включали в себя институционально-структурные и процедурные результаты деятельности государства. С этого времени повысилась потребность и во внешнем оценивании эффективности публичной политики в количественных измерениях и мониторинге, позволяющих контролировать осуществление реформ в государствах.

Комплексные концепции governance с оценочными индикаторами качества эффективного правления были разработаны международной Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) [7], Институтом Всемирного банка в проекте Worldwide Governance Indicators (WGI) [8], Экономической и социальной комиссией ООН для Азиатско-Тихоокеанского региона (ESCAP) [9], структурными подразделениями ООН и представлены в Программах развития. Аналитические разработки данных организаций по проблеме государственного управления показали, что в какой мере забота о менеджменте публичного сектора и роли в процессе соуправления гражданского общества вышла за рамки государства и стала глобальным явлением. В представленных проектах единодушия в отношении определения governance не существует, как и не существует общей теоретической модели, которая бы позволила увязать отдельные аспекты эффективности в целостную конструкцию, однако критерии, разработанные авторами этих глобальных проектов, являются ориентирами для эмпирических исследований как на международном, так и на местном уровнях и включаются в различные Индексы, отражающие разные сферы публичной политики.

Основные принципы Good Governance, которые были представлены в Программе ООН и на которые ориентируются исследователи, состоят из следующих положений, распространяющихся на всех участников политического процесса: 1) участие в принятии государственных решений; 2) консенсус при принятии решений; 3) стратегическое видение; 4) обратная связь; 5) эффективность при проведении государственной политики; 6) ответственность всех участников процесса; 7) прозрачность; 8) равноправие; 9) верховенство закона [10].

Глобальные индексы, представляя количественную оценку качества публичной политики, выполняют следующие задачи:

1. Внешнее оценивание, которое дает большую объективность и эффективность по сравнению с внутренним оцениванием.
2. Рекомендации, которые можно использовать в политико-управленческом процессе для повышения эффективности политики.
3. Формирование и операционализация универсальных индикаторов эффективности публичной политики, соответствующих, с одной стороны, концептуально-теоретическим моделям публичного управления, а с другой – отвечающих запросам времени и изменениям в поле политики.

Рассмотрим наиболее распространенные по цитируемости и масштабные по измерению исследования с целью отбора необходимых критериев и эмпирических данных, которые можно использовать для анализа эффективности публичной политики и публичного управления.

Одним из самых цитируемых исследований по вопросу эффективности государственного управления является начатый в 1996 г. проект регулярного международного мониторинга Всемирного банка The Worldwide Governance Indicators (WGI), охватывающего более 200 стран, на основании данных более чем 30 различных международных межправительственных и неправительственных организаций, институтов, социологических, экспертных, аналитических центров. Эти показатели опираются на четыре различных типа источников данных: Обследования домашних хозяйств и фирм (9 источников данных, включая Afrobarometer опросы, Gallup World Poll и Глобальный обзор конкурентоспособности отчет); Коммерческой деятельности поставщиков информации (4 источника, включая данные Economist Intelligence Unit со Global Insight, политических рисков услуги); Неправительственные организации (9 источников данных, включая Global Integrity, Freedom House, Репортеры без границ), а также Организации государственного сектора (8 источников данных, включая CPIA оценки Всемирного банка и региональных банков развития, ЕБРР о процессе перехода, французское Министерство финансов, Институциональную базу данных профилей) [11].

Основываясь на концепции governance, авторы исследовательской методологии проекта Д. Кауфман, А. Крея и М. Мастрucci выделили шесть агрегированных аспектов управления, которые характеризуют институты и неформальные практики государственного управления, определяющие в совокупности его качество в восприятии гражданского общества, предпринимателей, зарубежных инвесторов: право голоса и подотчетность (Voice and Accountability), политическая стабильность и отсутствие насилия (Political Stability and Absence of Violence), эффективность правительства (Government Effectiveness), качество регулирования (Regulatory Quality) – индикатор дает возможность оценить способность власти формировать и осуществлять политику, благоприятствующую социально-экономическому развитию в условиях рыночной экономики, верховенство права (Rule of Law) – контроль коррупции (Control of Corruption) [12].

Представленные в проекте данные свидетельствуют о наличии каузальной зависимости между значением governance по показателям индикаторов, представленных выше, и результатами развития страны, в частности такими его показателями, как уровень дохода на душу населения, уровень грамотности и др.

Особенностью рассмотренного индекса является отсутствие у него единого сводного показателя. В проекте рассматриваются зависимости индикаторов друг от друга в пределах конкретных национальных границ.

Для анализа состояния публичной политики часто прибегают к данным исследований, проводимых немецким фондом Бертельсманна [13]. Исследования оценки эффективного управления представлены в Статусном индексе (Status Index) и индексе Управления (Management Index) на основании данных 31 страны, являющихся членами Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). В Статусном индексе используется 147 переменных, объединенных в два индекса: Качество демократии (Quality of Democracy) и Политическая стратегия (Policy Performance). Каждый индекс представлен группами показателей, которые, в свою очередь, делятся на отдельные индикаторы.

Самым цитируемым является разработанный вышеуказанным институтом индекс Трансформации Бертельсманна (Bertelsmann Transformation Index), который существует с 2003 г. и целью которого является помощь по улучшению политического управления трансформационными процессами на основе анализа сильных и слабых сторон перехода и содействия передаче знаний и передового опыта успешных государств. За этот период до 2014 г. число обследованных стран увеличилось с 116 до 129.

Сводный индекс трансформации включает в себя Статусный индекс (Status Index) и индекс Управления (Management Index). Статусный индекс ранжирует страны в соответствии с их состоянием демократии и рыночной экономики. Показатель каждой страны рассчитывается как среднее арифметическое двух числовых показателей, характеризующих прогресс в области а) политической трансформации и б) экономической трансформации. Успешность политической трансформации определяется на основе таких критериев, как суверенность, политическое участие, верховенство закона, стабильность демократических институтов, политическая и социальная интеграция. Данные политические критерии базируются на 18 индикаторах. Экономические критерии базируются на 14 индикаторах. При анализе экономической трансформации учитывается следующее: уровень социально-экономического развития страны, структура рыночных и конкурентных процессов, валютная и ценовая стабильность, уважение прав частной собственности, уровень всеобщего благосостояния, устойчивость экономической системы. Индекс Управления оценивает качество управления, осуществляемого политическими акторами. Результат каждой страны для данного рейтинга рассчитывается на основе числовых показателей уровня и сложности управления. Уровень управления определяется на основе анализа таких факторов, как способность политических акторов к маневрированию и достижению консенсуса, ресурсная эффективность, взаимодействие с внешней средой. Уровень сложности

высчитывается на основе 6 индикаторов: структурные условия, традиции гражданского общества, интенсивность конфликтов, уровень образования населения, экономические показатели страны и роль институтов.

Результаты индекса публикуются в аналитических документах и содержат рекомендации по решению проблем управления в отдельно взятых странах, которые берутся на вооружение правительствами.

С развитием концепции Открытого правительства и реализацией ее на практике появилась необходимость в глобальном количественном измерении качества власти, который с 2014 г. представлен в одноименном Индексе Открытого правительства (Open Government Index). Индекс основан на таких группах показателей, как открытость правительственных данных для граждан (уровень информированности общества о деятельности государственных органов), право граждан на информацию (уровень доступа граждан и организаций к информации о деятельности государственных органов, включая механизмы реализации права граждан на получение такой информации), гражданское участие (уровень гражданского участия в процессах принятия общественно значимых решений, включая механизмы общественного контроля), механизмы реализации гражданами своих прав (возможности практической реализации гражданами своих прав, включая механизмы рассмотрения обращений и жалоб и реакцию на такие обращения) [14].

В стремлении развитых стран повысить эффективность государства ведущей тенденцией сегодня становится привлечение интерактивных технологий, которые позволяют интенсифицировать коммуникацию между обществом и государством, максимально вовлечь в процесс принятия решений на всех его этапах гражданское общество, расширить и обеспечить доступ к оказываемым государством услугам всем гражданам, тем самым повышая уровень публичности политики. Концептуально эта идея реализовалась в развитии проектов электронного правительства (e-government) и глобальных индексах: Индексе развития электронного правительства (The UN Global E-Government Development Index (EGDI)), EGDI [15], Индексе электронного участия (e-participation) [16], Индексе развития информационно-коммуникационных технологий (ICT Development Index) [17], Индексе сетевой готовности (Networked Readiness Index) [18] и др.

Эффективность публичной политики является многокомпонентной и во многом зависит от характера позиционирования отдельных акторов публичного процесса в поле политики. Одним из главных акторов публичной политики является гражданское общество, развитость и самостоятельность кото-

рого определяют демократичность системы и качество управления. Индексы гражданского общества, разработанные современной политологией, позволяют оценить уровень организованности и активности гражданского сектора, степень его влияния на публичную политику. Примером такого индекса является Индекс гражданского общества (Civil Society Organization Sustainability Index (CSOSI)) [19].

В последние годы одними из действенных акторов публичной политики являются аналитические центры, анализ которых на глобальном уровне реализуется Пенсильванским университетом и включает мониторинг мировых АЦ (The Go To Think Tank Index) по таким критериям, как значимость выпускаемого ими аналитического продукта и влияние, которое они оказывают на формирование повестки дня публичной политики и на политический процесс в целом, включая влияние на конкретных субъектов принятия политических решений, а также на общественный дискурс в своих странах и глобальном мире [20].

Существует большое количество Индексов, рассматривающих общие проблемы состояния государств, но содержащие индикаторы, отражающие уровень эффективности отдельных институтов власти и общества, а также результативность их деятельности: Глобальный инновационный индекс (Global Innovation Index (GII)) [21], Индекс глобальной конкурентности (Global Competitiveness Index (GCI)) [22], Индекс социального развития (Social Progress Index) [23], Индекс развития человеческого потенциала (ИРПЧ) ООН [24], Индекс восприятия коррупции [25], Индекс Свободы международной правозащитной организации Freedom House [26]. Freedom House разрабатывает смежные аналитические проекты: Свобода в сети [27], Уровень демократии в странах переходного периода [28], Всемирный индекс свободы прессы (Worldwide Press Freedom Index) [29].

Рассмотренные выше глобальные индексы с оценочными шкалами политических явлений используются для включения их в анализ эмпирических исследований на региональном и местном уровнях. Среди эмпирических исследований публичной власти на постсоветском пространстве стоит обратить внимание на индекс публичности (ЯН Индекс) (Л. Никовская и В. Якимец), в котором использовались глобальные индикаторы эффективности публичной политики [30]. В Украине впервые был представлен Индекс публичности местного самоуправления в 2013 г., который методологически ориентирован на индикаторы Всемирного банка и рассчитывает рейтинг публичности муниципалитетов и отдельных субъектов местного самоуправления [31].

Таким образом, глобальные индексы, о которых говорилось выше, могут быть эмпирической базой для исследователей, занимающихся проблемой

эффективности публичной политики. Они также могут быть использованы для реальной политики как помощь в выявлении и устранении управленческих проблем в государстве. Рекомендации для стран, предложенные в аналитических отчетах, могут способствовать корректировке политических курсов государств, повышению эффективности и легитимности власти в управленческой практике, влиять на повышение активизации и вовлечения граждан в процесс формирования публичной политики на основе прозрачности, контролируемости и взаимной заинтересованности.

Ценность глобальных измерений заключается также в том, что можно увидеть тенденцию изменения того или иного качества публичности в рассматриваемых странах и определить направленность данных изменений во времени, найти корреляции между различными показателями публичности на основе эмпирических данных и выявить часто встречаемые детерминационные факторы, вызывающие изменения. Однако строить исследования исключительно на показателях индексов нельзя, т. к. индексы не могут объяснить причины происхождения тех или иных проблем, которые требуют более детального и глубокого контекстуального изучения. Они являются в большей мере инструментами для выявления тех или иных тенденций, которые можно увидеть во времени и в глобальном масштабе.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ахременко А.С. Оценка эффективности государства в производстве публичных услуг: теоретическая модель и методика измерения / А.С. Ахременко // Полис. – 2012. – № 1 (127). – С. 113–136.
- Скрипко Л.Е. Экономические методы менеджмента качества в стандартах ИСО серии 9000: 2000 / Л.Е. Скрипко // Стандарты и качество. – 2002. – № 7. – С. 66–69.
- Резник Ю.М. Введение в социальную теорию: социальная системология / Ю.М. Резник ; Ин-т чело- века. – М. : Наука, 2003. – 525 с.
- Дзюндзюк В.Б. Моделі ефективності діяльності публічних організацій / В.Б. Дзюндзюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_c.22_43.
- Виноградова Т.И. «Хорошее политическое управление»: к вопросу о роли центров публичной политики / Т.И. Виноградова // Публичная политика – 2004 : сб. ст. / под ред. А.Ю. Сунгурова. – СПб. : Норма, 2004. – С. 13–14.
- Dye T. Understanding Public Policy / T. Dye // 14th Edition / Florida State University. – 2013. – 345 p.
- Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=7236>.
- Институт Всемирного банка (WGI) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>.
- Экономическая и социальная комиссия ООН для Азиатско-Тихоокеанского региона (ESCAP) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unescap.org/pdd/prs/projectactivities/ongoing/gg/governance.asp>.
- Программа развития ООН 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf.
- The Worldwide Governance Indicators (WGI) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>. Kaufmann, Daniel, Kraay, Aart, Mastruzzi, Massimo. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues | Show Abstract | Download | World Bank Policy Research Working Paper No. 5430 Working Paper Series//http://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=163813#rg.
- Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. / Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. / Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996–2008 (June 29, 2009). World Bank Policy Research Working Paper No. 4978 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ssrn.com/abstract=1424591>.
- Индекс Трансформации Бертельсманна (Bertelsmann Transformation Index) Bertelsmann Stiftung. Sustainable Governance Indicators [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.sginetwork.org/pdf/SGI11_Codebook_EN.pdf.
- Индекс Открытого правительства (Open Government Index) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldjusticeproject.org/open-government-index>.
- Индекс развития электронного правительства (The UN Global E-Government Development Index (EGDI)), EGDI UN E-Government Survey 2008 From E-Government to Connected Government Survey 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2008-Survey/Complete-survey.pdf>.
- Индекс электронного участия (e-participation) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>.
- Индекс развития информационно-коммуникационных технологий (ICT Development Index) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2015/>.
- Индекс сетевой готовности (Networked Readiness Index) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.weforum.org/gitr>.
- Индекс гражданского общества (Civil Society Organization Sustainability Index (CSOSI)) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.usaid.gov/europe-eurasia-civil-society>.
- Глобальный индекс аналитических центров The Go To Think Tank Index [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gotothinktank.com/index>.
- Глобальный инновационный индекс (Global Innovation Index (GII)) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <file:///C:/Users/User/Downloads/gii-full-report-2015-v6.pdf>.
- Индекс глобальной конкуренции (Global Competitiveness Index (GCI)) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.weforum.org/issues/global>.

competitiveness The Global Competitiveness Report 2015–2016.

23. Индекс социального развития (Social Progress Index) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.socialprogressimperative.org/data/spi/countries/UK>.

24. Индекс развития человеческого потенциала (ИРПЧ) ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>.

25. Индекс восприятия коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cpi.transparency.org/The Corruption Perceptions Index 2015>.

26. Индекс Свободы международной правозащитной организации Freedom House [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world> Freedom.

27. Свобода в сети [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-net>.

28. Уровень демократии в странах переходного периода [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://freedomhouse.org/report-types/nations-transit>.

29. Всемирный индекс свободы прессы (Worldwide Press Freedom Index) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press>.

30. Якимец В.Н. Индекс для оценки и мониторинга публичной политики в регионах России / В.Н. Якимец // Проблемы вычислений в распределенной среде: распределенные приложения, коммуникационные системы, математические модели и оптимизация : труды ИСА РАН / отв. ред. А.П. Афанасьев. – М. : КомКнига, 2006. – Т. 25. – 2006. – С. 138–146.

31. Индекс публічності місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://publicityindex.org/>.

Шедяков В.Е.

Ценностно-смысловые комплексы и мифологизация действительности: роль в информационном воздействии

В статье характеризуются постсовременные возможности мифологизации общественных процессов как направления информационного воздействия. Демонстрируется связь ценностно-смысловых аспектов освоения действительности (как позитивного, так и негативного) средствами мифа и постсовременных трансформаций. Анализируются особенности практик осуществления информационного воздействия.

Ключевые слова: ценностно-смысловой комплекс, миф, информационное воздействие.

лових аспектів освоєння дійсності (як позитивного, так і негативного) засобами міфу і постсучасних трансформацій. Аналізуються особливості практик здійснення інформаційного впливу.

Ключові слова: ціннісно-смысловий комплекс, міф, інформаційний вплив.

Possibilities of mythologizing of postmodern social processes as a direction of information influence are characterized. Connection between value-sense aspects of the understanding of reality (both positive and negative) by means of the myth and postmodern transformations is demonstrated. Peculiarities of the practices of informational influence are analysed.

Key words: value-sense complex, myth, information influence.

УДК 1.000.165.6

Шедяков В.Е.,
доктор социологических наук,
независимый исследователь

У статті характеризуються постсучасні можливості міфологізації суспільних процесів як напрямку інформаційного впливу. Демонструється зв'язок ціннісно-смы-

Склонность политического сознания к мифологизации действительности позволяет актуализировать пласты коллективного бессознательного и, акцентируя эмоциональные аспекты восприятия, обходить аргументы критицизма и предоставлять рациональным уровням интерпретации возможность логического обоснования предопределяемого выбора. В данном контексте опора на сакральный миф и базовые ценностно-смысловые комплексы – мощнейшее средство трансформации как общественной идеологии, так и психологии, коррекции восприятия политической повседневности. Информационный взрыв усилил возможности социокультурного уровня реализации информационных ресурсных баз.

Теоретико-методологические базы статьи состоят из трудов специалистов, во-первых, в сфере культуры и ценностей, во-вторых, мифологии как фактора социально-политической жизни, в-третьих, информационных воздействий. Их изучение проводится сквозь призму постсовременных трансформаций культуры и процессов становления умного общества. В частности, З. Бжезинский, Э. Бернейз, С. Бухарини В. Цыганов, Т. Вивльгельм, Н. Волковский, С. Гриняев, В. Донсбах, С. Каннингем, С. Кара-Мурза, Х. Кепплингер, У. Куастхофф, М. Кунцик, В. Липпман, Э. Люттвак, Р. Мак-Чесни, Дж. Най, И. Панарин, А. Понсонби, Д. Ронфельдт, В. Фаркаш, Дж. Шарп, А. Эдмюллер и другие исследуют рост возможностей информационного воздействия, ресурсных баз пропаганды в арсенале не прямых действий гибкой силы, мягкой власти, применения механизмов распространения политических ценностей средствами разноцветного бархата. Так, в соответствии с традициями Э. Дюркгейма и В. Парето, наиболее серьезной социально-политической проблемой общества

может стать аномия как разрушение его ценностных опор и нравственных авторитетов. Политический вес ценностно-смысловых комплексов изучается на базе подходов Платона, Аристотеля, И. Канта, В. Франкла, а также А. Абишевой, С. Арутюнова, О. Балакиревой, Ю. Борисовой, В. Брожика, Э. Володина, А. Гусейнова, Г. Выжлецова, Б. Додонова, О. Дробницкого, А. Здравомыслова, А. Коршунова, Е. Подольской, Л. Розина, А. Ручки, В. Тугаринова, Ю. Шайгородского, В. Шилова, В. Ядова. Роль мифа в восприятии и интерпретации культуры исследуется на основе школ Р. Барта, К. Богданова, Л. Воеводиной, В. Вундта, Ж. Дави, Э. Ильенкова, Дж. Кемпбелла, Ж. Лакана, Л. Леви-Брюля, К. Леви-Стросса, А. Лосева, Ю. Лотмана, В. Межуева, М. Мосса, Ж. Сореля, Дж. Фрезера, Э. Фромма, М. Хевеши, З. Цораева, М. Фуко, У. Эко.

Исследовательская фиксация взаимодействия ценностно-смысловых комплексов и мифотворчества в потоке информационного воздействия является задачей данного материала.

Могущество человеческой ойкумены не только достигло размеров, сравнимых с природой, но и позволяет влиять как на восприятие, так и на существование пространственно-временным континуумом. Меняется восприятие времени, в Традиции и Модерне включающее представления об определенной длительности, а пространства (природного и социального) – как характеризующегося стабильностью и устойчивостью. Виртуальные миры способны уже не просто воздействовать на реальность, управление киберпространством предоставляет решающее превосходство при разъяснении Настоящего, Прошлого и Будущего. Доминирование в информационной сфере доставляет возможность оперирования чужими ресурсными базами без несения ответственности за распоря-

жение ими. Феномен «текучей реальности» требует искать и выстраивать устойчивость в себе, своем внутреннем мире, духовном, душевном и интеллектуальном, вбирая при этом из разных эпох и систем близкие именно себе «строительные элементы» идеалов Истины, Добра и Красоты для обеспечения жизнеустройства и развития [1–5].

Сакральная коммуникация выступает мощным направлением общественных трансформаций. Привлечение мифологического восприятия и эмоциональной окраски позволяет обойти критичность мышления, выходя на уровни общественного сознания и коллективного бессознательного. При этом многозначность слов и символов, их использование то в бытовом, то в идейно-насыщенном ключе, чувство сопричасности («мистическое отождествление»), взаимосвязанность и нераздельность восприятия обеспечивают невосприятие оппонирования достойным внимания. Сакральность, в частности, предполагает апелляцию к фактам высшей нравственно-идеологической природы, что делает невозможным в рамках данного мировоззрения контраргументацию [6–16]. Таким образом, вплетённость в логическую аргументацию символов и фрагментов, опирающихся на табуирование, сакральность и т. п. и включают манипулятивный ряд, и упрощают использование прочих техник социального и политического воздействия. Собственно, при помощи опоры на ведущие установки усиливаются механизмы самоубеждения и оценки любой информации (вплоть до полного отторжения).

Ценностно-смысловые комплексы фиксируют проявление общественного сознания в индивидуальном, потому формируют целостно-социокультурное представление о мире, интегрирующее рациональное и эмоциональное восприятие на социальном уровне информационного воздействия. Причём если утилитарно-прагматические ценности производны от способа производства непосредственно либо через структуры потребностей, то абсолютные ценности, ценности-идеалы влияют на жизнедеятельность как первичные. Соответственно, ценностно-смысловые комплексы складываются и реализуются на двух основных уровнях: мировоззренческом и функциональном, формируя, соответственно, подсистемы ценностно-мировоззренческих и ценностно-функциональных комплексов, которые отражают по преимуществу идеально-духовные и реально-бытовые срезы бытия. Существенно в данном контексте то, что значимая социокультурная специфичность может быть присуща не только вещному, но и рефлексивному сознанию и иметь основание в подсознании (что, в частности, повышает роль мифического уровня обеспечения информационных воздействий благодаря освещению содержания констант подсознания и

возможностям трансформации мировосприятия). Вместе с тем опора на ведущие системные символы позволяет не только закрепить информацию в подсознании человека, но и соответствующим образом окрасить её. Характер как стихийного, так и целенаправленного создания/распространения мифов крайне показателен для анализа уровня социокультурных полей в обществе: в частности, склонность к мифотворчеству демонстрирует потенциал манипулируемости и готовность к ней как отдельного человека, так и более крупных величин социальной структуры общества. К тому же каждый культурно-цивилизационный мир содержит пласты и агрессивного меньшинства, задающего вектор изменений, и пассивного меньшинства, трансформациям подвергаемого, и внутренних оппонентов любой конкретной динамики. Актуальное тело социокультурного поля предопределяет характер господствующих (фиксируемых в предметах внешней культуры) мифов исторической эпохи.

В частности, взаимоналожение политических черт формирования постсовременности и умного общества особенно способствует развитию таких сторон освоения действительности при помощи модели мифа, которые связаны с его синкретностью, взаимной вплавленностью эмоционального и рационального. В свою очередь, это создает нужную установку, перестраивает под себя все другие сведения и закрепляет нужным образом их интерпретацию. Таким образом, в умной толпе с активным присутствием неосознанных мотивов выбора и принятия решений формируются неомифы, усиливается вторичное, третичное и т.д. (надпервичное) мифотворчество, на основе эмансипации инстинктов и расчеловечивания жизни укрепляя «информационный якорь» и «информационную установку» восприятия и реакции. Соответственно, подчиняясь доминантной установке, человек при этом сам встраивает в свое восприятие и свою жизнедеятельность необходимые фрагменты, домысливает то, чего не достает и интерпретирует происходящее. Люди, как правило, не видят того, чего не ожидают увидеть. Мерцание Весомость факта оценивается сквозь призму мировосприятия, он воспринимается в контексте внерациональных установок и неосознанных мотивов поведения. Факт мерцает, в нём высвечиваются лишь вписывающиеся в общую картину грани, так что могут быть заранее созданы и заложены мифокомплексы («социальные и индивидуальные автоматы»), предусматривающие стандартные решения объектов воздействия и способные изменять векторы желаний, их силу и направленность. В частности, может произойти отчуждение, фрустрация и дезориентация человека в ценностно-смысловом пространстве, чему может способствовать назревание противоречий под воздействием деградации морали и ревайва-

лизации культуры, расхождение между гедонистско-рационалистическим и духовно-нравственным измерениями жизни (вопреки классическому пониманию «разумного эгоизма» по тому же Н.Г. Чернышевскому), природной и культурно-исторической сторонами существования [17, с. 22; 18, с. 45]. Возникшее напряжение усиливает тенденции к радикальным формам индивидуального и социального бегства от свободы и ответственности [19–21].

Так, научно-интеллектуальная активность и технотронная мощь настоятельно требуют морально-нравственных ориентиров в социокультурных жизнедеятельности и структурировании, иначе станут и убийственными, и самоубийственными. Соответственно, вопросы информационной культуры и адекватной ей информационной инфраструктуры входят в число формируемых приоритетов [22–25]. Доверие – необходимый элемент здорового общественного механизма. Культурные параметры оказываются не «надстройкой» над материальным базисом, а его остовом, каркасом. В упоении техническим могуществом люди привыкают, что «сон разума рождает чудовищ». Однако ещё более опасные химеры могут инициироваться самим разумом, аморальным интеллектом.

Знание и духовность, опыт и способности не существуют в завершённом и явно выраженном виде. Будучи принципиально нецентрализуемы, избирательны и неравномерны, они рассеяны в обществе, неся отпечатки как нынешних носителей, так и их предшественников, и воплощены не столько в непосредственных фактах, сколько в укладе и традициях, навыках и интуиции, передаваясь при взаимодействии людей: отсюда и особая роль научных школ в их накоплении и развитии. И никто не может владеть всей их полнотой, ибо невозможно взглянуть на мир с позиций палитры всех взглядов, вобрать все оттенки восприятия и интерпретации. Направленный против морали разум рождает отрицательную нравственную силу, становится предвестником социального раскола, формирует «кентавров» с расколотым сознанием, ведет к неукоренённости и шаткости изменений. Напротив, ценности традиционной морали обеспечивают интеграцию интересов и динамику развития, отсюда и нравственность самого социогенеза. При этом примитивизация, упрощение культуры её обескровливают, ослабляют. А движение вспять означает и потерю субъектных качеств, и превращение в объект манипулирования внешних интересов, чуждой политической воли.

Соответственно, социально-политические коммуникации используются всё чаще не столько для информирования, сколько для информационного воздействия, манипулирования человеком и культурно-цивилизационным миром, огрубляя и искажая смысл происходящего. При этом «освобождая» самих создателей институциональных новаций от

добросовестности и ответственности за выдаваемую продукцию, СМИ содействуют массовому мифотворчеству» [24, с. 95].

В частности, ни один ценностно-смысловой комплекс при свойственном постмодерну разнообразии моделей социокультурного антропогенеза не может рассматриваться как единственно приемлемый для человечества. Подходы (пост)модерна связаны не с попытками навязать свою модель социогенеза (как при модерне), а с согласием на развёртывание особенностей ценностно-смысловых комплексов различных культурно-цивилизационных миров. Новая парадигма – это жажда свободы (хоть не всегда – способность к свободе, отсюда и опасность тотальной маргинализации общества). Переход к основаниям свободы есть одновременно и отказ от единственности базиса, и утверждение всеобщности плюрализма. Нет принуждения, и никто никому ничем не обязан. Исчезает понятие периферийности той или иной культуры: все – равноценны и равноправны. Гуманность, человечность признаются выше всех и любых доктрин: основной регулятор – закон «не мешай». И в данном направлении разрешается основная проблема постмодерна: если аутсайдерство – норма с необъятным диапазоном собственных моделей социогенеза, а вовсе не отставание на общей (единой для всех) дороге, то люмпены, маргиналы (люди и страны) имеют право на собственный выбор, пока не покушаются на выбор других. В этой связи и содержание понятий «развитие», «прогресс», «социогенез» нуждается в обновлении: помимо стабильного и сбалансированного роста, оно должно ориентироваться на такие этические ценности, как справедливость, свобода выбора, терпимость.

Одновременно страны, которые демонстрировали высокие достижения во всех областях социального общежития, как правило, основывались на широком объединении усилий различных слоёв населения на задачах гражданского согласия и достижения соборности общественного устройства. Предпосылкой для этого выступает слом административно-бюрократического панциря, преодоление милитаристского окостенения, глубокие демократические преобразования, позволяющие широким кругам народа участвовать в выработке общественно значимых решений, в развитии и осуществлении гражданами своих дарований при формировании государственной политики. Важным оказывается умение государства удерживать баланс решений между интересами экономически «сильных» и «слабых», лидеров и аутсайдеров, готовность предотвращать произвол и ошибки своих представителей и создавать среду, поддерживающую позитивные инновации и предупреждающую негативные. Это, собственно, и характеризует формирование собственной модели успеха

как обновление общественного каркаса реализации базовых ценностно-смысловых комплексов нашего культурно-цивилизационного мира. Можно констатировать, что появление «турбулентных завихрений» в истории, революций, объективно, как объективны и реформы. Другое дело, что качество самого духа революционности как локомотива истории давно перешло к отношениям другого плана, и попытки диктатуры любой группы в среднеразвитом обществе становятся регрессивными, контрпродуктивными.

Так реализуется соотношение устойчивости и изменчивости, цивилизации и личности. Освоение (в том числе средствами социального и политического мифотворчества) объектов прошлой деятельности становится и освоением социокультурного поля в целом, приращением всей социокультурной ткани ойкумены. Данный процесс волнообразного (спиралевидного) развития социальности – суть процесса развёртывания циклов развития культурно-цивилизационных миров. Причём если в привычном варианте реализация ценностно-смысловых комплексов осуществлялась в модели заведомо целостной социокультурной системы, то формирующаяся мультикультурная несистемная социальная целостность – объект конгломератный, мозаичный. Первая конституировалась социально-личным началом, вторая организуется индивидуально-психологическим уровнем. Первая допускала приоритет иерархичных организаций и неравенство разных частей, вторая предполагает нормативность равенства элементов и гармонии, отсутствие предварительно установленного масштаба и шаблона. Если социальная система завершает историю социально-личной эпохи, то несистемная социальная общность открывает эпоху индивидуально-психологического развития. Социальная система становится особым типом системного объекта, образованным не атомами-ингредиентами, а социальными связями. Однако в настоящее время эти отличия не абсолютны; в период трансформации общества их черты налагаются и пересекаются. Соответственно, желание отстоять свой общественный уклад выступает мощным стимулом (пост)глобального сепаратизма.

Процесс общественных трансформаций переносит исторические акценты от модели социально-экономической системы, формирующей национальные государства, к социокультурной целостности, тяготеющей к децентрализованному объединению. Соответствующим образом трансформируется и историческая продуктивность социальных образований, меняется эффективность признаков открытых и закрытых образований. Культура создается уже не для узкого верхушечного слоя общества, а для всех. В ней формируются возможность и множества своих

локальных пространств и самых разнообразных контактов и пересечений. Объективируется социальная потребность в запрете на насильственное манипулирование инновациями даже аутсайдерского типа, на разрушение даже контркультурных логик: новая эпоха создает культурные миры, где есть место всем. Творчество становится не только идеально всеобщим, но и реально всеобщим фактором общественных трансформаций. При этом обеспечивается ресурсный потенциал диапазона более гибких и мягких реакций на наличие аномальных социально-экономических явлений и периферийных культур. Закрепляются принципиально разнородные структуры. Многие же социальные тенденции все еще только формируются, другие трудно распознать в море прежних закономерностей и уходящих фактов. А внутренние ценности и глубоко индивидуальные смыслы, подходы и взгляды численно меньших групп могут в данный момент приобретать дополнительное звучание на макроуровнях общества, а то и агрессивно навязываться всей ойкумене. Соответственно, ныне ресурсная база эволюционных и революционных измерений исторического процесса, проведения трансформаций и обеспечения общественной стабильности изменилась. Мультикультурная основа ложится в основу и новых моделей глобального управления, формируя отторжение попыток принуждения, культуртрегерства, навязывания своих стереотипов, формирования матрицы социально-политических взглядов.

Таким образом, базовые ценностно-смысловые комплексы занимают существенное место в формировании и распространении ведущих мифов культурно-цивилизационного мира.

Базовые ценностно-смысловые комплексы участвуют в создании определяющих общественных установок, выстраивающих под себя мировосприятие и отношение к поступающей информации.

Сохранение и формирование ценностно-смысловых комплексов (в частности, в процессах общественного мифотворчества) являются важнейшей составной частью сохранения своей идентичности.

От доминирующих ценностно-смысловых комплексов и мифов во многом зависит вектор трансформаций общества, организационно оформленный в вереницу Сверхпроектов развития культурно-цивилизационного мира.

Тенденции появления т. н. «умного общества» отнюдь не предотвращают его от манипулируемости. Более того, склонная к переоценке своих способностей «умная толпа» легко поддается на воздействие при опоре на существенные для неё факторы.

Забываясь о сохранении своей идентичности культурно-цивилизационные миры не могут себе позволить игнорировать растущее информационное давление со стороны глобальных СМИ.

Возможности опоры на базовые ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационного мира входят в арсенал средств не только обеспечения контрманипулятивных практик, но и очередного Сверхпроекта развития в совокупности мер рефлексивной постмодернизации.

Для использования постсовременных ресурсно-методологических баз проведения рефлексивной модернизации необходима адекватная трансформация организационно-управленческих практик.

Дальнейшее научное освоение этого направления связано с характеристикой корреляции геостратегического значения общественного мифотворчества с характером средств информационной инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдеев Р.Ф. *Философия информационной цивилизации* / Р.Ф. Абдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Капустин Б. *Критика политической философии. Избр. эссе* / Б. Капустин. – М. : Издательский дом «Территория будущего»; Университетская библиотека Александра Погорельского, 2008. – 424 с.
3. Межуев В.М. *История, цивилизация, культура: опыт философского истолкования* / В.М. Межуев. – СПб. : СПбГУП, 2011. – 440 с.
4. Лёгонький Ю. *Мир как культура. Культура как мир (очерки дифференциальной культурологии)* / Ю. Лёгонький. – К. : НПУ им. М.П. Драгоманова, 2012. – 488 с.
5. Ерасов Б.С. *Цивилизации: Универсалии и самобытность* / Б.С. Ерасов. – М. : Наука, 2002. – 524 с.
6. Хевеши М.А. *Социально-психологические стереотипы, иллюзии, мифы и их воздействие на массы* / М.А. Хевеши // *Философские науки*. – 2001. – № 2. – С. 5–17.
7. Богданов К.А. *Повседневность и мифология: исследование по семиотике фольклорной действительности* / К.А. Богданов. – СПб. : Искусство-СПБ, 2001. – 437 с.
8. Цораев З.У. *Мифический смысл и социальный код* / З.У. Цораев. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2007. – 270 с.
9. Кайуа Р. *Миф и человек. Человек и сакральное* / Р. Кайуа. – М. : ОГИ, 2003. – 296 с.
10. Гриненко Г.В. *Сакральные тексты и сакральная коммуникация* / Г.В. Гриненко. – М. : Новый век, 2000. – 448 с.
11. Сєрова Ю.В. *Соціальна міфотворчість як невід'ємний механізм функціонування суспільства* / Ю.В. Сєрова, В.М. Скалацький // *Гілея*. – 2012. – Вип. 67. – С. 226–231.
12. Флад К. *Политический миф. Теоретическое исследование* / К. Флад. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – 263 с.
13. Кольев А. *Политическая мифология: Реализация социального опыта* / А. Кольев. – М. : Логос, 2003. – 384 с.
14. Щедрін А.Т. *«Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу)* / А.Т. Щедрін. – Х. : ХДАК, 2007. – 430 с.
15. Шедяков В.Е. *Мифы межвременья: записки макроэкономиста* / В.Е. Шедяков // *Газета*. – 1994. – Июль. – № 16. – С. 4.
16. Шедяков В.Е. *Грёзы дремлющей Европы* / В.Е. Шедяков // *Бизнес Информ*. – 1995. – № 13–14. – С. 8–10.
17. Мирошников Ю.И. *Аксиологическая структура социокультурной коммуникации* / Ю.И. Мирошников. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1998. – 113 с.
18. Моль А. *Социодинамика культуры* / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.
19. Фромм Э. *Бегство от свободы* / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1989. – 272 с.
20. Левинас Э. *Трудная свобода* / Э. Левинас. – М. : РОССПЭН, 2004. – 752 с.
21. Рейнгольд Г. *Умная толпа: новая социальная революция* / Г. Рейнгольд. – М. : ФАИР ПРЕСС, 2006. – 416 с.
22. Шедяков В.Є. *Використання діапазону можливостей інформаційного простору при створенні умов переходу до нового Модерну* / В.Є. Шедяков // *Вісник Одеського національного ун-ту*. – 2011. – Т. 16. – Вип. 10 «Соціологія і політичні науки». – С. 119–129.
23. Шедяков В.Е. *Люди и символы* / В.Е. Шедяков // *Журналист*. – 1998. – № 25. – С. 3.
24. Галлямова Р.З. *Институциональные изменения в содержании социальной ответственности современного человека* / Р.З. Галлямова // *ВУЗ. XXI век*. – 2013. – № 2. – С. 88–103.
25. Левенець Ю. *Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу* / Ю. Левенець [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.myth.net.ua/lib/yung4.htm>.

Широв М.А.

Специфика политики нейтралитета европейских государств

В статье исследуется специфика политики нейтралитета европейских государств. Главной целью является обзор теоретических и практических аспектов, касающихся концепции нейтрального государства, а также эволюция ее содержания во время и после Холодной войны. Рассмотрены некоторые формы адаптации политики европейских нейтральных государств к новым угрозам, вызовам и рискам, связанным с безопасностью и интеграционными процессами в Европейском Союзе.

Ключевые слова: нейтралитет, политика нейтралитета, Европейский Союз, Общая внешняя политика и политика безопасности, реализм, либерализм, конструктивизм.

еволуція її змісту під час та після Холодної війни. Розглянуто деякі форми пристосування політики європейських нейтральних держав до нових загроз, викликів і ризиків, пов'язаних із безпекою й інтеграційними процесами в Європейському Союзі.

Ключові слова: нейтралітет, політика нейтралітету, Європейський Союз, Спільна зовнішня політика та політика безпеки, реалізм, лібералізм, конструктивізм.

The article deals with the specifics of the policy of neutrality European countries. The main purpose of paper is overview of the theoretical and practical aspects related to the concept of a neutral state and the evolution of its content during and after the Cold War. Some forms of adjustment policies of European neutral to new threats, challenges and risks associated with security and integration processes in the EU are considered.

Key words: neutrality, neutrality policy, the European Union, Common Foreign and Security Policy, realism, liberalism, constructivism.

УДК 351.86 (746.1.)

Широв М.А.,
аспирант кафедры социально-гуманитарных дисциплин и иностранных языков Европейского университета

У статті досліджується специфіка політики нейтралітету європейських держав. Головною метою є огляд теоретичних і практичних аспектів, що стосуються концепції нейтральної держави, а також

Попытки отдельных, как правило, малых (слабых) государств оставаться в стороне от войн между сильными государствами, стремящимися к гегемонии и экспансии, были замечены еще в античном мире. Но только в новое время данный процесс получил теоретическое обоснование и практическое подтверждение. Среди идеологов невмешательства в вооруженные конфликты между основными субъектами мировой политики можно назвать Г. Гроция, Ш. Монтескье, И. Канта и многих других выдающихся мыслителей.

В практическом плане страной, для которой нейтралитет стал жизненно важным принципом и лег в основу внешней политики, стала Швейцария. Именно в далеком 1515 г., после поражения от Франции под Мариньяно (Италия), между государствами был подписан так называемый «вечный мир». Однако в 1798 г. Швейцария была на 15 лет завоевана Францией, и только по Парижскому договору 1815 г. она вновь официально обрела статус нейтральной. В 1848 г. нейтралитет страны был зафиксирован в конституции, и с этих пор данный статус оберегал ее от опустошительных европейских войн, которые происходили в течение XIX и XX вв. [1].

Позднее к Швейцарии присоединились другие европейские государства, которые руководствовались положениями V Гаагской конвенции (1907 г.) «О правах и обязанностях нейтральных государств и лиц в случае сухопутной войны», принятой 18 октября [2]. На сегодняшний день 5 стран Европейского Союза (далее – ЕС) имеют статус нейтральных: Швеция, Ирландия, Австрия, Мальта, Финляндия. Все они прошли через сложную процедуру выбора: или отдать предпочтение пре-

ференциям от вступления в ЕС вразрез стойкой исторической традиции, или попытаться примирить нейтралитет с членством в ЕС. Эти вопросы продолжают обсуждаться, особенно в контексте развития Общей внешней политики и политики безопасности (далее – ОВПБ), поскольку нейтральные государства привыкли удерживаться от вовлечения в любые военно-экономические и политические союзы [3, с. 244].

Одновременно недовольство нейтралитетом на протяжении всей истории существования международной системы отчетливо наблюдалось среди главных субъектов мировой политики. Во время Второй мировой войны критика нейтральных государств чрезвычайно ужесточилась, что нашло отражение в составе послевоенной ООН. Во времена Холодной войны многие политики, как и ученые, верили, что присоединение нейтральных стран в альянсы улучшит баланс сил. По окончании биполярного противостояния статус нейтрального государства находится под большими неопределенностями, вызванными процессами глобализации и интеграции. Особенно чувствительно он затрагивает европейские государства, которые идут в авангарде многих политических инициатив.

Долгое время нейтралитет европейских государств рассматривался в историческом аспекте, с учетом специфики развития каждого из них. Именно эти вопросы стали предметом исследований таких ученых, как К. Агиус, Р. Бауслуг, К. Блумфилд, К. Вахлбек, М. Демкер, О. Елгстром, В. Зартман, Й. Кунц, У. Лоэфел, Р. Реймонд, Р. Хед, К. Четч и другие. Однако в последнее время внимание экспертов привлекает построение общей

теории политики нейтрального европейского государства. Среди них Д. Аустин, Й. Байер, К. Блек, Б. Божек, К. Девайн, Т. Делеро, К. Кнорр, П. Лайон, С. Нефф, С. Сабеди, Р. Фальк, Т. Фишер, А. Фокс, С. Хоффман и т. д. Особо значительный вклад в исследование политики нейтральных государств внес известный сербский ученый И. Новакович, чья докторская диссертация, посвященная политике постоянных нейтральных стран Европы по окончанию холодной войны, была защищена в 2016 г. в Белграде.

В статье мы рассмотрим особенности генезиса и развития политики нейтральных европейских государств в контексте международных отношений, интеграционных процессов на континенте.

Исходя из того, что реализм оставался доминирующей парадигмой мировой политики по окончанию Второй мировой войны, особенно в исследованиях, связанных с безопасностью, мы начнем именно с него [4, с. 105]. Многие ученые, стоящие на позициях реализма, интерпретируют нейтралитет как рациональный расчет малых государств, которые находятся, мягко говоря, в недружественном окружении, где каждая страна преследует собственные эгоистические цели [5, с. 7]. Они считают, что нейтральные государства сознательно выбирают невовлечение в войну как лучший способ достижения национальных целей, вместо присоединения к одной из воюющих сторон [6].

Существование нейтральных государств в современной Европе для реалистов выглядит проблематичным, поскольку они не участвуют в распределении баланса сил. Тем не менее, К. Агуис утверждает, что реалисты могут сделать нейтралитет гармонично встроенным в их теорию, если акцентировать внимание на том обстоятельстве, что нейтральные государства, прежде всего, преследуют свои государственные интересы [7, с. 36–37].

Либеральный подход является альтернативой реализму в объяснении политики нейтралитета. Он исходит из того, что международные нормы и внутренняя динамика развития заставляют государства искать и придерживаться нейтралитета, который соответствует реалиям, сложившимся в мире, после Холодной войны. Центральным тезисом при этом становится тот факт, что исторически нейтральные государства могут отказаться от своего статуса из-за очевидных экономических преимуществ, которые вытекают из возрастающей циркуляции товаров, услуг, рабочей силы, финансов, что обычно связано с интеграцией в международные организации, вроде ЕС [8].

Исторически обусловленная озабоченность вопросами безопасности после Холодной войны сменилась экономической целесообразностью и необходимостью международной кооперации [9]. Вместе с тем события 2014 – 2016 гг., связанные с

агрессией РФ в Украине, серией террористических актов во Франции, Германии, Турции, других странах, заставляют менять приоритеты. Но они не трансформируют либеральную концептуализацию нейтралитета, которая опирается на усиливающуюся роль международных норм и подчеркивание того обстоятельства, что его статус соответствует международной интеграции и анализу современной мировой политики.

Представители конструктивизма также пытаются внести свою лепту в построение теории нейтралитета. Такие ученые, как Л. Гоетшел, исследуют нейтральные государства, исходя из политической и идеологической точек зрения, вместо того чтобы сосредоточиться на юридической составляющей [10]. При этом особо подчеркивается соответствие нейтральных государств внешнеполитическим приоритетам человечества, а также их конструктивная роль в развитии ЕС.

Следует отметить, что после холодной войны в европейской среде существуют сложные взаимоотношения между безопасностью и идентичностью. Те европейские нейтральные государства, которые стремились вступить в ЕС, надеялись, что их политика будет оставаться неизменной. Существуют даже социологические свидетельства таких ожиданий [11].

Во многих нейтральных странах традиционная идентификация граждан с нейтралитетом не изменилась после вступления в ЕС. Один из таких примеров – Ирландия [12]. Как считают Е. Зефф и Е. Пирро, нейтралитет является столь важной ценностью для ирландцев, что превосходит все практические соображения. Он является краеугольным камнем идентичности и в подходах к международным отношениям [13, с. 160]. Однако при вступлении страны в ЕС эти вопросы не были главными.

Швеция является другим примером исторически нейтрального государства, присоединившись к ЕС [14, с. 67]. Она всегда считалась оплотом евроскептиков на фоне чрезвычайно активной роли, которую она играет в ОВПБ. Здесь вопрос нейтралитета во время решения о присоединении к ЕС был практически основным. Но политика Стокгольма выглядит необычайно гибкой и динамичной.

Австрия и Финляндия получили статус нейтральных государств во время Холодной войны благодаря своим тесным связям с СССР и его восточноевропейскими союзниками. После распада социалистического лагеря эти страны снизили уровень своей нейтральности, при этом Финляндия в значительно большей степени, чем Австрия [15]. После Холодной войны Финляндия присоединилась к ЕС, прежде всего, из соображений безопасности. Как справедливо подчеркивает Х. Хенрики, финский взгляд на нейтралитет выходит из

перспектив реализма и фактически сегодня прекратил играть решающую роль во внешней политике государства [16].

Мальта стала членом ЕС в 2004 г., и ее статус нейтралитета в научной литературе исследован недостаточно. Однако вместе с углублением связей со странами ЕС, в том числе в рамках ОВППБ, ей будет чрезвычайно трудно поддерживать свой статус, и это может стать предметом острой дискуссии.

Как мы видим, нейтралитет играл важную роль в решениях о присоединении нейтральных европейских государств к ЕС. Он продолжает существенно влиять на политику государств, поскольку очень тесно связан с национальной идентичностью. Как успешно доказали конструктивисты, статус нейтрального государства с течением времени превращается в национальный символ или эмблему идентичности, что служит объединению граждан страны.

Национальная идентичность и нейтралитет имеют глубинные связи с истории каждого государства. И очень трудно найти тот институт и те механизмы, которые бы их разрушили. Однако присоединение к таким организациям, как ЕС, угрожает не только политике нейтралитета, но и групповой идентичности.

Именно противоречия между исторической практикой нейтралитета и потенциальными выгодами от сотрудничества определяют траекторию дальнейшего развития государства.

Вместе с тем следует подчеркнуть, что постоянный нейтралитет должен быть признан формально другими государствами посредством международных соглашений (как в случае со Швейцарией) или посредством неформального признания. Позитивистская иллюзия, что любой международный закон достаточен для обеспечения безопасности нейтрального государства, была развеяна практикой XX ст. Реалполитика оказалась выше любого закона. Оккупация нескольких нейтральных государств во время Второй мировой войны показала, что декларация нейтралитета не имеет особого значения в международных отношениях. Вместе с тем положения V Конвенции Гаагской конференции 1907 г., как и заключительного Хельсинского акта 1975 г., остаются незыблемыми [17, с. 4].

Стоит также отметить, что до сих пор не существует никакого официального документа, который бы определял права и обязанности постоянно нейтральных государств [18, с. 49]. Однако можно назвать некоторые характеристики, как это сделал известный ученый К. Блек на примере Швейцарии. Он обобщил их в три пункта: нейтральные государства должны избегать вовлечения в вооруженные конфликты; поддерживать свои национальные оборонные ресурсы; проводить такую политику,

которая бы предотвращала возможность гипотетического будущего противостояния [19, с. 22].

В сущности, необходимо признать, что, несмотря на содержательные различия, концепция нейтральности всех европейских государств, входящих в ЕС, претерпела изменения в сторону сильного ослабления. Незыблемым остается только принцип неучастия в военно-политических союзах, предполагающих взаимную оборону. Все остальные аспекты постоянного нейтралитета уменьшились, возможно, потому, что ЕС видит их как проект мира или нормативной «мягкой» силы, которая совместима с целями и задачами бывших концепций нейтральных стран.

Как видим, концепции нейтралитета модифицируются. Если в Швеции она называется неприсоединением, то в Ирландии – военным нейтралитетом, в Финляндии – военным неприсоединением и т. д. Некоторые политики в своих заявлениях выступают еще более радикально. К примеру, бывшая министр иностранных дел Австрии Бенита Ферреро-Валднер заявляет, что нейтралитета не существует, а есть солидарность [20, с. 381], а шведский министр обороны С. Толлфорс указывает, что вступление страны в НАТО является естественным шагом.

В дальнейших исследованиях предполагается рассмотреть эволюцию содержания и приоритетов внешней политики нейтральных европейских государств с учетом новой композиции международных отношений, изменений в характере новых угроз, вызовов и рисков на континенте.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Church C.H. *The Politics and Government of Switzerland* / C.H. Church. – New York : Palgrave MacMillan, 2004. – 285 pp.
2. Hague Convention (V) Respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land. – 18 October 1907. – Available at: <http://hrlibrary.umn.edu/peace/docs/con5.html>.
3. Subedi S.P. *Neutrality in a Changing World: European Neutral States and the European Community* / S.P. Subedi // *International Comparative Law Quarterly*. – 1993. – No 42 (2). – P. 238–268.
4. Morris K. and White T.J. *Neutrality and the European Union: The case of Switzerland* / K. Morris and T.J. White ; Department of Political Science, Cincinnati, Ohio, Xavier University // *Journal of Law and Conflict Resolution*. – 2011. – Vol. 3 (7). – P. 104–111.
5. Jesse N.G. *Choosing to Go It Alone: Irish Neutrality in Theoretical and Comparative Perspective* / N.G. Jesse // *International Political Science Review*. – 2006. – Vol. 27. – No 1. – P. 7–28.
6. Altfeld M.F., De Mesquita B.B. *Choosing Sides in Wars* / M.F. Altfeld, B.B. De Mesquita // *International Studies Quarterly*. – 1979. – Vol. 23. – No 1. – P. 87–112.
7. Agius C. *The Social Construction of Swedish Neutrality: Challenges to Swedish Identity and Sovereignty* / C. Aguis – Manchester : Manchester University Press, 2006. – 264 pp.

8. Gastegyer C. Swiss Neutrality: Obsolete or Obstinate? – The Challenges of the Future. In Milivojević M., Maurer P. (Eds.) *Swiss Neutrality and Security: Armed Forces, National Defense and Foreign Policy*. – New York : Berg Publisher, 1990. – P. 194–206.
9. Joenniemi P. Neutrality Beyond the Cold War. / P. Joenniemi // *Review of International Studies*. – 1993. – Vol. 19. – No. 3. – P. 289–304.
10. Goetschel L. Neutrality, a Really Dead Concept? / L. Goetschel // *Cooperation and Conflict*. – 1999. – Vol. 34. – No. 2. – P. 115–139.
11. Opp K. Decline of the Nation-State? How the European Union Creates National and Sub-National Identifications / K. Opp. // *Social Forces*. – 2005. – Vol. 84. – No. 2. – P. 653–680.
12. Devine K. A Comparative Critique of the Practice of Irish Neutrality in the 'Unneutral' Discourse. *Irish Studies in International Affairs*. – 2008. – No 19. – P. 73–97.
13. *The European Union and the Member States* (3rd Ed.). Zeff E.E., Pirro E.B. (Eds.). – Boulder : Lynne Rienner, 2015. – 471 pp.
14. Andrén N. On the Meaning and Uses of Neutrality / N. Andrén // *Cooperation and Conflict*. – 1991. – No. XXVI. – P. 67–83.
15. Gärtner H. Neutrality Must Change. In Bischof G., Pelinka A., Wodak R. (Eds.) *Neutrality in Austria*, Transaction Publishers. – NJ : New Brunswick, 2001. – P. 115–128.
16. Henrikki H. Republican Realism: Finnish Strategic Culture in Historical Perspective / H. Henrikki // *Journal of the Nordic International Studies Association*. – 2005. – Vol. 40. – P. 91–119.
17. Novaković I. Neutrality in Europe in the 21st Century and the Case of Serbia / I. Novaković. – Belgrade : ISAC Fund, International and Security Affairs Centre, 2012. – 14 pp.
18. Rubin M.R., Wehrli L. Switzerland. In I. Papacosma, S. Victor (Eds.). *Europe's neutral and nonaligned states – Between NATO and the Warsaw Pact*. – Delavare : A Scholarly Resources Imprint, 1989. – P. 31–64.
19. Black C. *Neutralisation and World Politics* / C. Black. – Princeton University Press, Princeton, 1968. – 165 pp.
20. Agius C. Transformed beyond recognition? The politics of post-neutrality / C. Agius // *Cooperation and Conflict*. – 2011. – Vol. 46. – No 3. – P. 370–395.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Берега В.О.

Значення політичної культури суспільства в процесі політичної соціалізації індивіда

У статті зазначається, що політична культура відіграє провідну роль у політичній соціалізації особистості, унаслідок якої відбувається формування політичної свідомості та засвоєння й відтворення людиною зразків політичної поведінки. У свою чергу набуті політичні погляди, цінності, орієнтації, норми дають індивіду змогу належним чином адаптуватись до наявної політичної системи та стати дійсним суб'єктом політичного життя. Отже, під час соціалізації в людини формується культура особистої участі в процесі здійснення влади та реалізуються цінності політичної культури. А ціннісно-нормативний вимір політичної соціалізації проявляється як діяльнісне унормування правового статусу особистості.

Ключові слова: політична культура, політична соціалізація, політична свідомість.

В статье отмечается, что политическая культура играет ведущую роль в политической социализации личности, в результате которой происходит формирование политического сознания, усвоение и воспроизведение человеком образцов политического поведения. В свою очередь приобретенные политические взгляды, ценности, ориентации, нормы позволяют индивиду должным образом адаптиро-

ваться к существующей политической системе и стать действительным субъектом политической жизни. Таким образом, при социализации человека формируется культура непосредственного участия в процессе осуществления власти и реализуются ценности политической культуры. А ценностно-нормативное измерение политической социализации проявляется как деятельностное упорядочение правового статуса личности.

Ключевые слова: политическая культура, политическая социализация, политическое сознание.

The article states that political culture plays a leading role in political socialization of the individual, which results in formation of political consciousness and learning and using samples of political behavior by human beings. In turn, acquired political views, values, orientations, norms allow the individual to properly adapt to the existing political system and become true subject in the political life. Thus, during socialization, human forms a culture of personal involvement in the exercise of power and realizes values of political culture. A value-normative dimension of political socialization appears as an active regulation of legal status of a personality.
Key words: political culture, political socialization, political consciousness.

УДК 321.02:008]:316.614

Берега В.О.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. Політична культура суспільства – це складний і багатогранний феномен, динамічний та водночас стійкий в історичному, просторовому й часовому вимірах. З огляду на це питання політичної культури привертають увагу багатьох сучасних дослідників. Адже, як стверджує М. Іванов, свідоме формування політичної культури як мистецтва спільного цивілізованого проживання людей у державі – клопіт усього сучасного суспільства, важлива умова його благополуччя. Демократичний лад не може затвердитись і бути ефективним без відповідної політичної культури населення. Демократія передбачає перетворення людини на джерело влади, вершителя долі своєї країни й міжнародної політики. І хоча в умовах демократичної держави далеко не кожний індивід впливає на прийняття політичних рішень, саме від свідомого вибору й активності більшості громадян залежать облік у державній політиці інтересів різних груп населення, компетентність та відповідальність правлячої еліти [1, с. 65–66].

Метою статті є з'ясування значення політичної культури суспільства в процесі політичної соціалізації індивіда.

Виклад основного матеріалу. Чим зумовлюється провідна роль політичної культури в політичній соціалізації? На переконання І. Жадан, структурування політичної картини світу молоді здійснюється в процесі соціального навчання, моделі й механізми якого значною мірою задаються політичною культурою суспільства. Основними соціально-психологічними феноменами політичної культури, що утворюють простір і визначають спрямованість політичної соціалізації, є домінуючий політичний дискурс (прийняті або такі, що мають шанс бути прийнятими суспільством, ідеї й цілі), політичні цінності (ті, що були відтворені та пережиті, усвідомлені, визначають світосприйняття й політичну поведінку, а отже, формують політичне життя, а також ті, які нині лише декларуються) та зразки політичної діяльності й політичної поведінки, які репрезентують соціальні очікування. Процесуальний складник політичної культури, яка визначає динамічні особливості соціалізації, утворюють такі елементи: форми політичної взаємодії, прийняті в соціумі; норми політичної поведінки та критерії її оцінювання; політична компетентність агентів соціалізації; способи соціалізаційних впли-

вів, легітимні в межах цієї культури; політична залученість громадян; напруженість актуальних політичних потреб громадян; ефективність наявних соціалізаційних інститутів [2].

О. Ващенко вказує на взаємозалежність феноменів політичної культури й політичної соціалізації особистості. Зазвичай лише високий рівень політичної культури, що складався впродовж століть історико-культурного розвитку та має міцний соціально-аксіологічний фундамент, здатний забезпечити суспільство стабільними й ефективними механізмами політичної соціалізації особистості. Політична культура має фундаментальний, суспільно-формулюючий характер. Відповідно, від рівня й характеру політичної культури конкретного суспільства залежать можливості політичної соціалізації особистості в ньому. Водночас саме в процесі політичної соціалізації особистістю набувається певний ціннісно-смысловий фундамент політично-культурного характеру [3, с. 518].

Я. Арабчук стрижнем політичної соціалізації вважає збагачення особистості політичним досвідом попередніх поколінь, що виражений у політичній культурі, яку розуміємо як сукупність загальноприйнятих ціннісних орієнтацій, переконань і норм політичного життя суспільства. У міру її засвоєння людина все більше адаптується до існуючої політичної системи, стає здатною активно впливати на неї, тобто все більшою мірою робиться суб'єктом політичного життя [4, с. 212].

І. Білоконь у свою чергу робить акцент на значенні політичної культури для політичної соціалізації в умовах суспільно-політичних трансформацій. В умовах трансформації суспільства основою збереження суспільного ладу й відтворення формування громадянськості постають моральні уявлення, цінності та норми суспільства, відображені, зокрема, у політичній культурі. Культура як носій соціально-політичних цінностей проявляється на різних рівнях взаємодії суб'єкта та соціуму: від взаємодії дитини з батьками до відносин громадянина з державою та людини з нацією, що зумовлює розвиток політичної свідомості особистості [5, с. 60].

В умовах змін політичної й економічної системи, трансформації соціокультурного середовища за відсутності механізмів узгодження багатоманітних соціальних інтересів і забезпечення єдності та цілісності суспільства приналежність до тієї чи іншої субкультури стає суттєвим фактором політичної соціалізації, зумовлює гетерогенність політичної культури [6, с. 88].

Роль політичної культури в процесі політичної соціалізації також розкривається через її відповідні функції. Так, на думку І. Жадан, політична культура виконує низку функцій у процесі формування політичної картини світу суб'єкта, найбільш значущими з яких є соціалізувальна (визначення базових умінь, характеристик і рис особистості, необхідних

для реалізації її інтересів, громадянських прав та функцій у політичній взаємодії), ідентифікаційна (забезпечення умов для реалізації потреби індивіда в груповій належності, прийнятті й захисті політичних ідеалів своєї групи), адаптаційна (вироблення механізмів пристосування до мінливої політичної реальності), регуляторна (вибір моделі соціалізації, визначення процесуальних аспектів взаємодії на основі прийнятих у межах політичної культури норм і правил), комунікаційна (забезпечення взаємодії суб'єктів соціалізації на основі загальноприйнятих уявлень, символів, стереотипів тощо), ціннісно-смыслова (детермінація політичної взаємодії та окреслення простору конструювання політичної картини світу ідеалами й цінностями політичної культури) [7].

Варто вказати на взаємозалежність політичної культури та політичної соціалізації. Чим вища політична культура суспільства, тим більше уваги останнє приділяє процесу політичної соціалізації. Проте справедливим можна вважати також протилежне твердження: чим вищий ступінь політичної соціалізації в суспільстві, тим вищим є рівень політичної культури. Адже люди з високим рівнем політичної соціалізації беруть активну участь у політичному житті суспільства, забезпечуючи розвиток суспільних відносин. Відтак поняття «політична культура» та «політична соціалізація» взаємопов'язані. Політична культура суспільства є змістовим компонентом політичної соціалізації особи. Натомість у результаті політичної соціалізації суб'єкт пристосовується до політичної культури та спроможний розвивати її [8, с. 93].

У результаті політичної соціалізації через формування політичної свідомості особистості, що включає політичні цінності, орієнтації, установки та норми, а також засвоєння й наступного відтворення зразків політичної поведінки відбувається відтворення політичної культури.

Так, на думку С. Безклетного, наявність політичної свідомості особистості є першим результатом засвоєння пануючої в суспільстві політичної культури. Другим результатом є участь людини в політичному процесі. Адже вона засвоює політичну культуру не задля самої здатності розуміти світ політичного, знати закони й правила його функціонування, а задля власної участі в процесі владних відносин. Саме політична культура дає кожній людині принципи політичної поведінки, політичні норми й ідеали, тобто визначає комплекси орієнтацій та установок щодо існуючої системи в цілому та окремих її інститутів, насамперед щодо своєї ролі в системі «людина – суспільство – держава». Таким чином, політична культура особистості включає два основні компоненти: політичну свідомість і політичну поведінку. Тому маємо говорити про культуру особистої участі в процесі реалізації влади та про реалізацію цінностей політичної куль-

тури: від голосування за певного кандидата як акта передання йому своїх повноважень в управлінні державою до виконання безпосередніх функцій з управління державою [9, с. 156].

Як зазначає О. Царенко, наявність цінностей, що підтримуються всіма членами суспільства, зумовлює ступінь узгодженості його окремих елементів, тобто його стабільність. На рівні суспільства цей процес відбувається завдяки внутрішнім механізмам відтворення й трансформації політичної культури, тоді як формування особистісних цінностей та орієнтацій демократичного спрямування є результатом процесу політичної соціалізації. Отже, політична соціалізація постає як сукупність процесів становлення політичної культури, свідомості й поведінки особистості, прояву політичної активності, залучення індивіда до цінностей, знань, рольових зразків, які дають змогу адаптуватись до політичного життя суспільства [10, с. 463–464].

О. Проскуріна, виокремлюючи такий різновид політичної соціалізації, як культурна трансмісія, основним його призначенням вважає передачу політичної культури від одного покоління до іншого, від однієї соціальної групи до іншої. Культурна трансмісія здійснюється трьома шляхами. Перший шлях – це підтримання й збереження існуючої політичної культури. Він пов'язаний, як правило, з передачею політичних поглядів, норм, цінностей, орієнтацій тощо від старшого покоління до молодшого (від батьків до дітей, від учителів до учнів, від викладачів до студентів тощо), причому старше покоління виступає контролером за дотриманням цього процесу. Другий шлях – перетворення й переробка як попередньої, так і сучасної політичної культури. Цей шлях зумовлений постійними змінами, що відбуваються в економічній, соціальній і політичній структурах суспільства. Третій шлях – створення нової політичної культури. Таким шляхом ідуть переважно ті країни, які вперше здобули можливість вибору самостійного економічного, соціального й політичного шляху розвитку [11, с. 318–319].

Реалізація функцій політичної культури з політичної соціалізації особистості відбувається через такі її складники, як політичні цінності, норми, стереотипи, ідеали, зразки поведінки тощо. Так, І. Білоконь базовими чинниками політичної соціалізації називає компоненти культури, які виступають, з одного боку, як предмет потреби для особистості, а з іншого – як умовні, рольові, статутні тощо вимоги до моделей діяльності в процесі задоволення потреби. Отже, основні параметри особистості громадянина, зумовлені детермінацією ззовні, зводяться до його ціннісних орієнтацій і настановлень у політичній сфері [5, с. 62].

Н. Ісхакова також вважає політичні цінності невід'ємною частиною політичної культури суспільства, що віддзеркалюються в політичній свідомості та є важливим джерелом політичної соціалізації особи [6, с. 91].

Під політичними цінностями розуміють не лише ідеали, а й чітко описані норми, узаконені настанови, яких необхідно дотримуватись. Політичні цінності не можуть сприйматись безпосередньо. Однак певні політичні ціннісні ідеали можуть мати предметне втілення. Такі політичні ідеали можна назвати політичними нормами. Політичні норми вводять у структуру мотивації особистості додатковий досвід і колективні пріоритети, на основі яких людина вносить корективи у свої ціннісні орієнтації. Нормативна система більш жорстко, ніж ціннісна, детермінує діяльність людей. Функціональні відмінності між політичними нормами та політичними цінностями полягають у тому, що останні є критеріями орієнтації у світі, тоді як норми переважно належать до способів досягнення мети. Такі політичні ідеали, як свобода особистості, конституціоналізм, правова держава, розподіл влади, громадянське суспільство тощо, до яких суспільство йшло протягом багатьох століть, сьогодні зафіксовані в політичних легітимних нормах, що регулюють поведінку громадян у демократичних суспільствах. Регулювання суспільних відносин за допомогою політичних норм означає встановлення визначених оптимальних із позиції суспільства меж поведінки його учасників, адже політичні норми регулюють політичні взаємовідносини класів, націй, політичних організацій, формулюють діяльність держави [12, с. 95].

Окрім ціннісно-нормативного виміру, винятково важливим є діяльнісний аспект політичної культури. Його складають визнані в суспільстві норми політичної поведінки, навички та способи політичної діяльності, уміння й досвід. Важливу роль при цьому відіграють також соціально-політичні норми, які визначають правовий статус особи, наділяють учасників правовідносин конкретними правами й обов'язками, передбачають притягнення до юридичної відповідальності осіб, які порушують правопорядок, і тим самим стимулюють встановлення зразків суспільно значущої поведінки. При цьому особа не є пасивним об'єктом впливу політичної системи, а мова йде також про набуття нею досвіду в результаті практичної участі в політичному житті, конкретної політичної поведінки [6, с. 92].

Норми, цінності, настанови, пов'язані з політичною поведінкою, засвоюються завдяки різним соціальним і психологічним механізмам, у яких процеси стереотипізації відіграють провідну роль. Вони виконують місію впорядкування великих інформаційних потоків і їх категоризацію, мають забезпечувати відносну стабільність позицій молоді людини в процесі пізнання світу. Політичні стереотипи є вагомим складником у структурі соціальних стереотипів та відіграють важливу роль у становленні особистості на всіх етапах політичної соціалізації. Політичний стереотип – це стандар-

тизований, схематизований, спрощений, зазвичай емоційно забарвлений образ соціально-політичного об'єкта (явища, процесу), який характеризується стійкістю, проте часто містить у собі несуттєві риси цього об'єкта. У широкому смислі це звичний канон мислення й поведінки, способи виконання дій у визначеній послідовності, інерція думки, ригідність. Основними його функціями є когнітивна (відбір інформації, схематизація, спрощення), ціннісно-захисна, ідентифікаційна (створення позитивного Я-образу та групового Ми-образу), ідеологізаційна (формування й підтримка групової ідеології), соціальна (соціальна категоризація), афективна [13].

І. Білоконь звертає увагу на духовно-моральні аспекти політичної культури та їх роль у процесі політичної соціалізації особистості, зокрема й через формування її громадянської спрямованості. У політичній сфері мораль втілюється в політичних нормах і цінностях, спрямованих на збереження держави, підвищення її могутності та добробуту громадян. На індивідуальному рівні політична сутність моралі проявляється як патріотизм і відповідальність особистості за дотримання нею громадських норм, правил тощо. Інакше кажучи, громадянська спрямованість особистості проявляється в прийнятті нею моралі певного суспільного ладу та в почутті своєї відповідальності перед суспільством, дотриманні певних соціальних норм, що ґрунтується на усвідомленні суб'єктом своїх прав та обов'язків, на його громадянських цінностях, почутті відповідальності й моральних уявленнях.

Висновки. Громадянська спрямованість особистості розвивається в системі духовної культури суспільства. Основним механізмом виникнення й розвитку суспільних форм поведінки є насамперед інтеріоризація норм, зразків, вимог, ідеалів і цінностей суспільства. Таким чином, громадянська спрямованість є особливим видом політичної моральності особистості. У процесі соціалізації людина опановує духовну складову частину політичної культури, що забезпечує діяльність індивіда, спрямовану на реалізацію громадянських цінностей [5, с. 62]. Спільно з набутими політичними поглядами й переконаннями вони становлять дорогоцінний життєвий досвід людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іванов М. Проблеми удосконалення політичної системи України в контексті формування нової політичної культури громадян / М. Іванов // Наукові праці Чорноморського державного університету імені

Петра Могили. Серія «Політичні науки». – Миколаїв, 2005. – Вип. 31. – Т. 44. – С. 64–67.

2. Жадан І. Механізми політичної соціалізації молоді в умовах модернізації освіти / І. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 28. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/Nsspp/2011_28/Zhadan.htm.

3. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації / О. Ващенко // Гілея: науковий вісник. – Вип. 65. – К., 2013. – С. 515–522.

4. Арабчук Я. Роль політичних партій в соціалізації особистості / Я. Арабчук // Гілея: науковий вісник. – Вип. 74. – К., 2013. – С. 209–213.

5. Білоконь І. Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості / І. Білоконь // Соціальна психологія. – 2008. – № 6. – С. 59–66.

6. Ісхакова Н. Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України / Н. Ісхакова // Нова парадигма. – Вип. 53. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 83–95.

7. Жадан І. Методологічні засади дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структурування політичної картини світу студентської молоді / І. Жадан // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2011_12/Zhadan.htm.

8. Пробийголова Н. Особливості розвитку теорії політичної соціалізації / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 88–95.

9. Безклетний С. Формування політичної культури сучасних студентів як завдання практичної політики / С. Безклетний // Нова парадигма. – Вип. 71. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 144–158.

10. Царенко О. Роль засобів масової комунікації в політичній соціалізації особистості / О. Царенко // Гілея: науковий вісник. – Вип. 52. – К., 2012. – С. 463–469.

11. Проскуріна О. Політична культура України в умовах глобальної інформатизації: форми політичної соціалізації та їх удосконалення / О. Проскуріна // Гілея: науковий вісник. – Вип. 20. – К., 2009. – С. 317–323.

12. Лещенко С. Роль ціннісно-нормативної системи у політичній соціалізації суспільства / С. Лещенко // Нова парадигма. – Вип. 72. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 89–98.

13. Позняк С. Деякі аспекти політичної соціалізації та формування стереотипів молоді / С. Позняк, Т. Вольфовська // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2008_8/28%20-%20Pozniak-Wolfrowska.htm.

Заславська О.О.

Політичні традиції як важливий соціокультурний інститут розвитку сучасного суспільства

Стаття присвячена вивченню теоретичних аспектів дослідження політичних традицій. Аналізується структура політичних традицій, визначається їх роль в політичній культурі суспільства.

Ключові слова: політичні традиції, політична культура, політичний міф, символ, стереотип, політичні цінності, норми.

Статья посвящена изучению теоретических аспектов исследования политических традиций. Анализируется структура политических традиций, определяется их роль в политической культуре общества.

Ключевые слова: политические традиции, политическая культура, политический миф, символ, стереотип, политические ценности, нормы.

The article is devoted to the theoretical aspects of the study of political traditions. The essence and the specificity of the concept of political traditions and their structure are described. The author analyzes their role in the political culture.

Key words: political traditions, political culture, political myth, symbol, stereotype, political values, norms.

УДК 323.2:316.75

Заславська О.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницького національного
університету

Політичні процеси і політичні інститути безпосередньо пов'язані із соціокультурними явищами, що мають фундаментальний характер, зокрема з політичними традиціями. Політичні традиції, формуючись в ході історичного процесу, є дієвим елементом культури. В ролі чинника політичної наступності між поколіннями вони можуть бути як легітимною опорою, так і гальмом політичного розвитку. Помилки в політиці часто є результатом ігнорування політичних традицій, незнання їх або догматичного наслідування віджилих традицій. Специфіка історичного розвитку, яка закріплена в соціально-політичному досвіді нації, здійснює значний вплив на політичні процеси сьогодення, які неможливо пояснити, враховуючи виключно сучасний стан політичних інститутів і співвідношення політичних сил. Політичні традиції, в яких кристалізуються найбільш стійкі елементи історичного досвіду, впливають на вироблення норм і цінностей масової свідомості та мотивації політичної поведінки, що постають важливим фактором функціонування і розвитку всієї політичної системи.

Слід констатувати, що концептуалізація такого важливого суспільно-політичного феномена, як політична традиція, має значну наукову історію. Вивченню феномена політичної традиції приділяють значну увагу як зарубіжні вчені (С. Гантінгтон, Е. Гіденс, Ш. Ейзенштадт, А. Лейпхарт, Л. Пай, Е. Шилз та ін.), так і українські дослідники (В. Бебик, М. Головатий, Л. Нагорна, І. Поліщук, В. Фесенко, О. Фісун, В. Веденєєв, А. Лясота, С. Кальцева, Н. Волвенко та ін.). До поняття «традиція» звертаються представники різних гуманітарних наук, які найрізноманітніші прояви залежності сучасності від минулого вважають традиціями: від сформованих звичок до типів суспільних устроїв. Отже, це поняття не підлягає однозначній інтерпретації через свою складність і багатовимірність. Етимологічно поняття «традиція» походить від латинського «tradition» – «передача». Хоча сам факт передачі традиціями певної суспільно значущої інформації

не заперечує жоден дослідник, акцент в його інтерпретації може ставитись по-різному: на змісті, що передається, чи на процесі передачі. Це дає змогу виокремити два основні підходи до визначення традицій: об'єктний та функціональний.

До об'єктного підходу належать визначення, в яких на перший план виходить змістовна сторона традиції та її складові елементи. В межах цього підходу традицію розглядають як закріплену в суспільстві норму, установку, що формує певну програму поведінки та пропонує певний зразок дій. У визначеннях, що належать до функціонального підходу, основну увагу фіксують на значенні традиції як трансмісії – передачі будь-чого від покоління до покоління. Традиція – нейтральний термін, який використовується для позначення «трансмісії», за допомогою якої моделі поведінки, оцінок і вірувань передаються від покоління до покоління і в такий спосіб закріплюються.

Одне з найбільш ґрунтовних визначень, що використовується в сучасній літературі, було сформульоване Ш. Ейзенштадтом. На його думку, традиція – це «застигла символізація моделей соціального ладу та сукупності кодів, що окреслюють рамки обмежуючого культурного порядку, рамки участі в ньому, пропонують «адекватний» вибір цілей і прикладів поведінки; традиція може розглядатися і як модули оцінки, а також санкціонування та легітимації всієї цілісності культурного і соціального порядку чи будь-якої з його частин» [1, с. 139]. Ш. Ейзенштадту вдалося не тільки відобразити у визначенні основні риси традицій: стійкість, символічний характер, значущість на рівні суспільної організації і поведінки індивіда, але й виокремити низку виконуваних ними функцій: регулятивну, інтегруючу, нормативну, функції легітимації соціальної організації і соціалізації індивіда.

На основі аналізу наведених визначень можна запропонувати таке інтегративне трактування поняття «політичні традиції» – це форма фіксації значущого змісту соціально-політичного досвіду,

що історично формується і передається від покоління до покоління; а також механізм політико-культурної наступності, який містить зберігання, передачу і відтворення стійких, повторюваних елементів цього досвіду в нових умовах. Таке визначення дає змогу відобразити як змістовну сторону політичних традицій, так і їх функціональне значення як елемента політичної культури. Для розуміння традицій як цілісного феномена важливим є не тільки те, що передається, тобто об'єкти наслідування, але й процеси функціонування успадкованого в нових соціально-політичних умовах. Запропоноване визначення відображає сутність і функції традицій в політиці.

Розглянувши наявні в науці підходи до розуміння традиції, ми інтерпретуємо традицію як історико-культурний феномен, який чітко проявляється у функціонуванні суспільних інститутів. Традиція – соціально-психологічний механізм, стрижень в культурі будь-якого суспільства, ядро, що має набір інваріантних складових (цінностей, зразків поведінки), які надають цілісності будь-якій соціально-культурній системі протягом усієї її історії. За допомогою своєї адаптивно-діяльничної організації традиція бере участь в процесі життєдіяльності суспільства, визначаючи зміст «центральної зони» культури. При постійній зміні форм традиції незмінною залишається «центральна зона» культури, і доти, доки вона не зруйнована, суспільство зберігає свою ідентичність. Традиція – динамічний феномен, що об'єднує минуле, сьогодення і майбутнє.

Зі змістовної точки зору політичні традиції є складною системою, що містить різні компоненти і має певну структуру. В системі політичних традицій можна виокремити два структурних рівня. По-перше, це внутрішній ментальний рівень, пов'язаний зі свідомістю і підсвідомістю, до якого належать символи, міфи, стереотипи, цінності та норми. По-друге, до структури політичних традицій входить зовнішній поведінковий рівень, що відображає особливості взаємодії політичних суб'єктів між собою і з політичною системою. На цьому рівні традиції включають в себе певні моделі поведінки та зразки дій, зокрема такі їх специфічні прояви, як звичай і ритуал. Крім того, в структурі політичних традицій можна виокремити третій рівень – інституціональний. Багато в чому він є похідним від ментального та поведінкового рівнів, проте можна говорити про існування особливих традицій взаємодії гілок влади, а також держави і суспільства.

В основі політичних традицій знаходяться архетипи – найбільш загальні й універсальні прообрази, пов'язані з колективним несвідомим, що виступає відображенням досвіду попередніх поколінь в структурі психіки. Необхідно відзначити, що архетип – це певна форма, порожній формаль-

ний елемент, тому його помилково ототожнюють з певними визначеними образами та сюжетами. Дія архетипу проявляється в тенденції формування певних уявлень навколо однієї центральної ідеї: уявлення можуть суттєво відрізнятись деталями, проте ідея, що лежить в їх основі, залишається незмінною. При заповненні архетипу як чистої форми політичним змістом він конкретизується у вигляді політичних міфів.

Політичний міф – це архетипна конструкція, спрямована в сферу самоорганізації суспільства чи народу. В національній політичній міфології можна виокремити такі складові: міф про владу (про доброго царя, «сильну» руку), міфи про героїв-рятівників, міфи про «золоте століття», міфи ідентифікації (про спільне походження чи зв'язок з певною територією), військові міфи тощо.

Може здатися, що через раціоналізацію політичного життя політичні міфи втрачають своє значення. Проте в дійсності соціально-політичні процеси наповнені стихійною масовою міфотворчістю, в якій переплітаються елементи традиційних міфів і сьогодення. Сучасна міфологія фіксує в художньо-образній раціонально-ірраціональній формі орієнтації, що склалися в суспільстві відносно наявної політичної системи та її елементів, політичного процесу та його учасників, однаково як і орієнтації конкретної нації (держави) по відношенню до інших націй і світового співтовариства в цілому. Ці міфи, зміст яких може стосуватися віддаленого чи недавнього минулого, накладають виразний відбиток на національну політичну свідомість.

Політичні міфи є культурними факторами політико-комунікаційного процесу, що посилюють вплив політичного суб'єкта, створюють сприятливе підґрунтя для розвитку і запровадження ідей, планів, програм. Викривлені образи у вербальній і візуальній політичній комунікації, міфи письмових, усних і візуальних текстів отримали в останні десятиліття потужний імпульс для свого розвитку. Поєднання можливостей інформації із символами масової культури дає змогу перетворити політику на захоплюючу гру, конкурс, а політичних діячів на особливий споживчий товар.

На початку XXI ст. міфи є ефективними засобами політичного впливу, що обумовлено тенденціями глобалізації, інформатизації і демократизації, які привели до глибоких змін в культурній, технологічній і соціально-психологічній сферах життя суспільства. Ці зміни характеризуються широким використанням інформаційно-комунікативних технологій в усіх сферах суспільного життя, впливом віртуальної реальності на розум, почуття і поведінку значної частини суспільства, новими механізмами й організаційними формами в інформаційному забезпеченні державної влади і політичного управління. В політичній міфології сучасної України як специфічній віртуальній системі

поєдналися міфи й утопії, ідеології і технології, що створює певні труднощі для відображення та розуміння політичних процесів, що відбуваються в країні. Інформаційні технології тиражують політичні міфи, оскільки міфи володіють яскраво вираженим емоційним забарвленням і дають спрощене, схематизоване уявлення про події, явища і людей. В інформаційному суспільстві політичні ідеології піддаються процесу міфологізації і подаються як набір міфологем, звернених до емоційної сфери масової свідомості. В такому вигляді ідеологічні постулати швидше й ефективніше засвоюються масовою свідомістю, що і призводить до підміни ідеологічного протиставлення продуктами масової культури, які впроваджуються інформаційно-комунікативними технологіями.

Невід'ємною складовою структури політичних традицій є політичні символи, котрі умовно виражають певні ідеї, цінності й ідеали соціальної спільноти. Завдяки національним політичним символам (насамперед це прапор, герб і гімн), які є необхідними атрибутами національно-державної ідентифікації, відбувається інтеграція політичної системи та нації в цілому. В ролі інших символічних форм можна розглядати історичні назви, церемонії тощо. Символ характеризується такими властивостями, як багатозначність, комплексність пов'язаних із символом асоціацій і відкритість для введення нових змістів. Будь-який символ має множинну смислову структуру, настільки складну в кожному окремому випадку, наскільки широко цей символ був історично задіяний в різних смислових системах.

Форма прояву символів, що забезпечує культурну спадковість, приховує динамічний зміст, який визначається як історичними фактами, так і характером поточної політичної ситуації. Наприклад, державний прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Жовтий (золотий) і синій кольори використовувалися на гербі Руського королівства XIV ст. Вони також зустрічаються на гербах руських земель, князів, шляхти і міст Середньовіччя та раннього Нового часу. У XVIII ст. козацькі прапори Війська Запорозького часто вироблялися з синього полотнища із лицарем у золотих чи червлених шатах. 1848 року українці Галичини використовували синьо-жовтий стяг як національний прапор. У 1917–1921 роках, під час української революції, цей стяг був державним прапором Української Народної Республіки й Української Держави. Впродовж XX ст. синьо-жовтий прапор слугував символом українського національного опору проти комуністично-радянської окупації. 1991 року, після розвалу СРСР, цей прапор де-факто використовувався як державний стяг незалежної України, а 18 вересня 1991 року він отримав легітимність як символ нової України.

Державний герб України – золотий Тризуб на синьому щиті – національний символ українців часів визвольних змагань ХХ ст. Центральною геральдичною фігурою герба є Тризуб Володимирів Святого, великого князя київського, володаря Русі. З найдавніших часів тризуб шанувався як магічний знак, оберіг свого роду. Сучасне ж його зображення сформовано в часи УНР. Отже, сучасна українська державна символіка виникла, не сьогодні, а є продовженням давніх історичних традицій нашого народу.

Символи є основними елементами будь-якої соціально-політичної системи та необхідною передумовою утворення національної держави. Вони виражають загальні риси національного характеру, настанови і цінності нації, найважливіші аспекти її культури й історії. Діючи через психічну сферу на свідомість політичного суб'єкта, політичний символ безпосереднім чином впливає й на інтерпретацію ним політичної дійсності, бере участь у формуванні комплексу знань, переконань та оцінок щодо перебігу політичного процесу та політичних акторів, які конкурують на політичному полі, й прагне обумовити вибір, який здійснює політичний суб'єкт, що базуватиметься вже не на раціональному, а на емоційному сприйнятті. Здійснюючи вибір, політичний суб'єкт не лише обирає одну альтернативу з-поміж інших в умовах політичної конкуренції, легітимізує її, але й визнає пріоритетне право на облаштування інституційної системи відповідно до норм та принципів, що нею сповідаються. Відповідно до цих впливів зміцнюються, трансформуються й інституції, змінюючи при цьому інституціональну структуру загалом і роль та значення окремих інституцій зокрема.

До структури політичних традицій входять і політичні стереотипи – різновид соціальних стереотипів, у яких об'єкти політичної реальності постають схематизовано та спрощено, з вираженою емоційною складовою. Стереотип – це спрощений образ різних суспільних процесів, політичних явищ, представників національних і релігійних груп тощо, котрий легко інтерналізується. Стереотипізація уявлень спрощує їх передачу від покоління до покоління, спираючись на готовність людини сприймати об'єкт чи подію з позиції попереднього досвіду. В. Ліппман вважає, що з усього різноманіття явищ дійсності «ми виокремлюємо те, чому наша культура вже надала сенсу для нас, і ми намагаємось сприйняти те, що ми виокремили з оточуючого світу в формі стереотипу, створеного для нас культурою» [2, с. 395]. Таким чином, в соціально-політичній поведінці знаходять вияв не лише аналітична робота свідомості, але й певна інерція мислення, властива як окремим людям, так і соціальним групам, поведінка яких може мотивуватися усталеними забобонами, фантазіями, помилками.

Політичні символи, міфи та стереотипи конструюють певний образ політичної влади, а також політичної реальності в цілому. Хоча образи влади можуть коливатися в зв'язку з індивідуальними діями політиків, політичними подіями та мінливістю масових настроїв, більш глибокі шари цих образів відрізняє стійкість через те, що ці пласти, зазвичай неусвідомлені людьми, ґрунтуються на колективних уявленнях, йдуть корінням в глибокі традиції національної політичної культури. У масовій свідомості існують образи не лише діючої, але й ідеальної влади. Ці образи формуються під впливом наявних в національній політичній культурі еталонних уявлень, котрі володіють високим ступенем узгодженості у різних людей. Те, якою хочуть бачити владу пересічні громадяни, впливає на їх електоральний вибір, на підтримку між виборами, на діапазон можливостей, які відкриваються перед владними структурами під час виконання своїх функцій.

Образи ідеальної влади та характеристики, які в них закладаються, прямо пов'язані з політичними цінностями. Цінності є стійкими в часі узагальненими абстрактними стандартами, які визначають, що є правильним і що повинно бути властиве людям того чи іншого суспільства. Цінності проявляють себе в тих критеріях, на основі яких відбувається позитивна чи негативна оцінка явищ політичної дійсності і якими індивіди виправдовують і захищають свій поведінковий вибір. Провідні політичні цінності – це свобода, рівність, справедливість, стабільність, порядок тощо. Саме домінуючі цінності, які поділяє більша частина соціуму, є конститутивною основою політичної культури. Вони також постають ідеальними, кінцевими цілями, на які орієнтується соціально-політична поведінка.

Політичні цінності здебільшого співвідносяться з цільовизначальними сторонами діяльності, тоді як політичні норми пов'язані переважно із засобами і способами її здійснення. Специфічна функція норми – її регулятивна спрямованість, визначення меж прийнятних, очікуваних, схвалюваних чи соціально допустимих дій. До політичних норм належать норми справедливого розподілу, що визнаються прийнятними по відношенню до розподілу прав і обов'язків; норми регулювання доступу до влади та її використання в різних інституційних формах і соціальних сферах; норми доступу до ресурсів і контролю над ними тощо. Необхідно відзначити, що традиційні норми, на відміну від норм права, не є абсолютно обов'язковими, і суб'єкт дії може їх інтерпретувати та корегувати відповідно до соціально-політичних умов, що склалися.

Поведінковий рівень структури політичних традицій є практичним втіленням змісту ментального рівня. Політичні цінності та норми впливають на формування мотивації політичних суб'єктів, знаходячи відображення в певних моделях поведінки

та зразках дій. Зразки дій, закладені в політичних традиціях, часто виступають у формі конкретних прецедентів, тому що традиції завжди звернені до традицій. Прецедентом може виступати певним чином інтерпретована поведінка людей попередніх епох, яких визнають видатними особистостями, вартими наслідування. Ці люди виконують функцію персоніфікованих зразків ідей і вчинків, які є прикладом для нових поколінь.

До поведінкового рівня структури традицій належать звичаї – звичка до певної поведінки, яка укорінилася протягом довгого часу та реалізується добровільно та спонтанно. На думку М. Вебера, звичай – це «правило, що не гарантоване зовнішніми чинниками, яким особа фактично керується добровільно – чи просто «не замислюючись», чи просто із «зручності», чи через якісь інші причини – та імовірного дотримання якого можна очікувати з тих же міркувань, від людей того ж кола» [3, с. 634]. В українській політичній культурі звичаєм можна вважати традицію «кумівських» взаємодій, яка має неформальний характер, проте істотно впливає на функціонування політичних інститутів.

Практичним втіленням символічного змісту політичних традицій є ритуал як особлива модель політичної дії. Ритуал – це культурно-стандартизований набір дій символічного змісту, що здійснюються в ситуаціях, приписаних традиціями. Прикладами політичних ритуалів є коронація монарха, інавгурація президента, паради, участь в громадських заходах. Вони складають важливу форму прояву політичної залученості чи, навпаки, незадоволення. Так, масові церемонії, які супроводжують прихід до влади нового лідера, – це засіб зміцнення легітимності в умовах залучення мас в політику, коли населення держави символічно поділяє славу та владу свого лідера.

Ритуал є одним з головних символічних засобів політики. Розуміння реального політичного процесу передбачає з'ясування таких питань: яким чином символічна сфера входить у політику, як символи керують нею і як політичні діячі маніпулюють її засобами, стверджує те, що ритуал є складовою частиною політики сучасних індустріальних суспільств, а не тільки вираженням традиційності культури відсталих країн. Ритуал, виконуючи функцію політичної соціалізації, вимальовує місце індивіда всередині певної політичної картини світу, детермінує його поведінку, роль, а також конкретну форму його діяльності. За допомогою політичного ритуалу постійно повідомляється про те, кому належить влада. До ритуалу звертаються як до важливого засобу політичної комунікації в міждержавних стосунках. З точки зору соціальної функції, яку виконує ритуал в житті суспільства, політичний ритуал володіє цілим рядом особливостей. Передусім це стосується соціальної інтеграції. Політичний ритуал виступає як гнучка система, оскільки

в ході ритуального досягнення мети інтеграції неодноразово змінюються ритуальні правила. До того ж, політичний ритуал може бути спрямованим на дезінтеграцію, злам соціальної стратифікації, зміну системи керування суспільством, створення конфліктів і конфліктогенних зон у суспільстві. Особливо чітко це проявляється у масових політичних ритуалах. До них належать ритуали боротьби за владу, ритуали страйків і революцій тощо.

Політичний ритуал, створюючи політичну реальність, виражену за допомогою символів, спрямований на стимулювання певних політичних дійств і формування певної політичної свідомості. Політичний ритуал може за деяких умов стати ядром усєї ритуальної системи суспільства. Політична спеціалізація в такому разі охоплює не тільки певні ритуали (соціальні, релігійні тощо), а й неспеціалізовану частину ритуальної системи. Ритуали боротьби за владу й утримання влади тісно пов'язані між собою. Символічні схеми, які лежать в їх основі, доповнюють одна одну в структурно-функціональному відношенні, разом вони утворюють повну схему розгортання перехідного ритуалу. Крім цього, ритуали утримання влади можуть використовувати ритуально-символічні схеми поведінки щодо методів боротьби за владу, і навпаки. Політичний ритуал дає можливість кожному члену ідентифікувати себе з організацією, її лідером і символікою.

Природа ритуалу є архаїчною, доказом чого є повторюваність універсальних сюжетів, сценаріїв, моделей, соціальної й політичної поведінки. Політичний ритуал є циклічним, він розгортається відповідно до етапів становлення соціальної групи, спільноти, містить у собі універсальні й необхідні для цієї стадії групового розвитку схеми й моделі поведінки. Отже, політична міфотворчість, маючи в своєму арсеналі ідею, підкріплену символом і ритуалом, є невід'ємною частиною реалізації політичного життя, зокрема таких аспектів, як вплив на електоральне рішення, маніпуляція свідомістю, утримання влади.

Таким чином, політичні традиції, з одного боку, акумулюють і зберігають в певній формі значущий соціально-політичний досвід нації, що утво-

рює конститутивну основу політичної культури, з іншого – виступають механізмом здійснення передачі, відтворення та подальшого розвитку набутого досвіду. Зі змістовної точки зору політичні традиції – це стійкі образи політичної реальності та влади, втілені в символах, міфах і стереотипах, а також ціннісно-нормативні настанови політичної свідомості та зразки політичної поведінки, котрі зберігаються та відтворюються під час соціально-політичних перетворень. Вони є результатом розвитку суспільства та віддзеркаленням історично виробленого соціально-політичного досвіду, котрий передається від покоління до покоління.

Традиції – це соціокультурне явище, яке існує у всіх сферах і на різних етапах розвитку суспільства. Традиції як функціональний елемент політичної культури не тільки зберігають соціально-політичний досвід, а й виступають способом здійснення передачі, відтворення і подальшого розвитку накопиченого досвіду, тобто особливим механізмом політико-культурної спадковості. Як механізм політико-культурної спадковості традиції забезпечують передачу і відтворення специфічних для конкретної політичної культури характеристик свідомості і поведінки суб'єктів політичного процесу і функціонування політичних інститутів. Зразки свідомості і поведінки, що стали частиною «генотипу» політичної культури, в процесі успадкування зазнають впливу суб'єктивних (особистісних особливостей засвоєння накопиченого досвіду) і об'єктивних (соціально-політичних умов життєдіяльності) факторів, внаслідок яких традиції здатні не тільки до відтворення, але й до розвитку. В процесі політичного розвитку одні елементи традицій зберігаються, інші ж поступаються місцем новим цінностям і зразкам поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Eisenstadt S.N. Tradition, Change and Modernity / S.N. Eisenstadt. – New York : John Wiley, 1973. – 550 p.
2. Гуревич П. Политическая психология / П. Гуревич. – М. : Юнити-Дана, 2008. – 543 с.
3. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602–643.

Мальована Ю.Г.

Інтегративний потенціал політичних ритуалів

Процеси демократизації і трансформації політичної системи стали поштовхом до активізації використання нових форм комунікації між владою й суспільством, зокрема символічної системи, неодмінною складовою якої є ритуальні дії. У статті розглянуто політичні ритуали як механізм консолідації суспільства та відображення суспільно-політичних перетворень.

Ключові слова: інтеграція суспільства, консолідація, ритуал, політичний ритуал, ритуальний символ, символізм.

статье рассмотрены политические ритуалы как механизм консолидации общества и отражения общественно-политических преобразований.

Ключевые слова: интеграция общества, консолидация, ритуал, политический ритуал, ритуальный символ, символизм.

The processes of democratization and transformation of the political system became the impetus to enhance the use of new forms of communication between government and society, including symbolic systems, which are indispensable ritual actions. Considered political rituals as a mechanism of consolidation of the society and a reflection of social and political transformations.

Key words: integration of the society, consolidation, ritual, political ritual, ritual symbol, symbolism.

УДК 32.019.5 316.776

Мальована Ю.Г.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

Процессы демократизации и трансформации политической системы стали толчком к активизации использования новых форм коммуникации между властью и обществом, в частности символической системы, непременной составляющей которой являются ритуальные действия. В

Динамічність, швидкозмінність і багатоваріантність перебігу політичних процесів призвели до пошуку нових способів впливу на суспільну свідомість через певні засоби театралізації політики, щоб втримувати навколо неї увагу й робити більш вражаючою, яскравою та наочною, з одного боку, а з іншого – демонструвати стабільність, послідовність, легітимність обраної влади. Найкраще перелічені завдання вирішуються шляхом використання особливо популярних естетичних і символічних засобів здійснення політики. Алгоритмічність і повторюваність певних політичних дій сприяли виокремленню ритуальних, часом сакральних елементів у політиці. Спроби віднайти успішні та оптимальні способи втримання й здійснення політичної влади, надання їй нормативності й традиційності, механізми соціального управління додатково актуалізували потребу у використанні наявних ритуальних дій чи продукуванні нових.

Роль ритуалу у функціонуванні суспільства досліджувалася багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких А. Ахієзер, А. Байбурін, Ж. Баландьє, В. Бурлачук, Е. Дюркгейм, М. Еліаде, В. Карасик, К. Леві-Стросс, Б. Малиновський, В. Нечипуренко, О. Потебня, Г. Почепцов, Л. Стрій, Е. Тейлор, В. Топоров і багато інших. Незважаючи на те що питання, яке вивчається, достатньо висвітлюється в джерелах, існують аспекти, що потребують додаткової уваги.

Мета публікації полягає в розкритті сутності політичного ритуалу як консолідуючого механізму. Завданнями дослідження є виокремлення інтегративної функції серед основних призначень політичного ритуалу; визначення напрямів реалізації інтегративної властивості політичного ритуалу; встановлення зв'язку між символами й ритуалами.

Поширеність ритуалу в багатьох суспільствах свідчить про його непересічну ціннісну вагу. Насам-

перед варто зазначити, що синтетичним визначенням політичного ритуалу є розуміння останнього як «стандартизованого повторення політично значимих дій, ідеологічно (міфологічно) санкціонованих і драматично інсценованих, з метою регулярного підтвердження і зміцнення соціально-політичних порядків» [1, с. 122]. З одного боку, спостерігається тенденція до раціоналізації влади шляхом прийняття ефективних рішень, з іншого – емоціоналізація через проведення символічних акцій. Тобто, ритуал став однією з технологій взаємодії між владою та суспільством, способом візуального вираження політичних рішень і політичних дій, засобом інтерпретації ідеологічних позицій владних структур та осіб, указуючи на їх реальність, стабільність і традиційність.

Визначити консолідуючу властивість політичного ритуалу можливо крізь призму його функціонального навантаження. Зокрема, український науковець В. Карасик називає характерні риси ритуалу через його призначення: 1) констатувати щось, 2) інтегрувати й консолідувати учасників подій у єдину групу, 3) мобілізувати їх на виконання певних дій або вироблення певного ставлення до чогось, 4) закріпити комунікативну дію в особливій, заданій формі, що має надціннісний характер [2]. На інтегративній функції ритуалу наголошував ще Е. Дюркгейм, виділяючи її поряд із функціями соціалізації, відтворення (оновлення та підтримання традицій, норм, цінностей колективу) і психотерапевтичного ефекту [3, с. 30–31]. До перелічених можна додати ще властивості ритуалу акумулювати соціальну пам'ять, сприяти легітимації режиму та популяризації політики як діяльності, репрезентації певної ціннісної системи, супроводжувати наділення й позбавлення влади. Крім того, на тлі ускладнення політичних, соціально-економічних проблем ритуали емоційно розванта-

жують суспільну психіку, проте можуть виступати і джерелом конфліктних ситуацій.

Політичним ритуалом може вважатися безліч політичних подій: мітинги, протестні марші, конференції, з'їзди політичних партій, прийом до лав партії, вшановування пам'ятних об'єктів чи осіб, урочистості з приводу державних свят, відкриття нових державних пам'яток, звернення Президента України з промовою на честь свят чи іншої події загальнодержавного значення, церемоніали згідно з політичним протоколом, зустрічі з політичними делегаціями чи лідерами та багато інших. В українського дослідника М. Юрія знаходимо класифікацію ритуалів за їхніми функціями: кризові ритуали, здійснювані індивідом чи групою в критичні періоди життя чи як відповідь на гостру й зовсім невідкладну проблему; календарні ритуали; ритуали інтенсифікації для покращення взаємодії між членами групи та загалом підвищення ступеня групової згуртованості [4]. Однак усі вони здатні об'єднати суспільство, пришвидшуючи порозуміння навіть між соціальними групами з різними орієнтаціями та ціннісними системами.

Інтегративну властивість політичного ритуалу досить повно можна розглянути на прикладі ритуалу інаугурації Президента, який став для українців законодавчо визначеним. Як зазначає науковець А. Аверина, «він символічно затверджує низку цінностей політичної культури, у тому числі цілісність держави, авторитет державної влади, єдність націй; загальнолюдські морально-правові цінності; формування іміджу президента» [5]. Через інаугурацію вищі посадові особи намагаються завоювати чи підтвердити власний авторитет, нагадати про правонаступництво й легальність своєї влади. Одним зі способів підкреслення авторитетності обранця в ході ритуалу є достойна поведінка щодо політичних опонентів, що показує готовність лідера досягати консенсусу та кооперуватися задля здійснення прогресивних суспільно-політичних перетворень.

Аналізуючи інаугураційні промови російських, українських та американських президентів, А. Башук відзначає, що «ще до початку виступу слухачі мають уявлення, що президент буде говорити про країну, її громадян, її проблеми, про шляхи вирішення цих проблем. У цьому й сутність ритуальних політичних текстів, які покликані перманентно цементувати державність, будучи символічним нагадуванням про належність до єдиної нації» [6]. Висвітлюючи питання, які хвилюють населення, лідер інтуїтивно запевняє людей у власній спроможності подолати й вирішити всі труднощі. Це є символічним поштовхом до суспільної єдності, об'єднання навколо загальнозначимих проблем задля їх вирішення спільними зусиллями. Консолідоване суспільство буде ідентифікувати себе з титульною нацією та свідомо приєднуватись до більшості. Варто відмітити, що экс-президент

В. Ющенко вперше проводив церемонію інаугурації на Майдані, коли побачити це дійство мали змогу всі бажаючі, чим підкреслювалась символічна близькість до народу і єдність із ним.

До здійснення ритуалу інаугурації залучають політичні символи, які надають події святковості, державного значення, демонструють цінності, допомагають надати легітимності владі високопосадовців. Президенти США й багатьох інших країн дають клятву на Біблії, з якою в людей, вихованих в іудео-християнській культурній традиції асоціюються моральні заповіді Мойсея та етика любові й ненасильства Христа. Президент Росії як світської держави дає клятву на Конституції, щоб затвердити у свідомості громадян цінність правозаконності [5]. Президент України присягає на Пересопницькому Євангелії, що актуалізує морально-етичні заповіді, демонструє щире відданість обранця Конституції та власному народові. Урочистість церемонії вступу на посаду глави держави відбувається згідно з конституційними процедурами, символізуючи наступність і безперервність влади, наділяючи діяча новою політичною роллю. З іншого боку, суспільство символічно поводить себе щодо статусу посадової особи, що підкреслює визнання вищого становища, під час масових заходів через демонстративні дії тощо.

У сприйнятті масової моральної свідомості президент – ключова фігура політичного процесу, тому урочистий ритуал його вступу на посаду символічно пов'язаний із якимось новим етапом політичного життя, очікуванням змін на краще [5]. Отже, можна вважати, що й сама особа є символом: символом оновлення держави, національної єдності в політичних уподобаннях, політичного курсу, довгоочікуваних змін до кращого майбутнього. Законірно, що саме на Президента як гаранта Конституції покладена консолідуюча функція. Усі його дії повинні збігатися з метою формування єдиної нації, агрегування розрізнених інтересів суспільства та їх узгодження задля зміцнення нації.

Звертаючись до інших видів політичних ритуалів, можемо побачити, що кожний із них ціннісно значимий. Так, ритуали організаційної діяльності політичних партій символізують цінності порядку, корпоративну етику партії тощо. Ритуали «вшановування» покликані зберігати історичну пам'ять, формувати патріотизм, повагу до військових подвигів. Ритуали з використанням державного прапора, герба, гімну актуалізують значимість символів державного суверенітету. Масові ритуальні заходи затверджують такі цінності, як права людини, громадські свободи, мир тощо [5]. Беручи участь у цих політичних ритуалах, громадяни стають дієвими особами політичного життя. Національні ритуали із залученням державної символіки найкращим чином виконують об'єднуючу функцію, адже апіорі є уособленням колективної ідентич-

ності. Для підсилення інтегруючої властивості ритуалів сучасні політики активно використовують українські етнічні мотиви, під час яких досить удало інсценуються відповідні символи.

Ритуал є важливим елементом політичного життя, який наочно демонструє окремі політичні події, ніби наближуючи їх до пересічних громадян, віддалених від епіцентру здійснення політики. Конкретний набір національних ритуалів дає змогу інтегруватися суспільству всередині держави, відчувати власну унікальність з одночасною відбудовою від інших суспільств. Зокрема, українська дослідниця А. Кравець висловила думку про ритуал як засіб «збереження життєдіяльності соціуму, владної ієрархії та відокремлення «своїх» від «чужих» у груповій консолідації» [7, с. 84]. Цей аспект має декілька варіацій: 1) ритуал прискорює процес ідентифікації (політичної, національної, ідеологічної), що природно зближує людей зі схожими позиціями; 2) досить ефективним механізмом створення єдності через ритуал є загроза з «третього» боку (уявна чи реальна), тобто згуртованість є чи не єдиним способом подолати «ворога».

Питання інтеграції за посередництвом ритуалів на конфліктному тлі розглядав російський дослідник С. Поцелуєв, який уважав ритуал способом зняття соціального напруження: «Символічні політичні акції націлені не на вирішення конфліктів раціональними засобами діалогів і переговорів між відповідальними й самостійними громадянами, а на ритуальну «каналізацію» конфліктів через виробництво емоційного консенсусу» [8, с. 29]. Тим самим наголошується на значенні ритуалізації конфліктів у погашенні агресивних протестних настроїв, їх локалізації, що надає можливість управляти конфліктом. У цьому випадку політичний ритуал консолідує громадян зі спільним невдоволенням (ситуацією, посадовцем, інститутом), спрямовуючи агресію на інший об'єкт, що дає системі змогу далі існувати й запобігає соціальному вибухові.

Важливим є звернення до ритуалів під час кризових ситуацій з метою об'єднання зусиль для їх вирішення. Ритуали дають змогу зовнішньо показати суспільству деякі події політичної реальності шляхом символізації окремих акцій. Наприклад, спалення стягів під час переламних політичних подій, публічне голодування політичної особи на знак протесту проти небажаних дій, перебування політика в зоні нестабільності чи лиха з метою демонстрації керованості ситуації. Інший аспект інтегративної сили ритуалу в періоди потрясінь – це об'єднання представників політичної еліти з метою вироблення єдиної позиції з проблемного питання і стратегії реалізації ритуалу.

Будь-який політичний ритуал має ціннісну значимість, яка виражається через символічні засоби й так сприймається на емоційному рівні індиві-

дами. За переконанням Т. Парсонса, «для узаконення соціального порядку необхідна система конституюючого символізму, яка засновується на тотожності й солідарності громади, а також на переконаннях, ритуалі та інших культурних компонентах, які є втіленням такого символізму» [9, с. 805]. Символічний ритуал тим самим здатен впливати на думки й поведінку людини, програмуючи на виконання певних ролей і спонукаючи до потрібних спільних дій. Ритуали, які базуються на наявних у свідомості вподобаннях, цінностях, традиціях, не вступають у конфлікт із природним суспільним розвитком, є довготривалими, традиційними та постійно повторюваними.

Поряд із позитивним потенціалом політичного ритуалу як єдиного компонента простежуються й негативні аспекти ритуалізації політичного процесу, а саме: за ритуалами можна приховати неефективну політику, недієздатність влади, одночасно об'єднуючи суспільство ілюзорними уявленнями про добробут і розвиток країни, або, навпаки, роз'єднувати суспільство й диференціювати його за вподобаннями, відволікаючи увагу від наявних державних проблем. У цьому контексті надзвичайно важливими та яскравими є політичні ритуали за авторитарних політичних режимів, які послугують збереженню високого рівня легітимності влади й кредиту довіри, маніпулюючи суспільною свідомістю. Більш значущим є саме дійство, розігране на архетипах і стереотипах, ніж зміст ритуального об'єкта. Створюється враження тотальної цілісності спільності, послідовності й наступності політичного процесу з одночасним приховуванням реальних проблем і бездіяльності.

Символічні ритуали впливають на індивіда на рефлексорному рівні, оминаючи свідоме сприйняття, екстраполюючи потрібні цінності та реальні події у сферу бажаних і уявних. «Саме в ритуалі люди на несвідомому рівні відчувають свою єдність, ними володіють спільні почуття і настрої – те, що відсутнє в повсякденному житті, причому в ритуалі люди спілкуються не тільки один з одним, а й відновлюється зв'язок між предками та нащадками, минулим і сьогоденням» [3, с. 31]. Представники влади можуть досягати реальних прагматичних завдань, адже ритуал ретельно продуманий і відповідає підсвідомим очікуванням людей, акумулює соціальну пам'ять. Уніфікація більшості людей на підґрунті героїчних сторінок, єднання в трагічні для країни періоди однаково успішно сприяють установленню наступності і єдності поколінь. В Україні довготривалими й перманентними є ритуали, сконцентровані навколо ідеї незалежності, які викликають ентузіазм і натхнення в процесі її практичного втілення.

У підсумку варто відмітити певну двоїстість використання інтегративного потенціалу політичних ритуалів. З одного боку, політичний ритуал

спонукає до активності громадян, продукування нової якості життя, сприяє залученню до масових дій, адже «естетичне переживання піднесеності стає засобом оновлення історичної пам'яті, а відтак згуртування спільноти» [10, с. 191]. Ритуали виховують спільну ідентичність, репрезентують солідарність спільноти, сприяють виробленню єдиної позиції й оцінки конкретної події. Але з іншого боку, ритуалізація авторитарно нав'язує вже сконструйовані моделі сприйняття політичної дійсності, надаючи емоційний поштовх. Ціннісні орієнтації політичної еліти зумовлюють обрання відповідних ритуалів.

Отже, політичний ритуал являє собою ретельно продуману, систематично повторювану, послідовну програму дій із чіткими процедурами та виконує важливі суспільні функції. Викладені вище спостереження дають змогу відзначити, що інтегративна функція ритуалу використовується з подвійною метою – викликати ентузіазм громадян, мобілізувати на досягнення спільних цілей, але водночас упровадити вже сконструйовані моделі сприйняття політичної дійсності, обмежуючи суспільну ініціативу. Крім того, технології ритуалізації можна використовувати як конструктивно (консолідувати, виховувати цінності, активізувати і спонукати громадян до конкретних дій), так і деструктивно (підмінювати реальні дії, штучно вирішувати проблеми, розколювати суспільство). Наостанок зазначимо, за рахунок інтегруючої властивості політичний ритуал може бути механізмом символічної репрезентації ідентичності й суспільної єдності, надає можливість підтримувати рівновагу та соціальний порядок. Сучасні реалії стимулюють розгляд політичних ритуалів як засобу трансформації політичної свідомості, що видається перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шестов Н. Политический миф теперь и прежде / Н.И. Шестов ; под ред. проф. А.И. Демидова. – М. : ОЛМАПРЕСС, 2005. – 414 с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.studfiles.ru/preview/1806336/page:35/>.
3. Байбурин А. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских ритуалов / А. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 223 с.
4. Юрій М. Соціологія культури : [навчальний посібник] / М. Юрій. – К. : Кондор, 2006. – 302 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1584072013796/sotsiologiya/sotsiologiya_kulturi.
5. Аверина О. Ценностная функция ритуала в политической культуре / О. Аверина // Бренное и вечное: социальные ритуалы в мифологизированном пространстве современного мира : материалы Всерос. науч. конф. 21–22 октября 2008 г. / НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2008. – С. 11–13. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://brennoe-i-vechnoe.narod.ru/08-2.html>.
6. Башук А.И. Коммуникативные стратегии политического ритуала / А.И. Башук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/235/30>.
7. Кравець А. Політична антропологія : [монографія] / А. Кравець. – Дніпропетровськ : Нац. металургійна академія України, 2012. – 178 с.
8. Поцелуев С. Ритуал как средство управления политической агрессией: формы, стратегии, случаи / С. Поцелуев // Политическая концептология. – 2014. – № 2. – С. 25–39.
9. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс ; под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского. – М. : Академический Проспект, 2002. – 832 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://depositfiles.com/ru/files/14qyk65op>.
10. Бушанський В. Естетика політичної влади : [монографія] / В. Бушанський. – К. : ПАРАПАН, 2009. – 360 с.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Терещук В.І.

Публічна дипломатія України: інституційні та програмні аспекти

У статті аналізується сутність публічної дипломатії як вектора зовнішньої політики. Придільно увагу інституціональним аспектам реалізації публічної дипломатії України, зокрема державним і приватним ініціативам у цій сфері. Також розглядається програмний вимір політики публічної дипломатії України.

Ключові слова: зовнішня політика, публічна дипломатія, культурна дипломатія, Україна.

В статье анализируется сущность публичной дипломатии как вектора внешней политики. Уделено внимание институциональным аспектам реализации публичной дипломатии Украины, в частности госу-

дарственным и частным инициативам в данной сфере. Также рассматривается программное измерение политики публичной дипломатии Украины.

Ключевые слова: внешняя политика, публичная дипломатия, культурная дипломатия, Украина.

In this article the essence of public diplomacy as a vector of foreign policy is analysed. Attention is paid to the institutional aspects of Ukraine's public diplomacy, including public and private initiatives in this area. In addition, the policy dimension of public diplomacy in Ukraine is reviewed.

Key words: foreign policy, public diplomacy, cultural diplomacy, Ukraine.

УДК 327 659.4 (477)

Терещук В.І.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
та суспільних комунікацій
Університету економіки та права
«КРОК»

Невід'ємною частиною зовнішньополітичної діяльності будь-якої країни світу, що прагне до ствердження себе як повноправного гравця сучасних міжнародних відносин, є активне доповнення й до певної міри заміщення традиційних інструментів ведення дипломатичної діяльності новими моделями, які передбачають безпосередню комунікацію із зарубіжними цільовими аудиторіями. Вагома роль цього виміру зовнішньої політики зумовлена насамперед тим, що на сьогоднішній день прихильне ставлення зарубіжної громадськості є одним із ключових факторів, які безпосередньо впливають на успішність зовнішньополітичних акцій держави. У 1983 році тодішній посол США у ФРН, уродженець України А.Ф. Бернс зауважив: «Досягнення ... істинного порозуміння між будь-якими двома урядами істотно залежить від того, якими є відносини між народами, а не від міністрів закордонних справ і послів» [1]. Як наслідок, зазнала певних змін сама дипломатична діяльність. Одним із напрямів трансформації стало розширення кола цільових аудиторій, з якими в рамках реалізації зовнішньополітичної стратегії встановлюються прямі контакти: до нього ввійшли безпосередньо населення інших країн, громадські організації, освітні заклади тощо. Виникло нове поняття – публічна дипломатія, яка розуміється як діалогічна комунікація між урядами та іншими акторами міжнародних відносин через засоби масової комунікації, а також неопосередковані канали контакту з масовою аудиторією зарубіжних країн. Метою публічної дипломатії є створення або зміцнення позитивного іміджу країни та її суспільства, а також

вплив на громадську думку задля формування позитивного ставлення до країни, у результаті полегшення досягнення цілей міжнародної політики [2, с. 3956].

Роль публічної дипломатії також ще визнається тим, що сама зовнішньополітична діяльність держави стала набагато прозорішою. Те, що робить держава на світовій арені, – як у фізичному, так і вербальному сенсі – завдяки системі глобальних мас-медій у режимі реального часу стає відомим усьому світу. Як наслідок, завдання роз'яснення своєї зовнішньої політики як своїй, так і зарубіжній аудиторії стає дедалі нагальнішим. Як зауважив вітчизняний учений В. Ціватий, публічна дипломатія – це інструмент довгострокової дії, який створює сприятливий клімат для зовнішньої політики й дипломатії загалом. Вона націлена на масову аудиторію й виходить із того, що громадська думка має можливість справляти вплив на зовнішню політику національних держав. Публічна дипломатія не замінює собою класичної дипломатії, а допомагає підготувати підґрунтя для проведення офіційних заходів на зовнішньополітичній арені [3].

Проблеми публічної дипломатії, її роль у зовнішньополітичних стратегіях країн світу стали предметом розгляду таких вітчизняних учених і дослідників, як С. Бєлей, Я. Гапонова, І. Гавриленко, С. Гуцал, О. Кучмії, Є. Макаренко, М. Песенті, О. Тищенко-Тишковиць, В. Ціватий та ін.; таких зарубіжних науковців і дослідників, як Р. Вікерс, Е. Гільбоа, Н. Калл, М. Леонард, Я. Меліссен, Б. Очєпка, Д. Сонді, К. Фіцпатрік, А. Фішер, П. ван Хем та ін.

Метою статті є характеристика інституціонального і програмного вимірів публічної дипломатії України.

Для України необхідність реалізації тих чи інших форм публічної дипломатії пов'язана з декількома чинниками. По-перше, перед Україною після здобуття незалежності, як і перед іншими колишніми радянськими, а також югославськими республіками, стояло завдання формування своєї ідентичності й забезпечення своєї впізнаваності, адже як незалежна держава Україна фактично виникла заново, навіть якщо брати до уваги попередні періоди державності. Для України це завдання полягало головним чином у відокремленні себе від Росії, з якою нерідко ототожнювали й донині ототожнюють країни СРСР на Заході. Розуміння важливості цього завдання мало місце й на рівні керівництва держави, приміром, у 2003 році побачила світ книга тодішнього президента України Л. Кучми з промовистою назвою «Україна – не Росія», в якій «автор ділиться своїми поглядами на українську старовину, на події ХХ століття й останніх років, розмірковує про те, чи можна вважати Україну колишньою російською колонією, про український і російський національні характери, про проблеми спільної історико-культурної спадщини та взаємних «боргів» [4, с. 2]. Іншими словами, необхідно було забезпечити іноземну аудиторію певною базовою інформацією, т. зв. «фоновими знаннями» про Україну, які б могли забезпечувати, проводячи аналогії з масовими комунікаціями, ефект праймтингу, коли певні згадування про Україну активуватимуть у свідомості людей певні схеми, викликати певні асоціації, а відтак скеровуватимуть у потрібному руслі увагу та впливатимуть на інтерпретацію інформації про Україну й на реакцію на цю інформацію.

По-друге, реалізація стратегії публічної дипломатії разом з іншими комунікативними засобами, зокрема національним брендингом, могла б забезпечити певну підтримку серед зарубіжних аудиторій зовнішньополітичних акцій України, що особливо є актуальним, зокрема, в контексті реалізації євроінтеграційної політики України та в нинішніх умовах воєнної агресії з боку Росії.

Переходячи до аналізу інституціонального виміру публічної дипломатії України, необхідно зауважити, що фактично необхідність реалізації елементів публічної дипломатії на офіційному рівні була визнана у 2006 році. Тоді у затвердженому Указом Президента України № 142/2006 Положенні про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України були визначені завдання й засади організації діяльності культурно-інформаційного центру в складі закордонної дипломатичної установи України. Основними завданнями цих центрів були визначені такі: сприяння розвитку міжнародного співробітництва України з державою перебування в галузі культури,

освіти, науки й техніки, туризму, фізичної культури і спорту; поширення в державі перебування інформації про Україну; ознайомлення громадян держави перебування з історією та культурою України, сприяння вивченню української мови на території цієї держави; підтримання зв'язків з українцями за кордоном, сприяння задоволенню їхніх культурно-мовних, інформаційних та інших потреб; поширення інформації про туристичні можливості і привабливість України, сприяння співробітництву з державою перебування в туристичній галузі [5]. На сьогоднішній день, згідно із затвердженням у 2006 році та доповненням у 2008 та 2012 роках Переліком закордонних дипломатичних установ України, у складі яких утворюються культурно-інформаційні центри, діє 31 культурно-інформаційний центр, у т. ч. 27 при дипломатичних представництвах України і 4 при Генеральних консульствах України [6].

Водночас, як засвідчують експерти, діяльність цих центрів не можна вважати достатньо ефективною. Приміром, в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень «Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі» (2014 р.), підсумовуючи роботу культурних представництв України за кордоном упродовж 2011–2013 років, автори окреслюють такі тенденції в їхній діяльності: нечисленність штату й відсутність фахівців із культурного менеджменту, що, безумовно, ускладнює презентацію національної культури та її промоцію на міжнародній арені; серед заходів, здійснюваних центрами в європейських країнах, переважають такі, що обмежуються поширенням інформації про Україну та не передбачають перспектив культурного співробітництва; поширювана про Україну інформація переважно стосується минулого Українського народу та його традиційної культури; поза увагою залишається розвиток актуальної культури й громадянського суспільства; у більшості випадків за дипломатичними угодами криються суто формальні заходи, пов'язані з обмінами делегаціями, невиправдано велику частину яких становлять чиновники дипломатичних служб чи профільних міністерств; це створює лише видимість роботи, ставить під сумнів її змістову частину й доцільність загалом [7].

Посилення інтересу з боку зовнішньополітичного відомства України до публічної та, зокрема, культурної дипломатії відбулося лише в останні роки. Так, у червні 2015 року й у квітні 2016 року з ініціативи Міністерства закордонних справ України відбулися Форуми культурної дипломатії України, а 22 грудня 2015 року утворене Управління публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України. Основними завданнями Управління були визначені такі: розвиток відносин із громадськістю, громадськими об'єднаннями й медіа інших країн та України; реалізація іміджевих, культурних та інформаційних проектів України за кордоном; координа-

ція заходів інших органів виконавчої влади в цих сферах [8]. Управління складається з трьох підрозділів: відділу культурної дипломатії, відділу іміджевих проектів і відділу зв'язків з медіа. Нетривалий час існування цього органу не дає змоги поки що оцінювати його ефективність.

Говорячи про такий напрям публічної дипломатії, як культурна дипломатія, необхідно зауважити, що основною інституціональною формою здійснення культурної дипломатії традиційно є створення спеціальних закладів, як-от: Британська рада (Велика Британія), Інститут Сервантеса (Іспанія), Гете-Інститут (Німеччина), Інститут Адама Міцкевича (Польща), Альянс Франсез (Франція), Інститут Конфуція (Китай) тощо. Про ініціативу щодо створення нової інституції для просування української культури за кордоном 31 березня 2015 року оголосило Міністерство культури України. Проект Концепції Українського інституту Тараса Шевченка, розроблений в Українському центрі культурних досліджень, було винесено на громадське обговорення. 28 квітня того ж року в Міністерстві культури України відбувся круглий стіл за участю керівництва культурних центрів європейських країн (Великої Британії, Польщі й Чехії), які представили досвід і особливості діяльності своїх інституцій, а також представників органів влади та громадських організацій. Пропозиції, подані в ході громадського обговорення, і пропозиції учасників круглого столу було враховано під час підготовки до публічної презентації проекту Концепції, який відбувся 11 червня 2015 року.

У презентованій Концепції створення Українського інституту (Інституту Тараса Шевченка) були визначені такі основні цілі його діяльності: поширення у світі, передусім в інтернет-просторі, інформації про культурне життя України, її культурну спадщину та історію; сприяння розвитку тісних зв'язків між культурно-мистецькими й інтелектуальними колами України та інших країн; більшої обізнаності світової громадськості з культурною спадщиною й сучасною культурою України; забезпечення присутності української культури у світовому культурно-інформаційному просторі, сприяння просуванню національного культурного продукту на світовий ринок; сприяння в забезпеченні культурних та освітніх потреб українських громад у різних країнах, популяризація й вивчення української мови; формування позитивного образу України у світі засобами культури й міжнародного культурного співробітництва. Передбачено, що Український інститут матиме мережеву структуру (центральної осередок в Україні та мережа культурних центрів у країнах світу), неурядовий статус, договірні стосунки з Міністерством культури та Міністерством закордонних справ, реалізовуватиме ідею державно-приватного партнерства (залучення до формування стратегії, планування й реалізації завдань Інституту представників культурно-мистецької громадськості, органів державної влади, бізнесу).

Окремо варто відмітити, що в Концепції створення Українського інституту (Інституту Тараса Шевченка) серед пріоритетів у формуванні мережі зарубіжних центрів визначені країни Центральної та Східної Європи, країни Європейського Союзу й «Великої сімки», а також країни, де є значні українські громади [9]. На сьогоднішній день Український інститут ще не розпочав свою роботу.

Багаторічна інертність держави в питаннях культурної дипломатії спричинила появу низки (щоправда, поодиноких) приватних ініціатив у цій сфері. Найяскравішим прикладом є створений за ініціативи української піаністки Н. Пасічник і солістки Варшавської опери О. Пасічник Український інститут у Швеції, який розпочав роботу 24 серпня 2014 року. Метою його діяльності було проголошено «відкрити культуру України для світу, відкрити Україну як країну обдарованих музикантів, художників, поетів, письменників, акторів, режисерів тощо», а місією – через низку мистецьких і благодійних заходів помістити Україну в культурний простір Швеції [10].

Переходячи до аналізу нормативних аспектів публічної дипломатії України, необхідно насамперед зауважити, що як окремий вектор зовнішньополітичної стратегії вона ніколи не виділялася. Але водночас у державних програмних документах із проблем формування позитивного іміджу України елементи публічної дипломатії були все ж наявні. Так, серед завдань Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 роки були завдання «пропагування та поширення інформації про здобутки української культури, духовні цінності нашого народу; сприяння проведенню культурного обміну, міжнародному туризму» й проведення комплексної інформаційно-пропагандистської політики з метою забезпечення та підтримання позитивного ділового й інвестиційного іміджу України [11]. Серед завдань наступної програми – Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року – зазначено «формування іміджу українців як представників високоосвіченої європейської нації, яка має глибоке історичне коріння, визнані у світі високі досягнення в освіті, науці, культурі, спорті» [12]. Варто зауважити, що в цій Програмі суттєво більша увага була приділена використанню медійного потенціалу.

У 2011 році Комітет з питань формування міжнародного іміджу України Громадської ради при Міністерстві закордонних справ України запропонував Концепцію Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2012–2014 роки. Однак подальшого розвитку цей документ не мав. Також необхідно зауважити, що зазначена Концепція фактично лише повторювала Концепцію Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки, на основі якої

була розроблена згадувана Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року.

Отже, підсумовуючи інституціональні та програмні виміри публічної дипломатії України, ми дійшли таких висновків.

Інституціональний вимір публічної дипломатії України характеризується тим, що тривалий час вона як окремий вектор була фактично відсутньою в зовнішньополітичній діяльності України. Створення, починаючи з 2006 року, культурно-інформаційних центрів у складі окремих закордонних дипломатичних установ України було лише формальною спробою запровадити публічний вимір в українську дипломатичну практику. Переосмислення ролі публічної дипломатії в Україні відбулося лише в останні роки зі створенням Управління публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України, а також появою низки державних і приватних ініціатив у сфері культурної дипломатії. З одного боку, це дає змогу говорити про появу реальної уваги держави та інших стейкхолдерів до ролі публічної дипломатії в просуванні країни на міжнародній арені, з іншого – ставить питання координування зусиль різних установ.

Щодо програмного виміру, то елементи публічної дипломатії були наявні як завдання в іміджевих державних програмах. Але, зважаючи на декларативність самих програм, говорити про те, що публічна дипломатія була присутня в зовнішньополітичному дискурсі України, немає підстав. На сьогоднішній день в Україні відсутня як стратегія формування позитивного іміджу країни та його складових, так і стратегія комунікативної підтримки України, зокрема її зовнішньополітичних акцій закордоном. І якщо проблема системного формування іміджу (бренду) країни в умовах російської воєнної агресії й може вважатись непершочерговою, то завдання комікування з іноземними аудиторіями, донесення позиції України з тих чи інших питань і, зрештою, створення сприятливого інформаційного «тла» (тобто реалізація різних форм публічної дипломатії) є надактуальним для України.

Отже, ми можемо стверджувати, що українська культурна дипломатія, по суті, перебуває лише в стані зародження.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати в більш детальному аналізі окремих складових культурної дипломатії України: просування української мови, залучення діаспори в реалізацію культурних проектів закордоном, «дипломатія спадщини».

ЛІТЕРАТУРА:

1. The Human Side of German-American Relations. American Ambassador Arthur F. Burns Addressed the Übersee Club in Hamburg on Monday March 14, 1983 // U.S. Diplomatic Mission to Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://usa.usembassy.de/etexts/burnsham5688e.htm> (переглянуто 2 липня 2016 р.).

2. Оciepka B. Public Diplomacy / В. Оciepka // The International Encyclopedia of Communication / ed. by Wolfgang Donsbach. – Oxford : Blackwell Publishing, 2008. – P. 3956–3960.

3. Ціватий В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України) / В. Ціватий // UA Foreign Affairs. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/publiczna-diplomatija-tradiciji-trendi-ta-vikliki-dosv/> (переглянуто 2 липня 2016 р.).

4. Кучма Л. Украина – не Россия / Л. Кучма. – М. : Время, 2003. – 560 с.

5. Положення про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України, затверджене Указом Президента України від 20 лютого 2006 року № 142/2006 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/142/2006> (переглянуто 2 липня 2015 р.).

6. Перелік закордонних дипломатичних установ України, у складі яких утворюються культурно-інформаційні центри, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2006 р. № 213-р // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-2006-p> (переглянуто 2 липня 2016 р.).

7. Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2014, травень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1522/> (переглянуто 2 липня 2016 року).

8. В МЗС створено новий напрям роботи – публічна дипломатія // МЗС України. – 2015. – 22 груд. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/43433-v-mzs-stvoreno-novij-napryam-robotipubliczna-diplomatija> (переглянуто 5 липня 2016 р.).

9. Концепція створення Українського інституту (Інституту Тараса Шевченка). 11 червня 2015 року / Міністерство культури України ; Український центр культурних досліджень // Міністерство культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/document/244963749/Institut_Shevchenka.doc (переглянуто 14 липня 2016 року).

10. Український інститут у Швеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrainskainstitutet.se/> (переглянуто 11 липня 2016 р.).

11. Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 року № 1609 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1609-2003-p> (переглянуто 13 липня 2015 року).

12. Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року № 554 // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/554-2009-p> (переглянуто 13 січня 2015 року).

Ємельянова Ю.П.

Специфіка соціокультурної динаміки етносу (український аспект)

Аналізується специфіка соціокультурної динаміки етносу (етнічної спільноти), яка дає йому змогу набувати суб'єктності, підтверджувати або позбавлятися її у соціальному просторі. Етнос розуміється як генетично первісна форма функціональної організації життя «Хомо», що створюється їх соціальними та культурними практиками в локальному природному середовищі та має потенціал саморозвитку й ускладнення (існування у режимі «народ», «народ «історичний»», «народ-нація»). Стверджується, що задля набуття потенціалу політичної суб'єктності українському народові необхідно визначити та вирішувати проблеми свого існування як насамперед етно-соціокультурної спільноти.

Ключові слова: етнос, динаміка соціокультурна, народ, народ «історичний», суб'єкт політичний, український народ.

Анализируется специфика социокультурной динамики этноса (этнической группы), которая позволяет ему становиться субъектом, подтверждать или утрачивать ее в социальном пространстве. Этнос понимается как генетически первая форма функциональной организации жизни «Хомо», которая создается их социальными и культурными практиками в локальной природной среде и имеет потенциал саморазвития и усложнения (существование в

режиме «народ», «народ «исторический»», «народ-нация»). Утверждается, что ради приобретения потенциала политической субъектности украинскому народу необходимо определить и решать проблемы существования как в первую очередь этно-социокультурной общности. Стверджується, що задля набуття потенціалу політичної суб'єктності українському народові необхідно визначити та вирішувати проблеми свого існування як насамперед етно-соціокультурної спільноти.

Ключевые слова: этнос, динамика социокультурная, народ, народ «исторический», субъект политический, украинский народ.

The article is dedicated to the analysis of the specifics of the social-cultural dynamics of an ethnos as a fundamental subject of the social reality. With the help of the modern approaches and based on her own concept of nature and essence of ethnos, the author substantiates the criteria of internal and external ethnos dynamics which allows it to exist in the forms of ethnos, demos, folk, state nation. The author claims that in order to become a subject of modern politics Ukrainian folk must solve the problems of its existence as an ethnical-cultural group.

Key words: ethnos, social-cultural dynamics, demos, historical folk, political subject, Ukrainian folk.

УДК 364.122:316.6:323.1:327.33

Ємельянова Ю.П.,
доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціології та
соціальної роботи
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

У філософській та соціально-гуманітарній літературі достатньо помітною є зацікавленість дослідників феноменом соціокультурної динаміки, у тому числі нерівномірності соціального розвитку та існування певної соціальної ієрархії – як в аспекті індивідуального, так й колективного соціального руху. Наприкінці ХХ ст. дискурс навколо проблематики соціодинаміки збагачується двома ідеями: стає актуальним сприйняття соціальних змін у дусі Аристотелева «поток» буття (буття як становлення); самі соціальні зміни сприймаються як наслідки дії культурного процесу. Культура виявляється складним ієрархічним феноменом, що містить у собі «програму» становлення, існування, розвитку соціального світу, зберігає його розмаїття. Такий збагачений дискурс соціальної реальності на початку ХХІ ст. подає її як «переривчасту», «мінливу», «нестійку», «процесуальну», «фрагментарну», спроможну демонструвати як зони прискорених інновацій, так й зони консервації традиційних практик і темпів життя. Своєрідну «аритмію» реальності стали пояснювати фактом існування безлічі етнокультурних суб'єктів, особливості яких відтворюються в різному соціальному часі та просторі завдяки діям людей під час

розв'язання питань їх власного індивідуального та колективного буття [2; 3; 4; 5; 10; 11; 13]. Пізніше було запропоновано переходити від дескриптивних практик, від редукції людського буття лише до його предметно-речових проявів – до філософського розуміння онтологічної різниці між культурами, оцінювати цю різницю як горизонт відкритих можливостей соціального розвитку [1, с. 74].

Тому метою розвідки є привертання уваги до процесу формування (народження) культур або (у вітчизняній традиції) етносів (народів), під час якого складається алгоритм їх функціонування (існування) та закладаються перспективи соціальної динаміки. Завданням стає аналіз цього алгоритму за допомогою сучасної соціально-філософської методології, що дасть змогу виокремити критерії ефективності соціодинаміки етнокультурної групи і тим самим передбачити її соціальні перспективи.

Зауважимо, що в українській етнології етноси визначені як «генетично перша форма соціальної організації людей» (Б. Попов), «засіб існування людського буття як со-буття» (М. Степико). Така позиція українських вчених вже вказує на важливу роль етносів у створенні та відтворенні соціаль-

ного руху всупереч уявленням деяких дослідників про їх поступове «розчинення» у пізніших соціальних суб'єктах – народах, націях. До того ж, після так званого етнічного Ренесансу, який довів необхідність присутності етнічного питання у соціальній теорії, наприкінці ХХ ст. почалися пошуки внутрішнього потенціалу та ресурсів зміцнення етнічної солідарності й посилення етнічної соціальної динаміки. Вони показали велику розбіжність висновків дослідників (від есенціалізму до конструктивізму) у питанні сутності та ролі етнокультурних спільнот.

Сучасний німецький філософ В. Хьосле назвав етнічні колективи найскладнішими «соціальними одиницями» та охарактеризував їх як оригінальні культурні світи [12, с. 112–123]. У наших дослідженнях, що проведені у контексті парадигми глобального (універсального) еволюціонізму, яка утверджує принципи самоорганізації та ускладнення світу, а також дає змогу одноманітно описати розмаїття процесів у неживій, живій природі та суспільстві, підтверджується позиція В. Хьосле [8].

Концептуалізація етносу в епістемології постнекласичного світогляду показує, що його формування відбулося як заключний етап сукупності процесів становлення соціальної матерії або «антропної» соціальної реальності. Може йтися про як мінімум три етапи, а саме етап антропосоціогенезу – становлення «антропної» соціальної реальності, етап антропо-соціокультурогенезу – затвердження антропо-соціокультурної реальності за допомогою механізмів культури, етап етно-соціокультурогенезу – конституювання буття соціальної матерії на рівні особливого, локального або конкретного [4]. Як необхідний «учасник» нескінченного процесу самоорганізації та ускладнення відомого науці світу етнос народжується згідно з еволюційним алгоритмом, повстає як закономірний результат дії двох фундаментальних процесів: самоорганізації та ускладнення матерії.

Аналіз «програми» народження та закономірностей існування етносу був нами здійснений у широкому міждисциплінарному інтервалі за допомогою сучасних підходів: фізика – біологія – етологія – антропологія – психологія – соціальна теорія – філософія культури – організаційна теорія – когнітивістика – топологія – конекціонізм тощо. Це дало змогу виокремити «природу» етносу та його сутність, визначити його як інтегрований «згусток» до-соціальної матерії, що створює матерію соціокультурну. Так, із позиції соціокультурного підходу етнос – це суперечлива система соціальних та культурних практик і процесів, у якій інстинктивна соціальність вищих біологічних істот перетворюється на антропологічну соціальність «воління» завдяки дії психіки, що ускладнюється. Локальне со-буття як процес відтворення практик у малій групі приводить до появи межової фізичної та психічної близькості членів спільноти – етніч-

ності або маргінальної соціальності. Етнічність інтегрується у ще більш складний психічний конструкт – ментальність (інтерсуб'єктивну сенсову реальність), складовою якої є відчуття «со-знання», «со-уявлення» членів певної спільноти. Безпосередня функція етносів – відтворення людини у локальному середовищі, створення умов для подальшої дії еволюційного алгоритму, тобто для ускладнення індивідуальних психічних (інтелектуальних) процесів.

Нове тлумачення положень організаційної теорії дає змогу показати етнос функціональною організацією, де люди – не її елементи, вони є умовою її виникнення та існування. Етнос – це відкрита функціональна організація з більш-менш постійним складом солідарних учасників практик процесуального спів-буття. Вони створюють спільну мову, мають самоназву, релігійні уявлення, міф про походження, загальне почуття спорідненості та рівності (гомологія). Інструментом стабілізації етнічного локального світу стає міф, якій разом із традиційними діями та структурами, обрядами, мовою, знаковим, символічним середовищем та іншими факторами створює етнос як органічну єдність та цілісність. Кожний етнос має свій міф, що потребує відтворення та транслювання під час комунікації етнофорів: без міфу немає етносу, немає суб'єктності у сукупності людей.

Такими побачили давні греки спільноти «інших» людей, коли назвали їх «етносом», тобто населенням певної місцевості, що має свій стиль життя, мову, вірування, відчуває свою єдність. Синоніми («генос», «фюле», «демос», «лаос») формують сенсові нюанси.

Звернемо увагу на те, що специфічність організації етнічної спільноти детермінує її специфічну суб'єктність: вона мусить підтверджуватися постійним оволодінням онтологічними структурами буття етносу як со-буття спільноти носіїв якісно визначених фізичних, психічних та культурних характеристик. Можна виокремити два напрямки динаміки етносу (внутрішньої й зовнішньої), що дають йому змогу набувати суб'єктності, підтверджувати її або лишатися. Внутрішній напрямок – це постійне відтворення психофізичного оптимального середовища становлення індивідуального суб'єкта засобами локальної культури (згідно з еволюційним «алгоритмом» її ускладнення); зовнішній напрямок – це реалізація етносом потенціалу своєї культури (норм і правил організації життя згідно із системою цінностей) у просторі та часі, втім, у міжетнічних взаємодіях.

Згідно з топологічним підходом можна виявити два етапи міжетнічної динаміки. Історично перший виглядає як процес уточнення соціальної та культурної дистанції між невеликими етнічними групами, своєрідний «підбір» (складова процесу еволюційного відбору). Цей етап для окремих етносів

може завершитися повстанням нової потужної цілісності, у якій створюється певний єдиний соціальний та культурний алгоритм існування. Політологом О. Габріеляном запропоновані терміни «соціокультурна система-лідер» та «соціокультурна система-проект», які відбивають зміст перебігання подій під час реалізації підбору. У цьому процесі повстає «етнос-лідер», який згуртував (добровільно / примусово) навколо себе близькі (подібні) «етноси-проекти», об'єднав їх у більш потужну соціокультурну організацію, спроможну як протистояти викликам природного середовища, так і формувати загальний алгоритм існування. Пізніше між такими організаціями відбір проходить як жорстка міжетнічна конкуренція, що виявляє етноси, здатні найбільш повно реалізувати в конкретний історичний період свій потенціал і продукувати більш складні соціальні конструкти.

Коли ми кажемо про більш складний соціальний конструкт, ніж етнічна організація життя людини, то маємо на увазі механізм, що дає змогу етносу ускладнювати та зміцнювати внутрішньоетнічну солідарність, організованість, тим самим не тільки підтверджуючи свою суб'єктність, а й визначаючи своє місце на умовній «магістралі» етносоціальної ієрархії. Механізм містить дії стихійного та раціонального порядку, які історично представлені двома етапами: на першому етнос виносить природну агресію етнофорів на зовні, у міжетнічні змагання за ресурси; на пізнішому агресивність керується «всерединою» спільноти, ускладнюючи дії індивідів, зміцнюючи його внутрішні структури. Ця внутрішня динаміка примушує етнофорів до практик самовиховання, самоконтролю, самообмеження, а на рівні спільноти дає можливість демонструвати складну колективну поведінку, наприклад, існувати у режимі «народ». Народом можна вважати, на наш погляд, соціокультурну «систему-лідера», в якій етнофори різних груп вимушені зникати до більш складної соціальної та культурної ситуації, приймати її, асимілюватися у загальне, хоч і близьке, але дещо нове середовище. Народ як згуртована група близьких за культурою етносів – це давньогрецькою «лаос», тобто група людей, здатних до військового походу, мобілізованих заради досягнення певної історичної мети. «Лаос» порівнюється із “das Volk” (нім.), «полк» (рос.), “populus” (лат.). Український соціолог О. Нельга називає етнос явищем переважно культурно-духовним, а народ – соціально-історичним (1997 р.). Історичність як спроможність певного народу визначати політичні відносини в регіоні впродовж часу вимагає ще більш високої планки саморегулювання поведінки, її раціоналізації у етнофорів. Організація життя у режимі народу приводить до створення все нових поєднуючих соціальних ритуалів та збагачує соціальні структури тонким прошарком еліти, здатної формувати мету

існування народу як раціональну ідею. Ця ідея обов'язково має виходити поза проблему лише боротьби за виживання, вона має показати народові “nacogostać”, як писав польський вчений ХХ ст. Ф. Конечни. Народ, який успішно застосовує практики самовдосконалення, показує не тільки зразки агресії, але й успішного діалогу із сусідами (іноді далекими у соціокультурному вимірі); він також здатний «продувати» індивідів-лідерів і реалізувати ще більш складний соціальний проєкт – стати «народом історичним», тобто будувати політичний простір, у якому відчувати себе *політичним суб'єктом*.

Ці два феномени несуть у собі протиріччя між суспільством, його різнобарвною етно-культурною складовою та владою, а це знов приводить до напруження й ускладнення антропосоціальних і психокультурних підстав існування всієї, умовно кажучи, конструкції (етнос – народ – народ історичний – нація). У контексті нашої розвідки багатозначне поняття нації застосовується для позначення державної спільноти з безперечним колективним усвідомленням своєї етно-соціокультурної (або соціально-політичної) єдності. Народ історичний (як і нація) прагне до об'єктності, до створення легітимних форм свого існування, тому змагання розгортається між етносом, мораллю, духовністю (вищими культурними регуляторами поведінки) та їх антиподами у поліетнокультурному середовищі.

Знов звернемося до В. Хьосле. Він також пише, що будь-яка «соціальна одиниця» має нормативну мову для опису себе, а також для постійного створення себе згідно з індивідуальною логікою, яка гарантує безперервність у будь-яких трансформаціях [12, с. 112–123]. Тобто етнос як форма первісної організації життя людини не руйнується під час трансформації у режим народу, народу історичного, нації. «Архетип етносу» присутній у підсвідомості людини як схильність більшості людей до соціальної рівності, уявлення про «інших» як «чужих», почуття любові до землі, на якій існує його рід, до рідної мови, яке не формалізується, а добре відображається у символах (колір, пісня). Етнічна людина – носій міфу локальної культури, в якому еволюційними механізмами передбачена інформаційна рівність між структурами свідомості та підсвідомості, що визначає емоційну (слаборефлексовану) реакцію на виклики соціокультурного середовища. Відомо, що зовнішній вплив (іншої культури) на цей сегмент робить етнос вразливим щодо його соціальної цілісності та перспектив у соціальній динаміці [4].

У цьому контексті доля українського етносу, народу та нації видається дещо небезпечною. Український народ формується у природно-географічному середовищі басейна Дніпра. У його довготривалому етогенезі взяло участь багато

етносів, але безпосередньо – іранці, фракійці, германці, кельти, тюрки, балти, східні та південні слов'яни. Етнонім «українці», відомий з XIX ст. (русини (Австрія), русаки (Угорщина), малороси або козаки (Росія)), відображає специфіку розташування народу (у російському та польському мовному вжитку «окраїна»). На межове культурно-історичне буття цього народу вказувало багато дослідників, зокрема, англійський геополітик Х.Дж. Макіндер («культурний кордон» між Європою та азійським тиском). Період культурного «підбору» близьких етнокультурних спільнот на території сучасної України давно завершився. Ще на початку XIX ст. мандрівники згадують українців як єдиний народ, який відрізняється мовою, способом життя, особливостями побуту, загальною історією та ментальністю [7, с. 30]. Це дуже виразно відрізняє український народ від білорусів того часу [14]. Але трагічна історична доля народу впродовж декількох століть призвела до «пошкодження» його етнічності (воління до єдності) та ускладнила формування ментальності. Тому так важко складається історичний міф походження українців і так легко він був розділений між сусідами. А про ментальність українців, яка є інтегратором усього етно-утворюючого ланцюжка, дослідники пишуть як про феномен амбівалентний. Незавершеність внутрішнього етно-соціокультурного процесу, іноді складання народу, але штучне (зовнішнє), відсутність закріпленої соціальним і культурним ритуалом та міфом моделі контролю емоційності раціональними вимогами, як і моделі удосконалення індивідуальної стратегії у бік раціоналізації призвели до довгого шляху українців до повстання державності. Можна тільки дивуватися силі того потенціалу, який український етнос отримав на початку свого історичного шляху. Це дає йому змогу сьогодні витримувати протиріччя існування на його організаційному фундаменті українського народу, який зараз намагається дістати статусу народу історичного, спроможного зміцнювати державу та громадянське суспільство як перспективу національної єдності. На користь цього процесу йде той факт, що ще у Нові часи український народ при відсутності етнічної однорідності та політичної єдності формує своєрідну конгломеративну модель співіснування різних етногруп, культур, вірувань, політичних уподобань, – модель, яка відобразила синкретизм і амбівалентність його ментальності. На нашу думку, така складна соціокультурна модель, на основі якої український народ історично доводить свою ідентичність неповторним усталеним стилем життя, мислення, культурними стереотипами, особливістю політичної організації суспільства, є головною ознакою специфіки його суб'єктності. За цією ознакою український народ, згідно з моделлю С. Кірдиної, знаходиться між X- та Y-суспільствами, але ближче до

«X», тобто показує схильність до індивідуалізації та самоорганізації індивідів [5].

Конгломеративна модель існування великої країни передбачає кризи, тому підбір за ознакою культурної ідентичності регіонів однієї країни заго-стрився під час «Помаранчевої революції». Криза призвела до максимально відвертого та небезпечного засобу вирішення соціальних та культурних проблем – «Майдану», або «Революції гідності». Події 2013–2014 рр., політичні процеси у наступні два роки показали, що українське суспільство здатне переводити своє життя на більш високий рівень організаційного ускладнення, у тому числі шляхом самоорганізації індивідів, ускладнення індивідуальних життєвих стратегій та проєктів. Про цей процес свідчать між іншими примирення між воїнами радянської армії та ОУН-УПА; волонтерський рух представників різних регіонів країни; зменшення уваги до проблеми двомовності; визначення напряму соціального устрою у вигляді правової демократичної держави, яку створює та контролює громадянське суспільство; символізація загального культурного простору знаками, зрозумілими усьому сучасному населенню країни. Інакше кажучи, соціальна динаміка українського суспільства зберігає специфіку його суб'єктності і при цьому дає змогу вважати її загальноеволюційною, скерованою в бік збереження оптимального соціокультурного середовища життя людини, інтелектуального та духовного ускладнення його практик.

З позиції постнекласичної науки треба визначити, що люди не приходять у «готовий» соціальний світ, вони самі створюють реальність свого буття. «Людина розумна» неодмінно повинна пройти стадію «людини етнічної» як насамперед «людини емоційної», відкритої усім сферам життєвого устрою, природою запрограмованою для їх удосконалення шляхом удосконалення самої себе. У цьому процесі природою використовується механізм інтеграції, тобто накопичування та ускладнення всіх досягнутих «вершин» удосконалення людини як еволюційного суб'єкта. Механізм інтеграції передбачає, що поряд із міфом, прийняттям певної спільноти як спорідненої, емоційною довірою до «своїх» людина-етнофор формує раціональні моделі поведінки з іншими, чи то індивідами, чи то колективами. Ці моделі умовно можна класифікувати як спрощену та складну: перша (в її найгіршому варіанті) передбачає елімінацію іншого (анти-еволюційна стратегія); друга примушує шукати способи співіснування, конкурувати, удосконалювати себе та свою колективну організацію. Народи, що використовують частіше другу модель стратегії свого буття, як свідчить історія, виграють.

Умовність, певна схематизація викладення нашої думки не заважає зрозуміти логіку історичного процесу: етнос як специфічна культурна

група має потенціал свого історичного руху, але не завжди успішно його реалізує з ряду причин, у тому числі природного характеру. Руйнування базових елементів структури етнічної суб'єктності (історичного міфу його походження, мови, соціального та культурного ритуалу тощо) позбавляє етнос його еволюційної ролі: він стає нездатним формувати духовний (екзистенціальний) простір, зберігати психофізичне здоров'я індивіда, тобто перестає бути оптимальним середовищем для становлення індивідуального суб'єкта. Тим більше, він не може демонструвати помітну соціальну динаміку, ані зовнішню, ані внутрішню. Український багатоскладний етнос як фундамент процесу соціодинаміки потребує зміцнення чинників та умов існування згідно зі своєю еволюційною суб'єктністю, насамперед укріплення свого історичного міфу та культурного символічного й комунікаційного середовища. Народ, який склався на фундаменті українського етносу, історично готовий до більш складної соціальної динаміки, на що вказує багато явищ у суспільстві: помітними стають «горизонтальні» зв'язки між членами соціальної спільноти по всій країні незалежно від мови спілкування; йде рефлексія над історичною спадщиною, де акцентуються події, об'єднуючи цілком усю сучасну українську спільноту; уточнюється структура суспільства та формується уявлення про елітарні верстви населення; аналізується та очищується культурно-символічне й мовне середовище; раціоналізуються та контролюються суспільством дії влади; реформується система освіти з метою наближення програм навчання до досягнень «суспільства знання»; обговорюється можливий державний устрій (децентралізація, статус окремих регіонів). Усі ці та деякі інші процеси дають змогу стверджувати, що соціальна динаміка українського суспільства зростає, що може привести до реалізації проекту українського народу як народу історичного, спроможного не бути «провінцією» за станом душі (Ю. Шевельов). Бути суб'єктом – це означає бути внутрішньо міцним та готовим презентувати себе зовні, серед інших суб'єктів того соціального поля, який сформувався під час останньої хвилі глобалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бистрицький Є. Проект війни: від ідентичності до насильства / Є. Бистрицький // Філософська думка. – 2015. – № 1. – С. 61–74.
2. Гавров С. Модернизация России: постимперский транзит : [монография] / С. Гавров ; предисловие Л. Перепелкина. – М. : МГУДТ, 2010. – 269 с.
3. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» / Є. Головаха, Н. Панина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. С. 32–51.
4. Емельянова Ю. Этнос как субъект социокультурной реальности (социально-философский анализ) : дисс. ... докт. филос. наук : спец. 09.00.03 «История философии» / Ю. Емельянова. – Днепропетровск, 2013. – 428 с.
5. Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие России / С. Кирдина. – М. : ТЕИС, 2000. – 213 с.
6. Крамаровский М. Золотая Орда как цивилизация / М. Крамаровский // Золотая Орда. История и культура. – СПб. : Славия, 2005. – С. 13–172.
7. Мацапура В. Украина в русской литературе первой половины XIX века / В. Мацапура. – Х. ; Полтава : ПОИППО, 2001. – 396 с.
8. Степин В. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации / В. Степин, Л. Кузнецова. – М. : Ин-т философии РАН, 1994. – 274 с.
9. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації : Аналітична доповідь. – К. : ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2015. – 160 с.
10. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / за ред. В. Танчера, В. Степаненка. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 244 с.
11. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 1 (15). Т. 1 / Головні редактори: В. Ворона, М. Шульга. – К. : ІС НАН України, 2014. – 650 с.
12. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 112–123.
13. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
14. Radzik R. Trójjedyny naród ruski czy odrębne wspólnoty narodowe? / R. Radzik // Przegląd Wschodni. – 2005. – Т. XIII. – З. 2 (50). – S. 253–301.

Маруховська-Картунова О.О.

Поліфункціональність етнополітичної конфліктології як цілісної системи теоретико-прикладного наукового знання

Ця певною мірою інноваційна стаття присвячена з'ясуванню й уточненню функцій етнополітичної конфліктології. Проведено аналіз її основних функцій і з'ясовано їх місце й роль у поліетнічному суспільстві. Доведено, що вони є креативними та відіграють важливу роль у з'ясуванні сутності етнополітичних конфліктів, причин їх виникнення й ескалації. Показано, що ці функції можуть сприяти пошукам цивілізованих шляхів, методів і засобів їх трансформації та розв'язання. Усе це є переконливим доказом необхідності подальшого розвитку етнополітичної конфліктології як цілісної системи теоретико-прикладного наукового знання й навчальної дисципліни.

Ключові слова: етнополітична конфліктологія, поліфункціональність, система, теоретико-методологічні функції, практично-прикладні функції, галузь наукового знання.

Данная в определенной степени инновационная статья посвящена выяснению и уточнению функций этнополитической конфликтологии. Проведен анализ ее основных функций и определено их место и роль в полиэтничном обществе. Доказано, что они являются креативными и играют важную роль в выяснении сущности этнополитических конфликтов, причин их возникновения и эскалации. Показано, что данные функции могут способствовать поискам цивилизованных путей, методов и средств их трансформации и разре-

шения. Все это является убедительным доказательством необходимости дальнейшего развития этнополитической конфликтологии как целостной системы теоретико-прикладного научного знания и учебной дисциплины.

Ключевые слова: этнополитическая конфликтология, полифункциональность, система, теоретико-методологические функции, практически-прикладные функции, отрасль научного знания.

This innovative up to a point article is devoted to finding out and clarification of functions of ethnopolitical conflict studies. The analysis of the basic functions of ethnopolitical conflict studies is conducted and their place and role in the polyethnic society are determined. It was proved that all these functions are creative in their character and play an important role in finding out of essence of ethnopolitical conflicts, causes of their origin and escalation. It was shown that all these functions can be instrumental in the searches of the civilized ways, methods and facilities of their transformation and resolution. All of these are convincing proof of necessity of subsequent development of the ethnopolitical conflict studies as a field of an integral system of theoretically-applied scientific knowledge and educational discipline.

Key words: ethnopolitical conflict studies, functions, polyfunctionality, system, theoretically-methodological functions, practically-applied functions, field of scientific knowledge.

УДК 323.1+327.56 (303.032.4+303.732.4)

Маруховська-Картунова О.О.,
кандидат філософських наук,
професор,
заступник завідувача кафедри
суспільних наук
Університету економіки та права
«КРОК»

Актуальність проблеми зумовлена, з одного боку, процесом становлення етнополітичної конфліктології, з іншого – відсутністю спеціальних публікацій, присвячених аналізу її функцій, необхідних для розвитку поліетнічних суспільств. Виняток становлять хіба що праці російських учених В.А. Авксентьєва [1] і А.Р. Аклаєва [2]; українських учених А.І. Кіссе [4] й В.О. Котигоренка [5], у яких побіжно згадуються деякі функції етнополітичної конфліктології.

Мета статті полягає, по-перше, у перегляді та уточненні основних функцій етнополітичної конфліктології як цілісної системи теоретико-прикладного наукового знання, по-друге, в аналізі й висвітленні їх сутності й ролі для країн із поліетнічним складом населення, зокрема в запобіганні ескалації етнополітичних конфліктів, їх трансформації та розв'язанні.

Перш ніж розпочати виклад матеріалу основної частини статті, бажано навести визначення етнополітичної конфліктології, яке ще в 1990-х рр. розробив і запропонував автор статті: «**Етнополітична конфліктологія** – це наука про причини зародження і закономірності розвитку етнополі-

тичних конфліктів, їх сутність, характер, місце і роль у суспільному житті, шляхи, методи і засоби їх прогнозування, вчасного виявлення, конструктивного менеджменту, запобігання ескалації, цивілізованого врегулювання, а також досягнення консенсусу, забезпечення етнополітичної стабільності та безпеки» [7, с. 190].

Етнополітична конфліктологія як нова галузь наукового теоретико-прикладного знання й навчальна дисципліна виконує низку різноманітних креативних функцій, які засвідчують її надзвичайно важливе значення для будь-якого поліетнічного суспільства. Тут можна скористатися висновком російського вченого В.А. Авксентьєва про те, що загальна конфліктологія «сформувалася як багатфункціональна наукова галузь і включає в себе як теоретико-методологічні дослідження, так і практично-прикладні розробки» [1, с. 15]. Близькі до його позиції й погляди українських учених. Зокрема, з праць А.І. Кіссе [4, с. 10] та В.О. Котигоренка [5, с. 16–17] стає зрозумілим, що ці дослідники етнічних конфліктів хоча й побіжно, але також згадують про теоретичні і практичні функції науки, яка має їх вивчати.

Приблизно такої ж самої точки зору дотримується й російський учений А.Р. Аклаєв, ділячи функції етнополітичної конфліктології теж на дві групи, а саме: 1) функції «теоретичного рівня» та 2) функції «прикладного рівня» [2, с. 34–35]. Усе це дає достатньо підстав для висновку про можливість і коректність екстраполяції зазначених підходів і на етнополітичну конфліктологію в Україні, але вже в її більш широкому трактуванні, зокрема як нової галузі наукового знання, навчальної дисципліни та мистецтва управління етнополітичними конфліктами.

Отже, якщо аналізувати функції етнополітичної конфліктології як предмет політологічного аналізу й цілісну систему теоретико-прикладного наукового знання, то, на нашу думку, їх слід треба на дві великі групи, зокрема на **теоретико-методологічні функції** та **практично-прикладні функції** (див. схему 1).

Однак варто зробити кілька концептуально важливих зауважень. По-перше, етнополітична конфліктологія виконує значно більшу кількість функцій, ніж указано в схемі, складеній автором статті: до неї увійшли лише основні з них. По-друге, *поліфункціональність* етнополітичної конфліктології свідчить, з одного боку, про *міждисциплінарний*, точніше *трансдисциплінарний характер* цієї галузі наукового знання й навчальної дисципліни, з іншого – про доцільність і навіть потребу її подальшого розвитку та наукової інституціоналізації. По-третє, поділ зазначених функцій на дві групи, зокрема на групу теоретико-методологічних функцій і групу практично-прикладних функцій, є

певною мірою відносним і умовним. По-четверте, послідовність розташування функцій у тій чи іншій групі не має принципового значення й не свідчить про першорядність одних чи другорядність інших. По-п'яте, функції, зараховані до першої групи, тобто *теоретико-методологічні функції*, здебільшого притаманні етнополітичній конфліктології як *галузі наукового знання*. А функції, включені до другої групи, тобто *практично-прикладні функції*, стосуються етнополітичної конфліктології переважно як *навчальної дисципліни* та мистецтва управління, трансформації й розв'язання конфліктів, що перманентно нуртують в етнополітичній сфері поліетнічного суспільства.

До першої групи, тобто **теоретико-методологічних**, функцій можна зарахувати такі функції: 1) онтологічна; 2) методологічна; 3) теоретична (теоретико-концептуальна); 4) аналітична; 5) світоглядна; 6) пізнавальна (гносеологічна); 7) інноваційна (евристична); 8) моделювання; 9) пояснювальна; 10) синтезуюча; 11) гуманістична; 12) гіпотетична тощо.

До другої групи, тобто до **практично-прикладних**, функцій потрібно включити такі: 1) діагностична; 2) індикативна; 3) ілюстративна; 4) інформаційна (інформаційно-інформативна); 5) комунікаційна (комунікаційно-комунікативна); 6) управлінська (регулятивна); 7) прогностична; 8) рекомендаційна; 9) миротворча; 10) стабілізаційна; 11) інтеграційна; 12) освітньо-виховна тощо.

Виходячи з того, що сутність значної частини вищезазначених функцій етнополітичної конфліктології поки що залишається недостатньо висвітле-

Схема 1. Основні функції етнополітичної конфліктології

ною в зарубіжній і вітчизняній науці, автор вважає за потрібне сформулювати їх і викласти в статті в тій послідовності, в якій вони розташовані в наведеній схемі, починаючи з групи **теоретико-методологічних функцій**, а саме:

1. Онтологічна функція етнополітичної конфліктології. Загалом ця функція, тобто функція пізнання буття, його сутності, форм і фундаментальних принципів, притаманна філософії. Але онтологічну функцію частково виконує й етнополітична конфліктологія. Адже саме ця наука надає можливість краще зрозуміти специфіку етнополітичної царини людського буття, зокрема сутність і характер етнополітичних конфліктів, їх місце й роль у розвитку людської цивілізації. Підтвердження тому є тенденція все частішого звернення вчених, політиків і широких верств населення планети не лише до філософії, історії чи соціології, а й до етнополітичної конфліктології в пошуках відповідей на зазначені питання. Недарма один із відомих американських учених-конфліктологів і практиків, який сприяв створенню багатьох конфліктологічних центрів у різних країнах світу, Джон Бертон називає свою концепцію «розв'язання конфліктів на основі принципового вирішення проблем «новою політичною філософією» [9].

2. Методологічна функція етнополітичної конфліктології є ще однією важливою функцією цієї галузі наукового знання й полягає в тому, що надає можливість визначати основні принципи, підходи, методи та парадигми дослідження етнополітичних конфліктів, уточнювати наявні й виявляти нові тенденції та закономірності їх зародження й розвитку, вдосконалювати понятійно-категоріальний апарат тощо.

3. Теоретична (теоретико-концептуальна) **функція етнополітичної конфліктології.** Під цією надзвичайно важливою функцією мається на увазі здатність нової галузі наукового знання розробляти численні всебічно обґрунтовані варіативні концепції, теорії й парадигми розвитку етнополітичних відносин, зокрема конфліктні, консенсусні, конфліктно-консенсусні, етнополітичної війни й миру, етнополітичної безпеки тощо.

4. Аналітична функція етнополітичної конфліктології є однією з найважливіших, надзвичайно складних і відповідальних. Адже одне з головних призначень цієї науки – всебічний і ґрунтовний, дійсно науковий, критично-конструктивний дискурс-аналіз сутності, місця й ролі, передумов, причин виникнення, динаміки розвитку та наслідків етнополітичних конфліктів, а також досвіду їх регулювання й розв'язання.

5. Світоглядна функція етнополітичної конфліктології відіграє надзвичайно важливу роль у посттоталітарних країнах, зокрема в

Україні, де впродовж багатьох десятиліть панувала офіційна концепція «безконфліктності» й водночас культивувалися негативні погляди та підходи до конфліктів загалом і до етнополітичних конфліктів зокрема. Світоглядна функція безпосередньо пов'язана з формуванням **етноконфліктологічного мислення**, тобто нового типу мислення, нових світоглядних позицій, принципово нового ставлення до процесів, що відбуваються в етнополітичній сфері суспільного життя, зокрема до конфліктних ситуацій.

6. Пізнавальна (гносеологічна) функція етнополітичної конфліктології полягає в пошуках і пізнанні істини, у цьому випадку об'єктивних знань про причини виникнення та ескалації етнополітичних конфліктів, можливості їх трансформації й розв'язання тощо. Адже, як зауважував Г.В.Ф. Гегель, «найбільш серйозною потребою є потреба пізнання істини», і саме цю природну людську потребу може значною мірою задовольняти нова галузь наукового знання про зазначені конфлікти.

7. Інноваційна (евристична) функція етнополітичної конфліктології вимагає від теоретичної етнополітичної конфліктології як нової галузі наукового знання бути на кілька кроків попереду від практики й випереджати її, виявляти нові тенденції та нові закономірності розвитку етнополітичних конфліктів, вести пошук нових шляхів, нових методів і засобів запобігання ескалації та врегулювання.

8. Функція моделювання етнополітичної конфліктології є надзвичайно складною й дорогою, але й у край потрібною. Її сутність полягає в розробці найрізноманітніших моделей зародження, розвитку та управління і трансформації етнополітичних конфліктів.

9. Пояснювальна функція етнополітичної конфліктології. Завдання нової галузі наукового знання не обмежується лише здобуттям і накопиченням відповідних теоретичних знань. Воно вимагає їх адекватного викладу, зокрема чітких і коректних пояснень сутності основних положень тих складних і суперечливих концепцій і теорій, а також парадигм, що стосуються розуміння й розв'язання етнополітичних конфліктів.

10. Синтезуюча функція етнополітичної конфліктології як трансдисциплінарної науки відіграє надзвичайно важливу й дедалі зростаючу роль. Вона має синтезувати, тобто знаходити, поєднувати й використовувати результати досліджень, з одного боку, кількох давніх класичних наук, суміжних чи близьких до себе, зокрема таких, як конфліктологія, політологія, соціологія, психологія, геополітика, міжнародне право, міжнародні відносини тощо, з іншого боку, напрацювання нових, т. зв. «етнічних» наук чи наукових

напрямів, зокрема етнології, націології, етнополітології, етносоціології, етнопсихології тощо.

Необхідність ознайомлення з теоретичними напрацюваннями зазначених наук досить переконливо довів відомий американський учений Дональд Горовиць у своїй фундаментальній праці «Міжетнічні конфлікти». Він, зокрема, зазначав, що тенденція до зростання ролі етнічності та спалахи «етнічних» і «сепаратистських» війн «підштовхнули до перегляду деяких центральних аспектів етнічності й етнічного конфлікту в низці дисциплін. Філософи та знавці міжнародного права вивчають засади самовизначення. Економісти зосереджують свою увагу на змагальних функціях групового членства. Історики досліджують витоки геноциду, а політологи – інституції, які найбільше сприяють демократії в розмежованих суспільствах. Соціологи вивчають етнічні чистки, а психологи зосередили свою увагу на еволюційній корисності групового членства та співробітництва, з одного боку, і на причинах ненависті, зла й масового насильства – з іншого. Тепер зацікавленість етнічним конфліктом у всіх його формах пронизує соціальні науки, а глибоке розуміння вимагає ґрунтовної підготовки з декількох дисциплін» [3, с. 6]. Однак для успішного управління етнополітичними конфліктами простого ознайомлення зі здобутками згаданих наук, вочевидь, недостатньо. Для цього ці здобутки конче потрібно об'єднати, синтезувати й поставити на службу поліетнічному суспільству. Виконати цю важку, але життєво важливу функцію здатна лише етнополітична конфліктологія. При цьому варто мати на увазі, що етнополітична конфліктологія не лише синтезує та бере на озброєння досягнення зазначених дисциплін, а й збагачує їх власними здобутками. Результатом цього, по суті, синергетичного підходу є нові креативні теоретичні знання, такі важливі й потрібні для розуміння процесів міжетнічного спілкування, запобігання ескалації етнополітичних конфліктів і їх розв'язання.

11. Гуманістична функція етнополітичної конфліктології. Загальноновизнано, що призначення будь-якої науки гуманітарного циклу полягає в забезпеченні та захисті прав і свобод людини, незалежно від її етнічного походження, соціального становища, конфесійної належності, політичних уподобань чи інших притаманних їй рис. Особливість етнополітичної конфліктології полягає в тому, що вона сприяє збереженню як самих етнонаціональних спільнот (передусім етнонаціональних меншин), так і найбільших їхніх цінностей, зокрема мови, культури, звичаїв, традицій тощо. І саме цю гуманістичну функцію етнополітичної конфліктології мав на увазі її засновник, видатний американський учений, професор політології Тед Гурр, який ініціював і

здійснив один із найграндіозніших глобальних дослідницьких проектів під назвою «Меншини в небезпеці: всесвітній огляд етнополітичних конфліктів» [10]. Відомо, що матеріали, основні положення, висновки та рекомендації цього проекту допомогли й допомагають урегулюванню багатьох наявних етнополітичних конфліктів і запобігають їх перетворенню на криваві етнічні війни тощо.

12. Гіпотетична функція етнополітичної конфліктології полягає в тому, що представники цієї науки в процесі досліджень етнополітичних конфліктів висувують безліч різного роду гіпотез, які з часом підтверджуються, перетворюючись на концепції чи теорії, а ще частіше заперечуються самими ж їхніми авторами, іншими дослідниками або реаліями етнополітичного життя. Висунення різного роду гіпотез, їх обґрунтування або спростування є досить складним і важливим етапом на шляху розуміння сутності того чи іншого етнополітичного феномена чи процесу їх адекватного сприйняття. Варто звернути увагу на те, що в західній науковій літературі, зокрема присвяченій дослідженню етнополітичних конфліктів, досить часто зустрічаються праці, в яких висувуються чітко сформульовані нові гіпотези або дискутуються вже наявні, що всіляко вітається науковим співтовариством і сприяє нарощуванню нових знань. Сьогодні це є дедалі зростаючою тенденцією. Натомість у вітчизняній відповідній науковій літературі таких праць, вочевидь, бракує, за винятком хіба що окремих кандидатських або докторських дисертацій.

Аналіз **практично-прикладних функцій** етнополітичної конфліктології також доцільно провести в послідовності, яка вказана в схемі, а саме:

1. Діагностична функція етнополітичної конфліктології. Варто звернути особливу увагу на те, що ця нова галузь наукового знання виконує й таку надзвичайно важливу, досить унікальну, але, на жаль, ще мало помічену й належним чином не оцінену функцію, як діагностика стану та перспектив розвитку етнополітичної царини людського буття, зокрема щодо її конфліктогенності. Адже етнополітичні конфлікти, які досліджує ця галузь наукового знання, виявляють себе й мають тенденцію до ескалації, насамперед там і тоді, де й коли порушується баланс інтересів етнонаціональних спільнот, виникають реальні чи уявні загрози їхнім цінностям, зокрема мові, культурі, способу життя тощо. Варто також наголосити на тому, що в поліетнічному суспільстві діагностична функція притаманна передусім етнополітичній конфліктології, і вже це робить розвиток цієї науки вкрай актуальним і потрібним. Виявляючи вчасно етно-

політичні конфлікти, вона, подібно медицині й лікарям, ставить діагноз «хвороби», визначає «температуру» і «тиск» поліетнічного суспільного організму, вказує на відхилення від ustalених норм, запобігає ймовірності розбалансування механізму його саморегуляції, сигналізує про необхідність упровадження потрібних заходів для запобігання ескалації етнополітичних конфліктів тощо.

2. Індикативна функція етнополітичної конфліктології тісно пов'язана з попередньою, оскільки має розробляти індикатори і критерії, які забезпечують проведення всебічної та об'єктивної діагностики стану й перспектив між-етнічних відносин у поліетнічному суспільстві, що може сприяти пошуку шляхів і засобів запобігання їх загостренню.

3. Ілюстративна функція етнополітичної конфліктології. Ідеться про здатність останньої на конкретних прикладах ілюструвати, з одного боку, результати ефективного й конструктивного управління етнополітичними конфліктами, запобігання їх ескалації та успішного розв'язання, з іншого боку, демонструвати жахливі трагічні наслідки тривалих насильницьких протистоянь і етнічних війн.

4. Інформаційна (інформаційно-інформативна) функція етнополітичної конфліктології полягає в пошуках і вчасному поширенні об'єктивної й вичерпної інформації та знань про причини, сутність, характер і перебіг етнополітичних конфліктів, а також про заходи щодо їх урегулювання чи розв'язання. Ця функція зумовлена тим, що етнополітична конфліктологія і як галузь наукового знання, і як навчальна дисципліна, й особливо як мистецтво управління конфліктами є своєрідною «схованкою» та «берегинею» величезного масиву найрізноманітнішої інформації й наукових знань про етнополітичні конфлікти загалом і конкретні їх прояви зокрема.

5. Комунікаційна (комунікаційно-комунікативна) функція етнополітичної конфліктології може виконувати кілька надзвичайно важливих завдань: 1) сприяти зміцненню зв'язків і єдності не лише серед представників «своїх» етнонаціональної спільноти, а й розширенню контактів між різними етнонаціональними спільнотами, що полегшує взаєморозуміння та мирне співіснування між ними; 2) допомагати налагодженню контактів і переговорного процесу між конфліктуючими сторонами, припиненню ворожих дій, пошуку компромісів і досягненню консенсусу; 3) встановленню конструктивних зв'язків між прихильниками різних наукових шкіл етнополітичної конфліктології, а також між представниками інших наук, зокрема етнополітології, етносоціології, етнопсихології тощо.

6. Управлінська функція етнополітичної конфліктології є однією з найважливіших функцій у другій групі, тобто в групі практично-прикладних функцій нової галузі наукового знання. По суті, це третя «іпостась» етнополітичної конфліктології, яку можна назвати «мистецтвом» управління (менеджменту) етнополітичними конфліктами. (Під першою «іпостассю» мається на увазі етнополітична конфліктологія як наука, а під другою – як навчальна дисципліна). Сутність цієї функції полягає в розробці теоретичних засад управління процесами розвитку таких конфліктів з метою запобігання їх ескалації і трансформації. Тут можна погодитися з висновком вітчизняного вченого, одного з батьків-засновників етнічної конфліктології в Україні В.О. Котигоренка про «важливість компетентного етнополітичного менеджменту як умови і чинника відвернення та розв'язання конфліктних ситуацій в етнополітичній сфері» [5, с. 636].

7. Прогностична функція етнополітичної конфліктології. У поліетнічних пострадянських державах ця надзвичайно важлива функція все ще залишається занедбаною та недостатньо розвинутою. Тому досить слушним видається такий висновок-заклик уже згаданого В.О. Котигоренка: «Від посилення прогностичної функції найперше залежить подальший успіх української держави у здійсненні нею толеруючої етнонаціональної політики» [5, с. 637]. Проте на Заході етнополітична конфліктологія давно вже займається питаннями прогнозування зародження нових етнополітичних конфліктів, визначення ймовірних шляхів і напрямів їх розвитку, з'ясуванням потенційних безпосередніх учасників і зацікавлених третіх сторін, виявленням найбільш ефективних шляхів запобігання ескалації, підрахунками можливих наслідків тощо. Звичайно, потрібно враховувати, що прогностичні можливості етнополітичної конфліктології дещо обмежені, але немає сумнівів у тому, що її подальший розвиток, міцніючі зв'язки з математичними та комп'ютерними науками значно посилять ці можливості. Принаймні вже сьогодні можна передбачати, де й коли відбудеться «черговий вибух» ескалації етнополітичних конфліктів, як приблизно вони будуть відбуватися і до яких наслідків можуть призвести. А це може дати шанс поліетнічним державам, особливо тим, які перебувають у зоні «великої євразійської дуги етнополітичної нестабільності», і світовому співтовариству заздалегідь підготуватись до етнополітичних конфліктів і запобігти їх ескалації.

8. Рекомендаційна функція етнополітичної конфліктології має досить великий потенціал і передбачає розробку практичних рекомендацій щодо наявних і потенційних етнополітичних конфліктів. При цьому варто виходити з того, що,

по-перше, ці рекомендації повинні бути всебічно науково обґрунтованими й альтернативними. По-друге, вони мають бути підпорядковані запобіганню ескалації і трансформації зазначених конфліктів. По-третє, вибір і втілення відповідних рекомендацій – це прерогатива владних структур, відповідних органів управління, політичних еліт конфліктуючих етнопонаціональних спільнот тощо. Ігнорування цих рекомендацій учасниками етнополітичного конфлікту або однією з його сторін, як правило, призводить до негативних, а часто й трагічних наслідків. Однією з особливостей розвитку етнополітичної конфліктології на Заході впродовж останніх років є нова, але дедалі міцніюча тенденція зростання кількості праць, які містять у собі чимало різного роду практичних рекомендацій щодо управління та розв'язання етнополітичних конфліктів. Подібна тенденція має місце й в Україні. При цьому більшості наукових рекомендацій притаманні високий професіоналізм, конкретність, обґрунтованість, урахування світового досвіду в поєднанні з національною специфікою, реалізм, виваженість, інші позитивні риси. Одним із таких прикладів можна вважати наукову записку «Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні» (К., 2011), підготовлену співробітниками відділу правових проблем політології, очолюваного І.О. Кресіною, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького в межах державної цільової програми наукових досліджень НАН України за 2010 р. [8].

9. Миротворча або миротворчо-конструктивна функція етнополітичної конфліктології. Численні історичні факти підтверджують, що теоретичні положення та практичні рекомендації етнополітичної конфліктології можуть стати підставою й засадами для розробки і прийняття оптимальних конструктивних рішень щодо наявних і потенційних етнополітичних конфліктів. Нова наука, звичайно, при належному рівні її розвитку може допомагати запобігати їх ескалації і трансформації, тобто спрямовувати їх величезну, часто вибухову енергію в конструктивне русло, перешкоджати їх перетворенню на етнополітичні війни, зберігати і зміцнювати етнополітичний мир тощо.

10. Стабілізаційна функція етнополітичної конфліктології, як видно з її назви, підпорядкована досягненню та збереженню етнополітичної стабільності в поліетнічних і багатонаціональних країнах і забезпеченню їх етнополітичної безпеки, а також безпеки всіх етнопонаціональних спільнот, що проживають на її теренах.

11. Інтеграційна функція етнополітичної конфліктології. Нова галузь наукового знання й навчальна дисципліна має також сприяти збереженню та зміцненню національної

єдності й територіальної цілісності поліетнічних держав, а також інтеграції етнопонаціональних меншин і нових емігрантських спільнот у багатонаціональне чи поліетнічне суспільство. Варто звернути увагу на те, що важливість і затребуваність (причому самим життям поліетнічних суспільств) дедалі зростатимуть з огляду на банкрутство радянської доктрини «злиття націй», американської теорії «плавильного казана» (melting pot) і західноєвропейської модифікації концепції «мультикультуралізму» (multiculturalism) [11].

12. Освітньо-виховна функція етнополітичної конфліктології особливо ефективно може бути реалізована в процесі читання лекцій і проведення семінарських занять зі спецкурсу «Основи етнополітичної конфліктології». Ця функція полягає в підготовці висококваліфікованих фахівців із проблем управління й розв'язання етнополітичних конфліктів і формуванні в студентської молоді етнічної та національної толерантності, високої етнополітичної культури, культури міжетнічного й міжнаціонального спілкування тощо. До речі, освітньо-виховна функція етнополітичної конфліктології як навчальної дисципліни має бути підпорядкована передусім формуванню в студентів етнополітичних конфліктно-консенсусних компетентностей, сутність яких було сформульовано в одній зі спеціальних статей автора [7, с. 285–291].

Аналіз зазначених функцій етнополітичної конфліктології дає підстави щонайменше для трьох **основних висновків**. По-перше, перераховані вище основні функції етнополітичної конфліктології з певною часткою умовності можна поділити на дві великі групи: теоретико-методологічні функції та практично-прикладні функції. По-друге, теоретичний характер одних і практичний характер інших функцій ще раз підтверджує коректність висновку про те, що етнополітична конфліктологія є не лише цілісною системою теоретико-прикладного наукового знання, а й мистецтвом прогнозування етнополітичних конфліктів, запобігання їх ескалації та врегулювання, а також зміцнення етнополітичної безпеки й етнополітичного миру. По-третє, в етнополітичній конфліктології є всі підстави і шанси в найближчому майбутньому стати навчальною дисципліною, якщо вже не нормативною, то хоча б вибірковою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авксентьев В.А. Этническая конфликтология: в поисках научной парадигмы : [монография] / В.А. Авксентьев. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. – 268 с.
2. Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: анализ и менеджмент : [учебное пособие] / А.Р. Аклаев. – М. : Дело, 2005. – 471 с.

3. Горовіц Д.Л. Міжетнічні конфлікти / Д.Л. Горовіц ; пер. з англ. – Х. : Каравела, 2004. – 684 с.
4. Кіссе А.І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління: Політологічний аналіз : [монографія] / А.І. Кіссе. – К. : Логос, 2006. – 380 с.
5. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт : [монографія] / В.О. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
6. Маруховська О.О. Етнополітична конфліктологія : зародження, визначення та основні закономірності нової дисципліни / О.О. Маруховська // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. – 1998. – № 1-2. – С. 188–193.
7. Маруховська-Картунова О.О. Формування етнополітичних конфліктно-консенсусних компетентностей як складової загального циклу компетентностей студентів / О.О. Маруховська-Картунова // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2015. – Вип. 98 (7). – С. 285–291.
8. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні / І.О. Кресіна (кер. авт. кол.). – К. : Ін-т держави і права В.М. Корецького НАН України, 2011. – 104 с.
9. Burton J. Conflict Resolution Its Language and Processes. / J. Burton. – Lanham, Md.&London : Scarecrow Press., 1996. – 104 p.
10. Gurr T. Minorities at Risk : A Global view of Ethnopolitical Conflicts / T. Gurr. – Washington, DC : United States Institute of Peace Press, 1993. – 427 p.
11. Malik K. The Failure of Multiculturalism : Community Versus Society in Europe / K. Malik // Foreign Affairs. – 2015. – Vol. 94. – No 2. – P. 21–32.

Наумкіна С.М.

Рецензія на монографію Ю.О. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів»¹

Наумкіна С.М.

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
і права ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Аналіз вітчизняного електорального процесу дає можливість зробити висновки щодо специфіки організації й проведення виборів в окремих регіонах України. У монографії досліджено загальнонаціональні та регіональні закономірності й особливості виборчого процесу в Україні на прикладі Закарпатської області, яка тривалий час перебувала в складі різних держав, що й сформувало в соціальній пам'яті постійне прагнення до самозбереження, самозахисту та самоствердження. Саме це вплинуло на особливості політичної поведінки й культури населення, засвідчуючи специфіку електоральних уподобань жителів.

Як показує соціально-політична практика останніх десятиліть, населення Закарпаття, яке відносять до Західного регіону України, завжди робить дещо інший електоральний вибір, ніж Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська області.

Актуальність і необхідність такого дослідження зумовлюється реформуванням виборчого законодавства, активізацією електорального простору України загалом і Закарпатської області зокрема, постановкою нових вимог до компетентності й відповідальності виборців та до організації виборчого процесу в цілому.

Автором монографії використано низку методологічних підходів як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців, а саме теоретичні моделі електоральної поведінки, розроблені американськими дослідниками в 1950-х роках: соціологічну (П. Лазарсфельд), соціально-психологічну (А. Кемпбелл та його «воронка причинності»), раціонально-інструментальну (Е. Даунс, М. Фіоріна).

Аналіз парламентських виборів на теренах сучасної України здійснювався вченим із застосуванням спеціальних соціологічних, статистичних методів та методів політичного аналізу, що дає можливість стверджувати про обґрунтованість і достовірність основних положень та висновків дослідження.

На нашу думку, монографія Ю. О. Остапця є вагомим внеском у подальшу розробку зазначеного напрямку та заслуговує на певну наукову увагу.

Основні положення й висновки монографії корисні як для фахівців, так і для широкого кола читачів. Вони можуть бути використані під час розробки стратегії й тактики майбутніх виборчих кампаній, прогнозування результатів виборчого процесу, а також для підвищення виборчої культури та грамотності громадян.

¹ Остапця Ю. О. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів : [монографія] / Юрій Олександрович Остапця. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 412 с.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 23,56. Ум.-друк. арк. 21,62.
Підписано до друку 02.07.2016. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.